

รายงานการวิจัย

เรื่อง

กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Strategic Skillfulness : To Utilize the wisdom for solving the crisis
regarding to the Theravada Buddhist Scripture

โดย

ดร.อธิเทพ ผาธา

ภาควิชาพระพุทธศาสนา

คณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๒

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610652080

รายงานการวิจัย

เรื่อง

กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท

Strategic Skillfulness : To Utilize the wisdom for solving the crisis
regarding to the Theravada Buddhist Scripture

โดย

ดร.อธิเทพ ผาธา

ภาควิชาพระพุทธศาสนา

คณะพุทธศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๒

ได้รับทุนอุดหนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610652080

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Strategic Skillfulness : To Utilize the wisdom for solving the crisis
regarding to the Theravada Buddhist Scripture

By

Dr. Athithev Phatha

Department of Buddhism

Faculty of Buddhism

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E.2552

Research Project Supported by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610652080

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย:	ดร.อิทธิเทพ ผาทา
ส่วนงาน:	ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๒
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ (๑) เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหในชีวิต

ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกรอบแนวคิดที่ด้วยการนำเทคนิคและวิธีการบางอย่างที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ โดยคำว่ากุศโลบายนั้นหมายถึงวิธีการที่เหมาะสมมีบ่อเกิดมาจากการคิดหรือสติปัญญาที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการและความต้องการที่ออกจากปัญหโดยวิธีการคิดที่จัดว่าเป็นกุศโลบายนั้นมีอยู่ ๑๐ วิธีที่สามารถนำไปแก้ไขปัญหได้ ๒ ระดับคือปัญหาระดับชาวบ้านและปัญหาระดับพระสงฆ์ โดยการใช้กุศโลบายจะได้ผลนั้นย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้ใช้ด้วย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องรู้จักการเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส และมีกระบวนการที่นำไปใช้ที่เป็นระบบจึงจะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้

ในสังคมไทยปัจจุบันนี้เราสามารถที่จะนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปปรับประยุกต์ใช้ทั้งในส่วนของการแก้ไขปัญหและการปรับประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหในการดำเนินชีวิตนั้นในระดับชาวบ้านทั่วไปก็ได้แก่การนำไปใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาคาใจ หรือความขัดแย้งและการขาดความสามัคคี หรือการขาดความอดทนอันจะนำไปสู่ความล้มเหลวในชีวิต ส่วนในระดับพระสงฆ์นั้นสามารถนำไปใช้เพื่อการอำนวยการอันเพื่อก่อให้เกิดความสามัคคีและการบรรลุธรรมอันเป็นเป้าหมายสูงสุดได้

Research Title : Strategic Skillfulness : To Utilize the wisdom for solving the crisis regarding to the Theravada Buddhist Scripture

Researcher : Dr. Athitthep Phatha

Department : Department of Buddhism Faculty of Buddhism

Fiscal Year : 2552/2009

Research Scholarship Sponsor : Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This Research is to analytically study the story of the strategic skillfulness : To utilize the wisdom for solving the crisis regarding to the Theravada Buddhist Scripture. . It is of 3 objectives, namely :- 1.To study the strategic skillfulness in the Theravada Buddhist Scripture.2.To study An Applying the strategic skillfulness to solve the problem in daily life.

The result of the study indicate that :

The concept of the strategic skillfulness that appears in Buddhist scripture is a conceptual frame about technique to lead and some methodology to solve the problem , by the word that , strategic skillfulness means the good methodology is appropriate that origin from the thinking or, intelligence namely critical reflection (Yoniso manasikara) and the requirement that depart a problem. by the analytical thinking that are regarded as strategic skillfulness has 10, that can solve the human problem into 2 level such as (1) the level of villagers and (2) the level of the Buddhist priest , And How to using strategy will that effective should depend on the intelligence of the user, In the Buddhist teaching to using that strategy will must know the filtration uses is appropriate the time and a chance , and have the procedure to apply systematic then can solve that problem,

In the present Thai society ,we can take the concept of the strategic skillfulness to apply for solve the problems into 2 ways (1) To solve the daily life problem and (2) To apply for life and social development. To solving the daily life ,in the level of villagers is using for solve the hatred problem ,or conflict , schism ,

tolerance depletion which bring to the failure in the life , the level of the Buddhist priest level can apply for beneficial which caused of the unity and to attain enlightenment that is the goal achievement.

กิตติกรรมประกาศ

การดำเนินการวิจัยเรื่องกุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในครั้งนี้จะสำเร็จไม่ได้หากไม่ได้รับแรงกระตุ้นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญ ก็คือพระสุธีธรรมมานูวัตร (เทียบ สิริญาโณ) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้กระตุ้นให้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งในเรื่องที่ชอบ

ขอกราบขอบพระคุณพระโสภณวิหารการ(พิศิษฐ์ สุวีโร ธรรมโรจน์) เจ้าคณะอำเภอเมืองหนองคาย ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย(พระอารามหลวง) จังหวัดหนองคาย และพระครูสุกิจธรรมสุนทร (จันดี โคตปิโน) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดใหม่ทองเสน เกียกกาย กรุงเทพมหานคร พระอาจารย์ทั้งสองที่ได้ดูแลและให้กำลังใจผู้วิจัยในการดำเนินการวิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากรโร ดร. อดีตหัวหน้าภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เอื้ออนุเคราะห์และเข้าใจในกระบวนการทำงานของผู้วิจัยมาตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มเข้ามาทำงานที่คณะพุทธศาสตร์ร่วมกัน

ขอขอบพระคุณ ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ที่สั่งสอนวิชาพระไตรปิฎกให้กับผู้วิจัยมาตั้งแต่ครั้งศึกษาในระดับมหาบัณฑิตมาจนกระทั่งปัจจุบันอาจารย์ก็ยังเป็นที่พึ่งและคอยสั่งสอนแนะนำในเรื่องการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พระไตรปิฎกให้กับผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อลอง คุณแม่คำปึงงี ผาทา บิดามารดาที่คอยเป็นกำลังใจให้กับผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณคุณคุณณัฐรัตน์ ผาทา ภรรยาคู่ชีวิตที่ร่วมสุขร่วมทุกข์มาโดยตลอดเวลาที่ได้ทำงานอีกทั้งเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นบรรณกร ตรวจพิสูจน์อักษรด้วยความอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง

คุณค่า และประโยชน์ของงานวิจัยฉบับนี้ ขอมอบถวายเพื่อเป็นพุทธบูชาแด่องค์หลวงปู่พระใส พระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดหนองคาย และหลวงปู่จันทา ปภัสสร และพระญาณสิทธินาคราชบรรดาเหล่าพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายผู้รักษาพระพุทธศาสนาทุกองค์ รวมถึงพระอุปัชฌาย์ บูรพาจารย์ ปิยชนผู้มีพระคุณทุกท่าน พร้อมทั้ง ขอมอบองค์ความรู้ที่พึงเกิดพึงมีจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการสืบสาน และจรรโลงพระพุทธศาสนา ให้วัฒนาถาวรสืบไป

ดร.อธิเทพ ผาทา

๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๕

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑
๑.๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๘
๑.๔ ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	๘
๑.๕ ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิด (Conceptual Framework) ของโครงการวิจัย	๘
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง.....	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ของการวิจัย.....	๑๑
บทที่ ๒ บริบทของแนวความคิดเรื่องกุศโลบายของพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๒
๒.๑ ความหมายของกุศโลบาย.....	๑๒
๒.๑.๑ ความหมายของกุศโลบาย.....	๑๒
๒.๑.๒ ไวยากรณ์ของกุศโลบาย.....	๑๕
๒.๒ ป่อเกิดของกุศโลบาย.....	๑๗
๒.๒.๑ โยนิโสมนสิการ.....	๑๗
๒.๒.๒ เนกขัมมะหรือทุกขนิสสรณะ.....	๒๒
๒.๓ ระดับการใช้กุศโลบาย.....	๒๕
๒.๓.๑ กุศโลบายระดับชาวบ้านหรือระดับโลกียะ.....	๒๖
๒.๓.๒ กุศโลบายระดับพระอริยบุคคลหรือระดับโลกุตตระ.....	๒๗
๒.๔ องค์ประกอบของกุศโลบาย.....	๓๑
๒.๔.๑ ปัญหาหรือความทุกข์.....	๓๑
๒.๔.๒ กระบวนการคิดและตัดสินใจ.....	๓๓

	๒.๔.๒.๑	วิธีคิดแบบค้นหาเหตุปัจจัย.....	๓๓
	๒.๔.๒.๒	วิธีคิดแบบวิเคราะห์ (แยกส่วน).....	๓๕
	๒.๔.๒.๓	วิธีคิดแบบสามัญญลักษณ์ หรือไตรลักษณ์.....	๓๖
	๒.๔.๒.๔	วิธีคิดแบบอริยสัจหรือวิธีคิดแบบแก้ไขปัญหา.....	๓๘
	๒.๔.๒.๕	วิธีคิดแบบความสัมพันธ์ระหว่างอรรถและธรรม.....	๔๐
	๒.๕.๒.๖	วิธีคิดแบบเห็นส่วนดี ส่วนเสียและทางออกที่เหมาะสม.....	๔๑
	๒.๔.๒.๗	วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม	๔๓
	๒.๔.๒.๘	วิธีคิดแบบเร่งเร้าคุณธรรม.....	๔๔
	๒.๔.๒.๙	วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน.....	๔๕
	๒.๕.๒.๑๐	วิธีคิดแบบแยกแยะ (วิภังชวาท)	๔๖
๒	.๔.๓	คุณลักษณะของผู้มีหรือผู้ใช้กุศโลบาย.....	๕๐
	๒.๔.๔	การตัดสินใจเลือกใช้กุศโลบาย (ธมมวิเจยย) ให้เหมาะกับบุคคล สถานที่และเวลา.....	๕๔
	๒.๔.๕	การลงมือปฏิบัติตามกุศโลบายที่เลือกเฟ้นแล้วโดยความ ไม่ประมาท (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)	๕๖
	๒.๔.๖	การกำหนดเป้าหมาย (มคคปริเฉท)	๕๖
	๒.๕	กระบวนการในการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนา.....	๕๗
๒.๕.๑		กรอบแนวคิดเรื่องกระบวนการ.....	๕๗
๒	.๕.๒	กระบวนการใช้กุศโลบายในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท.....	๕๘
	๒.๕.๒.๑	ปัญหาหรือปัจจัยนำเข้า (Input)	๕๘
	๒.๕.๒.๒	กระบวนการใช้กุศโลบาย (Process)	๕๙
	๒.๕.๒.๓	ขั้นสรุปผลหรือเป้าหมายของกระบวนการ (Out put).....	๖๐
	๒.๕.๒.๔	ขั้นผลสะท้อนกลับ (Feedback)	๖๐
	๒.๖	ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อแนวคิดเรื่องอุปายและกุศโลบาย.....	๖๔
	๒.๖.๑	ทัศนะต่อแนวคิดเรื่องอุปาย.....	๖๔
๒	.๖.๒	ทัศนะต่อแนวคิดเรื่องกุศโลบาย.....	๖๕
บทที่ ๓ วิเคราะห์ แนวความคิดเรื่องกุศโลบายในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....			๖๙
	๓.๑	หลักเกณฑ์ในการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนา.....	๖๙
	๓.๑.๑	การสำรวจความพร้อม.....	๗๐
	๓.๑.๒	การเลือกกุศโลบายหรือวิธีการที่จะนำไปใช้.....	๗๒

๓.๑.๓	การพิจารณาผลที่จะเกิดขึ้น.....	๗๓
๓.๑.๔	การลงมือปฏิบัติตามกุศโลบายที่ได้เลือกไว้.....	๗๓
๓.๑.๕	การประเมินผลของการใช้กุศโลบาย.....	๗๔
๓.๒	วิเคราะห์ ลักษณะการใช้กุศโลบายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถา.....	๗๕
๓.๒.๑	ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านต่าง ๆ.....	๗๕
๓.๒.๒	วิเคราะห์ลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ	
	ในสมัยพุทธกาล.....	๘๓
	๓.๒.๒.๑ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับพระภิกษุ	๘๓
	๓.๒.๒.๒ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับพระภิกษุณี	๙๑
	๓.๒.๒.๓ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับอุบาสก	๙๓
	๓.๒.๒.๔ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับอุบาสิกา	๙๘
	๓.๒.๒.๕ ลักษณะของการใช้กุศโลบายกับเดียรัจฉานหรือ	
	นักบวชนอกศาสนา	๙๙
๓.๒.๓	สรุปวิเคราะห์ลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ	๑๐๒
บทที่ ๔	การประยุกต์ใช้กุศโลบายในชีวิตประจำวันของคนในสังคมไทย.....	๑๐๗
๔.๑	กุศโลบายกับกระบวนการแก้ไขปัญหาในชีวิตและสังคม.....	๑๐๗
๔.๑.๑	กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต	๑๐๗
๔	๑.๑.๑ วิธีการแก้ไขปัญหาของชีวิต (ความทุกข์) ก็คือการใช้ปัญญา.....	๑๐๘
๔.๑.๑.๒	กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวัน.....	๑๑๐
๔.๑.๑.๓	กรณีตัวอย่างการประยุกต์ใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาชีวิต....	๑๑๑
๔.๑.๑.๔	การประยุกต์ใช้กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาชีวิตใน	
(๑)	สังคมไทยปัจจุบัน.....	๑๑๔
(๑)	กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหา	
(๑)	ชีวิตของพระสงฆ์	๑๑๔
(๒)	กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหา	
(๑)	ชีวิตของฆราวาส.....	๑๑๕
๔	๑.๒ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาสังคม.....	๑๑๙
๔	๑.๒.๑ แนวคิดเรื่องสังคม	๑๑๙
๔	๑.๒.๒ แนวคิดเรื่องปัญหาของสังคม.....	๑๒๐
๔	๑.๒.๓ แนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม.....	๑๒๑

๔.๑.๒.๔ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาสังคม.....	๑๒๑
(๑) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคม	
ของพระสงฆ์.....	๑๒๑
(๒) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคม	
ของฆราวาส.....	๑๒๓
๔.๒ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม.....	๑๒๕
๔.๒.๑ แนวคิดเรื่องการพัฒนา	๑๒๕
๔.๒.๒ พระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องการพัฒนา	๑๒๖
๔.๒.๓. แนวคิดเรื่องกุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม.....	๑๒๖
๔.๒.๓.๑ กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิต	๑๒๗
๔.๒.๓.๒ กุศโลบายการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคม.....	๑๒๙
(๑) แนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคม.....	๑๒๙
(๒) ประเภทของการพัฒนาสังคม.....	๑๒๙
(๓) พระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคม.....	๑๓๐
(๔) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน.....	๑๓๐
(ก) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมของชาวบ้าน.....	๑๓๑
(ข) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์.....	๑๓๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๑๓๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๓๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๖
บรรณานุกรม.....	๑๓๗
ภาคผนวก	
บทความวิจัย.....	๑๔๑
แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๕๖
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๖๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อพระไตรปิฎกในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่นที่.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖/ ๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๑๖ หน้า ๑๐

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.สพ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

ขุ.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)

ขุ.พุทธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในการวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงคัมภีร์ อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม/ภาค/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๒/๒๔๓. หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ หน้า ๒๔๓ ฉบับมหาวิทยาลัย ๒๕๒๕ ส่วนการอ้างอิงปกรณ์วิเสส จะใช้ระบุชื่อคัมภีร์ / เล่ม / หน้า เช่น วิสุทธิตี.(บาลี)๓/๗.หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม (ภาค) ที่ ๓ หน้า ๗. หากเป็นวิสุทธิมรรค ภาษาไทยจะใช้ฉบับสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). โดยการอ้างอิงจะใช้วิธีการระบุตามแบบการอ้างอิงของหนังสือทั่วไป คือ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔.(กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด , ๒๕๕๖), หน้า ๒๓. เช่น วิสุทธิตี (ไทย) ๑๘/๒๓.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นกลุ่มความคิดหลักทางด้านศาสนากลุ่มหนึ่งที่ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ กว่าปีที่ผ่านมากในประเศอินเดีย ซึ่งถือได้ว่าเป็นดินแดนแห่งศาสนาหรือเป็นดินแดนที่มีเสรีภาพทางความคิดมากที่สุดแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะความมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางศาสนา อันเป็นผลมาจากการค้นคว้าทดลองปฏิบัติของบรรดานักคตินักปรัชญาทั้งหลาย ซึ่งในบรรดานักคิดและนักปรัชญาเหล่านั้น ล้วนเป็นผู้มีปัญหาลงและพยายามแสวงหาคำตอบให้แก่ปัญหาของตนเอง โดยได้อาศัยวิธีการหรือการวางกุศโลบายต่าง ๆ ที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมและสามารถนำตนเองและบรรดาผู้เคารพศรัทธาทั้งหลายให้ก้าวไปสู่การหลุดพ้น หรือประสบกับความสุขได้ตามความเชื่อของตนนั้น ซึ่งการแสวงหาวิธีการหรือการวางกุศโลบายนั้นถือเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับใช้เป็นแนวทางเพื่อก้าวไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตนเองมุ่งหวัง ดังนั้น ศาสนาทุกศาสนาจึงมักจะมีการกำหนดกุศโลบายหรือวิธีการ (Methodology) ที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกัน เช่น การทรมานตนเองบ้าง การเสพกามจนถึงที่สุดบ้าง การปฏิบัติตามความเชื่อด้วยการไม่มุ่งหมั่นเสื่อผ้าบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะความเชื่อที่ว่า การทำเช่นนั้นเป็นวิธีการที่จะทำให้ตนเองบรรลุความหลุดพ้นได้

ในพระพุทธศาสนาคำว่า “กุศโลบาย” มาจากคำว่า “กุศล” หมายถึง คุณธรรมหรือรากฐานของการทำความดีซึ่งมี ๓ ประการคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ^๑ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “skilful” หมายถึง เจตนาในการทำความดี^๒ หรือความฉลาด^๓ กับคำว่า “อุบาย” หมายถึง วิธีสำหรับประกอบ, หนทาง, วิธีการ, หรือกลวิธี^๔ ซึ่งหมายถึง ลักษณะสิ่งที่มีมุ่งจะทำให้การอย่างไรอย่างหนึ่งสำเร็จทั้งในทางที่ดีและไม่ดี ซึ่งคำว่า “อุบาย” เป็นคำกลาง ๆ (อภัยกฤต) ไม่ใช่เป็นความหมายดีหรือเลวในตัว แต่เมื่อนำไปต่อท้ายกุศลและอกุศลแล้วความหมายก็จะเปลี่ยนไป

^๑ วิ.จ. (ไทย)๖/๒๑๗/๓๓๗.

^๒ Richard A Gard (Edited) *Buddhism* (New York: George Braziller, 1962.), p. 22.
Kogen Mizuno, *Basic Buddhist Concept* (Tokyo: Kosie Publishing, 1996.), p. 165.

^๓ K.N. Jayatileke, *Early, Buddhist Knowledge Theory* (Delhi: Motilal Banarsidass Press, 1998), p. 406.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลศัพท์* (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒๕.

กล่าวคือ ถ้าเป็นอุกฺศโลบายจะหมายถึง การกระทำผิดจากหลักธรรม การทำความชั่วตามแรงผลักดันของกิเลส เป็นต้น แต่ถ้าเป็นกุศล หมายถึง อุบายคือวิธีการที่ประกอบด้วยคุณธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น^๑ เมื่อรวมกันจึงเป็นคำว่า “กุศโลบาย” หรืออุบายโกศล หมายถึงมรรควิธีที่ใช้เพื่อการบรรลุเป้าหมายที่ดี หรือแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อก่อให้เกิดการบรรลุเป้าหมายคือความดี โดยทั่วไป คำว่า “กุศโลบาย” นี้ จะรู้จักกันในศัพท์ว่าอุบายกุศล (Upaya – kusalaya) หรือ Skilful means ซึ่งในคัมภีร์ หมายถึง ปัญญาแม่ทั้งหมด ที่เป็นอุบายแก้ไขในกิจรีบด่วนหรือภัยที่เกิดขึ้นแล้วนั้น^๒ ซึ่งมีลักษณะอยู่ ๒ ประการคือ (๑) อายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ในเหตุเป็นเครื่องเจริญ (๒) อปายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ในเหตุเป็นเครื่องเสื่อม^๓ แต่โดยนัย คำว่า “อุบายกุศล หรือ กุศโลบาย ” ใช้ในคำและความหมายเดียวกัน ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปจะพบว่า พระพุทธศาสนายอมรับว่า ในโลกนี้มีอุบายอยู่ ๒ ประเภท คือ กุศโลบาย และอุกฺศโลบาย และในอุบายทั้งสองนั้น สัตว์ทั้งหลายล้วนผูกพันหรือติดยึดอยู่กับอุบายในทางอุกฺศล หรืออุกฺศโลบายโดยมาก ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวส แต่พระอริยสาวก
ยอมไม่เข้าถึง ไม่ถือนั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันเป็นอภินิเวสและอนุสัย
อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกชั้น
แหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับ พระอริยสาวกนั้นมีญาณ
หยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย^๔

ซึ่งการที่มนุษย์ยังติดอยู่กับอุบายอันไม่เป็นกุศลนั้นก็เป็เหตุทำให้เดือดร้อนและติดอยู่กับ
วิภวัญ्ञคือการเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์มาโดยตลอด ซึ่งการติดอยู่แนวทางดังกล่าวนั้นก็เพราะความ
ไม่รู้ยั้งในเหตุที่เกิด ไม่รู้ยั้งในเหตุที่ดับ ไม่รู้ยั้งในคุณ ไม่รู้ยั้งในโทษ และไม่รู้อุบายเป็นเครื่องออกไป
จากสิ่งที่ตนเองยึดติดอยู่ ซึ่งโดยนัยก็คือ การไม่รู้ไม่เข้าใจในกุศโลบายอันแสดงให้เห็นว่า กุศโลบาย
หรืออุบายกุศลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์หรือสัตว์โลกทั้งหลายในฐานะที่เป็นเสมือนหนึ่งทางรอด
หรือวิธีการแก้ไขปัญหาจากการตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้พระพุทธรองค์ทรง
ยอมรับ ดังปรากฏในพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า

^๑ Kenneth W. Morgan, *The Path of the Buddha : Buddhism Interpreted By Buddhists* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1997.), p. 173.

^๒ อภ.วิ. (ไทย)๓๕/๘๐๗/๕๖๒.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , *สารานุกรมพระพุทธศาสนา* . (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๗๘.

^๔ ส.นิ. (ไทย)๑๖/๒๙๕/๓๗๑.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณของโลกโดยเป็นคุณ ซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปของโลกโดยความเป็นอุบายเครื่องออกไป ตามความเป็นจริง เพียงใด เรายังไม่ปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น ก็เมื่อใดเรารู้ยิ่งซึ่งคุณของโลกโดยเป็นคุณ ซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปของโลกโดยความเป็นอุบายเครื่องออกไป ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แหละภูณทัสสนะเกิดขึ้น แล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้มีในที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี^๑

จะเห็นได้ว่ากุศโลบายนั้นถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหวัง และใช้เป็นกรอบในการยืนยันความเป็นพุทธภาวะของพระองค์ต่อสาธารณชน นอกจากนี้ทรงนำเอากรอบของอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ หรือกุศโลบายนั้นมาใช้ในการสอนหรือชี้แนวทางให้เหล่าสาวกให้นำไปปฏิบัติโดยทรงเสนอว่า กุศโลบาย หรืออุบายกุศลนั้นมี ๓ ลักษณะ คือ

(๑) เป็นวิธีการหรือทฤษฎีเรียกว่า อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ซึ่งถือว่าเป็นอุบายที่สำคัญและเป็นหลักการสำคัญที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงบรรลุนิพพาน และทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะทรงค้นพบกุศโลบายประเภทนี้^๒

(๒) เป็นคำสอนที่ทรงประยุกต์จากหลักกุศโลบายที่ทรงค้นพบแล้วนำมาสอน แนะนำให้เหล่าสาวกปฏิบัติให้บรรลุถึงนิพพาน หรือการสลัดออกจากทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประยุกต์ใช้กับเหล่าสาวก ในลักษณะที่แตกต่างกันตามความเหมาะสม เรียกว่าอุบายเป็นที่ฝึกฝน^๓ โดยทรงวางกรอบสำหรับการปฏิบัติตามกุศโลบายเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับชีวิตได้เป็น ๒ ประการ คือ ๑) การกำหนดปัญหา ทรงอธิบายว่า สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ไม่อาจจะหลุดพ้นไปได้เพราะมนุษย์ยังยึดติดอยู่กับปัญหาหรือสิ่งท้อหุ้มจิตใจไว้ ดังนี้คือ (ก) การติดอยู่ในเรื่องของกาม (กามโยคะ) (ข) การติดอยู่ในเรื่องของภพ (ภวโยคะ) (ค) การติดอยู่ในเรื่องของความเห็น (ทรรคนะ) เรียกว่า ทิฏฐิโยคะ และ (ง) การติดอยู่ในความไม่รู้คือผัสสาตนะ ๖ มีรูป เป็นต้น เรียกว่า อวิชชาโยคะ^๔ เมื่อมนุษย์ไม่รู้ในสิ่งเหล่านี้ตามเป็นจริงก็จะไม่หลุดพ้น ดังนั้นผู้หวังการหลุดพ้นจะต้องรู้ปัญหา ก่อน ๒) การกำหนดแนวทางที่เป็นวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหานั้น ทรงอธิบายว่า เมื่อมนุษย์

^๑ อก.ติก. (ไทย)๒๐/๑๔๒/๒๑๐.

^๒ ขุ.อิติ. (ไทย)๒๖/๓๙๘/๔๕๓.

^๓ ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๒๒๖/๔๗๖.

^๔ อก.จตุกก. (ไทย)๒๑/๕๔๓/๓๒๐.

กำหนดปัญหาแล้ว ประเด็นต่อมาที่ต้องรู้ว่าวิธีการแก้ไขปัญหานั้นจะต้องทำอะไร ซึ่งทรงได้เสนอวิธีแก้ไขไว้ดังนี้ (ก) ต้องรู้ในปัญหา (ข) ต้องรู้ในเหตุเกิดของปัญหา (ค) ต้องรู้ในเหตุดับของปัญหา (ง) ต้องรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับของปัญหา (จ) ต้องรู้ทั้งคุณและโทษของสิ่งที่ปัญหา และสุดท้าย (ฉ) ต้องรู้ในอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากปัญหานั้น (กุศโลบาย) เช่น การรู้ว่าจะทำจัดแก้ไขปัญหา และดำเนินไปสู่การแก้ไขปัญหานั้น จะต้องใช้อุบายอย่างไร

(ก) ผลของการใช้กุศโลบาย ทรงอธิบายว่า เมื่อมนุษย์รู้และปฏิบัติเพื่อจะแก้ไขปัญหา ก็จะสามารถหลุดพ้นจากปัญหานั้นได้ด้วยการเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดจากสิ่งนั้น ๆ อันถือเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตที่ได้มาจากการใช้กุศโลบายนั้น โดยรูปแบบที่ทรงอธิบายเกี่ยวกับการนำกุศโลบายเพื่อการหลุดพ้นนั้นว่า

ดูกรอานนท์ ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สติ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ มีจิตอันกิเลสมีสักกายทิฐิ เป็นต้น กลุ่มรวม ครอบงำแล้วอยู่ และเมื่อกิเลสมีสักกายทิฐิ เป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกเสียได้ตามความเป็นจริง^๑

การที่กุศโลบายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานั้น พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่า การที่มนุษย์ไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์หรือกุศโลบาย ย่อมก่อให้เกิดโทษคือย่อมไม่ประสบกับประโยชน์ตนเอง ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย แต่ถ้ารู้ในอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์แล้ว ก็จะทำให้ประสบกับสิ่งที่ตนเอง ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายได้^๒ ดังนั้น กุศโลบายจึงมีความสำคัญต่อแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งซึ่งพระพุทธองค์ทรงแนะนำเหล่าสาวกให้ปฏิบัติว่า

ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่างยิ่ง ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้ ธรรมเหล่านี้ควรละ ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง . และรู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งผัสสาตนะ ๖ . และรู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ ๕ . และรู้เฉพาะซึ่งธรรม คือ เหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งมหาภูตรูป ๔ . และรู้เฉพาะซึ่งธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น . จึงชื่อว่า ส่วน บุคคลผู้มีความรู้ ธรรมด้วยความรู้ทั้งหลาย^๓

^๑ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๒/๑๓๕.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๒๘๗.

^๓ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๑/๕๖๘.

อย่างไรก็ตาม หากมนุษย์ถูกกิเลสคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะและพยาบาทครอบงำแล้ว ก็ทำให้ไม่สามารถที่จะพบกุศโลบายได้ เนื่องจากเหตุเหล่านั้นเป็นกิเลสที่จะปกปิดหรือทำให้เป็นอุปสรรคต่อการใช้ปัญญาคือกุศโลบายได้^๑ ดังนั้น ผู้ที่ต้องการค้นพบทางรอดคือกุศโลบายที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น ก็จะต้องศึกษาเรียนรู้และกำจัดกิเลสดังกล่าวมาให้หมดไปจากจิตใจของตน จึงจะสามารถพบกุศโลบายดังกล่าว เพราะในชีวิตมนุษย์ถ้าไม่รู้ ไม่ฉลาด ในกุศโลบายหรือเทคนิควิธีในการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตก็จะทำให้ตนเองผู้อื่นและสังคมเดือดร้อน^๒ หรือในมิติด้านการปฏิบัติธรรมพระพุทธองค์ทรงย้ำว่า ถ้าจิต (ของผู้ปฏิบัติ) ไม่มีกุศโลบายย่อมจะถูกลูกศรคือกิเลสตรึงไว้อย่างมั่นคงทำให้ชีวิตเกิดปัญหาหลายประการ^๓

อนึ่ง เราจะพบว่าไม่ใช่แต่เฉพาะเป้าหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นอันจัดได้ว่าเป็นทางรอดในระดับโลกุตระเท่านั้น ในการดำเนินชีวิตตามแนวทางของปุถุชนโดยทั่วไป พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงการนำกุศโลบายไปใช้หรือแสดงว่า กุศโลบายมีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตดังนี้

๑. ในการเมืองการปกครอง ทรงอธิบายว่า การที่ผู้นำ (กษัตริย์) จะปกครองประชาชนในรัฐได้อย่างมีความสุขจะต้องเป็นผู้ฉลาดในอุบาย (กุศโลบาย) เมื่อครองราชย์สมบัติก็ทรงดำเนินตามกุศโลบายการปกครองคือใช้หลักกุศลกรรมบท ๑๐ ประการเป็นแบบแผน ประชาชนก็จะอยู่เป็นสุข^๔

๒. ในด้านเศรษฐกิจ ทรงวางรากฐานการประกอบกิจการเนื่องด้วยการเป็นอยู่ด้วยการเป็นผู้ฉลาดในกุศโลบายคือไม่ขายของมีพิษและสิ่งมอมเมาต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ในด้านการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคม ทรงเน้นว่า จะต้องดำเนินชีวิตโดยใช้กุศโลบายที่เหมาะสม (อันแยบคาย) ในการประกอบกิจการต่าง ๆ ซึ่งจะไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อนในภายหลัง^๕ มีการไม่หลงมัวเมาในอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น หรือในกรณีการดำเนินชีวิตหรือการครองเรือน ภรรยาจะต้องฉลาดในกุศโลบายจึงจะสามารถดูแลครอบครัวและทำให้สามีรักและเมตตา ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า

ดูกรกุมารีทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล ฯ เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักรู้การงานที่บุคคลภายในบ้านของสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกรทำแล้ว ว่าทำแล้ว ที่ยังไม่ได้ทำ ว่ายังไม่ได้ทำ จักรู้คนป่วยไข้ว่ามีกำลังหรือไม่ มีกำลัง และจักแบ่งของเคี้ยวของบริโภคให้ตามเหตุที่ควร ดูกรกุมารีทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล ฯ เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจัก

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๕/๑๘๔.

^๒ ข.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๓/๒๖๗.

^๓ ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙๒/๓๙๕.

^๔ ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๕๒/๔๒๐.

^๕ ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๑/๒๑๖.

ยังทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทองที่สามีหามาได้ให้คงอยู่ ด้วยการรักษา คุ้มครอง จักไม่
 เป็นนักร้องเพลงพเนจร ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักดื่ม ไม่ผลาญทรัพย์ให้พินาศ ดูกรกุมารี
 ทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล ฯ ดูกรกุมารีทั้งหลาย มาตุคามผู้ประกอบด้วยธรรม
 ๕ ประการนี้แล เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายเทวดาเหล่ามโนปิกายิกา
 จะเห็นได้ว่ากรอบแนวความคิดเรื่องกุศโลบายในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นถือว่าเป็น
 เป้าหมายสำคัญของการบรรลุคุณธรรมทุกชั้น ซึ่งการจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจะต้องแสวงหากุศ
 โลบายเท่านั้น หากเกิดมาในโลกนี้แล้วไม่สามารถที่จะค้นพบกุศโลบายได้ มนุษย์ก็就会被ห้อมด้วยอ
 กุศโลบายที่มีมากมายเกลื่อนกลาดและเป็นสิ่งที่ล่อให้ผู้ไม่มีปัญญาต้องตกไปในอำนาจของอุบายอัน
 เป็นอกุศลเหล่านั้นได้ ดังเช่นสมัยพุทธกาลจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายที่ทรงค้นพบใน
 การเผยแผ่หลักธรรมในการประกาศพระศาสนา ทรงใช้วิธีการหรือกุศโลบายในการเผยแผ่ใน
 ระดับต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคล เวลา และสถานที่ โดยเราสามารถแบ่ง
 ลักษณะการใช้กุศโลบายเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ทรงใช้กุศโลบายในระดับโลกุตตระ ได้แก่ทรงมุ่ง
 ใช้วิธีการที่เป็นการแสดงหลักธรรมล้วน ๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้รับเนื้อหาสาระของหลักธรรมเพื่อการบรรลุ
 เป้าหมาย โดยกุศโลบายที่ทรงสอนก็มี ๒ ประการคือ (ก) การสอนหลักทฤษฎีได้แก่ หลักธรรมต่าง ๆ
 (ข) ทรงสอนหลักปฏิบัติได้แก่ สมถวิปัสสนา เพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าถึงธรรมได้ ซึ่งการสอนแบบนี้ถือว่าเป็น
 การใช้กุศโลบาย (Skillful means) เพื่อที่จะชักจูง และช่วยเหลือผู้อื่น^๒ (๒) ทรงใช้กุศโลบายใน
 ระดับโลกียะ ได้แก่ทรงมุ่งใช้กุศโลบายในการแสดงธรรมแก่คนธรรมดาด้วยการใช้วิธียกตัวอย่างเล่า
 นิทานหรือแสดงปาฏิหาริย์ เพื่อชักจูงให้คนเข้าสู่กระแสของธรรมอันเป็นเป้าหมายของ
 พระพุทธศาสนา ซึ่งการใช้อุบายในระดับนี้ บางครั้งต้องใช้ใช้อุศลเป็นตัวกระตุ้นเพื่อเป็นการจูงใจด้วย
 เช่น กรณีการเสนอเงื่อนไขให้พระนันทะเข้ามาบวชเพื่อต้องการนางฟ้าที่สวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี^๓
 หรือกรณีของหลานชายอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น ซึ่งการใช้กุศโลบายดังกล่าวแม้จะยอมรับว่ามี
 การนำเอาอกุศลมาใช้บ้าง แต่ก็เป็นการมุ่งหวังผลในระยะสั้น แต่ผลที่แท้จริงก็คือการบรรลุเป้าหมาย
 ซึ่งเป็นผลในระยะยาวมากกว่า ซึ่งการใช้กุศโลบายดังกล่าวนักวิชาการบางท่านเห็นว่า เป็นการใช
 อกุศลให้เป็นอุปการะแก่กุศล^๔ นอกจากนั้นเราจะพบว่านับตั้งแต่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้มานั้น
 เริ่มแรกทรงเห็นว่า ไม่อาจถ่ายทอดหลักธรรมที่เป็นอุบายกุศลในทางโลกุตตระ ที่ทรงค้นพบนั้นให้แก่

^๑ อ. สดตก. (ไทย) ๒๒/๘๗/๙๕.

^๒ Richard A. Gard, *Buddhism*, p. 165.

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๑ . พิมพ์ครั้งที่ ๑๓* (กรุงเทพฯ: มหามกุฏ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๐-๑๑๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ* (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๗.

ประชาชนได้ จนกระทั่งได้รับการอาราธนาจากพรหมจรรย์เห็นช่องทาง^๑ และทรงใช้อุบายในการสั่งสอนธรรมรวมถึงการจัดตั้งองค์กรการปกครองเพื่อความมั่นคงของคณะสงฆ์ขึ้นมา โดยทรงวางรากฐานในเรื่องศีลไว้เพื่อเป็นการจัดแบ่งระดับของการประพฤติธรรม ซึ่งศีลนั้นก็จัดเป็นพื้นฐานของการใช้กุศโลบายอย่างหนึ่ง^๒ ที่มุ่งจะจัดการศึกษาเพื่อให้สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายในแต่ละระดับได้

นอกจากนั้นพระพุทธองค์ยังทรงใช้กุศโลบายในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านการศึกษา ด้านการบริหารปกครอง และทรงจัดการปกครองโดยการประยุกต์ใช้รูปแบบการปกครองของรัฐสามัคคีธรรม ซึ่งทรงเห็นว่า รูปแบบดังกล่าวมีความสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนามากที่สุด หรือทรงใช้กุศโลบายในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนและชาวโลกทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า การศึกษาแนวคิดเรื่องกุศโลบายนี้ ย่อมทำให้เราทราบถึงความหมาย บ่อเกิด ลักษณะ ประเภท และเป้าหมายของการใช้กุศโลบาย หรือทำให้เราทราบถึงคุณค่าที่แท้จริงจากการนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของเราได้อย่างไร เป็นต้น นอกจากนี้ ในการศึกษาแนวความคิดเรื่องกุศโลบายนี้ก็เพื่อที่จะพิสูจน์ปัญหาหรือข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นว่า คำว่า “กุศโลบาย” นั้น เป็นเพียงวิธีการหรือเป็นเป้าหมายในตัวเองเท่านั้น หรือว่าเป็นวิธีการที่จะต้องนำเอาหลักการอื่นเช่นอภุศลธรรมมาเป็นเครื่องมือเพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จ ซึ่งกรณีดังกล่าวมีการโต้แย้งว่า การใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนาบางครั้งต้องใช้วิธีการฝายอกุศลเข้ามาใช้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ ถ้าเป็นเช่นนั้นกุศโลบายในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นวิธีการที่ดีในตัวเอง ซึ่งปัญหานี้ก็ต้องมีการนำมาวิเคราะห์เพื่อจะได้ค้นหาข้อเท็จจริงดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องการใช้กุศโลบายของบุคคลประเภทต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น คฤหัสถ์ หรือว่าพระสงฆ์นั้นมีการใช้กุศโลบายที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร หรือกรณีการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์กับเหล่าสาวกว่า ทรงใช้กุศโลบายเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจึงเห็นว่า ประเด็นปัญหาดังกล่าวจะต้องมีการนำเอากรอบแนวคิดมาศึกษาวิจัย เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่จะเป็นประโยชน์แก่การพระพุทธศาสนาได้อีกมิติหนึ่งหรือรวมไปถึงการให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าในโอกาสต่อไปได้

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^๒ Domien Keown, *Contemporary Buddhist Ethics* (London : Curzon Press, 2000.), p.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิต

๑.๓ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้จะใช้แนวทางและวิธีการในการดำเนินการวิจัยที่สำคัญดังนี้

๑. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษา ค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูล (Data Collection) จากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทั้งในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องคือหนังสือ บทความ งานวิจัยต่าง ๆ โดยได้ใช้แหล่งข้อมูลในการค้นคว้าที่สำคัญคือ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรีและบรรดาหอสมุดที่สำคัญ ๆ ในมหาวิทยาลัยอื่น ๆ
๒. จัดลำดับข้อมูลตามขั้นตอนที่ค้นคว้ามาให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาให้เป็นระบบแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์แล้วนำไปสรุปผลเพื่อนำเสนอเป็นผลงานวิชาการต่อไป

๑.๔ ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑.๔.๑ ศึกษาเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา และสัมภาษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นทุกภูมิภาคในประเทศไทย นักวิชาการด้านศาสนา และนักสิทธิมนุษยชน

๑.๔.๒ ช่วงเวลาในการศึกษาวิจัย ระหว่าง เดือนพฤษภาคม ๒๕๕๒ ถึง ธันวาคม ๒๕๕๒

๑.๕ ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิด (Conceptual Framework) ของโครงการวิจัย

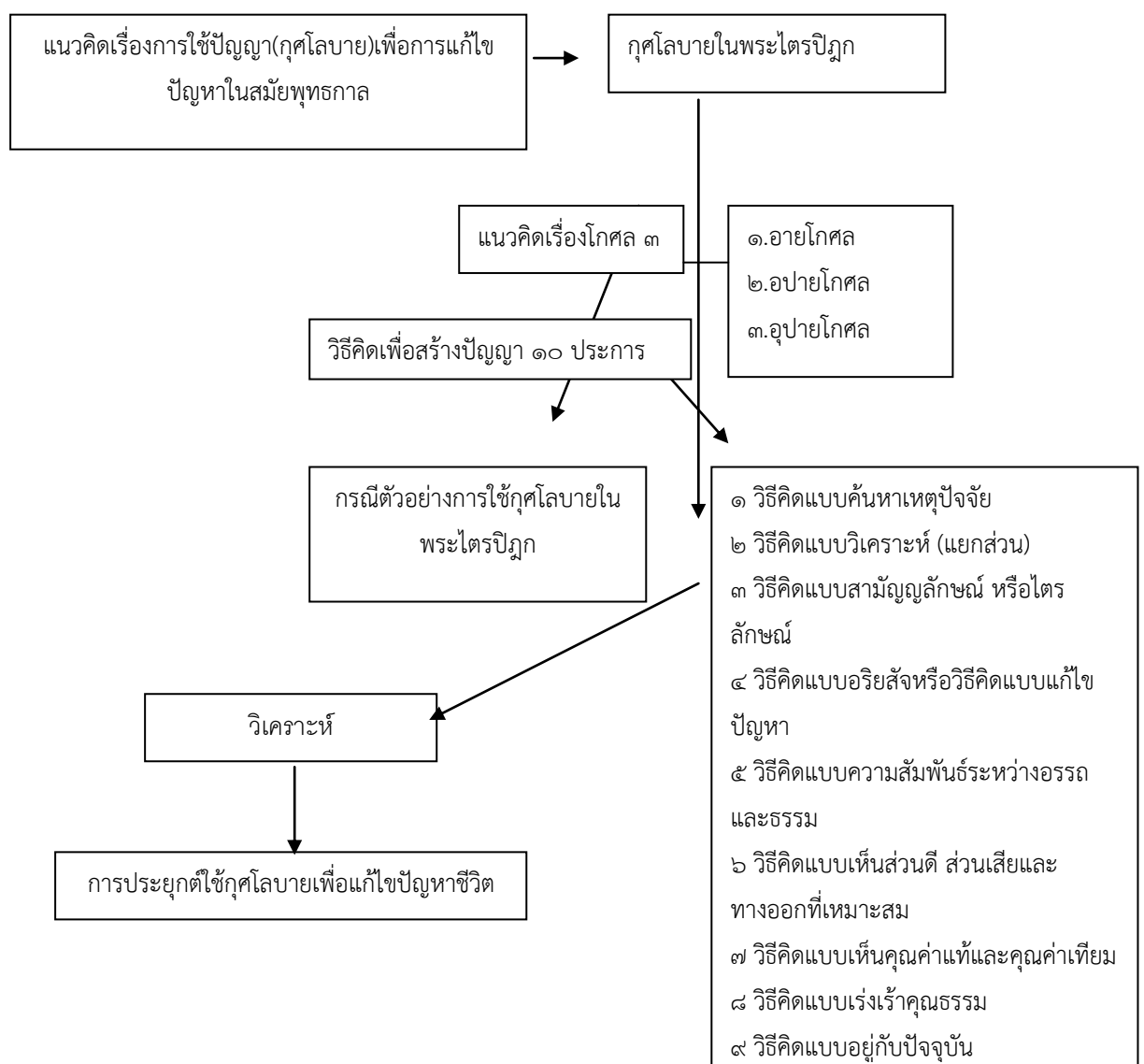
งานวิจัยนี้ได้กำหนดทฤษฎีหรือกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๕.๑ ศึกษาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๕.๒ ศึกษารูปแบบและกระบวนการใช้ปัญญา(กุศโลบาย)ในการแก้ไขปัญหาชีวิตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๕.๓ รวบรวมทัศนะจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องอันเป็นแหล่งความรู้ที่ได้มาจากการวิเคราะห์วิจารณ์เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องกุศโลบายในการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาวีรตอันจะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เนื้อหาหลักที่ปรากฏในคัมภีร์

จากทฤษฎีและกรอบแนวคิดข้างต้น ได้นำมาสู่กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมไว้ซึ่งในผลงานฉบับนี้ได้กล่าวถึงว่าระบบคิดมีส่วนสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตเพราะระบบคิดนั้นเป็นเสมือนหนึ่งแผนที่แห่งการเดินทางหรือการดำเนินชีวิตหากมนุษย์มีวิธีคิดที่ผิดย่อมจะดำเนินชีวิตผิดตามไปด้วยแต่อย่างไรก็ตามหากว่ามนุษย์รู้จักการวางแผนหรือสร้างระบบคิดที่ดีคือระบบคิดที่ประกอบไปด้วยปัญญาหรือสัมมาทิฐิ แล้วก็สามารถที่จะกำหนดทิศทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ หนึ่งในผลงานฉบับนี้ได้กล่าวถึงระบบคิดบางระบบที่เกี่ยวข้องกับการใช้อุบายหรือกุศโลบายในการเอาตัวรอดหรือสร้างโอกาสให้กับชีวิต วิธีหรือระบบคิดนั้นก็คือวิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก หมายความว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นหากไม่รู้จักการแยกแยะว่าอะไรคือคุณ อะไรคือโทษและอะไรคืออุบายที่จะเป็นทางออกของปัญหานั้น มนุษย์โดยมากก็จะติดตันอยู่กับปัญหาไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตได้ ซึ่งในผลงานฉบับดังกล่าวถือว่าเป็นผลงานที่พยายามชี้ให้เห็นว่าการมีอุบายหรือกุศโลบายที่ดีย่อมมีทางออกที่ดีได้เสมอ^๑

Bhikshu Sangharashita ได้กล่าวไว้ในผลงานชื่อว่า A Survey of Buddhism ว่า พระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระพุทธศาสนาในยุคต้นหรือยุคปลาย เราจะพบว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอุบายอันเป็นกุศลหรือกุศโลบายไว้เหมือนกัน ดังจะพบว่าพระพุทธศาสนาในยุคต้นนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงว่าพระธรรมคำสอนนั้นเป็นเพียงอุปกณ์หรือเป็นแพมีไว้สำหรับให้คนข้ามเมื่อคนใดอาศัยแพเข้าไปถึงฝั่งแล้วจะไม่สนใจแพเลยก็ได้ ซึ่งนัยนี้มีความหมายว่า การสั่งสอนธรรมหรือการดำเนินชีวิตก็ตามมนุษย์จะต้องมีหลักการบางอย่างเพื่อที่จะก้าวผ่านปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นให้ได้โดยไม่จำเป็นที่จะต้องติดอยู่ในหลักการดังกล่าวเท่านั้น ซึ่งหลักการดังกล่าวนั้นก็คืออุบาย ซึ่งพระพุทธศาสนามหาญาณเรียกว่าเป็นอุบายโกศล หรือเรียกกันในภาษาสมัยใหม่ว่ากุศโลบาย ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงหลักการดังกล่าวไว้ในหลักของการใช้ปัญญา ๓ ประการมี อยายโกศล อปายโกศล และอุบายโกศล ซึ่งหลักการดังกล่าวถือว่าเป็นหลักการที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาวชีวิตได้^๒

ฉัตรกุมารย์ กบิลสิงห์ ได้เสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในด้านการใช้กุศโลบายไว้ในหนังสือเรื่อง สัทธรรมปุณฑริกสูตร ซึ่งเป็นผลงานแปลพระสูตรมหาญาณกล่าวว่า ในทางพระพุทธศาสนามหาญาณนั้นได้กล่าวถึงการใช้กุศโลบายในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าที่มุ่งสอนธรรมตามอัธยาศัยของมนุษย์ แม้ว่าในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็เช่นกัน การแสดงธรรมก็มีการใช้กุศโล

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม ๒๕๔๒) หน้า ๔๒.

^๒ Bhikshu Sangharashita A Survey of Buddhism. (Delhi:L.S.Doraiswamy at W.Q.jusdgc Press 1966) pp.229-331.

บายที่จำเป็นเพื่อที่จะให้ศาสนิกหรือสาวกได้เข้าถึงหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาได้มากที่สุด แต่การใช้กุศโลบายทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้มีการกำหนดให้เป็นหลักการสำคัญเหมือนพระพุทธศาสนาเถรวาท^๑

๑.๗ ประโยชน์ของการวิจัย

๑. ทำให้ทราบบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. ทำให้ทราบถึงเพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิต

^๑ ฉัตรกุลมาลย์ กบิลสิงห์ (ผู้แปล) สัทธรรมปรุณชริกสูตร (กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต ๒๕๔๓) หน้า ๓๒-

บทที่ ๒

บริบทของแนวความคิดเรื่องกุศโลบายของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของกุศโลบาย

คำว่า “กุศโลบาย” นั้น เป็นคำที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกโดยตรง เนื่องจากว่าไม่ใช่ภาษาบาลี แต่เป็นคำในภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้แทนคำที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก คือคำว่า “อุบายโกศล” หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย^๑ ซึ่งไม่เป็นที่นิยมใช้กันในภาษาไทยมากนัก โดยมากจะนิยมนำคำว่า “กุศโลบาย” ซึ่งเป็นคำในภาษาสันสกฤตที่มีความหมายคล้าย ๆ กันมาใช้แทน แต่อย่างไรก็ตาม ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยก็จะทำการศึกษาและให้ความหมายทั้งคำว่า “กุศโลบาย” และคำว่า “อุบายโกศล” ไปพร้อม ๆ กัน ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้ทราบว่า แท้จริงแล้ว คำว่า “กุศโลบาย” ที่นำมาใช้เป็นหัวข้อวิจัยในครั้งนี้มีความหมายว่าอย่างไร และมีขอบเขตความหมายที่ครอบคลุมถึงประเด็นใดที่น่าสนใจบ้าง

๒.๑.๑. ความหมายของกุศโลบาย

คำว่า “กุศโลบาย” เป็นคำสมาส มีองค์ประกอบของคำอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า “กุศล” กับ คำว่า “อุบาย” ซึ่งเป็นคำในภาษาบาลี โดยคำว่า กุศล มีความหมายอยู่ ๒ นัยคือ (๑) หมายถึง บุญ, ความดี^๒ การกระทำดี(righteous action) กรรมดี ซึ่งถือว่าเป็นความหมายที่บ่งถึง ความมีคุณธรรมจริยธรรมโดยความหมายนี้มักใช้เป็นวิเศษณะ คือ คำขยายความคำอื่น เช่น การทำความดี โดยคำว่า “ความดี” ไปขยายคำว่า การกระทำ เป็นต้น (๒) หมายถึง ความฉลาด^๓ ความชำนาญ^๔, ความเชี่ยวชาญ^๕ หรือปัญญา เพราะนัยหนึ่งคำว่า “กุศล” ก็คือชื่อของปัญญา^๖ ซึ่ง

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พจนานุกรมพระพุทธศาสนา(กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๗๘.

^๒ Franklin Gerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Volume I*, (Delhi:Motiral Banarasidass, ๑๙๗๒), p.๑๘๘.

^๓ T.W. Rhys David (Edited), *The Pali Text Society Pali – English Dictionary* (London: Pali Text Society Press, ๑๙๗๒.), p.๑๔๙.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๐.

^๕ พระอัครคณาธิการ (ชินินทร์ สระคำ), ดร.จำลอง สารพัดนึก, *พจนานุกรม บาลี-ไทย* (กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๖.

ความหมายนี้จะใช้เป็นคำนาม โดยรูปแบบของคำจะเปลี่ยนไปเป็นคำว่า “โกศล” หรือ “โกศลละ” ซึ่งเฉพาะคำนี้จะหมายถึง ความฉลาดหรือเชี่ยวชาญ เป็นหลัก เช่นปรากฏในคำว่า “อุปายโกศล” เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ในภาษาบาลีนั้นจะมีคำอื่น ๆ ที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “กุศล” ก็คือ คำว่า เณโก^๒ โกวิโท^๓ ปณตติระ^๔ หรือพัตตะ^๕ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดก็หมายถึง ความฉลาด หลักแหลม เชี่ยวชาญ เช่นเดียวกัน แต่ในการนำไปใช้จะต้องพิจารณาบริบทของคำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย

กล่าวโดยสรุป คำว่า “กุศล” นั้นมีความหมายตามลักษณะของการใช้อยู่ ๒ ความหมาย คือ (๑) ถ้าใช้เป็นคำวิเศษณ์ หมายถึง ความดี, บุญกุศล, กรรมดี เป็นต้น แต่ถ้า (๒) ใช้เป็นคำนามจะหมายถึง ความฉลาด, หลักแหลม, ปฏิภาณไหวพริบ, ความเชี่ยวชาญ เป็นต้น ซึ่งเป็นความหมายที่ดูจะแปลกแตกต่างไปจากความหมายในข้อแรก และจะใช้ในความหมายของคำว่า “กุศลโลบาย” ด้วย

ส่วนคำว่า “อุปาย” หรือ อุบาย นั้น มีความหมายที่ค่อนข้างหลากหลายซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังนี้

๑. ความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “อุปาย” มาจาก อุป แปลว่า เข้าถึง , เข้าไปใกล้ กับ “าย” แปลว่า ความเจริญ เมื่อรวมกันเข้าจึงเป็นคำว่า “อุปาย” หมายถึง การเข้าถึงความเจริญ^๖ ซึ่งถือเป็นความหมายที่ชัดเจนอยู่ในตัวเองแล้วว่า หมายถึงการเข้าถึงความเจริญ ซึ่งจะแปลเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ เพราะแม้มีเพียงคำเดียวโดดๆ คำนี้ก็มีความหมายในตัวเองว่า หมายถึงการเข้าถึงความเจริญเท่านั้น

๒. ความหมายตามหลักภาษา ในพระไตรปิฎกมีการนำเอาคำว่า “อุปาย” นี้ ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ มักใช้คำว่า “อุปาย” นี้ในความหมายว่า วิธีสำหรับประกอบ^๗ วิธีการ, หลักการ ,หรือวิธีปฏิบัติ^๘ เช่นคำว่า เราจักถึงซึ่งความเจริญนี้โดยอุบายใด^๙ เป็นต้น ซึ่งหมายถึงว่า การจะทำความสำเร็จให้เกิดขึ้นได้โดยวิธีการใด นอกจากนั้นในพระไตรปิฎก เรายังพบว่า มีการนำเอาคำว่า “อุบาย” ไปใช้ในลักษณะของคำที่มีความหมายกลาง ๆ คือ หมายถึง วิธี

^๑ Franklin Gerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Volume I*, p.

๑๘๘.

^๒ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ดร.จำลอง สารพัดนึก, *พจนานุกรม บาลี-ไทย*, หน้า ๓๙๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙๓.

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *ธรรมานุกรม* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๘๐.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พจนานุกรมพระพุทธศาสนา*, หน้า ๗๘.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๖๒.

^๙ ม.อ. (ไทย)๑๔/๑๓๐/๑๘๕.

ปฏิบัติ (means) หนทาง (ways) ทั้งที่เป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้ คือ (๑) ใช้ในความหมายที่ดี เช่น การบรรลุความดีจะมีได้ด้วยอุบายนี้ (๒) ใช้ในความหมายที่เป็นไปในทางไม่ดี เช่น อุบาย หมายถึง กิเลส ตัณหา ที่มนุษย์เข้าไปยึดติดหรือครอบงำมนุษย์อยู่^๑ และหมายถึงวิธีการที่เป็นเครื่องสลัดออก จากทุกข์ ดังปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า .. ”ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณของโลกโดยความเป็น คุณ ซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปของโลกโดยความเป็นอุบาย เครื่องออกไป ตามความเป็นจริง.. .”^๒ แสดงให้เห็นว่า พระไตรปิฎกได้นิยามความหมายของคำว่า “อุบาย” ว่า หมายถึง วิธีการ , หลักปฏิบัติ ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ที่ไม่ได้ระบุว่า หมายถึง เฉพาะความดี หรือความชั่วตามความหมายในข้อที่ (๑)

๓. ความหมายตามความเข้าใจของนักวิชาการ นอกจากเราจะพิจารณาความหมาย ของคำว่า “อุบาย” จากลักษณะทั้ง ๒ ประการข้างต้นแล้ว ยังมีการให้ความหมายในอีกลักษณะหนึ่งก็ คือ คำว่า “อุบาย” หมายถึง กลอุบาย , กลวิธี, เล่ห์เหลี่ยม การใช้เพทุบาย หรือมายา เป็นต้น^๓ ซึ่ง ความหมายนี้มีลักษณะที่มุ่งอธิบายว่า อุบายคือ เทคนิควิธีการที่จะใช้หลอกล่อให้คนหลงเชื่อซึ่งจะเป็น วิธีการใด ๆ ก็ได้ ทั้งที่ดีและไม่ดี

จากการให้คำนิยามทั้ง ๓ ประการดังกล่าว เราจะพบว่า ความหมายในข้อ (๑) เป็นการ พิจารณาตามรากศัพท์ คำว่า “อุบาย” จะหมายถึงความเจริญ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายตายตัว แน่นนอนแล้ว คือความเจริญ จะนำไปใช้ในความหมายที่ตรงกันข้ามไม่ได้เลย เมื่อมีการนำเอาคำนี้ไป ใช้ตามคำนิยามในข้อ (๒) และ (๓) เราจะพบว่า คำว่า “อุบาย” มีความหมายที่เปลี่ยนไปกล่าวคือ ความหมายในข้อ (๒) เป็นการให้ความหมายกลาง ๆ คือวิธีการ , หลักการ, ไม่ระบุว่า เป็นหลักและ วิธีการประเภทไหน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับการนำไปใช้เป็นหลัก ส่วนความหมายในข้อ (๓) นั้น ระบุไปว่า หมายถึง วิธีการที่ใช้หลอกล่อให้ผู้อื่นทำตามหรือตกอยู่ในอำนาจ หรือปฏิบัติตามความต้องการของตน โดยความหมายนี้โน้มเอียงไปสู่ความเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้องมากกว่าความหมายที่ (๒)

แต่อย่างไรก็ตาม ในมิติของการนำไปใช้ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ควรนำเอา ความหมายในข้อ (๒) - (๓) ไปใช้ เพราะถือว่าเป็นความหมายที่มีการยอมรับและนำไปใช้กันอย่าง แพร่หลายเป็นที่เข้าใจกันโดยมาก และเมื่อนำเอาคำทั้ง ๒ คือ คำว่า “กุศล” และ “อุบาย” มาสนธิ กันเข้า ก็เป็นคำว่า “กุศลอุบาย” (ตามหลักภาษาสันสกฤต) หรือถ้าจะพิจารณาตามคำในภาษาบาลีก็ เป็น “อุบายโกศล” ซึ่งจะมีความหมายดังนี้

^๑ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๙๕/๓๗๑.

^๒ อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์ศรีวัฒนา พรินติ้ง, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๘๕. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๒.

(๑) หมายถึง อุบายอันชาญฉลาด^๑ การกระทำที่ถูกต้อง^๒ ความฉลาดในการจัดการ (Able management) ทักษะในการใช้วิธีการอันชาญฉลาด ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้อื่น^๓ หรือหมายถึงทางหรือวิธีการดำเนินอันชาญฉลาดเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการโดยไม่ต้องทำให้ใครเดือดร้อน^๔

(๒) หมายถึง ความฉลาดในการใช้อุบาย หรือเทคนิควิธีการ^๕ ความฉลาดในการใช้ปัญญา เพื่อแก้ไขปัญหา^๖ ความฉลาดอันเป็นไปในทันทีคือ เกิดขึ้นฉับพลันในอุบายคือเหตุแห่งความสำเร็จแห่งธรรมทั้งหลายนั้น ๆ ทุกสถาน^๗ หรืออุบายแก้ไขในกิจรีบด่วนหรือภัยที่เกิดขึ้น^๘

กล่าวโดยสรุป คำว่า “กุศโลบาย” และ “อุบายโกศล” นั้น มีความหมายแม้จะแตกต่างกัน แต่การนำไปใช้ก็สามารถที่จะใช้แทนกันในความหมายว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย , เทคนิค วิธีการในการจะเอาชนะหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้สำเร็จลงได้ด้วยสติปัญญา โดยวิธีการที่นำมาใช้นั้นจะเป็นวิธีการอย่างไรก็ได้ แต่ต้องมุ่งที่ผลสำเร็จของการกระทำจะต้องไม่ทำให้ใครเดือดร้อน

๒.๑.๒ ไวยากรณ์ของกุศโลบาย

สำหรับในภาษาบาลีนั้นมีคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกันกับคำว่า “กุศโลบาย” อยู่หลายคำ ซึ่งเราสามารถที่จะนำมาพิจารณาได้ดังนี้

๑. โยนิโสมนสิการ ถือว่าเป็นคำที่มีปรากฏมากในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาและมีความหมายที่ใกล้เคียงกับคำว่า “กุศโลบาย” มาก บางครั้งอาจมีผู้ใช้แทนกันก็ได้ โดยคำว่า “โยนิโสมนสิการ” นี้มีส่วนประกอบอยู่ ๒ คำ คือ (๑) คำว่า “โยนิโส” แปลว่า เหตุ, ต้นเค้า, แหล่งเกิดปัญญา, อุบายวิธี, ทาง หรือ กำเนิดและความรู้^๙ กับคำว่า “มนสิการ” แปลว่า การทำไว้ในใจ, การคิดคำนึง,

^๑ สอ เสถบุตร, *New Modern Thai-English Dictionary Vol.II* (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๑๙๖๕), หน้า ๙๒.

^๒ T.W. Rhys David (Edited), *The Pali Text Society Pali – English Dictionary*, p. ๒๒๔.

^๓ Franklin Gerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*, p. ๑๔๖.

^๔ คณาจารย์โรงพิมพ์เสียงเชียง, *ปัญหาและเฉลยสอบธรรมสนามหลวง วิชาพุทธานุพุทธประวัติ นักรธรรมชั้นเอก* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๓.

^๕ T.W. Rhys David (Edited), *The Pali Text Society Pali – English Dictionary*, p. ๑๔๙.

^๖ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *ธรรมานุกรม*, หน้า ๘๐.

^๗ มหามกุฏราชวิทยาลัย, *วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑.

^๘ พระอภิธรรม เล่ม ๒, *วิภังค์ปกรณ์*, หน้า ๓๙๗.

^๙ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), *ดร.จำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรม บาลี-ไทย*, หน้า ๔๐.

การใส่ใจ พิจารณา^๑, การใคร่ครวญไตร่ตรอง หรือการพิจารณาแล้วทำไว้ในใจ^๒ เมื่อรวมกันเข้า ๒ คำ คำ จึงเป็น “โยนิโสมนสิการ” แปลว่า การกระทำไว้ในใจโดยถูกวิธี^๓ หรือการใคร่ครวญนั้นกำหนดวิธีที่ถูกต้องไว้ในใจหรือการคิดไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย^๔ เป็นต้น เมื่อพิจารณาความหมายโดยภาพรวม คำว่า “โยนิโสมนสิการ” จึงหมายถึง การคิดพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาถึงสิ่งที่เกิดขึ้นว่ามีลักษณะดี – เลว อย่างไร ซึ่งเป็นการใคร่ครวญโดยปัญญาแล้วเก็บไว้ในใจยังเป็นสิ่งที่ไม่ได้บอกใครหรือแสดงแก่ใคร ๆ

๒. อุบายมนสิการ แปลว่า การทำไว้ในใจโดยอุบาย^๕ เป็นการคิดหาวิธีหรือคิดให้สอดคล้องกับวิธีการปฏิบัติในการเข้าถึงความจริงอย่างชาญฉลาด ซึ่งบางครั้งใช้แทนคำว่า “กุศโลบาย” หรือ “อุบายโกศล”

๓. ปถมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยถูกทาง^๖ การคิดเป็นแนวที่สอดคล้องต่อเนื่องกัน หมายถึง การคิดที่ไม่แตกแยกหรือแยกส่วน ซึ่งในการกระทำใด ๆ ก็ตาม ผู้กระทำจะต้องมีปัญหาและจะต้องคิดให้ถูกวิธีจึงจะสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้

๔. กรณมนสิการ แปลว่า การคิดตามเหตุ คิดหาเหตุผล คิดอย่างมีเหตุผล หรือคิดถึงเหตุให้สอดคล้องกับผลว่า เหตุอย่างนี้เมื่อทำไปแล้วจะเกิดผลอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นการคิดอย่างมีเหตุผล^๗

๕. อุบาทมนสิการ แปลว่า การคิดถึงบ่อเกิดหรือที่เกิด หรืออีกนัยหนึ่งคิดให้เกิดผลว่า เป้าหมายที่กระทำโดยวิธีการนี้จะมีผลหรือเป้าหมายที่จะก่อให้เกิดประโยชน์จริงหรือไม่ เมื่อคิดเห็นผลเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดกำลังใจ ตั้งความเพียรเพื่อจะได้บรรลุเป้าหมายที่หวังไว้นั้น ทั้งนี้เพราะความเชื่อมั่นที่มีต่อผลที่ตนเองคิดไว้นั้น^๘

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗๐.

^๒ **ม.ม.อ.** (บาลี)๒/๓๕๘/๑๘๖.

^๓ พระมหาหุนพัฒนา กงบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระ **สุตตันตปิฎก**”, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, . ๒๕๔๔), หน้า ๙.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๐๖.

^๕ **ส.ม.** (ไทย) ๑/๒๑/๑๓๘.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๙.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

๖. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยไหวพริบ ความฉลาดหลักแหลม ทันเหตุการณ์มีความรู้ชัดเจนในเรื่องต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ สามารถเชื่อมโยงและใช้เป็นกรอบในการ ตัดสินใจสิ่งที่ตนต้องการทำได้^๑ ซึ่งความมีปฏิภาณไหวพริบนี้เป็นอีกคำหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกับคำว่า “กุศโลบาย” เพราะการมีปฏิภาณ สติปัญญาไว ย่อมรู้เทคนิควิธีการในการดำเนินการ (อุบาย) ต่าง ๆ ได้

จะเห็นได้ว่า คำต่าง ๆ ที่ได้ยกมานั้น ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของอีกหลาย ๆ คำ ที่มีลักษณะ ความหมายที่คล้ายกับคำว่า “กุศโลบาย” หรือ “อุบายโกศล” ซึ่งมักจะมีการนำมาใช้หรือตีความหมายไปในลักษณะเดียวกัน ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนและแยกแยะความ คล้ายคลึงและความเป็นเอกลักษณ์ของความหมายของคำต่าง ๆ ที่นำเสนอมาทั้งหมด ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ ทำความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒.๒ บ่อเกิดของกุศโลบาย

เป็นที่ทราบกันว่า กุศโลบายหรืออุบายโกศล (Upaya – Kusala) นั้น เป็นชื่อของปัญญา อย่างหนึ่ง^๒ ดังนั้น การศึกษาบ่อเกิดที่มาของกุศโลบายจึงจำเป็นจะต้องพิจารณาถึงบ่อเกิดของปัญญา ว่า ปัญญานั้นมีบ่อเกิดมาอย่างไร และจะนำไปสู่การพิจารณาประเด็นต่อไปว่า ปัญญาประเภท กุศโลบายนั้นมีบ่อเกิดมาอย่างไรได้ง่ายและชัดเจนมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษามาเราจะพบว่า กุศโลบาย นั้นมีบ่อเกิด ดังนี้

๒ .๒.๑ โยนิโสมนสิการ

เนื่องจากการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นไม่ได้มีสูตรสำเร็จตายตัวว่าจะต้องเป็นไปด้วยความ เรียบง่ายหรือมีอุปสรรคเพียงอย่างเดียว แต่ชีวิตมนุษย์เป็นธรรมชาติที่จะต้องดำเนินไปภายใต้ กฎเกณฑ์ของการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ก็มีอยู่ ๒ ลักษณะคือ (๑) การเรียนรู้ ที่จะเอาชนะ หรือทำความเข้าใจ ครอบงำของโลกรวมทั้งกับตนเองและสังคม (๒) การเรียนรู้เพื่อที่จะคล้อยตามโลกหรือให้เป็นไปภายใต้การ การสร้าง ความมั่นคงให้เกิดขึ้นกับชีวิต ส่วน ข้อ (๑) เป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดพัฒนาการที่ติดต่อชีวิต เป็น สัจชาตญาณซึ่งจะนำไปสู่ทางแห่งความเสื่อม เมื่อมีการเรียนรู้เป็นไปใน ๒ นี้ย ดังกล่าวเราจะพบว่า การที่มนุษย์จะเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดปัญญานั้นจึงถือเป็นสิ่งสำคัญ และการที่จะมีปัญญาได้นั้นก็ต้อง มีกระบวนการคิดและการเรียนรู้คือ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การกระทำไว้ในใจ (การคิดใคร่ครวญ) โดยอุบายอันแยบคาย ใน ๔ ลักษณะ คือ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๓๐.

^๒ Franklincd Gerton, Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, p. ๑๔๖.

- ก) คิดให้เห็นอุปาย หรือรู้จักวิธีคิดหาวิธีที่จะทำหรืออุปายมนสิการ เป็นการคิดหาวิธีที่เหมาะสมไว้ในการแก้ไขปัญหา
- ข) คิดอย่างต่อเนื่อง เป็นกระบวนการไม่ขาดสายเพื่อเชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ เข้ามาประมาณเป็นแนวทางเดียวกัน แล้วใช้ประกอบการตัดสินใจได้ (ปถมนสิการ)
- ค) คิดให้เห็นเหตุของเรื่องที่จะต้องดำเนินการว่าจะดำเนินการอย่างไร หรือเรื่องที่เกิดมีสาเหตุความเป็นมาอย่างไร (กรณมนสิการ)
- ง) คิดให้เกิดความอุตสาหะพยายาม เพราะเห็นว่าสิ่งที่คิดนั้นมีผลที่จะเกิดขึ้นและเป็นเป้าหมายที่หวังไว้ได้ (อุปาถมนสิการ)

การคิดใคร่ครวญไตร่ตรองทั้ง ๔ ประการนี้ ถือว่าเป็นการคิดที่มีเหตุผลและก่อให้เกิดปัญญาเรียกรวมว่า โยนิโสมนสิการ ถือเป็นกระบวนการทำให้เกิดปัญญาและเป็นปัจจัยของการใช้ความคิดตามหลักของจินตามยปัญญา คือปัญญาจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการคิด^๑ และการคิดใคร่ครวญเช่นนี้ ก็จะทำให้เกิดความรอบรู้ได้ ซึ่งในกระบวนการที่จะก่อให้เกิดความคิดเช่นนี้ขึ้นมาได้ ก็ต้องอาศัยเหตุ ๒ ประการ ดังนี้ คือ

๑) การมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตรตต) หมายถึง การรู้จักเลือกคบเพื่อนที่ดี หรือผู้มีพระคุณ^๒ ซึ่งคำว่า “กัลยาณมิตร” นั้น มิได้มีความจำกัดแค่เพียงเพื่อนเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงผู้ที่ปัญญาและปรารถนาดีต่อตนเอง ผู้ที่มีเมตตา รอบรู้ ซึ่งในโลกนี้ก็มียุ่มามากมายที่มนุษย์สามารถที่จะเสาะแสวงหาหรือเลือกคบเพื่อเป็นผู้ให้คำปรึกษาได้ โดยคนที่เป็นกัลยาณมิตรนั้นจะมีลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือ

- (ก) เป็นผู้ที่มีความน่ารัก (ปิโย) มีบุคลิกภาพอ่อนน้อมถ่อมตนนำเข้าไปปรึกษาเพื่อขอคำแนะนำ
- (ข) เป็นผู้ทีหนักแน่น นำเคารพเชื่อถือ มีปัญญามีความประพฤติดี (ครุ)
- (ค) เป็นผู้ทีน่ายกย่อง มีสติปัญญาเฉียบแหลม และเป็นผู้ทีใครต่อการศึกษาอบรมแสวงหาความรู้อยู่เสมอ (ภาวนีโย)
- (ง) เป็นผู้ทีมีวาหะ รู้จัดพูดให้เหมาะสมกับกาล สามารถชี้แจงเรื่องทียากให้เข้าใจง่ายและคอยให้หลักปฏิบัติหรือแนวความคิดทีถูกต้อง (วตตจ)
- (จ) เป็นผู้ทีรับฟังผู้อื่น หนักแน่นอดทนต่อคำพูดคนอื่นไม่หวั่นไหวหรือโอนเอนเพราะคำพูดทีหลากหลายเสียดแทงจิตใจหรือกระทบต่อตนเองไม่โกรธง่าย (วจนกขโม จ.)

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑.

(ฉ) เป็นผู้ที่รู้จักการถ่ายทอดเรื่องราวที่ยากให้เข้าใจได้ง่าย เป็นคนลึกซึ้งในเรื่องราวต่าง ๆ อย่างถ่องแท้ เข้าใจลึกซึ้ง (คมกวีรณจ กถ กตตาทา)

(ช) ไม่ชักนำผู้อื่นที่เข้ามาหาให้กระทำ / ประพฤติในทางที่ไม่เหมาะสมไม่ควร (โน จฎฐา เน นิโยชเย)^๑

ซึ่งเกณฑ์ดังกล่าวนี้ถือว่ามีลักษณะทั้ง ๗ ประการ นี้เป็นพื้นฐาน ส่วนที่จะแตกต่างกันเพิ่มเติมไปนั้นก็ถือว่าเป็นความพิเศษเฉพาะบุคคล เช่น การได้บรรลุคุณธรรมที่พิเศษ สามารถที่จะถ่ายทอดเรื่องราวในสิ่ง ที่ผู้เข้ามาขอคำแนะนำไม่อาจรู้ได้โดยไม่เปิดเผย , ความเป็นผู้ขยัน พากเพียร เป็นต้น ซึ่งผู้ที่เป็น กัลยาณมิตรนี้ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาถือว่าอยู่ในลักษณะของคำว่า “เพื่อน” ที่ช่วยเหลือเพื่อน เป็นอุปการะในการก่อให้เกิดปัญญาด้วยการแนะนำสั่งสอนโดยกัลยาณมิตรนั้น มีลักษณะที่พึงปฏิบัติ ต่อกันดังนี้

ก.) บิดามารดาเป็นกัลยาณมิตรต่อบุตร ในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดและอบรมสั่งสอน ซึ่ง มารดาและบิดานั้นถือว่าเป็นอาจารย์คนแรกของบุตร (มาตาปิโตร จ ปุพพจาริยา)^๒ หรือเป็นผู้ที่เป็น ศาสตราในใจของบุตร คนแรกที่บุตรสามารถเข้าถึงอยู่ร่วมและขอคำแนะนำปรึกษาได้โดยใกล้ชิด ดังนั้น ความใกล้ชิดสนิทสนมในการให้การอบรมสั่งสอนให้รู้สึกผิดชอบชั่วดี อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ โดยความเป็นกัลยาณมิตรของมารดาบิดาต่อบุตรนั้น จะมีลักษณะ ดังนี้ (๑) อบรมสั่งสอนหรือ ห้ามไม่ให้กระทำชั่ว (๒) สั่งสอนให้คนเป็นคนดี (๓) เป็นครูคนแรกที่ทำให้ความรู้ในด้านภาษาและ วัฒนธรรมแก่บุตร (๔) หาคู่ครองหรือดำเนินการเพื่อความมั่นคงแก่บุตร (๕) จัดเตรียมมรดกไว้ให้ใน ยามที่ตนเองจากไปหรือจัดหางานไว้ให้ลูกได้ใช้ดำเนินชีวิตต่อไปไม่ลำบาก^๓ รูปแบบการปฏิบัติต่อบุตรด้วยความรักด้วยความเมตตา^๔ ดังที่กล่าวมาถือว่า มารดา บิดา เป็นกัลยาณมิตรของบุตร

ข.) เพื่อนเป็นกัลยาณมิตรของเพื่อน ในฐานะที่เพื่อนเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดและให้คำแนะนำใน การปฏิบัติอันจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเอง ซึ่งเพื่อนนี้มีอยู่ ๒ ประเภท คือ (๑) เพื่อนแท้ และ (๒) เพื่อน เทียม^๕ โดยเพื่อนแท้ที่มีลักษณะการปฏิบัติต่อเพื่อนในลักษณะดังนี้คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตร

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลทีปนี ปฐโม ภาค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๘.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๒.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๓/๑๙๙.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔-๒๖๐/๒๐๗-๒๐๙.

ร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรณะประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่^๑ ซึ่งมิตรแต่ละประเภทนั้น เป็นกัลยาณมิตรในลักษณะดังนี้

(๑) มิตรมีอุปการะคือ (ก) รักษาเพื่อนที่ประมาทพลาดพลั้งไปแล้วไม่ทอดทิ้ง (ข) รักษาทรัพย์สินของเพื่อนที่ประสบปัญหา (ค) เมื่อคราวมีภัยมาถึงก็ให้ที่พักพิงแก่เพื่อน (ง) เมื่อมีธุระจำเป็นเพื่อนขอความช่วยเหลือก็ให้มากกว่าที่ขอ

(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ (ก) บอกความลับของตนแก่เพื่อน (ข) ปกปิดความลับของเพื่อน (ค) ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย (ง) แม้ชีวิตของตนก็สละให้เพื่อนได้

(๓) มิตรณะประโยชน์ คือ (ก) ห้ามจากกระทำความชั่ว (ข) ให้ตั้งอยู่ในความดี (ค) ให้ฟังสิ่งยังไม่เคยฟัง (ง) บอกทางสวรรค์ให้

(๔) มิตรมีความรักใคร่ คือ (ก) ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน (ข) ยินดีในความเจริญของเพื่อน (มุทิตา) (ค) ห้ามคนที่กล่าวโทษแก่เพื่อน (ง) สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน^๒

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะเห็นว่า เพื่อนหรือมิตรที่เป็นกัลยาณมิตรในอันที่จะก่อให้เกิดปัญหาหรือพัฒนาไปสู่การใช้กุศลโยบายก็คือ มิตรแท้ทั้ง ๔ ประเภท นั้น เพราะเพื่อนแท้ย่อมจะทำให้ผู้ที่คบหาด้วยประสบแต่ความเจริญ

ค.) ครูอาจารย์เป็นกัลยาณมิตรในฐานะเป็นผู้ให้ความรู้และศิลปะวิทยา การศึกษาถือว่าเป็นช่องทางหนึ่งที่จะก่อให้เกิดปัญญาแก่มนุษย์ และผู้ที่ทำหน้าที่ในการให้การศึกษาถัดมาจากพ่อแม่ก็คือครูอาจารย์นั่นเอง ซึ่งถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่ครูอาจารย์เป็นเสมือนหนึ่งวิทยากรทางสังคม^๓ หรือเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ^๔ ซึ่งครูอาจารย์จะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ด้วยการปฏิบัติดังนี้ (๑) แนะนำศิษย์ในทางที่ดี (๒) ให้เรียนหรือให้การศึกษาที่ดี (๓) ให้เรียนศิลปวิทยาโดยไม่ปิดบัง (๔) ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง และ (๕) ทำการป้องกันในทิศทั้งหลายคือให้ความรู้เพื่อให้ศิษย์สามารถเอาตัวรอดได้ในทุกสถานการณ์^๕

ง.) พระพุทธองค์เป็นกัลยาณมิตรของเหล่าสาวก ในฐานะที่ทรงแนะนำสั่งสอนและช่วยแก้ไขปัญหาชีวิตและสังคมมนุษย์ (สรรพสัตว์) ด้วยการเผยแผ่หลักธรรมหรือกุศลโยบายในการพันทุกข์ให้กับสรรพสัตว์ทุกระดับ เพื่อจะได้รับประโยชน์และความสุข ซึ่งการเผยแผ่หลักธรรมนั้นทรงชี้แนะหลักและวิธีปฏิบัติแก่เหล่าสาวกและสรรพสัตว์ด้วยพระปรีชาญาณอันจะทำสัตว์ได้พ้นจากทุกข์ ซึ่งความเป็นกัลยาณมิตรของพระองค์นั้นก่อให้เกิดปัญญาแก่สัตว์ได้อย่างมากมาย

^๑ สิงคาลสูตร

^๒ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^๓ รศ. ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๕.

^๔ พุทธศาสนิกฯ, การศึกษาของโลก (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘.

^๕ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๖๖/๒๑๗.

จากการกล่าวมาทั้งหมดในประเด็นเรื่องความเป็นกัลยาณมิตรที่จะสามารถเป็นบ่อเกิด และเหตุให้เกิดการคิดโดยอุบายอันแยบคายนั้น เป็นเรื่องของการได้รับคำแนะนำอบรมสั่งสอนจากผู้อื่น (ปรโตโฆสะ) ทำให้เกิดการนำเอาเรื่องเหล่านั้นมาคิด เมื่อนำมาคิดก็ย่อมเกิดปัญญาที่จะนำไปสู่ การตัดสินใจหรือหนทางการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตนเองมุ่งหวัง ซึ่งการที่มนุษย์จะเกิดการคิด และโยนิโสมนสิการได้ โดยปราศจากความมีกัลยาณมิตรหรือปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ได้จากการฟังการเป็นตัวอย่างเป็นต้น ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก

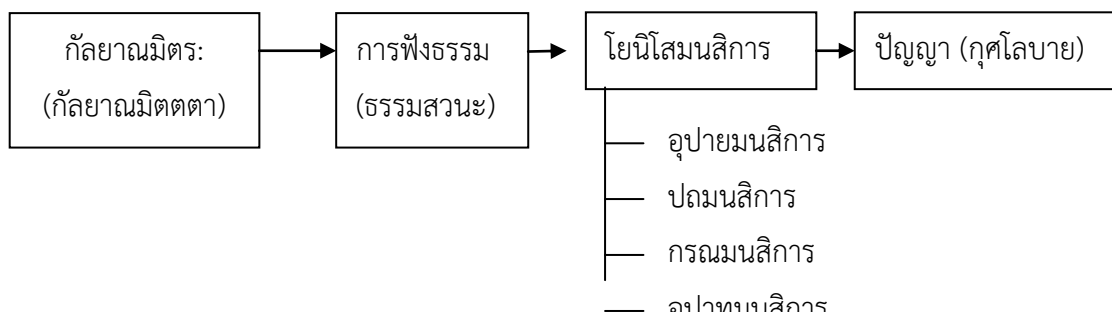
๒) การฟังธรรม / หรือ การฟัง ในกระบวนการของการเรียนรู้ที่เราจะพบว่า การฟังหรือ การศึกษาเล่าเรียนเรียกว่า สุตะ เพราะการฟังย่อมจะก่อให้เกิดปัญญาในลักษณะของการได้ข้อคิดจากผู้พูดหรือเรื่องที่พูดก็ย่อมจะนำไปสู่การคิดไว้ในใจหรือการใคร่ครวญโดยเหตุผลหรือโยนิโสมนสิการได้ เมื่อเกิดการคิดดังกล่าว ก็ย่อมเกิดปัญญา ซึ่งการเกิดปัญญาในลักษณะนี้เรียกว่า สุตมยปัญญา ซึ่งเป็นหนึ่งในสาม แนวทางที่จะก่อให้เกิดปัญญา คือ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา^๑ การฟังที่จะก่อให้เกิดปัญญานั้นจะต้องรู้จักหลักในการฟังคือ การเงี่ยโสตเข้าไปฟังในเรื่องที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดของผู้ที่มีความรู้ เช่น พระสาวก เงี่ยโสตฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ย่อมจะเกิดโยนิโสมนสิการ เพราะการฟังแล้วนำไปคิดใคร่ครวญอย่างต่อเนื่อง (ปถมนสิการ) คิดถึงเหตุที่เป็นการกระทำว่าสิ่งนี้มีเหตุอย่างไร จะนำไปสู่การแก้ไขอย่างไร (กรณมนสิการ) จนถึงการคิดเห็นเป็นอุบายหรือวิธีการที่จะนำไปใช้ (อุบายมนสิการ) เป็นต้น ซึ่ง การคิดจากการฟังจากท่านผู้รู้ ผู้ฟังที่ตั้งใจย่อมจะได้รับปัญญาตามหลักการที่ว่า การฟังที่ตีพิมพ์ได้รับปัญญา ซึ่ง ตัวอย่างของการฟังที่ได้รับปัญญาก็คือ กรณีพระปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่ภายหลังพระพุทธองค์ทรงเลิกการบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้ว กลับปลีกไปปฏิบัติจนบรรลุธรรมแล้วกลับมาสอน ในตอนแรกนักบวชทั้ง ๕ ไม่ เชื่อ (ศรัทธา) ต่อปฏิปทาของพระพุทธองค์ แต่เมื่อได้ยินพระพุทธพจน์ว่า “คำพูดเช่นนี้ท่านเคยได้ฟังเราพูดมาก่อนหรือไม่” ซึ่งก็ไปสะกิดให้ปัญญาวัคคีย์หันมาตั้งใจฟัง เมื่อฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบ พระอัญญาโกณฑัญญะ ผู้ตั้งใจฟังมากกว่าคนอื่นก็ด้วยการเงี่ยโสตไปฟังพระธรรมเทศนาในลักษณะของการฟังและคิดตาม (ปถมนสิการ) จนในที่สุดก็บรรลุธรรมก่อนใคร ๆ ^๒ นั้น ก็เป็นเหตุผลมาจากการรู้จักฟัง เมื่อฟังก็จะเกิดโยนิโสมนสิการและเกิดปัญญาขึ้นในที่สุด

เมื่อมีความพร้อมของเหตุทั้ง ๒ ประการ คือการคบคนดี (สัปปริสังเสวะ) หรือ กัลยาณมิตร และมีการฟังธรรมหรือข้อปฏิบัติอันเป็นกรอบในการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการคิดในเชิงปัญญา (Intellectual thinking) คือ โยนิโสมนสิการแล้ว เมื่อมนุษย์ผู้มีปัญญาเผชิญกับปัญหาที่สามารถที่จะใช้โยนิโสมนสิการในการคิดเพื่อหาอุบาย (อุบายมนสิการ) ไว้ในใจ และนำไปสู่การ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม หน้า ๕๔.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๒๘๖/๓๑๑-๓๑๒.

ตัดสินใจเลือก กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาในที่สุด ซึ่งกระบวนการเกิดของกุศโลบายจากโยนิโสมนสิการ เราสามารถพิจารณาปรโตโฆสะได้จากแผนภาพดังนี้

จะเห็นว่า ในขั้นตอนการคบสัตบุรุษและการพึงธรรมนั้น จัดได้ว่าเป็นขั้นตอนในภาคของการปฏิบัติซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่เมื่อมีการคบคนดีและรับฟังหลักปฏิบัติอันควรแล้ว ขั้นตอนต่อไปที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนั้น เป็นขั้นตอนในภาคของความคิด (จินตมย) อันเป็นลักษณะของการใช้ปัญญาที่ยังไม่ปรากฏเป็นรูปธรรม เป็นเพียงการคิดใคร่ครวญไว้ในใจหรือไตร่ตรองเท่านั้น ซึ่งถือว่าการคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าคิดถูก การกระทำก็จะถูก แต่ถ้าคิดผิด การกระทำก็จะผิดตามไปด้วย โดยการคิดจะถูกเก็บไว้ในรูปของปัญญา คือความรู้ หรือความฉลาดที่เรียกว่า กุศล หรือโกศลละ ซึ่งมีอยู่ ๓ ประการคือ

(๑) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุ (ทาง, หลักปฏิบัติ) แห่งความเจริญความดี เรียกว่า อายโกศล

(๒) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเสื่อม, ความเสียหาย เรียกว่า อุปายโกศล

(๓) ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อม^๑ เรียกว่าอุปายโกศล

จะเห็นได้ว่า เมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นหรือเมื่อมนุษย์มีการกระทำไว้ในใจคือการคิดใคร่ครวญด้วยเหตุด้วยผลแล้ว ก็เกิดปัญญาหรือกุศโลบายขึ้นและมนุษย์ก็จะใช้ปัญญาคือ กุศโลบายนี้ในการแก้ไขปัญหาหรือการเข้าถึงเป้าหมายที่มุ่งหวังในระยะต่อมาได้

๒.๒.๒. เนกขัมมะหรือทุกขนิสสรณะ

สำหรับประเด็นนี้เป็นการพิจารณาจากสาเหตุของการเกิดขึ้นของกุศโลบายในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือเป็นแนวทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งพระพุทธศาสนายอมรับว่าการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามีขึ้นมาได้ก็ด้วยการค้นพบแนวทางหรือธาตุอันเป็นเครื่อง

^๑ เฉพาะคำว่า “อุปายโกศล” มีความหมายที่แยกออกไปอีกว่า เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาหรือใช้ในกิจที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ,หน้า ๑๑.

สลัดออก^๑ หรือถอนตนเองออกจากกิเลส^๒ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้มีปัญญาและเห็นภัยของการตกอยู่ในการครอบงำของกิเลสอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร^๓ ซึ่งเป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวงที่ครอบงำผู้คนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

โดยเมื่อมนุษย์ตกอยู่ในวัฏฏสงสารคือการเวียนว่าย ตาย เกิดอันไม่มีที่สิ้นสุดนี้ หากมีผู้ตั้งปัญหาขึ้นว่า การเกิด การแก่ การเจ็บการตาย นี้ เป็นทุกข์ที่มนุษย์จะต้องเผชิญอยู่ ทำอย่างไรจะพ้นจากวัฏฏะ หรือ วงจรนี้ได้ และถ้าเขามีความต้องการหลุดพ้นจากวงจรดังกล่าว ก็จะต้องพยายามแสวงหาคำตอบซึ่งคำตอบที่ได้รับอาจมีหลายประการ และประการหนึ่งที่น่าสนใจในที่นี่คือ การบวชหรือการหลีกออกจากวิถีของความเป็นปุถุชนที่เรียกว่า เนกขัมมะ ซึ่งเป็นวิธีการเริ่มตั้งความปรารถนาที่จะพ้นทุกข์ เมื่อบวชแล้วก็จะต้องพยายามแสวงหาช่องทางหรือวิถีปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงความหลุดพ้นจากกิเลสดังกล่าว ซึ่งเรียกว่า ทุกขนิสสรณะ คือการสลัดออกจากทุกข์ เมื่อมนุษย์ได้เผชิญปัญหาดังกล่าว ก็จะต้องใช้สติปัญญาหาอุบายหรือวิถีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว ซึ่งมีอยู่ ๒ ประการคือ

(๑) อุบายที่เป็นไปในทางเสื่อม เช่น มิจฉาทิฎฐิ หรือวิถีปฏิบัติที่ผิด หากมนุษย์ปฏิบัติตามแนวทางของอุบายนี้ ก็จะนำไปสู่เป้าหมายที่ผิด แม้จะเป็นการพ้นก็เป็นการพ้นที่ผิด^๔ ซึ่งมนุษย์โดยมากที่ไม่มีปัญญาก็จะถูกครอบงำโดยวิธีการผิด ๆ ดังกล่าว ซึ่งพระพุทธศาสนาได้จัดกลุ่มความคิดมิจฉาทิฎฐินี้ไว้ถึง ๖๒ กลุ่ม และแบ่งแยกศึกษาเป็นกรณีอีก ๖ กลุ่ม ได้แก่ ลัทธิครูทั้ง ๖

(๒) อุบายที่เป็นไปในทางเจริญ หรือ วิถีปฏิบัติที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้อง ซึ่งเมื่อมนุษย์ปฏิบัติตามอุบายวิธีนี้นัยจะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตนเองมุ่งหวังคือความสุขความเป็นอิสระจากการถูกครอบงำจากโลกและสรรพสิ่งได้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยอมรับว่าแนวคำสอนของพระองค์อยู่ในกลุ่มนี้

ในอุบายทั้ง ๒ นั้น หากมนุษย์ยึดถือตามแนวทางข้อที่ (๑) ซึ่งเป็นอุบายที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ก็จะก่อให้เกิดความเสียหายขึ้นกับตนเอง ดังนั้น การที่จะแก้ไขปัญหาคือความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้จะต้องค้นหาและปฏิบัติตามอุบายข้อที่ (๒) เท่านั้น

จากกรอบแนวคิดดังกล่าว หากเราพิจารณาหลักฐานในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาก็จะพบว่า แม้พระพุทธองค์ก็ทรงดำเนินตามวิถีทางของการแสวงหาแนวทาง (อุบาย) ที่จะพ้นทุกข์ เนื่องจากพระองค์ทรงพบว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ภายใต้เงื่อนไข คือ การเกิด – แก่ – เจ็บ – ตาย เป็นวิถีทางที่ยังไม่ใช่ทางหลุดพ้นและยังก่อให้เกิดทุกข์ ดังนั้น จึงทรงตั้งคำถามและค้นหาวิธีการหลุด

^๑ อ.ต.ก. (ไทย)๒๐/๑๐๖/๓๕๐. ส.น. (ไทย)๑๖/๑๗๔/๒๗๙.

^๒ ข.ว. (ไทย)๒๖/๑๐๔๕/๑๓๐.

^๓ ส.น. (ไทย) ๑๖/๕/๔.

^๔ ส.น. (ไทย)๑๖/๓/๙.

พันด้วยการออกบวช (เนกขัมมะ) เพื่อใช้การบวชเป็นอุบายที่จะปฏิบัติให้สอดคล้องกับการดำเนินไปสู่เป้าหมายดังกล่าว และทรงใช้เวลาในการค้นหาอุบายที่ถูกต้องถึง ๖ ปี จึงสามารถค้นพบหลักการดังกล่าว และเมื่อทรงบรรลุความหลุดพ้นแล้ว ก็ทรงได้จัดแบ่งประเภทของอุบายในโลกนี้ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

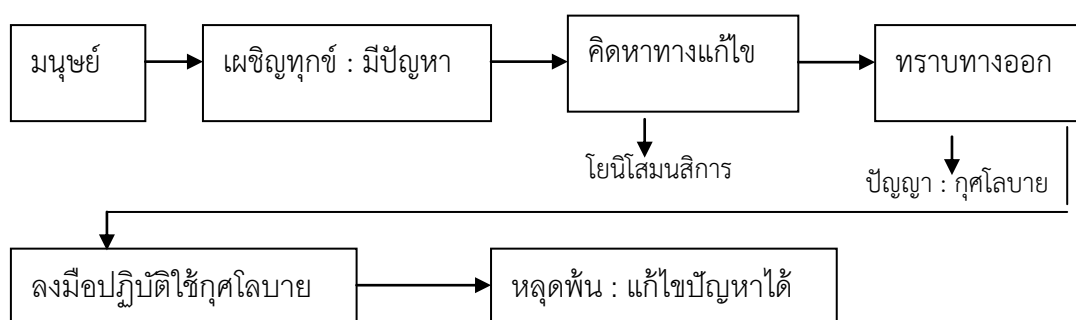
(๑) อุบายที่เป็นเหตุทำให้ตนเองลำบาก หมายถึง อุบายหรือวิธีการปฏิบัติที่ทำให้ปฏิบัติได้ยาก ซ้ำยังเป็นภาระตนเอง ไม่เอื้ออำนวยที่จะก่อให้เกิดความสงบอันจะนำไปสู่การหลุดพ้นได้ (อตตกิลมณานุโยค)

(๒) อุบายที่เป็นเหตุทำให้ตนเองตกอยู่ในความใคร่ความต้องการอันเป็นเหตุยึดเหนี่ยวจิตใจให้พัวพันอยู่กับโลกและนำไปสู่ความเจ็บปวดทุกข์ร้อนในที่สุด (กามสุขลลิกานุโยค)

(๓) อุบายที่เป็นเหตุให้เกิดความพอดีไม่เกี่ยวข้องหรือโอนเอนไปหาอุบายทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นอุบายที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุความหลุดพ้นได้ (มัชฌิมาปฏิปทา)^๑

ในอุบายทั้ง ๓ ประการนั้น พระองค์ทรงเสนอว่าอุบายข้อ (๑) - (๒) เป็นอุบายที่ไม่ประกอบด้วยธรรมและมีโทษหนทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้องได้ ส่วนข้อ (๓) ถือว่าเป็นอุบายที่ถูกต้องเหมาะสม ไม่หย่อนหรือตึงจนเกินไป มนุษย์สามารถที่จะปฏิบัติตามได้ไม่ยากลำบาก และสามารถเอื้ออำนวยต่อการบรรลุธรรมหรือความหลุดพ้นได้

จะเห็นได้ว่า ในการพิจารณาเห็นปัญหา (ทุกข์) โดยความเป็นปัญหาและต้องการที่จะแก้ไขปัญหานั้น เพื่อทำตนให้หลุดพ้นจากปัญหา ย่อมจะทำให้มนุษย์ใช้สติปัญญาเพื่อค้นหาอุบายอันเหมาะสมคือกุศโลบาย ซึ่งบ่อเกิดของกุศโลบายในลักษณะนี้ เราสามารถพิจารณาได้จากแผนภาพดังนี้

จากแผนภาพเราจะพบว่า บ่อเกิดของกุศโลบายนี้ เป็นการพิจารณาจากความปรารถนาที่จะแก้ไขปัญหาคือความทุกข์อันเนื่องมาจากความไม่รู้ ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้กุศโลบาย เหตุที่มนุษย์จะต้องค้นหากุศโลบายก็เพราะถูกบีบคั้นด้วยความทุกข์หรือการเห็นภัยของการตกอยู่ในกอง

^๑ วิมทา. (ไทย)๔/๑๓/๒๐. ส.ม. (ไทย)๑๘/๑๐๘๑/๓๖๗. ขุ.ปฎิ. (ไทย)๓๑/๓๐/๔๘๒.

ทุกข์นั้น จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่จะต้องหาอุบายมาแก้ไขปัญหา (ทุกข์) ดังกล่าว ซึ่งบ่อเกิดของกุศลโลบาย ในลักษณะนี้ เราสามารถพิจารณาได้จากกรณีตัวอย่างเช่น นาย ก. สอบตกในวิชาพระพุทธศาสนาทุกปี ทำให้เกิดความทุกข์เพราะว่าต้องเข้าคอร์สซ่อมเป็นประจำและถูกคุณครูดูค่าเป็นประจำ ทำให้นาย ก. เกิดความเบื่อหน่ายในสภาพที่เป็นอยู่ และมีความต้องการที่จะหาทางสอบผ่านวิชานี้ให้ได้ ดังนั้น นาย ก. จึงคิดหาอุบายหรือวิธีการที่จะทำข้อสอบให้ได้โดยเขาคิดว่าวิธีที่จะทำให้สอบได้ก็คือ

(๑) การลอกข้อสอบเพื่อน หรือจดคำตอบเข้าไปในห้อง หรือให้เงินเพื่อนเพื่อแลกเปลี่ยนกระดาษคำตอบกัน ซึ่งนาย ก. ก็รู้ว่า วิธีนี้ผิด จัดเป็นความรอบรู้ในทางเสื่อม (อปายโกศล)

(๒) การให้เวลากับตัวเองในการทบทวนบทเรียน โดยการดูการ์ตูนน้อยลงหมั่นทำการบ้านและเวลาเรียนก็ตั้งใจฟังครู ไม่คบเพื่อนเกเร ก็จะทำให้สอบผ่านได้ ซึ่ง นาย ก. ก็รู้ว่าวิธีนี้เป็นวิธีที่ถูกต้อง

(๓) นาย ก. ได้นำเอาวิธีการทั้ง ข้อ (๑) – (๒) มาเปรียบเทียบกันแล้วใคร่ครวญถึงผลที่จะเกิด (อุปาทนสิการ) ว่า ถ้าใช้วิธีการที่ (๑) จะเป็นอย่างไร ถ้าครูจับได้ก็จะโดนตีหรือใครรู้ก็จะอับอาย แม้ใครไม่รู้แต่ตนเองรู้ แต่ถ้าใช้วิธีที่ (๒) ผลที่จะเกิดตามมาก็คือ การสอบผ่านไม่ถูกครูตี คนอื่นไม่ตำหนิตั้งตนเองก็ไม่ตำหนิตัวเอง เมื่อเปรียบเทียบดังกล่าวแล้ว นาย ก. ก็ตัดสินใจเลือกใช้วิธีการที่ (๒) คือการตั้งใจเรียนมาใช้ เมื่อตัดสินใจแล้วก็ลงมือตามวิธีการดังกล่าว ผลสุดท้าย นาย ก. ก็สอบผ่าน ทำให้ไม่ถูกครูตีหรือไม่รู้สึغب่อยหน่ายกับการเรียน ซึ่งถือว่าการกระทำดังกล่าว เป็นการใช้กุศลโลบายเพื่อแก้ไขปัญหามาจากความต้องการที่จะพ้นจากการถูกบีบคั้นหรือปัญหาที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่

จากการกล่าวมาในประเด็นบ่อเกิดของกุศลโลบายในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นเราจะพบว่า บ่อเกิดของกุศลโลบายนั้นสามารถพิจารณาได้ ๒ ประเด็น คือ

(๑) พิจารณาจากประเด็นในเรื่องหลักการ เป็นการพิจารณาถึงกระบวนการที่เป็นเหตุทำให้เกิดปัญหาหรือกุศลโลบาย ซึ่งจะต้องมาจากโยนิโสมนสิการหรือการคิดใคร่ครวญด้วยเหตุด้วยผล ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญญาและสามารถจะนำปัญญาคือความรอบรู้ในกุศลโลบายไปใช้เพื่อแก้ไขปัญหาก็ได้

(๒) พิจารณาจากประเด็นในเรื่องสิ่งเร้าภายใน อันเกิดจากการถูกกระตุ้นจากความทุกข์ และการคิดพิจารณาเห็นด้วยในการตกอยู่ในอำนาจของความทุกข์ และมีความต้องการที่จะพ้นจากปัญหาคือความทุกข์นั้น จึงจำเป็นที่จะต้องใช้สติปัญญาคือ การนำกุศลโลบายมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในกรณีนี้กุศลโลบายเกิดจากแรงกระตุ้นของความทุกข์และความต้องการหลุดพ้น

๒.๓ ระดับการใช้กุศลโลบาย

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งประเภทของกุศลโลบาย หรืออุบายโกศล ไว้เป็น ๒ ประเภทตามลักษณะของวัตถุประสงค์ในการแก้ไขปัญหา หรือระดับสติปัญญาของมนุษย์ หรือตามลักษณะของเป้าหมายคือความทุกข์ที่มนุษย์ต้องการจะแก้ไข โดยกุศลโลบายทั้ง ๒ นั้นก็คือ

๒.๓.๑ กุศโลบายระดับชาวบ้านหรือระดับโลกียะ

ได้แก่ กุศโลบายที่มนุษย์สามารถนำมาใช้แก้ไขปัญหในระดับของปุถุชนโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ปัญญาหรือกุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาของการดำเนินชีวิตโดยมุ่งหวังที่จะ (๑) ปลดเปลื้องความทุกข์อันเนื่องมาจากถูกเบียดเบียนจากเพื่อนมนุษย์หรือธรรมชาติ ทำให้ได้รับความเดือดร้อน มนุษย์สามารถจะนำเอากุศโลบายบางอย่างมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว (๒) เอาชนะอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากความไม่รู้และแรงบีบคั้นของสังคมและสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากความไม่รู้ในปัญหาสาเหตุของปัญหา เช่น การถูกทำร้ายจากผู้มีอำนาจ หรือผู้ที่ประสงค์ร้ายต่อตนเองและสังคม มนุษย์สามารถที่จะแสวงหากุศโลบายบางอย่างไม่ว่าจะดีหรือไม่ดีก็ตาม เพื่อนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ตนเองและสังคมได้หลุดพ้นจากการตกอยู่ในอุปสรรคเหล่านั้น (๓) เพื่อเป็นแนวทางในการปกครองผู้อื่น ซึ่งการนำกุศโลบายนี้มาใช้ ก็เพื่อที่จะสามารถปกครองผู้อื่นให้ได้รับความสุขทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเชื่อฟัง ดังปรากฏในชาดกหลาย ๆ เรื่องว่า พระราชาหรือผู้นำของสังคมจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักใช้กุศโลบายในการปกครองจึงจะสามารถยึดใจของประชาชนในแว่นแคว้นหรือสังคมได้^๑ (๔) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการให้การศึกษอบรมแก่ตนเองและผู้อื่น ในการจัดการศึกษาหรือแนะนำสั่งสอนผู้อื่นนั้นถือเป็นเรื่องที่จะต้องใช้เทคนิคและวิธีการ ทั้งนี้เพราะการศึกษาหรือการจัดการเรียนการสอนนั้นจัดเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ (Science and Arts) ที่เป็นศาสตร์ก็คือการศึกษาจัดได้ว่าเป็นวิชาหรือทฤษฎีอย่างหนึ่งที่มีระบบมีกระบวนการหรือหลักการที่ผู้สอนเองจะต้องเรียนรู้ ส่วนที่จัดเป็นศิลป์นั้นก็คือการเรียนการสอนนั้นจะต้องมีเทคนิคหรือรูปแบบการสอนต่าง ๆ หลายวิธีที่ผู้สอนจะนำรูปแบบการสอนใดมาใช้จะต้องคำนึงถึงระดับสติปัญญาของผู้เรียน ซึ่งผู้สอนจะต้องรู้จักการใช้ศิลปะในด้านการสอนมาใช้เพื่อชักจูงให้ผู้เรียนคล้อยตามหรือรับคำสอน ซึ่งถือเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่เรียกว่าเป็นศิลปะแห่งการสอน ดังนั้น หากผู้สอนไม่มีหรือไม่รู้จักการใช้เทคนิคและวิธีการหรือกุศโลบายที่ดี การสอนนั้นก็จะไม่สำเร็จลงได้ โดยการสอนนั้นพระพุทธรองค์ทรงนำรูปแบบการสอนมาใช้กับมนุษย์แตกต่างกันตามระดับของสติปัญญา โดยมากถ้าเป็นระดับโลกียะหรือระดับชาวบ้านที่มีปัญญาน้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีการสอนหรือกุศโลบายในด้านของบุคลาธิษฐานคือการสอนตามลำดับเรียกว่า อนุப்புพิภกา โดยจะเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีสัตว์ละครที่น่าสนใจจากเรื่องของการให้ทาน (ทานกถา) เรื่องการรักษาศีล (ศีลกถา) เรื่องการเกิดบนสวรรค์อันเนื่องมาจากการให้ทานและรักษาศีลนั้น (สัคคกถา) เรื่องโทษของการใช้ชีวิตเนื่องด้วยกามหรือชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเพื่อให้เห็นว่าการอยู่ครองเรือนนั้นเป็นทุกข์อย่างไร และท้ายสุดก็จะสอนในเรื่องของการออกบวชว่าเป็นแนวทางในการหลุดพ้นจากปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างไร^๒ โดยเรื่องราวต่าง ๆ ที่ทรงนำมาสอนนั้นทรงใช้กุศโลบายในการยกเอาตัวอย่างของบุคคลที่ปฏิบัติตามแนวทางนั้นหรือไม่ปฏิบัติตามเพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพอย่างชัดเจน และมี

^๑ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

^๒ วิ.ม.หา. (ไทย) ๕/๒๙๓/๑๑๔.

จิตใจที่โน้มเอียงไปในการปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นตามกำลังสติปัญญาของตน โดยนัยของการนำกุศโลบายไปใช้นี้ แม้บุคคลอื่นโดยทั่ว ๆ ไปก็สามารถที่จะประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

กล่าวโดยสรุป กุศโลบายที่นำมาใช้ในระดับโลกิยะหรือระดับชาวบ้านนั้น เป็นกุศโลบายที่ผู้มีปัญญาจะพึงนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหในระดับชาวบ้านที่ยังเป็นอยู่ในโลกของการแสวงหาความสุขระดับต้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเอาตัวรอด การหาทรัพย์ การศึกษา การบริหารการปกครอง ซึ่งมนุษย์ในระดับโลกิยะที่มุ่งหวังความสุขของปุถุชนจะต้องนำกุศโลบายมาใช้เพื่อให้ตนเองและสังคมได้รับประโยชน์สุขสมตามฐานะและการเป็นอยู่ของตน

๒.๓.๒ กุศโลบายระดับพระอริยบุคคลหรือระดับโลกุตตระ

สำหรับกุศโลบายในระดับนี้ จัดเป็นกุศโลบายที่นำมาใช้กับบุคคลที่มีความมุ่งหวังประโยชน์สุขที่อยู่เหนือกว่าบุคคลในระดับชาวบ้านหรือระดับโลกิยะ โดยทั่ว ๆ ไป เพราะบุคคลในระดับโลกุตตระถือว่าเป็นบุคคลผู้มีสติปัญญาที่เหนือกว่า และมีอุดมคติหรือความมุ่งหวังในประโยชน์สุขมิใช่เพียงแค่อันเกิดจากกาม หรือความใคร่ในกามคุณ ๕ แต่เป็นผู้ต้องการความสุขที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวยามิส^๑ คือความสุขในการบรรลุพระนิพพาน ดังนั้นบุคคลในระดับนี้ จะเป็นผู้ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากชาวบ้านคือเป็นผู้ไม่มีเรือน ไม่มีบุตรและภรรยา เป็นผู้ที่ตัดขาดจากความเกี่ยวเนื่องในเรื่องวิถีของชาวโลก แต่จะมุ่งตรงสู่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ดังนั้น การใช้กุศโลบายในระดับโลกุตตระ จึงเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นเป็นหลัก ซึ่งอุปายโกศลหรือกุศโลบายในระดับโลกุตตระก็ได้แก่

๑.) ความรอบรู้ในเรื่องของกิเลสว่าอะไรคือกิเลส คือมิจฉาทิฏฐิ หรือสิ่งที่เป็นบ่วงแห่งมารตามความเป็นจริง รู้ว่าอะไรคือโทษของกิเลส เป็นต้น ซึ่งความรอบรู้นี้เรียกว่า รอบรู้ในอุปายที่เป็นไปในทางเสื่อม

๒.) ความรอบรู้ในการละกิเลสว่า การละกิเลส สร้างความเป็นสัมมาทิฏฐินั้นจะทำอย่างไร อะไรคือวิธีการสลัดออกจากกิเลส อะไรคือวิธีทางที่จะทำความเจริญให้เกิด เป็นต้น ความรอบรู้นี้เรียกว่า เป็นความรอบรู้ในทางเจริญ

๓.) ความรอบรู้ทั้งในด้านการปฏิบัติแล้วนำไปสู่ความเสื่อมและความเจริญ แล้วนำเอาความรอบรู้ทั้ง ๒ ด้านมาวิเคราะห์เปรียบเทียบหรือใคร่ครวญโดยแยบคายคือการพิจารณาให้เห็นแนวทางให้ถูกทางที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหหรือการที่จะเอาชนะกิเลสได้^๒ เมื่อได้คำตอบหรือข้อสรุปแล้วก็ลงมือปฏิบัติเพื่อให้สามารถบรรลุคือการเอาชนะกิเลสให้ได้ ซึ่งการใช้ปัญญาวิเคราะห์ใคร่ครวญและตัดสินใจเลือกนี้เรียกว่า เป็นความฉลาดในการเลือกวิธีการที่จะเอาชนะกิเลสด้วยสติปัญญาหรือกุศโลบาย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่า การใช้กุศโลบายในระดับนี้จะต้อง (ก) รู้

^๑ อัง.ทก. (ไทย)๒๐/๖๙/๑๐๓.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ , หน้า ๑๑.

ลักษณะที่เป็นคุณ (ข) รู้ลักษณะที่เป็นโทษ (ค) รู้เหตุเกิดเหตุดับ (ง) รู้วิธีปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นหรือ อยู่เหนือคุณและโทษเหล่านั้นนั่นเอง

สำหรับกระบวนการที่จะเอาชนะหรือหลุดพ้นจากกิเลสโดยใช้กุศโลบายในระดับ โลกุตระนั้นพระองค์ทรงเสนอแนะแนวทางไว้ว่า การที่มนุษย์ไม่สามารถที่จะบรรลุความสุขอันสูงสุดหรือ ความหลุดพ้นได้ก็เพราะ

๑.) ไม่รู้ความเกิดและความดับของกามทั้งหลาย ของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ หรือที่เรียกว่า ชั้น ๕ ตามความเป็นจริง

๒.) ไม่รู้ความเป็นคุณ เป็นโทษของกาม และชั้น ๕ เป็นต้น ตามความเป็นจริง

๓.) ไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกไปจากกามหรือชั้น ๕ เป็นต้น ตามความเป็นจริง^๑

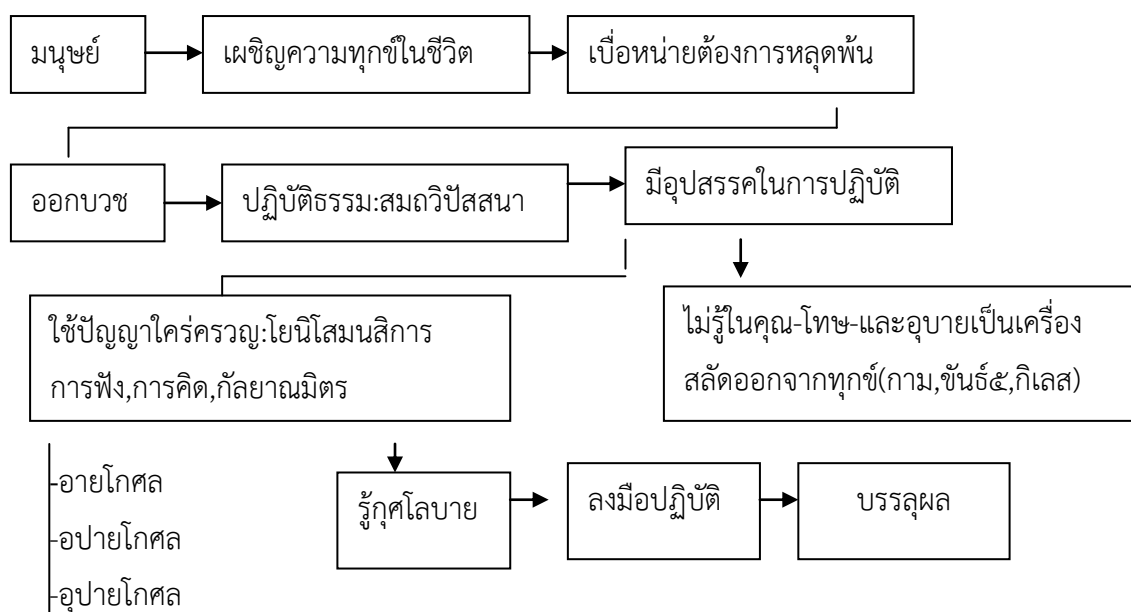
แต่ถ้ามนุษย์เป็นผู้มีปัญญารู้เท่าทันตามความเป็นจริงใน (๑) ความเกิดความดับของกาม และชั้น ๕ เป็นต้น (๒) คุณและโทษของกามและชั้น ๕ เป็นต้น (๓) อุบายเป็นเครื่องสลัดออกหรือ วิธีการแก้ไขปัญหา (ทุกข์) คือการละกิเลส มีกามและชั้น ๕ เป็นต้น ตามความเป็นจริงแล้วก็สามารถ ที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

จากการกล่าวมาข้างต้นเราจะพบว่า ในกระบวนการของการแก้ไขปัญหาคือชีวิตคือความ ทุกข์ในระดับโลกุตระนั้น กุศโลบายจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งผู้ปรารถนาหรือ ต้องการหลุดพ้นหรือต้องการพบความสุขอันยิ่งใหญ่ จะต้องรู้และจำเป็นจะต้องนำไปใช้ แม้พระ พุทธองค์เองก็ทรงยอมรับว่า ในเบื้องต้น กาลก่อนที่พระองค์จะบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น พระองค์ก็ทรงแสวงหาอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ หรือกุศโลบายเช่นกัน ^๒ โดยทรงใช้เวลาใน การแสวงหานับตั้งแต่ทรงเสด็จออกบรรพชาถึง ๖ ปี เต็ม ต่อเมื่อทรงค้นพบกุศโลบายที่จะเอาชนะ กิเลสได้ก็ทรงบรรลุในที่สุด และพระองค์ก็ได้นำเอาหลักปฏิบัติหรือกุศโลบายที่ทรงค้นพบนั้นไปสอน เหล่าพระสาวกให้รู้ได้เห็นตามแนวทางที่พระองค์ได้ปฏิบัติมา และการใช้กุศโลบายในการ แนะนำหรือสั่งสอนนั้น ก็ทรงใช้กุศโลบายที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของจริตของผู้ศึกษาเป็นหลัก

อนึ่ง หากจะกล่าวถึงองค์ประกอบในการเอาชนะกิเลส หรือเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสโดย ใช้กุศโลบายในระดับโลกุตระนั้น เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังนี้

^๑ อก.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๖/๓๕๐.

^๒ อก.ติก. (ไทย)๒๐/๑๐๔/๓๔๘.

จากแผนภาพเราจะพบว่า หลักของการปฏิบัติหรือกุศลโลบายที่มนุษย์จะพึงนำไปใช้ใน ระดับโลกุตระนั้นจะมีลักษณะที่เป็นอุปายเพื่อการเอาชนะกิเลสโดยตรง ซึ่งกุศลโลบายที่สำคัญในการ เอาชนะกิเลสในระดับนี้ก็คือ สมถและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเสนอว่า เป็นกุศลโลบาย ที่ทำให้จิตใจสงบและสามารถพิจารณาเห็นโลกได้อย่างแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง จนสามารถที่จะ ปลดปล่อยและนำไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลสได้^๑ โดยการใช้สมถวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นพื้นฐานนี้ ย่อมจะเป็นกุศลโลบายที่สำคัญที่จะทำให้มนุษย์สามารถใช้สติปัญญาใคร่ครวญหลักทฤษฎีหรือ หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนหรือเกิดในระหว่างการปฏิบัติธรรมนั้นได้ว่า ธรรมใดควรเจริญ หรือการวิจัยแยกแยะหลักธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งนั้นมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับจริตหรือความต้องการ ของตน ทำให้เกิดความง่ายในการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมได้

อนึ่ง จากแผนภาพนั้นเราจะพบว่า แม้ว่าบุคคลจะมีการศึกษาหลักธรรมมาเป็นอย่างดี แต่ถ้าไม่มีปัญญาประเภทกุศลโลบายหรืออุปายโกศลแล้ว ธรรมะที่เล่าเรียนมาก็ไม่สามารถที่จะใช้ ประโยชน์อะไรได้ เหมือนกับบุคคลที่มีทรัพย์ แม้เที่ยวไปซื้ออุปกรณ์อำนวยความสะดวกมากมาย แต่ถ้าไม่รู้จักริธีใช้หรือใช้สิ่งของที่ซื้อมาผิดประเภท สิ่งของอำนวยความสะดวกที่ซื้อมาก็ไม่มี ประโยชน์อะไร แต่ถ้าผู้ที่เป็นเจ้าของอุปกรณ์ดังกล่าวรู้จักคุณและโทษของสิ่งที่ซื้อมา และรู้จักเลือกใช้ ให้เหมาะสมกับตัวเองหรือใช้ให้ถูกกับงานที่ต้องการทำ สิ่งของหรือเครื่องอำนวยความสะดวกที่ซื้อมา ก็จะทำให้เกิดประโยชน์ให้กับผู้เป็นเจ้าของได้เป็นอย่างดี

^๑ อัง.ติก. (ไทย)๒๐/๓๒/๗๖.

ดังนั้น เราจึงจะพบว่า กุศโลบายหรืออุปายโกศลนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการนำมาประยุกต์ใช้เป็นปัญหาพิจารณาแก้ไข และเลือกเฟ้นเอาวิธีที่เหมาะสมมาใช้แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติธรรมบรรลุความสำเร็จได้ และเมื่อเราจะพิจารณาถึงประเภทของกุศโลบายในระดับโลกุตตระว่าอะไรคือกุศโลบายที่พระพุทธศาสนาได้วางไว้หรือจัดไว้เป็นกรอบในการใช้ กุศโลบายเพื่อการบรรลุธรรม จากการพิจารณามาจะพบว่า กุศโลบายในระดับโลกุตตระนั้นมีดังนี้

(๑) กุศโลบายพื้นฐานใน การดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับการบรรลุเป้าหมายสูงสุด ได้แก่ ศีล ๑๐ - ๒๒๗ - ๓๑๑ ซึ่งศีล หรือวินัยถือว่าเป็นกุศโลบายเบื้องต้นที่จะใช้เป็นกรอบในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมหรือการใช้กุศโลบายในด้านอื่น ๆ เพราะการมีศีลจากการบรรพชา อุปสมบท นั้น สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่เรียบง่ายไม่มีภาระเหมือนชาวโลก ทำให้ง่ายต่อการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุธรรมสูงสุด

(๒) กุศโลบายในด้านการปฏิบัติ หรือการฝึกฝน เพื่อให้บรรลุความสุขอันอุดม ซึ่งแนวทางที่จะพึงปฏิบัติดังกล่าวก็คือ (ก) สมถกัมมัฏฐาน (ข) วิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งรูปแบบของการปฏิบัติดังกล่าวนั้นถือว่าเป็นมรรคที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอีก พระพุทธองค์ทรงเสนอว่า กัมมัฏฐานทั้ง ๒ เป็นกุศโลบายที่จะทำให้จิตเกิดเป็นสมาธิก่อให้เกิดปัญญาได้

(๓) กุศโลบายขั้นสูงสุด ได้แก่ หลักธรรม เช่น สติปัญญา ความไม่ประมาท และหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบทั้งหมดซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบาย หรือเป็นวิธีการ หนทาง หลักการปฏิบัติหรืออุปกรณ์ เครื่องมือ สำหรับการนำไปใช้เพื่อการชนะกิเลสที่ผู้นำไปใช้จะต้องใช้สติปัญญา คืออุปายโกศล เป็นหลัก ทั้งนี้ก็เพื่อแยกแยะวินิจฉัยหรือค้นหาข้อธรรมที่เหมาะสมกับตนในการนำไปใช้ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมนุษย์ทุกคนจะมีความแตกต่างกันตามกรรม ดังนั้น อุปนิสัย พฤติกรรมหรือ สติปัญญาก็ต้องมีความแตกต่างกันเป็นธรรมดา การที่จะนำหลักธรรมไปใช้จะต้องเลือกให้เหมาะสมกับคนแต่ละคนจึงจะเกิดประโยชน์ โดยธรรมะก็เหมือนกับยารักษาโรค แม้ว่าจะเป็นยาที่ช่วยรักษาความเจ็บไข้ได้ แต่ก็ไม่สามารถที่จะรักษาได้ทุกโรค ยาแต่ละชนิดก็มีความเหมาะสมกับการแก้โรคได้แตกต่างกัน ดังนั้น การใช้ยาจะต้องพิจารณาจากสมุฏฐานและชนิดของโรคด้วย การใช้ยาโดยไม่มี การวินิจฉัยแทนที่จะมีประโยชน์ก็กลายเป็นว่าจะเป็นการก่อให้เกิดอันตรายมากกว่า ดังนั้น การใช้ยาจึงจำเป็นต้องมีการเลือกให้เหมาะสม หลักธรรมของพระพุทธศาสนาก็เช่นกัน การนำหลักธรรมไปใช้ ก็จะต้องมีกุศโลบายคือการเลือกเฟ้นให้เหมาะสมกับจริตของผู้ปฏิบัติจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า ในระดับโลกุตตระคือระดับที่มนุษย์มีความมุ่งหวังที่จะเอาชนะกิเลสและหลุดพ้นจากการตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส การใช้กุศโลบายที่ฉลาดหรือ ความเป็นผู้ที่ฉลาดในการเลือกเอาวิธีการที่เหมาะสมไปใช้นั้นถือได้ว่า เป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งทั้งนี้ก็เพราะการที่มนุษย์จะสามารถเอาชนะกิเลสได้ ก็จะต้องใช้สติปัญญา และเทคนิควิธีการหรือ

กุศโลบายอย่างยิ่งยวดและมีใจว่าจะเป็นการใช้กุศโลบายเพียงอย่างเดียว แต่จะต้องรู้จักการแยกแยะหลักธรรมและเลือกที่จะนำไปใช้ได้เหมาะสม จึงจะสามารถบรรลุเป้าหมายตามที่มุ่งหวังได้

๒.๔ องค์ประกอบของกุศโลบาย

ในการศึกษาหลักหรือแนวความคิดต่าง ๆ สิ่งหนึ่งที่จำเป็นก็คือการศึกษารายละเอียดในเรื่องขององค์ประกอบของแนวคิดที่ต้องการศึกษาว่า มีอะไรเป็นส่วนประกอบหรือมีโครงสร้างในการนำไปใช้อย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้เราทราบว่า สิ่งที่เราศึกษามีเนื้อหาสาระที่สำคัญอะไรบ้าง สำหรับการศึกษากุศโลบายก็เฉกเช่นเดียวกับการศึกษาในเรื่องของแนวคิดเรื่องปัญญา ทั้งนี้เพราะว่ากุศโลบายนั้นเป็นชื่อของปัญญาอย่างหนึ่งที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยของปัญญาประเภทต่าง ๆ เช่น เรื่องภavana สัมมาทิฐิ หรือโยนิโสมนสิการ เป็นต้น ซึ่งปัญญาที่มีชื่อแตกต่างกันไปหลาย ๆ ชื่อ นั้น ถือว่าเป็นเหลี่ยมมุมของปัญญาที่จะนำมาใช้ หากเราเปรียบเทียบเหมือนดังเพชร แสงสะท้อนที่ออกมาจากการหักเหของแสงที่กระทบกับเหลี่ยมของเพชรแล้วสะท้อนมาสู่ตาเรา ทำให้รับรู้ได้ว่า เพชรเม็ดนั้นมีคุณลักษณะ สี น้ำหนัก คุณค่า หรือความงามอย่างไร แม้กุศโลบายก็เป็นเช่นนั้น คือ เป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของปัญญาที่มีลักษณะของความรอบรู้หรือความฉลาดในอุบายสำหรับการแก้ไขปัญหา จากการศึกษามาทั้งหมดเราจะพบว่า แนวคิดเรื่องกุศโลบายนั้นมียุคประกอบที่สำคัญดังนี้ คือ

๒.๔.๑. ปัญหาหรือความทุกข์

ความทุกข์ก็จัดเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของกุศโลบาย ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของการกระตุ้นให้มีการใช้ปัญญาหรือการแสวงหาอุบายเป็นเครื่องพ้นทุกข์ โดยคำว่า “ความทุกข์” นั้นหมายถึง สภาวะที่ทนได้ยาก , สภาพที่คงทนไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง หรือหมายถึงอาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นแก่ตน^๑ ซึ่งทุกข์พระพุทธรศาสนาแบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ

(๑) ทุกข์ในชั้น ๕ หมายถึงทุกข์เวทนาหรือความรู้สึกเจ็บปวดทรมานที่เกิดขึ้นในทางกาย จิต ของมนุษย์และสัตว์ โดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งบ่อเกิดนี้มาจากการรับรู้ทางอารมณ์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก สิ้น กาย ใจ และการที่ทวารทั้ง ๖ รับอารมณ์ข้างนอกแล้วส่งผลไปยังจิต ถ้าจิตชอบก็แสดงออกในทางที่เป็นสุขเวทนาคือ มีสุข ชื่นชมโปรดปราน แต่ถ้าจิตไม่ชอบก็จะแสดงออกมาในรูปของทุกข์เวทนาคือความกระวนกระวายหรือในกรณีที่กายถูกผัสสะกระทบ เช่น ถูกตี ก็จะรู้สึกเจ็บ หรือใจถูกบีบคั้น ก็จะรู้สึกเป็นทุกข์ขึ้นมาทางใจ ซึ่งความทุกข์ประเภทนี้เป็นความทุกข์เพราะเวทนาเป็นหลัก

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๐.

เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นตามปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่มนุษย์ไม่อาจแก้ไขได้หมดลง เพราะเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำในร่างกายของมนุษย์และสัตว์

(๒) ทุกข์ในอริยสัจ หมายถึงทุกข์ที่มีมูลเหตุมาจากกิเลสซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์และสัตว์ การพิจารณาความทุกข์ประเภทนี้เป็นกฎเกณฑ์หรือหลักการอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์คือ การเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย เป็นต้น ซึ่งล้วนก็เป็นกรอบที่นำมาพิจารณาได้ ซึ่งความทุกข์ประเภทนี้ปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกข์อริยสัจนี้คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้ ก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปทานชั้น ๕ ก็เป็นทุกข์^๑

จะเห็นว่าทุกข์ในอริยสัจเป็นความทุกข์ที่มีความหมายกว้างกว่าทุกข์ในชั้น ๕ เพราะกล่าวถึงภาพรวมของทุกข์และความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ร่างกาย และธรรมชาติที่เนื่องด้วยสังขาร ร่างกายนั้น ซึ่งเป็นการมองกรอบของคำว่าทุกข์ได้ละเอียดกว่า

(๓) ทุกข์ในไตรลักษณ์ ความทุกข์ประเภทนี้แตกต่างไปจากการนิยาม ความทุกข์ใน ๒ ข้อแรกที่เป็นเรื่องของเวทนา ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์เป็นทุกข์ที่เป็นสภาวะที่ไม่คงตัวหรือคงที่อยู่ได้ของสรรพสิ่งซึ่งไม่ได้จำเพาะแค่สังขารที่มีใจครอง แต่หมายรวมถึงสรรพสิ่งในโลกและจักรวาลทั้งหมดที่จำต้องตกอยู่กฎเกณฑ์อันเป็นธรรมชาติของโลกทั้งหมดคือมีความไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทุกข์ประเภทนี้มีสภาวะหลัก ๆ อยู่ ๓ ประการคือ

(ก) ทุกข์ทุกข์ คือ ความรู้สึกทุกข์ที่เกิดขึ้นทางกายและจิตของมนุษย์ และสัตว์ เช่นการปวดเมื่อยอ่อนเพลีย เป็นต้น

(ข) วิปริณามทุกข์ คือ ความรู้สึกที่เข้าใจกันว่าเป็นความสุข แต่ความจริงนั้นเป็นเพียงความทุกข์ในระดับหนึ่งเท่านั้น เช่นความเจริญเติบโตของมนุษย์ซึ่งเรายินดีว่าเป็นความเจริญ เป็นความยินดีมีความสุขน่าชื่นชม แท้จริงความเจริญก็คือความเปลี่ยนแปลงเพราะทนอยู่ในสภาพเดิม ๆ ไม่ได้ เช่น จากเด็กเป็นผู้ใหญ่ จากผู้ใหญ่เป็นคนชรา เป็นต้น เมื่อมันเปลี่ยนแปลงไปจนถึงที่สุดก็จะกลายเป็นความทุกข์

(ค) สังขารทุกข์^๒ คือทุกข์ตามธรรมดาของสังขารคือการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยที่มีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปในที่สุดซึ่งเรียกว่า สังขารทุกข์โดยคำว่า “สังขาร” ในไตรลักษณ์จะแตกต่างจากสังขารในชั้น ๕ เพราะในชั้น ๕ สังขารคือร่างกาย แต่ในไตรลักษณ์ คำว่า “สังขาร” หมายถึง

^๑ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๗๘/๒๒. ส.ปฎิ. (ไทย)๑๗/๙๕/๕๘. อภิ.วิ. (ไทย)๓๕/๑/๑

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๖๘๐.

การปรุงแต่งของเหตุปัจจัยคือเกิดและดับ เปลี่ยนแปลงไปตามกฎของธรรมชาติ ดังนั้น ความทุกข์ประเภทนี้จึงเป็นความทุกข์ที่เกิดจากการดำรงอยู่ในลักษณะเดียวไม่ได้ จะต้องถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ตามกฎธรรมชาติ คือ หลักอนิจจตา และอนัตตตา

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า ความทุกข์ที่จัดว่าเป็นปัญหาสำหรับมนุษย์และสัตว์มีอยู่ ๓ ประเภท ซึ่งเป็นการแบ่งตามลักษณะของความทุกข์ที่มีสภาวะแตกต่างกัน และความทุกข์ดังกล่าว นั้นล้วนมีบ่อเกิดมาจากแหล่งเดียวกันคือ กิเลส ตัณหา (ความทะยานอยาก) ภาวตัณหา (ความต้องการมีต้องการเป็น) และวิภวตัณหา (ความไม่ต้องการที่จะมีจะเป็น) ^๑ ซึ่งกิเลสดังกล่าวจะก่อให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งก็จะทำให้เกิดความทุกข์เพราะไม่รู้ชีวิตตามความเป็นจริง อย่างไรก็ตามความหมายและประเภทของทุกข์ทั้ง ๓ นั้น ก็ถือว่าเป็นการอธิบายถึงหลักการที่ว่าด้วยเรื่องของความทุกข์เพราะสาเหตุต่าง ๆ แต่เมื่อจะแบ่งย่อยให้เห็นลักษณะหรือระดับของความทุกข์ที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่นั้น พระพุทธศาสนาก็แบ่งทุกข์ออกเป็น ๒ ระดับ คือ

(๑) ความทุกข์ระดับชาวบ้าน (โลกิยะ) เป็นความทุกข์ของผู้ที่ยังมีวิถีชีวิตของโลกเพราะตกอยู่ในกฎเกณฑ์ของกฎธรรมชาติ โดยทุกข์ในระดับนี้ได้ถูกนิยามว่าเป็น “ปัญหา” หรือตัวทุกข์นั้น เป็นปัญหาสำหรับมนุษย์ เช่น ปัญหาเรื่องปากท้อง , ปัญหาการเอารอดเอาเปรียบกันของคนในสังคม ปัญหาการบริหารการปกครอง ซึ่งเป็นกระบวนการในการควบคุมขัดเกลามนุษย์ให้เป็นคนดี สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ความต้องการของชาวบ้านในอันจะแก้ไขทุกข์หรือปัญหาก็คือ การบรรเทาไม่ให้เกิดถูกบีบคั้นด้วยปัญหาหนักและสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ลำบาก

(๒) ความทุกข์ในระดับพระสงฆ์ (ระดับโลกุตตระ) เป็นความทุกข์ของผู้เห็นภัยในสงสาร (ภิกษุ) ที่มีความต้องการที่จะบวชเพื่อปฏิบัติให้หลุดพ้นจากกิเลสหรือการทำความเข้าใจโลกได้ตามความเป็นจริง ซึ่งความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาของพระสงฆ์ก็คือ การหาอุบายหรือหลักปฏิบัติเพื่อจะได้เอาชนะกิเลสได้ อันเป็นความต้องการแก้ไขปัญหาที่อยู่ไกลกว่าระดับชาวบ้านมาก

๒.๔.๒ กระบวนการคิดและตัดสินใจ

สำหรับองค์ประกอบในระดับต่อมาจากทุกข์ หรือปัญหาในการใช้กุศโลบาย ก็คือ กระบวนการคิดและตัดสินใจ ได้แก่การคิดอุบายอันแยบคาย หรือโยนิโสมนสิการ ซึ่งก็คือลักษณะของการใช้ปัญญาอย่างหนึ่ง แต่การคิดใคร่ครวญเพื่อหาทางในการเลือกนั้น จะต้องคิดมีระบบมีเหตุผลและคิดเป็นอุบายหรือฉลาดในการคิดและการใช้วิธีคิด ซึ่งวิธีคิดตามหลักของโยนิโสมนสิการนั้นมีอยู่ ๑๐ วิธีด้วยกัน คือ

๒.๔.๒.๑ วิธีคิดแบบค้นหาเหตุปัจจัย หมายถึงวิธีคิดที่เริ่มจากการพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลหรือพิจารณาปัญหาและหาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดผล

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒/๒๒.

ดังกล่าวขึ้นมา^๑ เป็นการพิจารณาเพื่อค้นหาความจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีเหตุปัจจัยเป็นสิ่งที่นำพาหรือก่อให้เกิดขึ้นโดยไม่ปรากฏสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุมีปัจจัย ซึ่งเป็นวิธีคิดที่ค้านกับทัศนะของกลุ่มอุจเฉททิฎฐิ (ทิฎฐิว่าขาดสูญ ในสมัยพุทธกาลที่เห็นว่า สรรพสิ่งไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทุกอย่างล้วนเกิดขึ้นเอง^๒ การคิดตามหลักวิธีนี้เป็นความคิดที่ไล่เรียงตามเหตุปัจจัยซึ่งสามารถที่จะพิจารณาทั้งเหตุเกิดและเหตุดับได้ หรือเป็นวิธีคิดที่พยายามตอบคำถามว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นมาแล้ว มีเหตุอะไรทำให้สิ่งนั้นเกิดขึ้นหรือเมื่อสิ่งนั้นเกิดขึ้นแล้วผลจะเกิดตามมาอย่างไร เป็นต้น ซึ่งเราเรียกวิธีคิดนี้อีกชื่อหนึ่งว่า วิธีคิดแบบอัทปปัจจยตา หรือวิธีคิดตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยระบบการคิดดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ภายหลังจากที่ตรัสรู้ ดังนี้

ก . ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่า
กองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมเกิด

ข . ปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วยมรรค
คือวิราคะ สังขาร จึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๔๑.

^๒ คณาจารย์โรงพยาบาลเสียมะเข็ญ, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ สำหรับครูนักเรียน นักธรรม ธรรมศึกษา
ชั้นโท (กรุงเทพฯ ฯ: เสียมะเข็ญ, ๒๕๔๓), หน้า ๖๔. และดูใน ที.สี. ๙/๙๕/๖๐-๖๑.

เพราะเวหนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติจึงดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับ เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับ^๑

สำหรับวิธีคิดแบบค้นหาเหตุปัจจัยนี้ เป็นระบบคิดที่เริ่มต้นด้วยความสงสัยอันจะนำไปสู่คำถามและการพยายามหาคำตอบ ซึ่งสามารถแบ่งลักษณะการคิดแบบนี้ออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

(๑) วิธีคิดแบบตั้งคำถาม เป็นวิธีคิดที่เกิดขึ้นเมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏ เป็นการตั้งข้อสงสัยเพื่อจะแสวงหาต้นตอสิ่งที่เกิดขึ้นว่า มีอะไรมีเหตุปัจจัย ทำให้ต้องมีสิ่งนั้น ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้โดยทรงตั้งข้อสงสัยว่า เมื่ออะไรมีชรา มรณะ จึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัยชรา มรณะ จึงมี ซึ่งทรงค้นพบว่าเมื่อชาติมีชรา มรณะ จึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ จึงมี เป็นต้น^๒

(๒) วิธีคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ หมายถึงการคิดที่สัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกันหรือเรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบ ปณณสีการ คือคิดต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นว่า มีกระบวนการอย่างไร ตัวอย่างของการคิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ก็คือ การคิดในกรอบที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนั้นก็ดับ^๓ หมายความว่า ถ้าสิ่งใดเกิดขึ้นมา ย่อมทำให้อีกสิ่งหนึ่งเกิดตามมาด้วย หรือถ้าสิ่งนั้นไม่เกิดสิ่งอื่น ๆ ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันก็จะไม่เกิดขึ้นด้วย เช่น กรณี เด็กสาวตั้งครรรค์ตั้งแต่อายุยังน้อยจึงต้องออกจากโรงเรียน ถ้าพิจารณาตามหลักของกรอบแนวคิดดังกล่าวก็จะพบว่า เพราะเด็กสาวตั้งครรรค์จึงต้องออกจากโรงเรียน ถ้าเธอไม่มีเพศสัมพันธ์กับแฟนหนุ่ม หรือมีการป้องกันดี เธอก็จะไม่ตั้งท้องและไม่ต้องออกจากโรงเรียน จะเห็นว่าเมื่อคิดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว ก็สามารถที่จะนำไปเชื่อมโยงกับอีกเรื่องหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กันได้

๒.๔.๒.๒ วิธีคิดแบบวิเคราะห์ (แยกส่วน) หมายถึง การคิดพิจารณาโดยการแยกวิเคราะห์ให้เห็นส่วนย่อยจากส่วนใหญ่ เป็นการแยกองค์ประกอบของสิ่ง ๆ หนึ่งให้เห็นรายละเอียดภายในประกอบไปด้วยอะไรบ้าง เช่น เมื่อพูดถึงบ้านก็สามารถแยกออกได้ว่า ในตัวบ้านประกอบด้วยเสา คาน ฝา พื้น ประตู หน้าต่าง เหล็ก ตะปู ฯลฯ ซึ่งเมื่อรวม ๆ กันเข้าก็จะเป็นบ้าน ในแง่ของการคิดถึงสสารของร่างกายก็เหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงสอนให้คิดโดยการแยกแยะองค์ประกอบที่สังเกตได้ชัดก็คือการแสดงเรื่องร่างกายมนุษย์ซึ่งพระองค์ทรงแยกให้เห็นชัดว่า ในชีวิตมนุษย์นั้นประกอบไปด้วย ธาตุ ๔ ชั้น ๕ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ส่วนชั้น ๕ ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร

^๑ ม.มู. (ไทย)๑๒/๔๐๔/๔๓๙. ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๒๖/๑๖๕. ชุ.อุ. (ไทย)๒๕/๒/๑๗๓.

^๒ ส.นิ. (ไทย)๑๖/๔/๑๐-๑๐

^๓ ส.นิ. (ไทย)๑๖/๓๗/๗๙.

และวิญญาน การเห็นว่ารูปสวย งาม สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นเพียงเปลือกภายนอก เมื่อพิจารณาเข้าไปจริง ๆ แล้วก็จะพบว่า เป็นของว่างเปล่า ไม่มีแก่นสารที่จะพอยึดถือได้นั้น นี้ เป็นของเรา ดังปรากฏในพุทธพจน์ตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายควรเห็นรูปทั้งปวงตามความเป็นจริงด้วยปัญญา อันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ของเรา”^๑ เพราะสิ่งที่เรามองเห็นด้วยตาเปล่านี้ล้วนเกิดจากการประชุมกันของอวัยวะที่เป็นองค์ประกอบของร่างกายและจิตใจทั้ง ๕ เรียกว่า ชั้น ๕ เท่านั้น^๒ เมื่อแยกแยะออกแล้วก็จะ เป็นสิ่งที่ว่างเปล่าหาความจริงไม่ได้ว่า ตัวตนที่ยึดถือนั้นมีอยู่จริงมีความอยู่ ล้วนเกิดจากการรวมกันของปัจจัยต่าง ๆ เท่านั้น

อนึ่ง เมื่อนำเอาชั้นทั้ง ๕ มาวิเคราะห์แยกส่วนเพื่อหาว่าที่สุดแล้วชั้น ๕ นั้นมีอยู่จริงหรือไม่ พระพุทธศาสนาก็ได้แยกวิเคราะห์แล้วก็เผยว่า ชั้น ๕ ก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะเมื่อพิจารณาแล้วก็มีคุณสมบัติและเปลี่ยนแปลงไปเป็นลักษณะดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลายมีเหตุผลอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะมีการสลายไปจึง
เรียกว่า รูป สลายไปด้วยเหตุใดคือด้วยความหนาว ความร้อน ความหิว
กระหาย เพราะถูกต้องจากสัตว์ต่าง ๆ เช่น เหลือบ ยุง ลม แดด และ
สัตว์เลื้อยคลาน ด้วยสาเหตุอย่างนี้ จึงเรียกว่า รูป^๓

จะเห็นได้ว่า วิธีคิดแบบแยกแยะ หรือวิเคราะห์นี้จะ เป็นวิธีคิดที่ให้แยกพิจารณาสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ออกเป็น ส่วน ๆ เพื่อจะได้ทราบรายละเอียดว่า แท้จริงแล้วสิ่งนั้นมีเหตุปัจจัยมาจากอะไร มีแก่นสารสาระหรือไม่ ซึ่งการคิดแบบนี้จะให้ประโยชน์ก็คือ ทำให้เกิดปัญญาอันเนื่องมาจากการรู้จักฐานะ และมูลรากของสรรพสิ่งตามความเป็นจริงและชัดเจน ไม่มองหรือพิจารณาอะไรเพียงผิวเผิน เพราะการใช้สติปัญญานั้นจะต้องมีความชัดเจนในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะการเข้าใจผิดว่า สิ่งที่พบเห็นนั้นเป็นสิ่งที่มิมีสาระทั้ง ๆ ที่ไม่มีสาระแก่นสารก็จะทำให้เกิดการหลงมัวเมาในสิ่งนั้นได้

๒.๔.๒.๓ วิธีคิดแบบสามัญญลักษณะ หรือไตรลักษณ์ หมายถึงวิธีคิดที่เน้นความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกและธรรมชาติ (สรรพสิ่ง) ว่าล้วนอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของกฎไตรลักษณ์ ซึ่งมีอยู่ ๓ ประการคือ (๑) กฎของความเปลี่ยนแปลง พุทธศาสนาเสนอว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนต้องมีการเปลี่ยนแปลงไม่คงทนถาวร (impermanent) หรือเป็นอมตะ และกฎนี้ก็เป็นกฎที่เป็นธรรมชาติตายตัว แม้ไม่มีผู้ค้นพบกฎนี้ก็อยู่อย่างนั้น (๒) กฎของความทุกข์เพราะถูกบีบคั้นให้มีการเปลี่ยนแปลงไม่คงทนอยู่ เรียกว่า กฎทุกขตา (๓) กฎของความไม่มีตัวตนหรือไม่อาจเข้าไปยึดมั่นถือ

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๒/๒๔๔/๒๖๑.

^๒ ชั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ซึ่งเมื่อรวมสรุปเข้าแล้วก็จะ มีอยู่ ๒ คือ รูปกับนาม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๔๓.

^๓ ส.ข. (ไทย)๑๗/๗๙/๑๒๑.

มันได้นั้นเป็นสิ่งที่มียู่ (เรา - เขา) เพราะทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงและถูกบีบคั้น (ทุกข์) อยู่ตลอดเวลา^๑ โดยกฎทั้ง ๓ ประการนั้นเป็นกฎของธรรมชาติ มียู่และเป็นของประจำโลกและจักรวาล แม้พระพุทธองค์มิได้อุบัติ กฎนั้นก็มีอยู่แล้ว ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงยอมรับในเรื่องนี้ว่า “ตถาคต (เรา) จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา คงตั้งอยู่อย่างนั้น คือสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๒

ดังนั้น เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงนำหลักนั้นมาแสดง โดยที่หลักการคิดแบบไตรลักษณ์นั้น มีขั้นตอนการพิจารณาอยู่ ๒ ประการ ตามทัศนะของพระพุทธมคณาจารย์ ดังนี้

(๑) ขั้นแรก คือ การรู้เท่าทันและยอมรับความจริง ในกฎธรรมชาติ กล่าวคือ วิธีคิดนี้ผู้คิดจะต้องคิดถึงกฎไตรลักษณ์เป็นอันดับแรก และยอมรับว่า แท้จริงแล้วสรรพสิ่งในโลกและจักรวาลนี้ ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เข้ามากระทบต่อตนเอง หรือสังคม ก็ย่อมจะทำให้ตนเองสามารถวางท่าที่ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทัน ไม่เศร้าโศก หรือเสียใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และไม่ทำให้ตนเองต้องตกอยู่กับเหตุการณ์นี้ และรู้สึกปล่อยวางจนสามารถที่จะคลายความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้หรือมีความทุกข์ที่เบาบางลง เพราะเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีความเป็นสาระที่จะต้องเข้าไปยึดมั่นถือมั่น^๓

(๒) ขั้นที่สอง เมื่อพิจารณาเห็นความจริงในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติดังกล่าวได้ ประเด็นต่อไปก็คือ การแก้ไขและทำตามเหตุปัจจัยเป็นการลงมือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายนั้นให้สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ของกฎธรรมชาติ คือ การปฏิบัติโดยใช้ปัญญาอย่างรู้เท่าทัน โดยการแก้ไขจะต้องแก้ไขตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยไม่เข้าไปคัดค้านหรือแก้ไขกฎที่มีอยู่แล้ว แต่จะต้องแก้ไขให้สอดคล้องคือการยอมรับว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ แม้เราจะไม่อยากให้มันเกิดแต่มันก็ต้องเกิด เมื่อมันเกิดขึ้นก็ต้องยอมรับและแก้ไขตามเหตุปัจจัย เช่น การเกิดหรือการตาย การแก้ไขคือต้องใช้สติพิจารณา และทำใจยอมรับเพื่อไม่ให้ตนเองต้องติดอยู่กับความผูกพันนั้นก็จะทำให้จิตเป็นอิสระ ไม่เป็นทุกข์เพราะการยอมรับว่าคนเราเกิดมาก็ต้องตายจะช้าหรือเร็วที่สุดแต่แต่เหตุ และปัจจัยที่เกิดขึ้น

จะเห็นได้ว่า ระบบการคิดของพระพุทธศาสนาโดยวิธีนี้ เป็นการคิดเพื่อให้ทราบข้อเท็จจริง (กฎธรรมชาติ) และแก้ไขโดยการวางท่าที่ให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินั้นโดยไม่คิดฝืนตามอารมณ์ความอยาก (ตัณหา) เพราะโดยมากมนุษย์จะตกอยู่ภายใต้อารมณ์ของตัณหาและอวิชชา เมื่อประสบกับเหตุที่บีบคั้นจิตใจก็จะทำให้ไม่สามารถยอมรับได้ เมื่อยอมรับไม่ได้ก็จะเป็นทุกข์ หนทางที่จะไม่เป็นทุกข์ก็คือ ต้องยอมรับในสิ่งที่เกิดว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติ การพิจารณาความเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น พระพุทธองค์ทรงแนะวิธีให้ดำเนินการดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๔๓.

^๒ อภ. ตัก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๖๓๙.

ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของรูป เมื่อภิกษุมนสิการรูปโดยแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูป เธอทั้งหลายจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งเวทนา สัญญา...สังขาร...วิญญาณ โดยความไม่เที่ยง ก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะความสิ้นความเพติดเพลิน จึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นความกำหนดและเพติดเพลิน จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว^๑

จะเห็นว่าวิธีคิดแบบนี้มุ่งอธิบายขั้นตอนการคิดอยู่ ๒ ขั้นตอน คือ (๑) การคิดเพื่อให้เห็นกฎธรรมชาติ และ (๒) ปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาตก็จะทำให้สามารถเข้าใจธรรมชาติขึ้นได้

๒.๔.๒.๔ วิธีคิดแบบอริยสัจหรือวิธีคิดแบบแก้ไขปัญหา ธรรมดาชีวิตมนุษย์และสัตว์ที่เกิดมาในโลกไม่มีใครที่จะสามารถกล่าวได้ว่าชีวิตของตนเองไม่มีปัญหา หรือความทุกข์ เพราะสรรพสิ่งในโลกล้วนตกอยู่ในความทุกข์ ผู้ที่ไม่มีทุกข์นั้นจะมีเพียงก็แต่พระอริยเจ้าผู้ดับกิเลสได้เท่านั้น แม้ถึงอย่างนั้น บรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายเมื่อยังไม่ปรินิพพานก็ยังคงประสบทุกข์อยู่ หากแต่ท่านเหล่านั้นสามารถปฏิบัติต่อทุกข์และแก้ทุกข์ได้มากกว่าคนที่ยังตกอยู่ในวังวนของกิเลสเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาได้เสนอกรอบแนวคิดหรือวิธีคิดบางอย่างขึ้นมาเพื่อใช้แก้ไขปัญหาทุกข์ของสรรพสัตว์ ซึ่งวิธีคิดแบบอริยสัจนี้มี ๔ ขั้นตอนคือ

(๑) การกำหนดปัญหา (ทุกข์) เป็นการตั้งฐานความคิดไปที่ตัวปัญหาว่าความทุกข์หรือปัญหานั้น เป็นปัญหาประเภทอะไร เป็นปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม หรือแม้กระทั่งปัญหาชีวิตในครอบครัว เป็นต้น เพื่อเป็นการทำความเข้าใจปัญหานั้นอย่างละเอียด

(๒) การกำหนดสาเหตุของปัญหา เป็นวิธีคิดที่ผู้ประสบปัญหาจะต้องพิจารณาว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร (ขั้นสมุทัย) คือมีอะไรเป็นรากเหง้าที่ทำให้เกิดปัญหา เช่นความหิว คนเราหิวข้าว ต้องตอบคำถามก่อนว่า เราหิวอะไร ถ้าหิวข้าว ก็จะแก้ด้วยการหาข้าวมารับประทานก็จะบรรเทาได้ การจะแก้ไขปัญหาที่เกิดจะต้องพิจารณาสาเหตุก่อนเป็นอันดับแรก

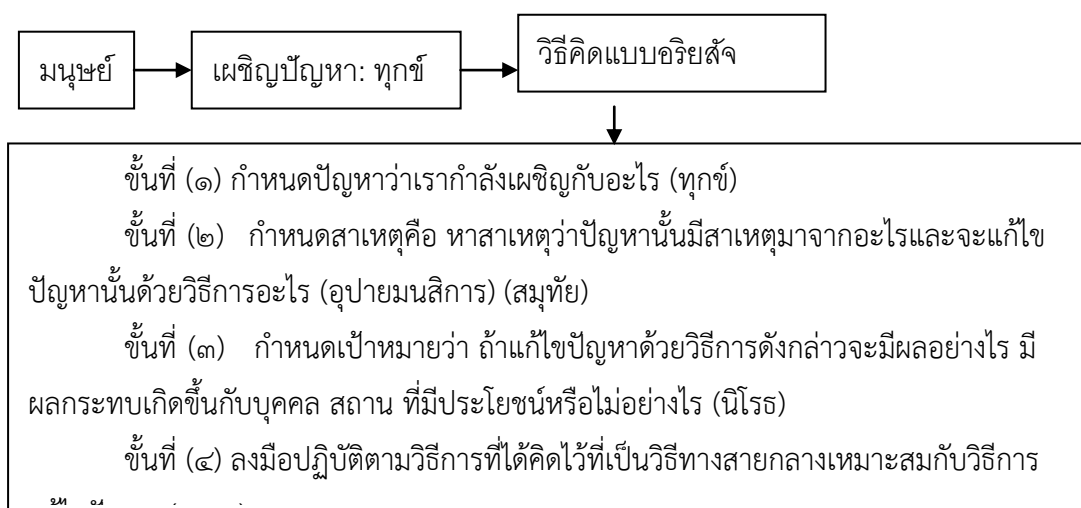
(๓) การกำหนดเป้าหมาย หรือผลของการแก้ไขปัญหา เป็นขั้นตอนการคิดถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากที่หาวิธีการในขั้นที่ ๒ แล้วว่า ถ้าใช้วิธีการนี้ผลจะเกิดอย่างไร^๒

(๔) การลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายด้วยวิธีการที่ได้คิดไว้ในขั้นตอนที่ (๒) แล้ว ซึ่งจะต้องเป็นวิธีปฏิบัติที่เป็นธรรมมีความพอดีเหมาะสมตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ตั้งหรือไม่หย่อนจนเกินไป

^๑ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๒/๑๗๓.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๙/๑๑๘. ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘.

จะเห็นได้ว่า วิธีคิดแบบแก้ไขปัญหา (ทุกข์) โดยอริยสัจ ๔ นั้นถือเป็นวิธีคิดที่สามารถนำมาใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาก็ได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นวิธีคิดที่เป็นระบบ ซึ่งปัญหาไม่ว่าจะเป็นปัญหาในระดับโลกิยะ หรือปัญหาในระดับโลกุตระก็สามารถใช้วิธีคิดแบบนี้เข้าไปดำเนินการได้ โดยรูปแบบการคิดตามแบบอริยสัจ ๔ นั้น เราสามารถพิจารณาได้จากแผนภาพนี้

จะเห็นได้ว่าการคิดแบบอริยสัจ ๔ นี้ เป็นการวางกรอบความคิดไว้อย่างรอบคอบและมี

จะเห็นได้ว่า การคิดแบบอริยสัจ ๔ นี้ เป็นการวางกรอบความคิดไว้อย่างรอบคอบและมีขั้นตอนตั้งแต่การกำหนดปัญหาว่าปัญหาคืออะไร จะแก้ไขโดยใช้วิธีการใด และก่อนที่จะลงมือปฏิบัติก็ให้คำนึงถึงผลที่เป็นเป้าหมายก่อนว่า ผลที่เกิดจะเป็นไปในทิศทางใด โดยการกำหนดผลที่เกิดจะต้องมีพื้นฐานของความเชื่อประกอบความคิดที่เรียกว่า อุปายมณสิการคือการคิดโดยการเล็งเห็นผลที่จะเกิดด้วยศรัทธาว่าการใช้วิธีการนี้แก้ไขปัญหามีผู้รู้ท่านชี้แจงไว้ว่า จะเกิดผลที่เป็นประโยชน์อย่างนี้ เช่น การปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะเป็น สมณะหรือวิปัสสนาก็ต้องมีความเชื่อในผลของการปฏิบัติเป็นอันดับแรกก่อนว่า พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่าวิธีนี้ให้ประโยชน์จริง ผลนั้นมีอยู่จริง เกิดมีความศรัทธาในพระพุทธองค์ (ตถาคตโพธิสัทธา) ย่อมมั่นใจในผลที่จะเกิดขึ้นนั้น ดังนั้น เมื่อกำหนดเป้าหมายภายใต้ความเชื่อดังกล่าว การดำเนินการแก้ไขปัญหตามรรควิธีที่ได้เลือกนั้น ย่อมจะก่อให้เกิดผลสำเร็จ ซึ่งวิธีคิดแบบนี้จะต้องมีความเชื่อมั่นพื้นฐานในสิ่งที่คิดเป็นอันดับแรกจึงจะสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

๒.๔.๒.๕ วิธีคิดแบบความสัมพันธ์ระหว่างอรรถและธรรม หมายถึงวิธีคิดตาม (๑) จุดหมาย และ (๒) หลักการ คือการพิจารณาให้สอดคล้องกันระหว่าง หลักการและจุดมุ่งหมาย โดยผู้คิดจะต้องรู้ก่อนว่า (๑) อะไรคือหลักการ และ (๒) อะไรคือจุดมุ่งหมาย (เป้าหมาย) ของหลักธรรมที่จะใช้กับการแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ว่า ถ้าปฏิบัติตามวิธีการนี้จะก่อให้เกิดผลอย่างไร ซึ่งระหว่างหลักการ

(ทฤษฎี) และ การปฏิบัติจะต้องมีความสอดคล้องเป็นเรื่องเดียวกัน เช่น การทำความดี (ทฤษฎี) ก็ต้องได้รับผลดี (ผลการปฏิบัติ) เป็นเรื่องธรรมดา เมื่อพิจารณาเช่นนี้ย่อมจะเห็นความสอดคล้องของการดำเนินการต่าง ๆ ได้ดี ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับหลักการคิดในวิธีการนี้ว่า

คือการพิจารณาให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างอรรถ กับธรรม หรือหลักการกับความมุ่งหมาย เมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรมหรือทำตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ประสบผลสำเร็จตามที่มุ่งหวังไม่คลาดเคลื่อน เลื่อนลอย หรือดงาม อรรถ แปลว่า ความหมาย จุดหมาย ประโยชน์ที่ต้องการหรือสิ่งที่ประสงค์ ส่วนธรรมแปลว่า หลักการ หลักความจริงหลักความดีงาม หลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง ในการปฏิบัติธรรมหรือการกระทำหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องเข้าใจความหมายและจุดหมายของธรรมหรือหลักการนั้น ๆ ว่า ปฏิบัติธรรมเพื่ออะไรนำไปสู่ผลหรือเป้าหมายอย่างไร โดยทำถูกหลักและขั้นตอนที่เรียกว่าธรรมานุธรรมปฏิบัติ^๑

ในการปฏิบัติธรรมหรือการดำเนินชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นระดับโลกียะหรือระดับ สามัญชน และระดับโลกุตระอันเป็นระดับของพระอริยบุคคล จะต้องคำนึงถึงการกระทำที่จะต้องมีความสอดคล้องกันระหว่างหลักการและเป้าหมาย เช่น กรณีของชาวบ้าน การรักษาศีล คำว่า “ศีล” ก็คือ สิ่งที่ควรเว้น ไม่ควรล่วงละเมิด (หลักการ) ซึ่งมีจุดมุ่งหมายคือ ความปกติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การรักษาศีลจะบรรลุเป้าหมายได้ ก็จะต้องมีการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง ด้วยการงดเว้นเท่านั้น ถ้าฟังแต่จะสมทานเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีปฏิบัติ การรักษาศีลก็ไม่อาจจะบรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ ซึ่งการกระทำดังกล่าว หลักการกับเป้าหมายก็จะไปด้วยกัน หรือสอดคล้องต่อเนื่องกัน

ส่วนกรณีของผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์จากสังสารวัฏ การปฏิบัติให้สอดคล้องระหว่าง อรรถ (เป้าหมาย) และธรรม (ทฤษฎี) นั้น ผู้ปฏิบัติต้องมีความรู้ในเรื่องทฤษฎีหลักธรรมต่าง ๆ อย่างละเอียดรอบคอบ, ลึกซึ้ง ตามหลักการนั้นอย่างจริงจัง โดยไม่ขาดตอนต่อเนื่อง ก็จะสามารถที่จะบรรลุเป้าหมายของการปฏิบัติคือความหลุดพ้นได้ ซึ่งการปฏิบัติดังกล่าวพระพุทธองค์ทรงชี้แจงเอาไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลายบุคคลควรรู้อะไรที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์และควรรู้อะไรหา (อรรถ) ประโยชน์ด้วย ครั้นรู้อแล้วควรปฏิบัติตามที่ เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ (ธัมมานุธรรมปฏิบัติ) สิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์คือ มรรคมีองค์ ๘ มีความดำริชอบเป็นต้น ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์^๒

จะเห็นได้ว่า วิธีคิดนี้มีลักษณะที่สำคัญก็คือ คิดให้เห็นอรรถ (เนื้อความ, ใจความ, ความมุ่งหมาย) และธรรมคือวิธีปฏิบัติ (หลักการ) จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาหรือดำเนินตามวิธีการแก้ไขปัญหา

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๖๘๔.

^๒ อ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๓/๒๕๘.

ได้ผล ถ้าไม่รู้ธรรมและธรรมแล้ว การดำเนินการแก้ไขปัญหาก็จะไม่สามารถบรรลุจุดหมายได้ หรือ ลำพังเฉพาะการรู้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแม้จะรู้ทั้ง ๒ อย่าง แต่ไม่นำไปปฏิบัติให้สอดคล้องกัน (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) การดำเนินการดังกล่าวก็จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

สำหรับวิธีคิดนี้มีความสำคัญต่อการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นวิธีการหรือขั้นตอนอย่างหนึ่งของการใช้กุศโลบายที่จะต้องมีการกำหนดทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งจะต้องมีการลงมือปฏิบัติให้สอดคล้องและต่อเนื่องกับการใช้กุศโลบายจึงจะก่อให้เกิดผลตามที่มุ่งหวังไว้

๒.๕.๒.๖ วิธีคิดแบบเห็นส่วนดี ส่วนเสียและทางออกที่เหมาะสม วิธีคิดนี้เป็นวิธีคิดแบบแยกแยะประเภทการจัดกลุ่มคุณลักษณะของสิ่งที่พบเห็นหรือเผชิญอยู่ หรือกำลังพิจารณาอยู่ เพื่อที่จะเห็นถึง ข้อดี (คุณ) ข้อเสีย (โทษ) และทางออกที่เหมาะสม อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ = กุศโลบาย) ซึ่งวิธีคิดแบบนี้มีปรากฏโดยทั่วไปในพระไตรปิฎก ดังความพุทธพจน์ ตอนหนึ่งว่า “ดูก่อนมาคันทิยะ เรานั้นรู้ความเกิดความดับ คุณ โทษ และ อุบายเป็นเครื่องออกแห่งกามทั้งหลาย ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบภายในอยู่”^๑

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวเราจะพบว่า การพิจารณาหรือวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนดี ส่วนเสีย และเสนอทางออกที่เหมาะสม ถือเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่ว่าได้ เพราะการนำเสนอวิธีคิดดังกล่าวปรากฏครั้งแรกในการแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ พระพุทธองค์ทรงเสนอกรอบการพิจารณาแบบแยกส่วนดี ส่วนเสียออกจากกันแล้วเสนอทางออกที่เหมาะสมให้ โดยรูปแบบดังกล่าวก็คือ การเสนอว่าในโลกนี้มีที่สุขอยู่ ๒ อย่างคือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การประกอบกิจที่ทำให้ตนตกอยู่ในความหมกมุ่นในกาม (๒) อตตกิลมณานุโยค คือ การประกอบกิจที่ทำให้ตนเดือดร้อน และ พระองค์ทรงเสนอทางเลือกที่ ๓ คือ มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง มรรคหรือวิถีทางที่จะนำไปสู่การบรรลุผลอันชอบซึ่งถือเป็นทางที่ไม่โน้มไปในที่สุดทั้ง ๒ ด้านนั้น^๒ ซึ่งกรอบความคิดนี้ถือเป็นความคิดหลักที่ใช้เป็นฐานในการอธิบายเรื่องต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนาได้ และถ้าเรานำมาเปรียบเทียบกับระบบคิดแบบแยกแยะส่วนดี กับส่วนเสีย และทางออกที่เหมาะสมก็จะพบว่า (๑) กามสุขัลลิกานุโยค ก็คือ การแสดงส่วนดีเพราะเป็นการบำเรอให้มีความสุขแก่มนุษย์ (๒) อตตกิลมณานุโยค ก็คือการแสดงส่วนเสียหรือเป็นการทรมานมนุษย์ และ (๓) มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งก็คือการนำเสนอทางออกที่เหมาะสมให้กับการดำเนินชีวิตตามทางที่ถูกต้อตนเอง

อนึ่ง ถ้าหากเราจะนำเอากรอบความคิดดังกล่าวมาวิเคราะห์กับรูปแบบการนำเสนอ กุศโลบายก็จะพบว่า การใช้กุศโลบายก็ยึดหลักของวิธีคิดแบบแยกแยะ ส่วนดี ส่วนเสีย และทางออกที่เหมาะสม นั่นก็คือการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องพิจารณาถึง

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๑๐/๒๔๘.

^๒ วิ.ม. (ไทย)๔/๑๓/๒๐. ส.ม. (ไทย)๑๙/๑๐๘๐/๓๖๗. ขุ.ปฎิ. (ไทย)๓๑/๓๐/๔๘๒.

(๑) อายโกศล ความรอบรู้ในเรื่องที่เป็นฝ่ายเจริญ รวมถึงวิธีปฏิบัติต่าง ๆ

(๒) อุปายโกศล ความรอบรู้ในเรื่องที่เป็นฝ่ายเสื่อม ซึ่งก็รวมถึงวิธีปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความเสียหาย (เสื่อมเสีย) อื่น ๆ ด้วย

(๓) อุปายโกศล ความรอบรู้ในเรื่องที่ดีและเรื่องที่ไม่ดีทั้ง ๒ นั้น แล้วนำมาเปรียบเทียบเพื่อตัดสินใจเลือกและนำวิธีการที่เหมาะสมไปใช้^๑ ซึ่งในกรอบความคิดวิธีนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ท่านได้แยกแยะหรือการจัดแบ่งข้อดี ข้อเสียและทางออกไว้ดังนี้

(๑) ข้อดี เรียกว่า อัศสาหะ หมายถึง ส่วนที่เป็นประโยชน์ มีคุณค่าน่าพอใจ จัดเป็นจุดเด่น

(๒) ข้อเสีย เรียกว่า อาทีนวะ หมายถึง โทษหรือข้อบกพร่องจัดเป็นจุดด้อย

(๓) ทางออกที่เหมาะสม เรียกว่า นิสสรณะ หมายถึงทางรอดพ้น หรือสลัดออกได้จากปัญหา ซึ่งมีความสมบูรณ์ในตัวไม่ขึ้นต่อข้อดี ข้อเสียดังกล่าว^๒ ซึ่งก็หมายถึง มัชฌิมาปฏิปทา ที่แยกจากที่สุด ๒ ด้าน คือ กามสุขัลลิกะ และ อัตตกิลมณะ นั้น

จะเห็นได้ว่าการคิดตามกรอบวิธีคิดนี้ จะทำให้ผู้คิดสามารถค้นพบวิธีการในการแก้ไข ปัญหาชีวิตหรือสิ่งที่ตนเองทำลงหรือเผชิญอยู่ได้ เพราะการรู้จักแยกแยะแยกจัดกลุ่มหรือประเภทของสิ่งที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่นั้น ทำให้ทราบถึงตัวเลือกที่ ๓ คือ ทางออกของปัญหาได้ สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่รู้ชัดส่วนดี ส่วนเสียและการสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริง ภิกษุทั้งหลาย ส่วนอริยะสาวกผู้รู้ชัดส่วนดีส่วนเสียและการสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริง”^๓

ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น มนุษย์ที่เกิดมาในโลก ทั้งในส่วนของคุณุศลและบรรพชิต หากคิดและวางท่าทีต่อโลกและชีวิตโดยนัยคือการคิดแยกแยะให้เห็นส่วนดี ส่วนเสีย และทางออกที่เหมาะสมก็ย่อมจะสามารถแก้ไขปัญหาค่าได้ทุกประเภท หรือสามารถที่จะนำเอาทางออกที่เหมาะสมคือ ทุกขนิสสรณูปาย ได้แก่ อุปายเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาคือ กุศโลบายไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองได้

๒.๔.๒.๗ วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม วิธีคิดนี้เป็นวิธีคิดที่ใช้สำหรับพิจารณาสิ่งของที่ใช้บริโภคประจำวันเพื่อให้เห็นคุณค่าแท้อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตที่แท้จริง กับคุณค่าเทียมที่เป็นค่านิยมซึ่งมนุษย์ไม่ควรจะผูกติดกับสิ่งนั้น วิธีคิดแบบนี้ใช้เป็นอุปายในการสกัดกั้นความหลงมัวเมา (ตัณหา) ในกามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ

^๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ธรรมมานุกรม, หน้า ๗๘. มหามกุฏราชวิทยาลัย} วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓, หน้า ๑๑.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม:ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๖๙๐.

^๓ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘-๓๙. ชุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๗.

ธรรมารมณ์ อันเป็นกิเลส ที่นอนเนื่องในสันดานของมนุษย์ที่ถอนได้ยาก^๑ ซึ่งการหลงมัวเมาในคุณค่า เทียมที่ปรากฏในวัตถุนั้นจัดได้ว่าเป็นความลุ่มหลงในเชิงวัตถุนิยม (Materialism) คือการเห็นว่าคุณค่าทางกายและจิตที่เกิดจากวัตถุนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่าสูงสุดของชีวิต^๒ ซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นมิจฉาทิฐิวินิจฉัยอย่างหนึ่ง ในบรรดาวิถีทั้งหลายในอินเดีย^๓ การที่มนุษย์ชื่นชมหรือติดในรูปลักษณ์ รูปลักษณะภายนอกของวัตถุโดยไม่พิจารณาสาระหรือคุณค่าที่แท้ของวัตถุ ย่อมจะทำให้มนุษย์ตกอยู่ ภายใต้อำนาจของกิเลสคือความทะยานอยากที่จะต้องแสวงหาให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้น ๆ ทำให้เกิดความ ทุกข์แบบไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น พุทธศาสนาจึงสอนให้พิจารณาให้เห็นถึงคุณค่า ๒ ด้าน ของวัตถุ คือ (๑) คุณค่าภายนอก หรือคุณค่าเทียมได้แก่ ความงาม ความพึงพอใจ เป็นต้น (๒) คุณค่าภายในหรือคุณค่า แท้ ได้แก่ สิ่งที่เป็นประโยชน์ที่แท้จริงสามารถนำไปใช้ได้ ซึ่งเราสามารถพิจารณาความมีคุณค่าแท้ คุณค่าเทียมของวัตถุได้จากกรณี เงิน ซึ่งเป็นวัตถุ ที่มีค่า ถามว่า อะไรคือคุณค่าแท้ อะไรคือคุณค่า เทียม สำหรับคุณค่าแท้ของเงิน ก็คือ การใช้แลกเปลี่ยนและซื้อหาสิ่งของมาเพื่อเลี้ยงชีพได้ ส่วนคุณค่า เทียม ก็คือการยึดติดในเรื่องของความมั่งมีที่จะพ่วงไปด้วยเรื่องของยศฐาบรรดาศักดิ์ เป็นต้น หรือ กรณีของโทรศัพท์มือถือ คุณค่าแท้คือการโทรติดต่อกับผู้ที่อยู่ห่างไกลได้ ส่วนคุณค่าเทียมก็คือ ราคา ยี่ห้อ ความถูก แพง ทันสมัย ลูกเล่น ต่าง ๆ เช่นการถ่ายรูป เล่น mp3 เป็นต้น ซึ่งคุณค่าเทียมหรือ คุณค่าภายนอกนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ใช่สาระหรือคุณประโยชน์ของโทรศัพท์ แต่ถ้าคนเราพิจารณาไม่เห็น คุณค่าดังกล่าวก็ยิ่งจะหลงยึดติด พยายามไขว่คว้าหาแต่ความสวยงาม ทันสมัยโดยหลงลืมสาระสำคัญของสิ่งนั้นซึ่งก็จะก่อให้เกิดความทุกข์มากกว่าจะก่อให้เกิดประโยชน์

พระพุทธศาสนาได้สอนให้มนุษย์พิจารณาให้เห็นคุณค่าแท้คุณค่าเทียมของวัตถุโดยให้ พิจารณาการใช้สอยวัตถุ ๔ ประการ โดยความเป็นสาระดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้วฉันทินบิณฑบาต ไม่ฉันทินเล่น มัวเมา เพื่อบำรุง ตกแต่งร่างกายให้สวยงาม แต่เพื่อให้ร่างกายอยู่ได้ เพื่อบรรเทาความหิว เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ ด้วยการพิจารณาว่า “ด้วยการทำอย่างนี้เราจะ กำจัดเวทนาเก่าให้หมดไปไม่ทำเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น” แล้วฉันทินอาหาร^๔

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๗๒.

^๒ สำนักราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย* (กรุงเทพฯ : เท็กซัส แคน เจอร์เจีย พบลิเคชั่น, ๒๕๔๓.), หน้า ๖๑.

^๓ Chandorodaya Bhattacharya, *The Element of Indian Epistemology* (Culcatta : Modern Book Agency Private Ltd, ๑๙๖๖.), p ๗๘. วิศิษฐ์ เกิดวิศิษฐ์, *ปรัชญาครุทั้ง ๖ ในสมัยพุทธกาล* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒.

^๔ ม.ม. (ไทย)๑๒/๒๓/๒๓. ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๔/๒๓. ม.อ. (ไทย)๑๔/๒๕/๒๐. ส.ส. (ไทย)๑๘/ ๑๒๐/๑๔๒. อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘-๕๔๙.

จะเห็นว่าการพิจารณาเช่นนี้ทำให้ผู้พิจารณา (ผู้คิด) ได้รับรู้ข้อเท็จจริงว่า สาระที่แท้จริงของวัตถุต่าง ๆ นั้นคืออะไร และจะได้ถอนจิตจากความมัวเมาในวัตถุที่เกิดจากการหลงในวัตถุนั้นเสียได้ซึ่งก็จะเป็นการมีความสุขและสลัดเสียได้ซึ่งความยึดติดดังกล่าว

๒.๔.๒.๘ วิธีคิดแบบเร่งเร้าคุณธรรม^๑ วิธีคิดนี้เป็นการคิดเพื่อปลุกเร้าให้ตนเองมีจิตใจอีกheimกระตือรือร้นในการทำความดีหรือการแก้ไขปัญหา เป็นการคิดถึงความต้องการและความสำเร็จจากผลการกระทำ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประการคือ

(๑) การคิดเร่งเร้าโดยมีคนอื่นเป็นเป้าหมาย เป็นการคิดถึงคุณความดีของบุคคลอื่นที่ท่านได้ดำเนินตามแนวทางดังกล่าวให้เป็นตัวอย่างมาแล้วและคิดว่า เมื่อท่านทำได้เราเองก็ต้องทำได้ เช่น คิดถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อละกิเลสและบรรลุนิพพาน ทั้งยังทรงพระกรุณาที่จะนำหลักธรรมเหล่านั้นมาสั่งสอนบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้รู้เห็นตามแนวทางที่พระองค์ดำเนินมาก่อน ทำให้เรารู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวของพระองค์ เมื่อทราบเช่นนี้ก็จะทำให้เรามีความอดุสาหะ วิริยะ ที่จะดำเนินตามแนวทางนั้นบ้าง เมื่อเวลาเมื่ออุปสรรคก็ให้คิดถึงความเพียรที่พระองค์ทรงเผชิญและเอาชนะมาแม้พระองค์ทรงผ่านไปได้ เราเองก็ต้องผ่านไปได้เช่นเดียวกัน เมื่อคิดได้ดังนี้ก็จะมีความกำลังใจในการทำงานหรือการดำเนินชีวิตอย่างไม่ท้อถอยหรือปล่อยวางการงานนั้น จะเห็นว่า การคิดเช่นนี้เป็นการคิดเร่งเร้าคุณธรรมที่มีผู้อื่น หรือปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ) เป็นเป้าหมาย

(๒) การคิดเร่งเร้าเพื่อสกัดกั้นความประมาท วิธีคิดนี้เป็นการคิดเพื่อกระตุ้นเตือนไม่ให้อกุศล เช่น ความประมาท ความโลภ ความโกรธ ความหลง เข้าครอบงำ ด้วยการคิดถึงหลักปรัชญาหรือหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เป็นแนวทางว่า ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย เป็นต้น ซึ่งการคิดแบบนี้ก็เพื่อกระตุ้นเตือนให้ตนเองมีสติระลึกได้ทุกขณะจิตทำให้รู้ตัวทั่วพร้อมว่า เราไม่ควรประมาท เมื่อเป็นเช่นนี้การเร่งความเพียรหรือการตั้งใจทำงานก็จะเกิดขึ้น ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอคิดอย่างนี้ว่า “เราเกิดเจ็บป่วยขึ้นเล็กน้อย อาพาธของเราอาจจะถึงความรุนแรงขึ้นได้ ถ้าอย่างนั้น เราจะรีบทำความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุนิพพานที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แข็งแรงซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้แข็งแรง เธอจึงเริ่มทำความเพียร^๒

จะเห็นว่าเมื่อคิดได้เช่นนี้ย่อมจะทำให้ (๑) เห็นข้อเท็จจริงตามความเป็นจริงโดยไม่ประมาทว่า สิ่งที่เกิดขึ้นกับเราตอนนี้อาจจะลุกลามต่อไปได้หรือหากประมาทตอนนี้วันข้างหน้าอาจจะพบกับปัญหา เมื่อคิดได้และไม่ประมาทย่อมพบวิธีการและตั้งมั่นในการดำเนินการนั้นโดยไม่ย่อท้อ ทำให้ตนเองได้ประสพกับความสุขเพราะความไม่ประมาทนั้น

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๗๓.

^๒ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๓๕/๓๔๓-๓๔๔.

๒.๔.๒.๙ วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นศาสนาหนึ่งที่เน้นมากในเรื่องของปัจจุบัน สำหรับหลักฐานที่รับรองในเรื่องนี้ก็คือการเน้นในเรื่องสติสัมปชัญญะหมายถึงความเป็นผู้ระลึกและรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่ทุกขณะจิตอันจะไม่ทำให้เกิดความประมาท เพราะความประมาทก็คือการอยู่ปราศจากสติสัมปชัญญะ การคิดแบบอยู่กับปัจจุบันนี้ เป็นการคิดแบบอยู่กับอารมณ์ / เวลา/โอกาสที่เป็นปัจจุบัน ไม่หวนหาถึงอดีตและไม่คิดหวังอนาคต เพราะการคิดถึงอดีตก็ทำให้ไม่เห็นปัจจุบันหรือการคิดถึงอนาคตก็เป็นการวาดฝันที่เกินจริง ดังนั้นจึงควรที่จะอยู่กับปัจจุบันให้มากดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง, สิ่งที่ล่วงไปแล้วสิ่งนั้นก็พ้นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังมาไม่ถึง สิ่งนั้นก็พ้นอันยังมาไม่ถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งในธรรมปัจจุบัน ไม่อ่อนแอไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วินาทีเดียว เพราะเราไม่รู้จักว่า ความตายจักมีวันพรุ่งนี้ เพราะความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้นย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย เราเรียกบุคคลผู้มีความเพียรไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนซึ่งมีปกติอยู่อย่างนั้นนั่นแล้วว่ามีราตรีเดียวเจริญ^๑

สำหรับการคิดแบบอยู่กับปัจจุบันนั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้เป็น ๒ กรณี คือ

(๑) กรณีของชาวบ้านโดยทั่ว ๆ ไป เป็นการคิดอยู่กับปัจจุบันในลักษณะของการคิดแก้ไขปัญหาเป็นเรื่อง ๆ ไป ไม่ควรคิดเอาปัญหาในอดีตมาคิด เพราะการคิดถึงแต่เรื่องในอดีตก็จะทำให้ (ก) ถ้าเป็นเรื่องดีก็หลงดีใจกับเรื่องที่ผ่านมาซึ่งไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร ถ้ายึดติดมาก ๆ ก็กลายเป็นคนคิดมากหลงตัวเอง หรือถ้าเป็นการแก้ไขปัญหา บางครั้งปัญหาบางอย่างในอดีตก็ไม่สามารถนำมาใช้แก้ไขปัญหาในปัจจุบันได้ ดังนี้ การแก้ไขปัญหาในปัจจุบันจะต้องคิดถึงบริบทในปัจจุบันว่า จะใช้อะไรแก้ไข (ข) ถ้าเป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจทุกข้อใจก็จะเก็บมาคิดมาแค้นกลายเป็นคนเก็บกดไม่สบาย ข้ำร้ายอาจกลายเป็นคนบ้าไปก็ได้ ดังนั้นพุทธศาสนาจึงสอนให้คิดถึงเหตุการณ์เฉพาะหน้า มีสติไม่ประมาท ก็จะสามารถทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นแก้ไขได้

(๒) กรณีของพระสงฆ์ ในการปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะการปฏิบัติตามแนวทางของสติปัฏฐาน ๔ จะต้องฝึกจิตรู้จิตในปัจจุบันขณะเท่านั้น จะมัวแต่เฝ้าคิดถึงอดีตหรืออนาคตไม่ได้ ซึ่ง การปฏิบัติตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ นั้นจะต้องรู้อารมณ์ปัจจุบันเป็นหลักว่า อะไรเกิด อะไรดับ เป็นการกำหนดรูป – นามตามความเป็นจริง ทำให้เกิดการรู้แจ้งมีปัญญา ไม่หลงในอดีตและอนาคต ความเป็นปัจจุบันขณะนั้นเองที่จะทำให้เกิดปัญญาญาณ อีกทั้งยังสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะกิเลสที่จรมาได้

^๑ ม.อ. (ไทย)๑๔/๒๗๒/๓๑๙.

๒.๕.๒.๑๐ วิธีคิดแบบแยกแยะ (วิภาษวาท) การคิดแยกแยะหรือวิภาษวาทนี้

หมายถึง การคิดที่แจกแจงรายละเอียดในสิ่งที่ประสบพบเห็นแต่ละด้านครบทุกแง่มุม โดยไม่โน้มเอียงไปเพียงด้านใดด้านหนึ่งที่อาจทำให้ไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงได้ ซึ่งเมื่อไม่เห็นลักษณะอันเป็นรากฐานดั้งเดิมของสิ่งนั้นย่อมทำให้เกิดความเห็นที่ผิด (มิจฉาทิฎฐิ - อคติ) ได้ สำหรับการคิดแบบแยกแยะนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ ได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. แยกแยะโดยความเป็นจริง ในข้อนี้แบ่งได้เป็น ๒ ประการคือ

ก . จำแนกด้านต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดีตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น เช่นถ้าพูดถึงยาเสพติดประเภทฝิ่นหรือเฮโรอีน ก็ต้องจำแนกให้เห็นชัดว่าฝิ่นหรือเฮโรอีนคืออะไร หรือไม่คืออะไร เพราะฝิ่นหรือเฮโรอีนนั้น คนส่วนมากจะคิดเหมารวมว่าเป็นยาเสพติดที่เป็นโทษต่อมนุษย์ แต่โดยข้อเท็จจริงทางการแพทย์หรือการทหารนั้น ได้นำเฮโรอีนไปใช้ในการเป็นยาระงับความเจ็บปวดแก่คนไข้หรือเฮโรอีนที่สกัดเป็นมอร์ฟินแล้วสามารถนำไปใช้ในการระงับปวดของทหารในสนามรบได้ เมื่อพิจารณาอย่างนี้ย่อมได้ข้อสรุปว่า เฮโรอีน มอร์ฟิน นั้นมีทั้งข้อดี ข้อเสีย ขึ้นอยู่กับการนำไปใช้ ถ้านำไปเสพก็เป็นสิ่งเสพติดเป็นอันตรายมากกว่าที่จะเป็นประโยชน์ แต่ถ้านำไปใช้ในวงการแพทย์ก็กลายเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ ดังนั้น การพิจารณาเพื่อให้เห็นรายละเอียดของข้อดี ข้อเสียของสิ่งนั้น ๆ ย่อมทำให้เราเข้าใจสิ่งนั้นได้ดี ยิ่งขึ้น

ข . จำแนกโดยการมองความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบทุกแง่มุม คือไม่ยอมติดยึดอยู่กับด้านใดด้านหนึ่ง ให้มองโดยรอบด้าน เพราะถ้าเรามองด้านใดด้านหนึ่งก็จะทำให้ไม่ทราบข้อเท็จจริงของสิ่งนั้นได้อย่างชัดเจน ส่วนไหนดีก็ต้องยอมรับและสนับสนุน ส่วนไหนไม่ดีก็ต้องลงโทษ ซึ่งถือว่า นี่เป็นลักษณะของการมองรอบด้าน เช่น กรณีการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ก็ต้องใช้สอยให้ได้รับคุณค่าหรือคุณประโยชน์มากที่สุด ด้วยการมองเห็นสิ่งที่เราใช้สอยใน ๒ ด้าน คือด้านดีและด้านที่ไม่ดี เมื่อเราพิจารณาเห็นทั้ง ๒ ด้าน ก็ย่อมจะสามารถตัดสินใจเลือกใช้เพียงด้านใดด้านหนึ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่า แต่เราก็จะต้องไม่คำนึงถึงด้านที่ไม่ดีด้วย คือรู้ไว้เพื่อไม่ประมาท หรือการใช้สิ่งของให้เกิดประโยชน์ จะต้องรู้จักการแยกแยะให้เห็นส่วนดีและไม่ดี ดังตัวอย่างเช่น กรณีการซื้อมอเตอร์ไซค์ของบุคคล ๒ คนคือ

(๑) นายขาว ซื้อมอเตอร์ไซค์มาเพื่อขี่ไปรับส่งลูกไปโรงเรียนเพราะห่างไกลจากบ้านและโรงเรียนมาก ทำให้ลูกลำบาก

(๒) นายดำ ซื้อมอเตอร์ไซค์มาแล้วนำไปปล้นร้านทอง เพื่อหาเงินมาใช้หนี้การพนัน จะเห็นว่ากรณีตัวอย่างนี้กรณีที่ (๑) เป็นการพิจารณาเห็นข้อดีส่วนดีของการมีรถมอเตอร์ไซค์ และใช้เพื่อกิจที่ถูกต้อง ส่วนกรณีที่ (๒) เป็นการพิจารณาเห็นข้อเสียของรถที่ถูกใช้ไปเพื่อทำกิจที่ผิดซึ่งทั้ง ๒ กรณีนี้ เราจะพบว่า ถ้าไม่แยกแยะหรือพิจารณาให้เห็นข้อแตกต่างของสิ่งที่เรา

นำมาใช้สอยเราก็จะใช้อย่างผิดวิธีและผิดวัตถุประสงค์ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ได้ แต่ถ้าพิจารณาเห็นข้อดีแล้วเราก็สามารถที่จะเลือกที่จะนำไปใช้ในแนวทางดังกล่าว

สำหรับพระพุทธศาสนาแล้วสอนให้รู้จักการพิจารณาให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ใน ๒ มิติ คือ ทั้งส่วนดีและไม่ดี เช่น จีวรก็ควรพิจารณาให้เห็นว่า อะไรคือส่วนดีของจีวรและอะไรคือส่วนที่เสีย โดยส่วนดีของจีวรคือใช้ปกปิดร่างกายป้องกันความละอายน แต่ส่วนเสียคือจีวรบางชนิดก็ทำอกุศลกรรมให้เกิดเนื่องจากเป็นของประณีต สวยงาม ซึ่งอาจทำให้จิตใจรู้สึกหวงแหนและหลงใหลได้ ภิกษุผู้มีปัญญา ก็จะต้องรู้วิธีการเลือกใช้คือใช้จีวรที่ไม่ก่อให้เกิดกิเลสและเว้นการใช้จีวรที่ก่อให้เกิดกิเลสเป็นต้น โดยในสิ่งอื่น ๆ ก็เช่นกันจะต้องรู้จักแยกแยะในลักษณะต่อไปนี้^๑

(ก) จำแนกโดยลำดับขั้นตอน เป็นการคิดเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนต่อสิ่งที่ปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง และเพื่อให้เข้าถึงต้นตอของปัญหาอย่างแท้จริงเช่น กรณี โจรปล้นร้านทอง แล้วฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย และคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าโจรปล้นร้านทองและฆ่าเจ้าทรัพย์เพราะความโลภ อยากได้ทองเพื่อเอาไปขาย ซึ่งการพิจารณาเช่นนี้ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการตีความหรือพิจารณาปัญหาที่ผิดความจริงแล้วแยกแยะว่า

(๑) โจรปล้นทองนั้นมาจากสาเหตุสำคัญคือ โลภะ นั้นเป็นข้อสันนิษฐานที่ถูกต้อง เพราะโจรต้องการได้ทองไปขาย

(๒) โจรฆ่าเจ้าทรัพย์นั้นไม่ได้มาจากสาเหตุของความโลภ เนื่องจากโจรไม่ได้ต้องการตัวเจ้าทรัพย์ แต่ต้องการแค่ทอง แต่เจ้าทรัพย์ขัดขืนและทำให้โจรโกรธจึงฆ่าเจ้าทรัพย์ ซึ่งการฆ่าเจ้าทรัพย์ตายนั้นมาจากสาเหตุสำคัญคือโทสะ ไม่ใช่โลภะ หรือในกรณีที่เจ้าทรัพย์ไม่ได้ทำให้โจรโกรธ แต่โจรก็ฆ่าเจ้าทรัพย์เอาไว้ก่อน กรณีนี้การฆ่าเจ้าทรัพย์ก็ไม่ได้มาจากสาเหตุของโลภะและโทสะ แต่โจรฆ่าเพราะความกลัวและความไม่รู้ กลัวว่าเจ้าทรัพย์จะจำหน้าตนเองได้ จึงฆ่าปิดปากเสียก่อน กรณีนี้โจรฆ่าเจ้าทรัพย์เพราะโมหะ ไม่ใช่เพราะโลภะ หรือโทสะ

จะเห็นได้ว่า การคิดโดยวิธีการแยกแยะแบ่งขั้นตอนออกเป็นลำดับ ๆ ย่อมทำให้ผู้คิดเข้าใจไม่ข้ามประเด็น รู้ว่าสาเหตุของการทำแต่ละอย่างนั้นมาจากอะไร มิใช่จะพิจารณาแบบเหมารวมเพียงอย่างเดียว

(ข) จำแนกโดยส่วนประกอบ เป็นการจำแนกโดยการคิดถึงว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ปรากฏอยู่นี้มีองค์ประกอบอะไรบ้าง เช่น รถยนต์ก็ไม่ได้ติดที่ยี่หอหรือรูปลักษณะ แต่ต้องมองเห็นส่วนประกอบของรถว่า รถนี้ประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ อะไรบ้าง เช่น มีล้อ โครงเหล็ก พวงมาลัย เบาะ เป็นต้น เพื่อค้นหาคำตอบว่าจริง ๆ แล้วตัวคำว่า ...รถ...มันมีอยู่หรือไม่ เมื่อพิจารณาแยกแยะส่วนประกอบทั้งหมดออก รถก็เป็นแต่เพียงคำที่สมมติกันขึ้น ตัวรถจริง ๆ ไม่มี การพิจารณาร่างกายก็เช่นกัน ที่เห็นว่า หล่อ สวย หุ่นดี งดงามนี้ หากพิจารณาแยกส่วนประกอบออกเป็น รูป เวทนา

^๑ อภ. ทสก. (ไทย)๒๔/๕๔/๑๑๗-๑๑๙.

สัญญา สังขาร และวิญญาณแล้ว ก็จะไม่พบเลยว่าอะไรคือตัวของมนุษย์เรา เพราะร่างกายเราเป็นเพียงการประชุมกันของธาตุ ๔ ชั้น ๕ เท่านั้น การพิจารณาเช่นนี้ย่อมจะทำให้ผู้คิดหรือพิจารณามีปัญหาไม่ถูกหลอกด้วยรูปร่างภายนอกได้^๑

ค . จำแนกโดยมีเงื่อนไข หมายถึง จำแนกให้เห็นสิ่งที่ควร ไม่ควร สิ่งที่ดีและสิ่งที่ไม่ดี เป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ การที่จะตัดสินใจปัญหาส่วนใดส่วนหนึ่งจะต้องมองทั้งส่วนที่ดีและไม่ดี โดยมองเงื่อนไขและถึงถึงผลที่เกิดขึ้นเป็นองค์ประกอบสำคัญ ไม่ใช่จะดำเนินการโดยมิได้คาดหวังถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นด้วย เช่น ถ้านายก . ทำงานอยู่ในบริษัท A แล้วได้รับความเจริญรุ่งเรือง นาย ก . ก็ไม่มีเหตุผลที่จะต้องลาออก แต่ถ้าเขาทำงานที่บริษัท A แล้วได้รับการกลั่นแกล้งสารพัดรู้สึกลำบากใจ ก็จะต้องพิจารณาให้เห็นข้อเท็จจริงว่า ถ้าอยู่แล้วผลตามมาเป็นอย่างไร แต่ถ้าตัดสินใจออกไปหางานใหม่ น่าจะดีกว่า ก็ควรลาออกเพราะอยู่ไปก็ได้รับความลำบาก เป็นต้น^๒

ง . จำแนกโดยทางเลือก ทางเลือกก็คืออุบายหรือวิธีการที่จะปฏิบัติให้เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหามุ่งหมายถึงว่าในการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก่อให้เกิดปัญหา การคิดวิธีการแก้ไข ปัญหาต้องพิจารณาทางเลือกหลาย ๆ ด้านมาประกอบการตัดสินใจเช่นทางเลือกที่ ๑ เป็นวิธีการที่ดี ให้ผลสรุปดี มีผลกระทบน้อย ทางเลือกที่ ๒ เป็นวิธีการที่ไม่ดีให้ผลสรุปที่ไม่ดี มีผลกระทบมาก ทางเลือกที่ ๓ เป็นวิธีการที่ดีให้ผลสรุปที่ดี แต่มีผลกระทบมาก ทางเลือกที่ ๔ เป็นวิธีการที่ไม่ดี ให้ผลสรุปที่ดี แต่มีผลกระทบน้อย ซึ่งทางเลือกเหล่านี้ผู้ที่จะไปแก้ไขปัญหาก็จะต้องเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์นั้น ๆ มากที่สุด เช่นเมื่อใช้วิธีการที่ (๑) ไม่ได้ผลก็ต้องเลือกวิธีการอื่น ๆ ที่เหมาะสมต่อไป

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราสามารถที่จะสรุปได้ว่า วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการนั้น เป็นวิธีคิดที่มีความสำคัญและเป็นองค์ประกอบที่ขาดเสียไม่ได้ในการใช้กุศโลบาย เพราะการคิดที่ถูกต้องรอบครอบนั้น ถือเป็นบาทฐานที่จะทำให้เกิดผลสำเร็จและการกำหนดกุศโลบายที่ถูกต้องในการแก้ไข ปัญหา ซึ่งจากการกล่าวมาทั้งหมดถึงวิธีคิดทั้ง ๑๐ ประการนั้น มีวิธีคิดที่สามารถนำมาใช้ในการคิดเพื่อหากุศโลบายทั้งหมด ๘ วิธี ซึ่งถือเป็นวิธีคิดเพื่อใช้แก้ไขปัญหา แต่อีกวิธีคิด ๒ วิธีได้แก่ (๑) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้คุณค่าเทียมและ (๒) วิธีคิดแบบเร่งเร้าคุณธรรม ถือเป็นวิธีคิดที่มีใช้การแก้ไข ปัญหา แต่เป็นวิธีคิดที่แสวงหาข้อเท็จจริง หรือการรายงานข้อเท็จจริงมากกว่าการนำไปใช้ เป็นวิธีการแก้ไข ปัญหา ส่วนวิธีที่เหมาะสมกับการใช้กุศโลบายและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ๘ วิธีคิดนั้นจะมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้กุศโลบาย ดังนี้

(๑) วิธีคิดแบบหาเหตุปัจจัย วิธีคิดแบบนี้เป็นการคิดเพื่อค้นหาต้นตอของปัญหาและจะได้หาทางแก้ไขให้ถูกต้อง ซึ่งการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหานี้จำเป็นต้องนำวิธีคิดแบบนี้มาใช้

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๑๐๐.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๗๑๓-๗๑๔.

(๒) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ เป็นวิธีคิดที่เกี่ยวข้องกับกุศโลบายก็คือการแยกแยะประเด็นของปัญหาว่ามีองค์ประกอบอย่างไร มีจุดเด่นจุดด้อยอย่างไร การคิดเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดสติปัญญารู้เท่าทันปัญหาต่าง ๆ ได้

(๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ เป็นวิธีคิดที่มีพื้นฐานการคิดให้สอดคล้องกับกฎของธรรมชาติแล้วจะได้แก้ไขให้ถูกต้อง การเผชิญปัญหาต่าง ๆ แล้วคิดใคร่ครวญเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวจะต้องอิงอาศัยหลักของกฎธรรมชาติด้วย เพราะกุศโลบายก็ไม่ได้อยู่นอกกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแต่อย่างใด ดังนั้น การคิดเช่นนี้ย่อมทำให้ได้กุศโลบายที่ไม่ขัดแย้งกับกฎของธรรมชาติ

(๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ (อริยสัจ๔) จัดได้ว่าเป็นวิธีคิดที่เหมาะสมกับการนำมาใช้เป็นกรอบในการดำเนินการแก้ไขปัญหา (ทุกข์) อย่างถูกต้องที่สุด โดยเฉพาะการแก้ไขปัญหาโดยใช้กุศโลบายนั้นจะต้องมีระบบการคิดตามรูปแบบของอริยสัจ ๔ ทุกประการ คือ การกำหนดปัญหา การค้นหาสาเหตุของปัญหา การกำหนดผลการแก้ไขและการลงมือปฏิบัติ ซึ่งถือว่าถ้าหากขาดวิธีคิดแบบนี้ การแก้ไขปัญหาแบบที่ใช้กุศโลบายก็จะไม่เกิดขึ้น

(๕) การคิดแบบสัมพันธ์ระหว่างอรรถและธรรม วิธีคิดแบบสนับสนุนให้เกิดการใช้กุศโลบายในด้านการวางฐานความคิดกับความสอดคล้อง เหตุและผลของการดำเนินการตามหลักการ (ทฤษฎี) และเป้าหมาย (อรรถ) ว่าจะต้องมีความสอดคล้องกันเป็นแนวทางเดียวกัน ซึ่งความคิดแบบนี้จัดเป็นการมนสิการประเภท ปถมนสิการ

(๖) การคิดแบบแยกแยะให้เห็นส่วนดี ส่วนเสีย และทางออกที่เหมาะสม ถือเป็นกรอบของความคิดอีกแบบหนึ่งที่มีความสำคัญหรือสัมพันธ์กับรูปแบบและกระบวนการใช้กุศโลบายเป็นอย่างดี เพราะการใช้กุศโลบายก็มีลักษณะของการแยกส่วนดี ส่วนเสียและทางออกที่เหมาะสมไว้เช่นกัน ดังนั้น การนำรูปแบบการคิดชนิดนี้ ไปใช้ย่อมสนับสนุนการก่อให้เกิดกุศโลบายและการนำไปใช้ได้

(๗) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน การคิดวิธีนี้เป็น การวางระบบคิดไปที่ความไม่ประมาท คืออย่าละสติจากปัจจุบันขณะ เพราะการแก้ไขปัญหายุ่อย่างจะต้องมีความไม่ประมาทเป็นพื้นฐาน การอยู่ด้วยความมีสติ (ปัจจุบัน) ย่อมก่อให้เกิดความสัมฤทธิ์ได้ง่าย ดังนั้น การคิดแบบนี้จึงทำให้สามารถค้นหาวิธีการที่เหมาะสม และกระตุ้นเตือนไม่ให้เกิดความประมาทในการแก้ไขปัญหา หรือการใช้กุศโลบาย

(๘) วิธีคิดแบบแยกแยะ วิธีคิดแบบนี้ย่อมให้ประโยชน์กับการใช้กุศโลบายในแง่ของการแยกแยะเพื่อเปรียบเทียบและตัดสินใจเลือก (อัมมวิจโย) คือการเลือกเฟ้นหาข้อปฏิบัติที่จะใช้เป็นอุบายในการแก้ไขปัญหานั้นที่เหมาะสมได้ เพราะการแยกแยะย่อมทำให้เห็นข้อดี ข้อเสียของวิธีการแก้ไขปัญหานั้นได้ชัดเจน ซึ่งจะง่ายต่อการนำไปใช้โดยการคำนึงถึงผลอันเป็นเป้าหมายของการกระทำด้วย

๒.๔.๓ คุณลักษณะของผู้มีหรือผู้ใช้กุศโลบาย

เมื่อเราพิจารณาถึงวิธีคิดซึ่งเป็นองค์ประกอบภายในเพื่อที่จะก่อให้เกิดกุศโลบายที่ดีในการแก้ไขปัญหาลแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะพูดถึงก็คือองค์ประกอบด้านบุคคล เพราะความคิดจะมีไม่ได้ ถ้าหากไม่มีบุคคลเป็นผู้คิด และกุศโลบายก็จะมีไม่ได้ถ้าไม่มีผู้ใช้กุศโลบาย ดังนั้น บุคคลผู้ใช้กุศโลบายจึงมีความสำคัญ เพราะผู้ใช้กุศโลบายจะต้องมีคุณสมบัติที่จะสามารถใช้กุศโลบายหรือคิดหาวิธีที่จะแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งคุณสมบัติของผู้ที่จะสามารถใช้กุศโลบายได้นั้นพระพุทธศาสนาเห็นว่าต้องมีคุณลักษณะดังนี้

ก . เป็นผู้ที่มีปัญญา คำว่า “ปัญญา” มาจาก ป. แปลว่า ทัว, รอบ ญา ธาตุ แปลว่า ความรู้ เมื่อรวมกันเป็น ปัญญา จึงแปลว่า ความรู้หรือความรอบรู้ ปริชาญาณ หยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจ ชัดเจน ความรู้เข้าใจแยกแยะ ได้ในเหตุ ผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจงจัดการ เป็นต้น^๑ ซึ่งลักษณะของปัญญานี้จะสามารถทำให้มนุษย์แก้ไขปัญหานั้นได้เรียกว่า ปัญญา วิมุตติ^๒ หากว่ามนุษย์มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาหรือปัญญาสัมปทา^๓ อันได้แก่ ความเพียบพร้อมไปด้วยความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ๓ ประการ ดังนี้

(๑) ความรอบรู้ในเรื่องที่เป็นไปในฝ่ายเจริญ , ข้อปฏิบัติที่จะแก้ไขปัญหานั้น หรือสร้างความเจริญให้กับชีวิตได้ อายโกศล

(๒) ความรอบรู้ในเรื่องที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม , ข้อปฏิบัติที่จะไปสู่การแก้ไขปัญหานั้นที่ไม่ถูกต้องเป็นการแก้ไขปัญหานั้นผิด หรือก่อให้เกิดความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหานั้น เรียกว่า อปายโกศล

(๓) ความรอบรู้ในวิธีปฏิบัติที่จะสามารถแก้ไขปัญหานั้นโดยการเปรียบเทียบและเลือกเฟ้นจากความรอบรู้ทั้ง ๒ ประการข้างต้น หรือความรอบรู้ในข้อปฏิบัติทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายเจริญและฝ่ายเสื่อมนั้นจนสามารถนำมาเป็นข้อสรุปในการแก้ไขปัญหานั้นได้^๔

โดยการที่จะเป็นผู้มีปัญญาคือความรอบรู้ได้ก็จะต้องเป็นผู้ที่รู้ การคิดตามหลักคิดอันประกอบด้วยปัญญา (จินตมยปัญญา) รู้จักฟังและคบบัณฑิต ชอบใต้อถามจนก่อให้เกิดการเรียนรู้ตามหลักของโยนิโสมนสิการ และไตรสิกขา (สุตมยปัญญา รวมถึงการนำเอาเรื่องที่ได้ฟังได้ยินได้เห็น ได้ผ่านกระบวนการคิดนั้นมาปฏิบัติตามหลักธัมมานุธัมมปฏิบัติก็จะเกิดประโยชน์และเกิดปัญญาได้ (ภาวนามยปัญญา) ซึ่งถือว่าเป็นอุบายหรือวิธีการที่พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางดังกล่าวไว้

สำหรับคุณสมบัติด้านความเป็นผู้มีปัญญาของบุคคลผู้ที่จะสามารถใช้กุศโลบายได้นั้นพระพุทธศาสนาได้จัดวางกรอบไว้เป็น ๒ นัย คือ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๖.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^๔ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ , หน้า ๑๑.

(๑) เป็นผู้มีความรอบรู้ที่เรียกว่า วิชาหรือญาณในเรื่องต่าง ๑๐ ประการ ตามหลักทศพลญาณ ซึ่งจัดแบ่งตามประเภทของระดับสติปัญญาได้ ๒ ประเภท ดังปรากฏในตาราง ดังนี้

คุณลักษณะทางด้านปัญญาของผู้ใช้กุศโลบาย ๑๐ ประการ (ทศพลญาณ)	
คุณลักษณะของผู้ใช้กุศโลบายระดับพระสงฆ์	คุณลักษณะของผู้ใช้กุศโลบายระดับชาวบ้าน
<p>๑. ฐานานุฐานญาณ คือ ความหยั่งรู้ในฐานะและอฐานะ หรือรู้กฎเกณฑ์ธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขตความเป็นไปได้ของเหตุและผล ว่าสิ่งใดควร ไม่ควรทำ หรือทำไปแล้วจะเกิดผลมากน้อยอย่างไร อะไรที่เหมาะสมไม่เหมาะสมกับบุคคลที่จะใช้สติปัญญาเข้าไปแนะนำหรือใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหา</p> <p>๒. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ในวิปากกรรม หรือผลของกรรมว่ามีความสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดี ชั่ว อย่างไร โดยที่กรรมเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมอย่างไรและเข้าใจในหลักของกฎแห่งกรรมและการให้ผลของกรรมโดยละเอียด</p> <p>๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่นำไปสู่สุคติและหยั่งรู้ในข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่การบรรลุอรุทธประโยชน์ทั้งปวงคือทั้งประโยชน์ในโลกนี้และในโลกหน้าว่ามีอะไรเป็นจุดหมายที่คาดหวังอย่างไรและจะทำอย่างไรให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว</p> <p>๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภาวะของโลกอันประกอบไปด้วยธาตุต่าง ๆ ทั้งฝ่ายอุปาตินนทสังขาร (มีวิญญูณครอง) และฝ่ายอนุปาตินนทสังขาร (ไม่มีวิญญูณครอง) ทั้งในรายละเอียดด้านองค์ประกอบเช่นเรื่องธาตุเรื่องขันธ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้หรือการทำงานที่เป็นระบบ</p>	<p>๑. เป็นผู้มีความเข้าใจในขอบเขตเนื้อหาหลักการและวิธีการที่จะนำมาใช้ว่าวิธีการที่จะเป็นกุศโลบายนั้นสมควรหรือไม่อย่างไรกับการนำมาใช้และเมื่อนำมาใช้จะมีขอบเขตของผลกระทบที่จะเกิดขึ้นอย่างไร และบุคคลสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องจะรับผลกระทบจากการใช้อุบายวิธีนั้นอย่างไร</p> <p>๒. เป็นผู้มีความรู้ในด้านพฤติกรรมศาสตร์หรือกระบวนการทางการแสดงออกของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ อย่างถ่องแท้</p> <p>๓. เป็นผู้รู้วิธีการและกุศโลบายในการปฏิบัติเพื่อที่จะชักนำคนให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการได้อย่างถ่องแท้</p> <p>๔. มีความรู้ในเรื่องสรีรวิทยาและจิตวิทยาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและปัจจัยอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับการแสดงออก ความต้องการ และการดำเนินชีวิตไปตามกระบวนการของวิทยาศาสตร์ในมิติของสังคมซึ่งเป็นเรื่องที่มีมนุษย์จะพึงปฏิบัติต่อกัน</p> <p>๕. มีความรู้ในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล</p>

<p>๕. นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาญาณหยั่งรู้ในอิมิตติ คือ อธิษฐานของบุคคลและสรรพสัตว์ในการโน้มเอียงไปในเรื่องต่าง ๆ หรือความสนใจของสัตว์ซึ่งแต่ละประเภทหรือแต่ละชนิดความสนใจก็จะมีแตกต่างกัน</p> <p>๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลายรู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีแนวความคิดแนวความรู้ ความเข้าใจ มากน้อยแค่ไหนหรือมีกิเลส น้อย - มาก แนะนำได้ง่ายหรือนำได้ยาก หากใช้กุศโลบายจะสามารถโน้มน้าวหรือนำไปสู่เป้าหมายได้หรือไม่</p> <p>๗. ฌานาติสังกิเลสชาติญาณ ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้เกิดาน วิโมกข์ สมาบัติ เสื่อมหรือเจริญ คล่องแคล่วจัดเจนหรือก้าวหน้ายิ่งขึ้น</p> <p>๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติในหนหลังได้</p> <p>๙. จตุปาตญาณ หยั่งรู้การจตุและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม</p> <p>๑๐. อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย</p>	<p>(Individual Difference) ทั้งความสนใจ ความถนัด ครอบครวั การอบรมเลี้ยงดู ทั้งนี้ก็เพื่อใช้ประกอบในการเลือกกุศโลบายให้เหมาะสมกับบุคคลเหล่านั้น</p> <p>๖. มีความรู้ในเรื่องความแตกต่างของบุคคลในเรื่องสติปัญญาความสามารถพัฒนาการด้านต่าง ๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้</p> <p>๗. รู้ปัจจัย - สาเหตุ ที่เป็นอุปสรรคหรือปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งจะต้องอาศัยเทคนิคต่าง ๆ มาเพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ</p> <p>๘. รู้ประวัติพื้นเพดั้งเดิมของบุคคลสถานที่สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม สังคม ความเชื่อของบุคคลเหล่านั้นเพื่อจะได้เลือกกุศโลบายที่เหมาะสมไปใช้</p> <p>๙. รู้เท่าทันในเรื่องของความเคลื่อนไหวกระแสถึง ความขึ้นชอบเกลียดชังและการแสดงออกอื่น ๆ ของคนในสังคมเพื่อจะได้กำหนดรูปแบบของการใช้กุศโลบายได้ง่าย</p> <p>๑๐. รู้ในเป้าหมายเดียวคือผลจากการใช้กุศโลบายว่าหากใช้หรือเลือกใช้กุศโลบายเช่นนี้แล้วจะมีผลสัมฤทธิ์อย่างไรและเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถทำให้กุศโลบายดังกล่าวประสบผลสำเร็จได้แน่นอน^๑</p>
---	--

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘. ส.นิ. (ไทย)๑๖/๒๑/๓๗-๓๙. ส.นิ.อ. (บาลี)๒/๕๐-๕๑.

(๒) เป็นผู้มีความพร้อมด้วยปัญญาคือความแตกฉานในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นปัญญาที่สามารถที่จะเข้าใจโลก ชีวิตและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ ซึ่งมี อยู่ ๔ ประการ คือ

(๒.๑) อรรถปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การมีความแจ่มแจ้งในเรื่องความหมายของคำ สามารถที่จะตีความถ้อยคำ ภาษาที่ใช้ในสังคมต่าง ๆ ได้อย่างดี คล่องแคล่ว ชำนาญ รู้วัฒนธรรมของการใช้ภาษาในทางสังคม สามารถนำมาเชื่อมโยงกับรูปแบบของการใช้แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นผู้มีความเข้าใจในการกำหนดเป้าหมาย (อรรถ) ของการใช้กุศโลบายได้ว่า การใช้กุศโลบาย สักอย่างนั้น จะมีเป้าหมายอะไร หรือผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไร

(๒.๒) ธรรมปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับทฤษฎี รูปแบบ คำสอน หรือกลยุทธ์ที่มีอยู่ในสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี หรือสามารถนำเอาหลักทฤษฎีที่มีอยู่มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ได้จริง ๆ

(๒.๓) นิรุตติปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การเป็นผู้มีความรู้แตกฉานในการใช้ภาษาหรือสำนวน รู้วิธีพูดให้คนเข้าใจ หรือรู้จักกาลในการพูด เวลาใดสมควรพูดไม่สมควรพูด หรือพูดอย่างไรที่สามารถทำให้คนเชื่อและสามารถเข้าไปเปลี่ยนแปลงทัศนคติของเขาได้ เพราะการใช้กุศโลบายนั้น การสื่อสารด้วยภาษาถือว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญในการใช้กลยุทธ์หรือกุศโลบาย

(๒.๔) ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์^๑ ได้แก่ ความมีไหวพริบปฏิภาณที่ดีฉลาดหลักแหลม สามารถที่จะปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้ทุกประเภท รู้เข้าใจวิธีปฏิบัติต่อคนอื่น สังคมสิ่งแวดล้อม และรู้จักการผ่อนสั้นผ่อนยาว รวมทั้งมีศิลปะในการเอาตัวรอดหรือโต้ตอบ เพื่อให้ตนเองได้เปรียบ แม้บางครั้งก็ต้องฉลาดในการหลอกล่อด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์

(๓) เป็นผู้มีความไม่ประมาทมีสติอยู่ทุกเมื่อ สำหรับผู้ที่จะใช้กุศโลบายได้ดีหรือมีความสัมฤทธิ์ผลนั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบคอบไม่ประมาท หูไวตาไว รู้ทันผู้คนและสถานการณ์ แต่ถ้าใครก็ตามที่ประมาทก็ย่อมจะไม่สามารถใช้กุศโลบายได้ เพราะความประมาทนั้นเป็นเสมือนหนึ่งหลุมดำที่คอยดักให้ผู้ที่หลงทางตกลงไปและก่อให้เกิดความเสียหายโดยฝ่ายเดียว สำหรับพระพุทธศาสนานั้นเห็นว่าความประมาทก็คือทางแห่งความเสื่อม^๒ ดังนั้น ผู้ที่จะใช้กุศโลบายได้ดีจะต้องเป็นผู้ไม่ประมาทมีสติไม่พลั้งเผลอ

(๔) เป็นผู้มีความกรุณาต่อผู้ที่ตนใช้กุศโลบาย ความกรุณานั้นเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งที่มีธรรมชาติของความเอื้อเพื่อสงสารและต้องการที่จะทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น^๓ ในการใช้กุศโลบายผู้ใช้จะต้องมีความกรุณาเป็นที่ตั้งและไม่มุ่งหวังอามิส แต่มุ่งหวังที่จะทำให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์มากกว่าตน

^๑ อ.จตุกก. (ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

^๒ อ.จ.เอก. (ไทย)๒๐/๔๐/๖-๗.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ : ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗.

(๕) เป็นผู้มีความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิบุคคล) คำว่า “สัมมาทิฐิ” นั้นหมายถึง ความเห็นชอบ คือ เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมและคล้อยตามตามกฎของธรรมชาติไม่ฝืน ธรรมชาติ^๑ หรือความเป็นผู้มีความถูกต้องโดยไม่เอนเอียงไปฝ่ายเสื่อมหรือโน้มเอียงไปในทางที่ผิด ความเป็นสัมมาทิฐิบุคคลนี้ถือว่า มีความเชื่อมโยงกับการใช้กุศโลบายเป็นอย่างดี เนื่องจากกุศโลบายนั้นเป็นคุณลักษณะของการใช้ปัญญาในทางที่ถูกต้อง ซึ่งผู้ใช้จะต้องเป็นผู้ที่มีความเห็นถูกต้อง ถ้าเป็น มิฉฉาทิฐิบุคคลแล้วก็จะไม่เรียกว่าเป็นกุศโลบาย แต่จะเรียกว่าเป็นอกุศโลบาย เนื่องจากเป็นอุบายที่ไม่ประกอบด้วยธรรม เพราะมิฉฉาทิฐิบุคคลย่อมคิดแต่เรื่องที่ไม่ถูกต้องเท่านั้น อนึ่งเราจะพบว่า สัมมาทิฐิบุคคลแม้เพียงคนเดียวก็ย่อมดีกว่าคนมิฉฉาทิฐิอีกเป็นร้อย^๒ ดังนั้น การที่บุคคลใดจะใช้ อุบายอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรียกว่ากุศโลบายบุคคลจะต้องเป็นสัมมาทิฐิเท่านั้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า องค์ประกอบด้านบุคคลของการใช้กุศโลบายนั้นโดย สรุปลแล้วจะต้องมีลักษณะที่สำคัญอยู่ประการหนึ่งก็คือ ต้องเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม หรือมี ปฏิภาณไหวพริบ มีความแตกฉานพร้อมไปด้วยความรู้ความสามารถซึ่งถือว่าเป็นคุณลักษณะที่จะ ก่อให้เกิดการใช้กุศโลบายได้ประสบผลสำเร็จ อนึ่ง หากจะพิจารณาการใช้สติปัญญาประเภท กุศโลบายนั้นเราก็จะพบว่า เนื่องจากมนุษย์มีความแตกต่างทางด้านสติปัญญา ดังนั้น ระดับของการใช้ กุศโลบายก็จะต้องมีความแตกต่างกันเป็นเรื่องธรรมดา ซึ่งหากเราแบ่งมนุษย์ออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

(ก.)กลุ่มที่เป็นพระสงฆ์หรือพระอริยบุคคล

(ข.)กลุ่มที่เป็นชาวบ้านหรือเป็นปุถุชน

ก็จะพบว่าทั้ง ๒ กลุ่มนี้จะมีสติปัญญาที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้น การใช้ กุศโลบาย ของบุคคลทั้ง ๒ กลุ่ม จึงมีความแตกต่างกันไปตามระดับของสติปัญญาที่มีอยู่ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะฝ่าย พระอริยบุคคลนั้นถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีการฝึกฝนตนเองจนสามารถเพิ่มพูนสติปัญญาได้มากกว่า ฝ่าย ปุถุชน ดังนั้น การนำกุศโลบายไปใช้จึงมีระดับความยากง่ายหรือสุขุมลุ่มลึกต่างกันไปด้วย

๒ .๔.๔. การตัดสินใจเลือกใช้กุศโลบาย (ธมฺมิเวเจยฺย) ให้เหมาะกับบุคคลสถานที่และเวลา

สำหรับองค์ประกอบข้อนี้ ความจริงก็คล้าย ๆ กับองค์ประกอบในด้านวิธีคิด แต่จะ แตกต่างกันก็คือการคิดเป็นเรื่องของการใคร่ครวญกระทำไว้ในใจ คิดหาวิธีแบบกว้าง ๆ ซึ่งยังไม่เป็น รูปธรรมมากนัก แต่ลำพังการคิดอย่างเดียวก็ยังไม่เป็นผล เพราะการคิดไม่มีการลงมือก็ถือว่าว่างเปล่า ส่วนการเลือกเฟ้นนี้เป็นการกำหนดรู้ (ปริเฉทญาณ) กำหนดตามการแยกแยะโดยการคิดเมื่อคิด แยกแยะจนเห็นภาพรวมทั้งหมดแล้ว ต่อไปก็จะเป็นการเลือกเฟ้นและตัดสินใจขั้นเด็ดขาดว่า จะเอา หรือใช้วิธีการใด ซึ่งการเลือกวิธีการ (ทฤษฎี) กับการกำหนดตกลงใจจะต้องมาพร้อมกันโดยการเลือก

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๐.

^๒ อจ.เอก. (ไทย)๒๐/๓๐๙/๓๕.

จะต้องเลือกจากเกณฑ์ของความรอบรู้ ซึ่งเกณฑ์การเลือกดูอายุวิธีที่ฉลาดหรือการฉลาดเลือกวิธีการที่เหมาะสมนั้น เราสามารถที่จะพิจารณาจากหลักเกณฑ์ที่มีปรากฏในพุทธพจน์ต่อไปนี้

ราชกุมาร วาจาใดเป็นเท็จ ไม่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นที่รักของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น วาจาใดสักประโยชน์ไม่เป็นที่รัก บุคคลอื่นไม่ชอบใจ ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น วาจาใดเป็นสัจจริง และเป็นประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่ชอบใจ ตถาคตรู้เวลาที่จะกล่าวนั้น วาจาใดเป็นเท็จไม่เป็นประโยชน์ แต่เป็นที่ชอบใจบุคคลอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจาดังนั้น วาจาใดเป็นสัจจริง ไม่เป็น ประโยชน์ แต่เป็นที่ชอบใจของบุคคลอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น วาจาดีจริง มีประโยชน์ พร้อมทั้งดี ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น^๑

จากพระพุทพจน์ดังกล่าวเราสามารถที่จะแยกแยะเกณฑ์ในการเลือกที่จะใช้วิธีใดและไม่เลือกใช้วิธีใดบ้างดังนี้

ชนิดคำพูด	เป็นประโยชน์	ไม่เป็นประโยชน์	คนทั่วไปชอบ	คนทั่วไปไม่ชอบ	บทสรุป
๑. เท็จ		√		√	ไม่กล่าวคำนั้น
๒. จริง		√		√	ไม่กล่าวคำนั้น
๓. จริง	√			√	รู้เวลาที่จะกล่าว
๔. เท็จ		√	√		ไม่กล่าวคำนั้น
๕. จริง		√	√		ไม่กล่าวคำนั้น
๖. จริง	√		√		รู้เวลาที่จะกล่าว

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การเลือกคำพูดนั้น พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงผลและองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เป็นผลข้างเคียงด้วย เช่น คนชอบ ไม่ชอบ ในบางครั้งคำพูดที่จริง แต่ไม่เป็นประโยชน์คนอื่นก็ชอบ พระองค์ก็จะไม่กล่าวคำนั้น ทั้ง ๆ ที่เป็นคำพูดที่จริง (ข้อ ๔) หรือข้อ (๕) คำบางคำ เป็นคำสัจจริง แต่คนไม่ชอบ พระองค์ก็ใช้คำว่า “รู้เวลาที่จะกล่าว” ซึ่งไม่เป็นการสรุปว่าจะพูดหรือไม่พูดเป็นอภัยภาค คือ กลาง ๆ ซึ่ง ลักษณะการเลือกดังกล่าว เราสามารถนำมาใช้กับการเลือกวิธีปฏิบัติที่เราเรียกว่ากุศโลบายได้ดังนี้

๑. วิธีการใดเป็นวิธีการไม่ดี	ให้ผลไม่ดี	และคนไม่ชอบ	ไม่เลือก
๒. วิธีการใดเป็นวิธีการดี	ให้ผลไม่ดี	และคนไม่ชอบ	ไม่เลือก
๓. วิธีการใดเป็นวิธีการที่ดี	ให้ผลดี	แต่คนอื่นไม่ชอบ	(ขึ้นอยู่กับสถานการณ์)
๔. วิธีการใดเป็นวิธีการไม่ดี	ให้ผลไม่ดี	แต่คนอื่นไม่ชอบ	ไม่เลือก

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๘๖/๘๘.

๕. วิธีการใดเป็นวิธีการที่ดี	ให้ผลไม่ดี	แต่คนชอบ	ไม่เลือก
๖. วิธีการใดเป็นวิธีการที่ดี	ให้ผลดี	คนอื่นชอบ	(ขึ้นอยู่กับสถานการณ์)

จะเห็นว่า กรอบการเลือกวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหานั้นในบางครั้งก็ ต้องใช้วิจารณ์ญาณคำนึงถึงผลที่จะเกิดด้วย เพราะในบางครั้งแม้จะเป็นวิธีการดี แต่ให้ผลที่ไม่ดี วิธีการนั้นก็ไม่ได้ถือว่าเป็นกุศโลบาย แต่ถ้าวิธีการที่ไม่ดี และก่อให้เกิดประโยชน์หรือทำให้นำไปสู่ เป้าหมายที่พึงประสงค์ วิธีการนั้นก็ควรเลือกเป็นต้น ซึ่งการเลือกเฟ้นและตัดสินใจนั้นถือได้ว่า เป็น องค์ประกอบที่สำคัญมากสำหรับการเลือกใช้กุศโลบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะวิธีการกับผล หรือจุดหมายนั้นจะต้องมีความเชื่อมโยงกัน แม้ว่าจะเป็นวิธีการที่คนไม่ชอบ แต่หากว่านำไปสู่ ประโยชน์สูงสุด พระพุทธศาสนาก็สนับสนุนให้เลือกวิธีการนั้นได้

๒ .๔.๕ การลงมือปฏิบัติตามกุศโลบายที่เลือกเฟ้นแล้วโดยความไม่ประมาท (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)

สำหรับองค์ประกอบข้อนี้ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรม เพราะเป็นส่วนของการลง มือปฏิบัติ (ภาวนา) ถ้ามีการตัดสินใจเลือกแล้วก็ต้องลงมือปฏิบัติ โดยความไม่ประมาทและรู้จัก วิธีการยืดหยุ่น โอนอ่อนผ่อนตาม ปรับปรุงและปฏิบัติให้สอดคล้องกันระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุผลตามที่ได้หวังไว้

๒.๔.๖ การกำหนดเป้าหมาย (มคคปริเฉท)

หมายถึงการกำหนดถึงจุดหมายของการใช้กุศ โลบายว่า จะมีผลอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อลงมือปฏิบัติตามกุศโลบายที่ได้เลือกไว้ด้วยความไม่ ประมาทแล้ว ก็จะต้องประเมินผลสรุปของวิธีการทั้งหมดว่า วิธีการที่ใช้ไปนั้นประสบผลสำเร็จอย่างไร และมีผลกระทบต่อบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมหรือไม่ รวมถึงมีพัฒนาการการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น แตกต่างก่อนการใช้กุศโลบายอย่างไรบ้าง ซึ่งหากมีผลเสียเกิดขึ้น ผู้ใช้กุศโลบายก็ต้องหาวิธีแก้ไขให้ ถูกต้อง เช่น เมื่อพระสาวกฟังพระธรรมเทศนาเรื่องอสุภกัมมมีภูฐานจากสำนักแล้วไปปฏิบัติเกิดความ เบื่อหน่ายในร่างกาย จนในที่สุดก็ช่วยกันหาอาวุธมาฆ่าตัวตายเพื่อจะได้หลุดพ้น ซึ่งกรณีนี้พระพุทธ องค์ต้องแก้ไขโดยวางเป็นสิกขาบทไว้ว่าห้ามฆ่าสัตว์ แม้กระทั่งตนเอง นอกจากนั้นยังวางหลักการให้ เปลี่ยนอารมณ์ไปปฏิบัติกัมมภูฐานวิธีอื่นแทน เป็นต้น หรือภิกษุผู้เป็นบุตรของช่างทอง เมื่อ บวชมาแล้วปฏิบัติธรรมอย่างอุกฤษฏ์ แต่ไม่ก้าวหน้าในที่สุดพระองค์ต้องหาทางแก้ไขด้วยการให้ทำ สมถภาวนาเพื่อเปลี่ยนวิธีการให้ผู้ที่กำลังประสบปัญหาจากการใช้กุศโลบายครั้งแรกได้รับประโยชน์ มากที่สุด ดังนั้น เราจึงจะพบว่า การกำหนดเป้าหมายเป็นการวัดผลและแก้ไขผลที่เกิดจากการใช้กุศโล บายนั้นให้มีการพัฒนาการที่ดีและไม่ให้เกิดผลกระทบจนอาจจะส่งผลต่อการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้ง ด้วย

๒.๕ กระบวนการในการใช้ศุภโลบายในทางพระพุทธศาสนา

๒.๕.๑ กรอบแนวคิดเรื่องกระบวนการ

สำหรับประเด็นต่อไปที่เราจะต้องทำการศึกษาก็คือ การศึกษาเนื้อหาการใช้ศุภโลบายใน ด้านกระบวนการว่า การใช้ศุภโลบายของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีรูปแบบและกระบวนการใน การใช้อย่างไร และสามารถที่จะนำไปใช้ในการดำเนินการได้หรือไม่ โดยการศึกษาในกรอบของ โครงสร้างกระบวนการ (Process) ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

๑.) Input หรือปัจจัยนำเข้า ซึ่งได้แก่สิ่งที่เป็นปัญหาหรือโจทย์ที่ต้องการแก้ไขหรือ ต้องการที่จะมีการดำเนินการ

๒.) Process หรือกระบวนการ เมื่อมีการนำเอาโจทย์หรือปัญหาเข้ามาสู่กระบวนการก็ จะมีการดำเนินการตามขั้นตอน ซึ่งในกระบวนการแต่ละขั้นตอนย่อมมีขั้นตอนการดำเนินการที่แตกต่าง กันออกไป

๓. Output หรือปัจจัยนำออก หมายถึง ผลลัพธ์ของการดำเนินการตามขั้นตอน กระบวนการแล้ว ซึ่งผลที่เกิดจะมีลักษณะที่เป็นเป้าหมายของการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ หรือ เป็นสิ่งที่คาดหวังว่าจะเป็นผลสำเร็จตามที่ได้ลงมือปฏิบัติจริงแล้ว

๔. Feed back หรือปัจจัยที่ส่งผลสะท้อนกลับมาจากตัวปัญหาว่า เมื่อมีการดำเนินการ ตามกระบวนการแล้วได้รับผลและผลที่ได้รับนั้นจะส่งผลกลับมาสู่ตัวปัญหาได้อย่างไร หรือสามารถ เอาผลนั้นมาวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้หรือไม่ หรือว่าสามารถนำเอาผลที่ได้มาวิเคราะห์เพื่อ ปรับปรุงการดำเนินการได้อย่างไร

จากกระบวนการดังที่กล่าวมาทั้งหมด เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพดังต่อไปนี้

จะเห็นว่าในการพิจารณาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการในการกระทำหรือ ดำเนินการโดยทั่ว ๆ ไป ตามหลักทฤษฎีของการบริหารนั้น นักวิชาการโดยมากจะพิจารณาจากกรอบ การดำเนินการตามโครงสร้างของรูปแบบดังกล่าว

๒ .๕.๒ กระบวนการใช้กุศโลบายในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากที่เราได้ทราบถึงกรอบอันเป็นองค์ประกอบของกระบวนการ (Process) ในบริบทของแนวคิดการพิจารณาโครงสร้างของกระบวนการโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะต้องศึกษาก็คือ การเสนอกระบวนการด้านการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนาว่า มีองค์ประกอบและขั้นตอนการดำเนินการ ผลของการดำเนินการตามกระบวนการและผลดังกล่าวจะเป็นอย่างไร ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณากระบวนการใช้กุศโลบายได้จากกรอบการพิจารณากระบวนการดังต่อไปนี้

๒.๕.๒.๑ ปัญหาหรือปัจจัยนำเข้า (Input) ก่อนที่จะก้าวไปสู่การพิจารณาว่ากระบวนการใช้กุศโลบายนั้นจะมีขั้นตอนอย่างไร เราจำเป็นจะต้องพิจารณาว่า สาเหตุที่จะต้องใช้กุศโลบายหรือปัญหาสำหรับการแก้ไขปัญหาในกิจที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร ซึ่งสาเหตุที่จะต้องใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหา ก็เพราะชีวิตนั้นมีปัญหาคือ ทุกข์ (Suffering) ได้แก่สภาพที่ทนได้ยาก หรือสภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากทุกสิ่งต้องตกอยู่ในอนิจจตาลักษณะ หรือจะพิจารณาอีกแห่งก็คือความไม่สบายกายความไม่สบายใจอันเนื่องมาจากจิตถูกเหนี่ยวรั้งโดยกิเลสทำให้เกิดเวทนา^๑ ซึ่งความทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์นั้นก็มีความแตกต่างกัน แต่โดยทั่วไปจะแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ

(ก) ทุกข์ในระดับโลกิยะหรือทุกข์อันเป็นปัญหาของชาวบ้าน เป็นทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ความยากจน ความร่ำรวย ความอดอยากหิวโหย ความเจ็บป่วย การถูกบีบคั้นรังแกจากผู้มีอำนาจ ความทะยานอยากต้องการได้รับความสุขเพิ่มมากกว่าเดิม เป็นต้น โดยทุกข์ในระดับนี้เป็นความทุกข์ที่เกิดเพราะ (๑) อยากรมี (๒) อยากรเป็น และ (๓) ไม่อยากรมีไม่อยากรเป็น^๒ ซึ่งเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ผู้มีกิเลสอยู่ การใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับนี้ จึงมีการวางเป้าหมายที่ความพร้อมของสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อบรรเทาทุกข์เวทนาของร่างกายเป็นหลัก

(ข) ทุกข์หรือปัญหาในระดับโลกุตตระ เป็นความทุกข์หรือปัญหาที่แตกต่างไปจากความทุกข์ในระดับโลกิยะโดยทั่ว ๆ ไป เพราะความทุกข์ของมนุษย์ในระดับนี้ เป็นทุกข์เพราะความเห็นโทษหรือภัยในสงสาร เป็นทุกข์เพราะต้องการที่จะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นทุกข์เพราะเห็นความทุกข์ของผู้อื่นหรือเห็นทุกข์ในสังขารของตน เป็นต้น ซึ่งความทุกข์หรือปัญหานี้จะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องของทรัพย์สินหรือสิ่งอำนวยความสะดวก เนื่องจากเป็นความทุกข์ของผู้ที่ปรารถนาจะพ้นจากวิสัยของโลกและต้องการอยู่นอโลก ซึ่งความทุกข์ประเภทนี้ที่ต้องการแก้ไขหรือปลดเปลื้องเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าปัญหาหรือความทุกข์ทั้ง ๒ ประเภท ดังกล่าวมานั้นเป็นสาเหตุสำคัญที่จำเป็นจะต้องใช้สติปัญญาหรือกุศโลบายเข้ามาแก้ไขเพื่อปลดเปลื้องความทุกข์ดังกล่าว

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๐.

^๒ วิ.มหา.๔/๒/๒๒. ส.ม.๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗.

๒.๕.๒.๒. กระบวนการใช้กุศโลบาย (Process) หลังจากที่เรารู้สาเหตุของความจำเป็นที่จะต้องใช้กุศโลบายมาแล้ว ประเด็นต่อไปเราจะต้องหันมาพิจารณาว่า เมื่อมนุษย์ (ทั้งในระดับโลกิยะ และโลกุตตระ) เผชิญกับปัญหาคือความทุกข์ดังกล่าวแล้ว จะสามารถนำกุศโลบายมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างไร ซึ่งในกรอบของกระบวนการใช้กุศโลบายของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีดังต่อไปนี้

(๑.) ชั้นโยนิโสมนสิการ หรือวิมังสา เป็นขั้นตอนแรกที่มนุษย์ผู้ซึ่งกำลังเผชิญปัญหาคือความทุกข์จะต้องนำปัญหานั้นมาพิจารณาก่อนว่า เป็นปัญหาประเภทไหน โดยการพิจารณาด้วยสติปัญญาคือ ความรอบรู้ใน ๒ ด้าน

ก) ความรอบรู้ในทางเจริญเรียกว่า อายโกศล ได้แก่ ความรอบรู้ในความเจริญทั้ง ๒ ระดับ (๑) ระดับโลกิยะ เป็นความรอบรู้ว่าจะทำอะไรที่ควรทำไม่ควรทำ ถ้าทำแล้วจะเกิดผลดีอย่างไร เช่น วิธีการดำเนินชีวิตควรดำเนินอย่างไร และโดยเฉพาะถ้าปัญหาเกิดขึ้นแล้วจะใช้แนวทางนี้แก้ไขได้หรือไม่ โดยมากจะเป็นความรอบรู้เกี่ยวกับด้านความเจริญในเรื่องของการเอาตัวรอด , ด้านอาชีพการงาน หรือการดำเนินชีวิตตามแนวทางของชาวบ้านทั่วไป (๒) ระดับ โลกุตตระ เป็นความรอบรู้ในด้านการปฏิบัติและหลักธรรมว่า ธรรมนี้ควรเจริญควรฝึกฝนเมื่อนำมาปฏิบัติแล้วจะก่อให้เกิดผลดีอย่างไร และสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้มากน้อยแค่ไหน เป็นต้น

ข) ความรอบรู้ในทางเสื่อม เรียกว่า อปายโกศล ได้แก่ ความรอบรู้ในฝ่ายเสื่อมซึ่งจัดเป็นโทษของการปฏิบัติอันเป็นปฏิปักษ์ต่อความเจริญ เช่น การละเมิดพระวินัยหรือศีล การเป็นคนเกียจคร้าน เป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นต้น ซึ่งแนวทางหรือวิธีการเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ป็นอุปสรรคต่อการบรรลุความสุขหรือเป้าหมายชีวิตในทางที่ถูกต้อง ซึ่งความรอบรู้ในทางเสื่อมนี้ ย่อมเป็นข้อเปรียบเทียบที่ผู้มีสติปัญญาจะพึงนำไปเปรียบเทียบกับความรอบรู้ในทางเจริญได้ สำหรับความรอบรู้ในทางเสื่อมนี้สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ เช่นเดียวกันคือ (๑) ระดับโลกิยะ เป็นความรอบรู้ว่าจะอะไรที่ทำแล้วก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่น เช่น การขโมย การโกง การหลอกลวง หรือการเอาเปรียบคนอื่น เป็นต้น ซึ่งเมื่อทำกิจดังกล่าวแล้ว ความเสียหายย่อมเกิดแก่ทั้งตนเองและผู้อื่น (๒) ระดับโลกุตตระ เป็นความรอบรู้ว่าจะอะไรที่ทาลงไปแล้วจะก่อให้เกิดความเสียหายกับแนวทางในการดำเนินไปสู่เป้าหมายคือการบรรลุธรรม อะไรที่ทาลงไปแล้วย่อมก่อให้เกิดการพอกพูนกิเลสหรือถูกกิเลสครอบงำได้ง่าย ซึ่งความรอบรู้ในทางเสื่อมระดับโลกุตตระนั้นจะแตกต่างจากระดับโลกิยะ ลักษณะความเสื่อมในระดับโลกิยะเป็นความเสื่อมจากความถูกต้องและเนื่องด้วยอามิสอันเป็นเป้าหมายสำคัญ ส่วนในระดับโลกุตตระนั้นความเสื่อมเป็นความเสื่อมที่ไม่เนื่องด้วยวัตถุ แต่จะเป็นความเสื่อมเพราะถูกกิเลสครอบงำเพียงอย่างเดียว

(๒) ชั้นการตัดสินใจเลือกกุศโลบาย หรือชั้นการตัดสินใจเลือกปฏิบัติตามกุศโลบายที่ได้ผ่านกระบวนการใคร่ครวญ และไตร่ตรองถึงผลได้ผลเสียที่จะเกิดขึ้นทั้งหมด ซึ่งปัญญาในขั้นตอนที่

เรียกว่าอุปายโกศลนี้ มีลักษณะของความเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน เพื่อแก้ไขปัญหาหรือกิจที่รีบด่วน ซึ่งถือว่าการใช้ปัญญาชั้นเฉียบขาดในการตัดสินใจเลือกกว่า จะเลือกอย่างไรระหว่างวิธีการที่ได้ยกขึ้นมาวิเคราะห์พิจารณาทั้งหมดนั้น

(๓) **ขั้นธัมมานุธัมมาปฏิบัติ** จัดเป็นขั้นตอนสุดท้ายภายหลังจากที่ได้ตัดสินใจเลือกวิธีการแก้ไขปัญหาวិธีการใดวิธีการหนึ่ง ก็คือการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังไม่ทอดยถหรือย่อหย่อน โดยในขณะที่ปฏิบัติจะต้องมีการพิจารณาและปรับเปลี่ยนเทคนิคเพื่อให้สอดคล้องกับกุศโลบายที่กำลังปฏิบัติด้วย หรือถ้ามีอุปสรรคเกิดขึ้นก็ต้องดำเนินการแก้ไขไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการใช้กุศโลบายนั้น ซึ่งหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการในขั้นตอนนี้ก็คือ (๑) ความไม่ประมาท ในการดำเนินการไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาระดับชาวบ้านหรือว่าในระดับของผู้มุ่งหวัง การสลัดออกจากทุกสิ่งจะต้องไม่ประมาท (๒) การตรวจสอบผลการปฏิบัติหรือการดำเนินการอยู่อย่างสม่ำเสมอโดยใช้หลักการของความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ปล่อยให้เกิดข้อผิดพลาด หรือถ้ามีข้อผิดพลาดก็แก้ไขปรับปรุง (๓) การเอาธุระไม่ทอดยถลงมือปฏิบัติอย่างจริงจัง ขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของการตัดสินใจเลือกและลงมือปฏิบัติ เมื่อมีการเอาใจใส่ในการปฏิบัติตรวจสอบและขยันหมั่นเพียรได้ดังกล่าวก็นำให้ผลการดำเนินการตามกระบวนการประสบความสำเร็จได้

๒.๕.๒.๓ ขั้นสรุปผลหรือเป้าหมายของกระบวนการ (Out put) เมื่อมีการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการของการใช้กุศโลบายทุกขั้นตอนแล้ว ก็จะมีขั้นตอนสุดท้ายคือขั้นตอนการประเมินผลของการปฏิบัติซึ่งเรียกว่า ปัจจัยนำออก หมายถึง ผลลัพธ์ของการปฏิบัติตามกระบวนการนั้น ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นตามหลักของกุศโลบายนั้น จะต้องเป็นผลที่ดี ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตามกระบวนการของกุศโลบายนั้น แม้ว่าการตัดสินใจเลือกใช้กุศโลบายในบางครั้งอาจเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้องนัก แต่ผลที่เกิดขึ้นก็ต้องเป็นผลที่ดีมีประโยชน์และก่อให้เกิดความสุขสามารถแก้ไขปัญหาคือตัวทุกข์ที่เป็นสาเหตุของการใช้กุศโลบายได้ ซึ่งผลสรุปหรือเป้าหมายของการใช้กุศโลบายนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ระดับคือ ระดับโลกียะ ได้แก่ ความสุขที่เนื่องด้วยอามิส หรือมีอามิสเข้ามาเกี่ยวข้อง และระดับโลกุตตระ ได้แก่ การบรรลุความสุขซึ่งไม่เจือด้วยอามิสเป็นความสุขที่เกิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นปัญหาตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่น และหลุดพ้นจากการตกอยู่ในอำนาจของกิเลส เป็นต้น

๒.๕.๒.๔ ขั้นผลสะท้อนกลับ (Feedback) เป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นหลังจากผู้ใช้กุศโลบายบรรลุเป้าหมายจนสามารถแก้ไขปัญหาคือ ทำให้ผู้ใช้กุศโลบายสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมหรือทำให้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ปัญหาต่าง ๆ ได้รับการคลี่คลาย ซึ่งผลลัพธ์การใช้กุศโลบายนั้นก็เป็นผลสะท้อนกลับไปสู่การนำไปเป็นแบบอย่างของการปรับปรุงหรือการปฏิบัติต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และในทัศนะของ

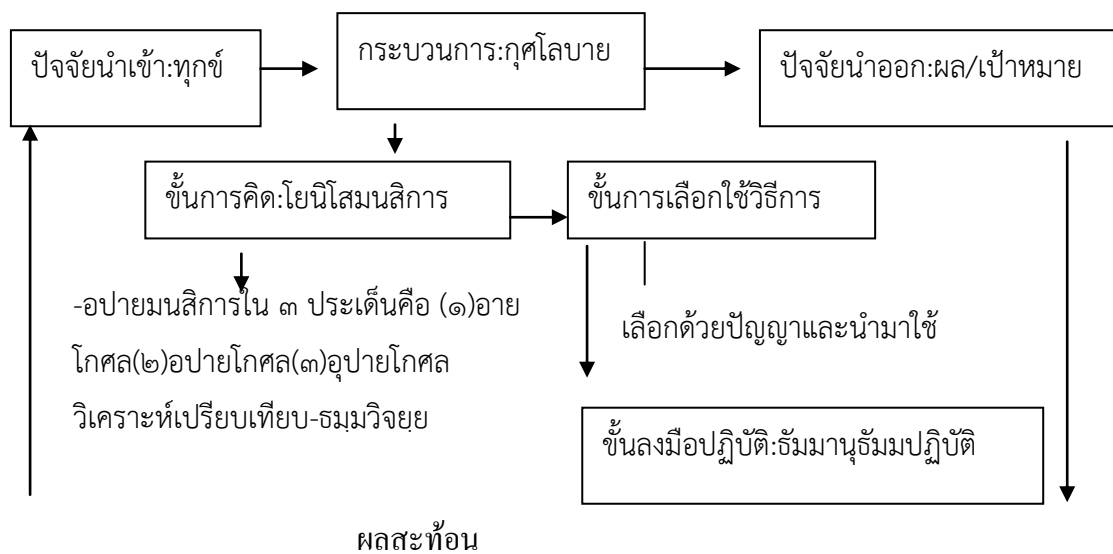
พระพุทธศาสนานั้น ผลลัพธ์ของการใช้กุศโลบายย่อมจะใช้เป็นข้อสนเทศหรือเป็นแบบอย่างในการแก้ไขปัญหาใน ๒ ระดับ ดังนี้ คือ

๑.) ในระดับโลกียะ การใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาเมื่อได้ผลอย่างไรแล้ว ย่อมจะเป็นแบบอย่างของการแก้ไขปัญหาในครั้งต่อไปหรือผู้คนที่สนใจสามารถจะจดจำและเรียนรู้ว่า ถ้าเป็นปัญหาในลักษณะนี้ก็ควรแก้ไขด้วยวิธีนี้ เป็นต้น ซึ่งกระบวนการใช้แก้ไขปัญหาลักษณะนี้จะตกทอดมาสู่คนรุ่นหลังในลักษณะของเรื่องราวที่เรียกว่า ชาดก ซึ่งจะมีลักษณะของการใช้กุศโลบายในลักษณะต่าง ๆ โดยจะมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในยุคต่าง ๆ กัน ดังเราจะพบว่า นิทานชาดกหลาย ๆ เรื่องที่มีเรื่องราวการใช้กุศโลบายเพื่อเอาตัวรอดหรือเพื่อการศึกษา การปกครอง การสังคมนั้น ได้มีการนำมาเล่าหรือสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้จดจำและประยุกต์แนวการใช้กุศโลบายดังกล่าวในการแก้ไขปัญหาวีชีวิตของตน เช่นกรณีของมหาชนกชาดก เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องราวที่มีอิทธิพลต่อคนในสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง

๒) ในระดับโลกุตตระ ผลลัพธ์ของการใช้กุศโลบายนั้นย่อมจะส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาในอนาคต หรือผู้ที่บรรลุเป้าหมายด้วยการเข้าถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมจะสามารถช่วยแนะนำสั่งสอนผู้อื่นได้ ดังเช่นกรณีของพระพุทธองค์เป็นตัวอย่าง เมื่อทรงบรรลุพระนิพพานแล้ว ก็ทรงสามารถนำเอาผล หรือแนวทางที่ทรงปฏิบัตินั้นมาช่วยเหลือมนุษยชาติได้เป็นเอนกอนันต์ ซึ่งถือว่าผลลัพธ์ของการบรรลุเป้าหมายอันเกิดจากการค้นพบหรือดำเนินการแก้ไขปัญหา โดยกุศโลบายในระดับโลกุตตระนั้นย่อมมีผลสะท้อนกลับไปสู่การแก้ไขปัญหาและการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องต่อโลกและชีวิตให้กับมวลมนุษยชาติได้เป็นอย่างมาก

จากการกล่าวทั้งหมดเราจะพบว่า การใช้กุศโลบายในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีรูปแบบ (Model or pattern) ที่ชัดเจนและนอกจากนั้นยังมีขั้นตอนต่าง ๆ ซึ่งเราสามารถนำมาพิจารณาได้ตามกรอบของการดำเนินการที่มีขั้นตอนและกระบวนการในสมัยใหม่ได้ โดยการพิจารณาในลักษณะดังกล่าว ทำให้เราสามารถที่จะทำความเข้าใจและเห็นงานของกระบวนการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งกระบวนการใช้กุศโลบายในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น

เราสามารถพิจารณาได้จากแผนภาพนี้

จากแผนภาพดังกล่าว เราจะพบว่ากระบวนการใช้กุศโลบายนั้นถือว่าเป็นกระบวนการในการใช้ปัญญาอย่างหนึ่ง เพราะพระศาสนาเถรวาทถือว่า การรู้จักเลือกและปฏิบัติตามอุบายที่สามารถแก้ไขปัญหาของชีวิตและสังคมได้ถือว่าความถึงพร้อมของปัญญาหรือที่เรียกว่า ปัญญาสัมปทา^๑ ซึ่งเป็นหนึ่งใน ๔ หมวด ของความพร้อมดังกล่าว ถ้าหากมนุษย์มีความถึงพร้อมด้วยปัญญาแล้วก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ทุกระดับทั้งปัญหาที่ยากและปัญหาที่ง่ายโดยเฉพาะการใช้ปัญญาประเภทกุศโลบายนั้น ถือเป็นปัญญาประเภทการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าหรือปัญหาจวนตัวซึ่งมนุษย์จะต้องเอาตัวรอดให้ได้

อนึ่ง จากกรอบโครงสร้างของกระบวนการใช้กุศโลบายนั้นเราจะพบว่า มีข้อสังเกตหลายประการที่จะต้องทำความเข้าใจซึ่งถือว่าข้อสังเกตดังกล่าวเป็นจุดสำคัญของการใช้กุศโลบาย ก็คือ

๑.) พระพุทธศาสนาเถรวาทเสนอว่า ในโลกนี้มีอุบายอยู่ ๒ ชนิด คือ อุบายฝ่ายดี และอุบายฝ่ายไม่ดี ถ้ามนุษย์ติดอยู่กับอุบายเสื่อมก็จะทำให้ชีวิตประสบปัญหา แต่ถ้ามีมนุษย์มีปัญญาสามารถที่จะค้นพบอุบายฝ่ายเจริญแล้วก็จะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ และหากมนุษย์ไม่สามารถค้นพบอุบายที่ถูกต้องในการแก้ไขปัญหาก็จะประสบแต่ความทุกข์ ซึ่งสาเหตุที่พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงกุศโลบายก็เพื่อให้เป็นทางเลือกหรือทางรอดที่มนุษย์จะพึงมีได้

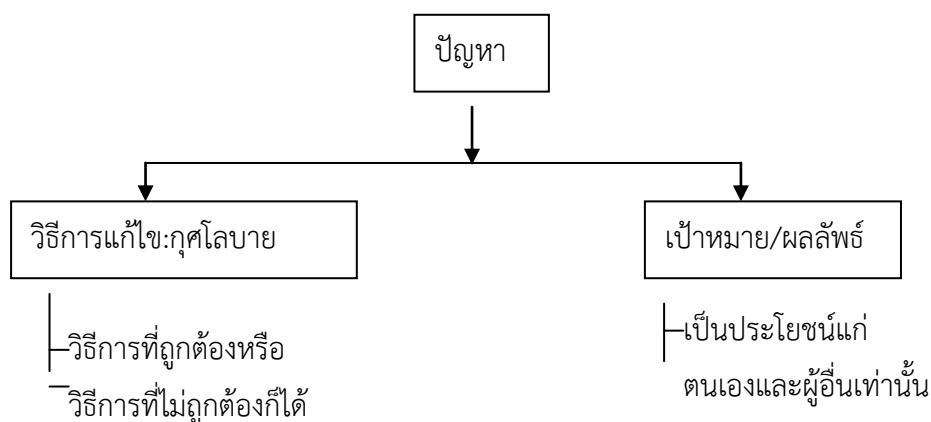
๒.) ในกระบวนการใช้กุศโลบายดังกล่าว จะมีหลักเกณฑ์อยู่ว่า อุบายหรือวิธีการที่พระพุทธศาสนายอมรับว่ามี ๒ ประเภท คือ อุบายฝ่ายเจริญและอุบายฝ่ายเสื่อมนั้น ในการตัดสินใจ

^๑ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒.

เลือกอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้เพื่อเป็นวิธีการแก้ไขปัญหานั้นไม่มีการห้ามว่าไม่ให้นำวิธีการที่ไม่ดีหรือไม่เหมาะสมมาแก้ไขปัญหาหรือมาเป็นกุศโลบายหรือแนวทาง แต่ผู้ที่ใช้ปัญญาสามารถเลือกวิธีการทั้ง ๒ ฝ่าย นั้นมาเป็นแนวทางได้ แต่ทั้งนี้จะต้องคำนึงที่ผลหรือเป้าหมายด้วยว่า ผลที่เกิดจากการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องเป็นผลที่ดีเท่านั้น จึงจะถือว่าเป็นกุศโลบายตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา เช่น กรณีอนาถบิณฑิกเศรษฐี เห็นว่าหลานตนเองเป็นคนไม่ดีไม่ชอบเข้าวัดหรือไฟในทางไม่ดี ชอบเที่ยวเตร่ ท่านจึงได้คิดหากุศโลบายเพื่อต้องการให้หลานได้เข้าสู่การฟังธรรม ศึกษาพระธรรมของพระพุทธองค์ จึงได้ตัดสินใจเลือกวิธีใช้เงินเป็นเครื่องมือการล่อให้หลานชายเข้าวัด เพราะการอยากได้เงิน หลานชายท่านจึงเข้าวัด แต่พอเข้าวัดกลับได้สติปัญญาแทน ภายหลังได้บรรลุนิพพานและไม่ขอรับเงินอีก จะเห็นได้ว่าในกรณีนี้การใช้เงินหลอกล่อนั้นถือว่าเป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสม เป็นเจตนาที่ต้องการหลอกให้คนอื่นทำตาม แต่อนาถบิณฑิกเศรษฐีคำนึงถึงผลและต้องการใช้วิธีการนั้นเพื่อให้หลานไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ การใช้วิธีการที่ไม่เหมาะสมบางอย่างก็ถือว่าไม่มีความผิด เพราะผลที่เกิดขึ้นนั้นให้ประโยชน์มากกว่า

อีกกรณีหนึ่ง กรณีที่มารดาตูด่าเขียนติบุตรเพื่อฝึกให้บุตรได้รำเรียนศึกษาหรือเติบโตเป็นคนดี หรือเพื่อให้บุตรตนเองตั้งใจเรียนและประสบความสำเร็จ แม้ว่าวิธีการดังกล่าวจะเป็นวิธีการที่ไม่ดีเพราะก่อให้เกิดความทุกข์ใจกับบุตร แต่เพื่อให้บุตรที่เป็นคนดีอร่ามปรับเปลี่ยนนิสัย เมื่อบุตรเปลี่ยนแปลงตนเองดีขึ้น และได้รับการศึกษาก็ถือว่า การอบรมด้วยการเขียนตีดานั้นเป็นเพียงวิธีการที่จะทำให้บุตรเข้าถึงประโยชน์ แม้จะถูกมองว่าใช้วิธีการที่ผิด การกระทำดังกล่าวก็ถือว่าถูกต้อง

จะเห็นได้ว่าการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาทนั้น วิธีการกับเป้าหมายนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กัน (๑) วิธีการใช้ได้ทั้งวิธีการที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ (๒) ผลลัพธ์ที่เกิดจะต้องเป็นผลที่ดีเท่านั้นจึงจะถือว่าเป็นกุศโลบาย ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังแผนภาพนี้

๒.๖ ทักษะของพระพุทธานุศาสตร์ต่อแนวคิดเรื่องอุบายและกุศโลบาย

เนื่องจากว่าในเรื่องการอธิบายความหมายหรือการแสดงทักษะต่อแนวคิดเรื่อง กุศโลบายนั้นยังมีความสับสน เพราะมีการใช้คำว่า “อุบาย ” หรือแม้แต่คำว่า “อุบายโกศล ” หรืออุบาย เป็นเครื่องสลัดออก ในความหมายที่แตกต่างกัน บางครั้งก็ทำให้เกิดความเข้าใจผิดเกิดขึ้นได้ เช่นกรณี คำว่า “อุบาย” นั้นบางครั้งก็ใช้ในความหมายของกิเลส บางครั้งก็ใช้ในความหมายของแนวปฏิบัติ เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดความกระจ่างผู้วิจัยจึงได้นำเอาทักษะที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกและอรรถกถาวิเคราะห้เพื่อให้เห็นความชัดเจนว่า แท้ที่จริงแล้วพระพุทธานุศาสตร์ได้ วางท่าทีหรือทักษะต่อแนวคิดนี้อย่างไร ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาทักษะของพระพุทธานุศาสตร์ต่อคำว่า “อุบาย” และ “กุศโลบาย” รวมถึงแนวคิดอื่นที่เกี่ยวข้องได้ ดังนี้

๒ .๖.๑. ทักษะต่อแนวคิดเรื่องอุบาย

ก. ทักษะต่อความหมาย สำหรับคำว่า “อุบาย ” นั้น พระพุทธานุศาสตร์ได้นำไปใช้ในความหมายตามรากศัพท์คือ หมายถึง การเข้าถึงความเจริญ (อุ+บาย) แต่นำไปใช้เป็นคำหรือวลีที่มี ๒ ความหมายในคำเดียวหรือใช้เป็นกลาง ๆ ที่สามารถตีความได้ ๒ อย่างคือ หมายถึงความเจริญหรือธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเจริญหรือฝ่ายเสื่อมก็ได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทการนำไปใช้และบริบทของคำที่เกี่ยวข้อง หรืออีกนัยหนึ่งพระพุทธานุศาสตร์เห็นว่า ในโลกนี้มีอุบายอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑.) อุบายที่เป็นไปในทางเสื่อม หมายถึง วิธีการ , การจัดการ, วิธีปฏิบัติ, ทฤษฎี หลักการที่เป็นไปในทางเสื่อม หรือเป็นวิธีการไม่ดี ได้แก่ บรรดาภิเลสตัณหาและอุปาทานอันเป็นเครื่อง ยึดครองจิตใจหรือสามารถครอบงำจิตของคนให้ยึดมั่นถือมั่นและตกอยู่ในห่วงแห่งความทุกข์มาโดยตลอด ซึ่งพระพุทธานุศาสตร์ถือว่า อุบายอันเป็นฝักฝ่ายของกิเลสตัณหานี้ เป็นเสมือนหนึ่งผู้กุมบังเหียน มนุษย์อยู่ตลอดเวลาตราบเท่าที่ยังไม่บรรลุดังปรากฏในพระพุทธานุศาสตร์ตอนหนึ่งว่า

โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวส แต่พระอริยสาวกย่อมไม่ เข้าถึงถ้อยมั่นไม่ตั้งมั่นในอุบายและอุปาทานนั้นอันเป็นอภินิเวสและอนุสัยเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิต ว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกข์นั้นแหละเกิดขึ้น ทุกข์นั้นแหละดับ ไป พระอริยสาวกมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย^๑

จะเห็นได้ว่า คำว่า “อุบาย” ที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสตร์ดังกล่าวมานั้น คือกิเลสหรือวิธีการที่เป็นไปในทางเสื่อมซึ่งก็ถือว่าเป็นอุบายประเภทหนึ่งเช่นกัน ซึ่งในตำราบางเล่มก็จะใช้คำว่า เธอจงละอุบายนั้นเสีย โดยคำว่าอุบายที่ต้องละนั้น ก็คือกิเลสตัณหานั่นเอง ในคัมภีร์พระไตรปิฎกนอกจาก

^๑ ส.นิ. (ไทย)๑๖/๒๙๕/๓๗๑.

จะใช้คำว่า “อุบาย” แล้ว ในบางคราวเพื่อเป็นการระบุชนิดของอุบายประเภทนี้จะเปลี่ยนมาใช้คำว่า “อบาย” ซึ่งแปลว่าความเสื่อมแทน

๒.) อุบายที่เป็นไปในทางเจริญ สำหรับคำว่า “อุบาย” ในความหมายนี้พระพุทธศาสนาจะมุ่งหมายถึงวิธีการที่ดำเนินไปสู่การหลุดพ้น หรือการแก้ไขปัญหา โดยมากจะใช้คำว่า “ด้วยอุบาย” อย่างนี้เรายังสามารถอยู่สบาย หรือเรานั้นรู้ความเกิดความดับคุณโทษ และอุบายเป็นเครื่องออกไปแห่งกรรมทั้งหลาย”^๑ ซึ่งอุบายในที่นี้หมายถึงวิธีการดำเนินไปสู่การดับทุกข์หรือแก้ไขปัญหาอันเป็นอุบายที่เป็นไปในทางเจริญ

ข. ทศนะที่มีต่อหลักธรรม พระพุทธศาสนาเห็นว่า ธรรมทั้งหมดเป็นเพียงอุบายในการศึกษาเรื่องทศนะต่อแนวคิดเรื่องอุบายของพุทธศาสนาเถรวาทมาทั้งหมดทำให้ทราบว่า โดยที่สุดแล้ว ธรรมะหรือหลักธรรมของพระพุทธองค์ก็ไม่ใช่ได้อื่น นอกเสียจากว่าเป็นเพียงอุบายหรือเครื่องมือที่จะทำสัตว์ไปสู่ฝั่งคือการหลุดพ้นเท่านั้น ซึ่งข้อรับรองนี้ก็คือทศนะที่พระพุทธศาสนามองว่า ธรรมะเปรียบเหมือนแพที่นำสรรพสัตว์ไปสู่ฝั่งคือพระนิพพาน แม้เมื่อถึงฝั่งแล้วจะไม่สนใจเรือหรือแพนั้นก็ได้อ ดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรม มีอุปมาด้วยแพ เพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการยึดถือ ฉะนั้นแล เธอทั้งหลายรู้ถึง ธรรมมีอุปมาด้วยแพที่เราแสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย พึงละแม้ซึ่งธรรมทั้งหลาย จะป่วยกล่าวไป โยถึงธรรมเล่า”^๒

แสดงให้เห็นว่า ธรรมก็เป็นเพียงเครื่องมือ (Equipment) หรือเป็นอุบายที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นได้ ดังนั้นคำว่า “อุบาย” จึงหมายถึงหลักธรรมทั้งหมดที่นำมาแสดงแก่เหล่าสาวก ซึ่งถือว่าการพิจารณาเช่นนี้เป็นการพิจารณาให้เห็นภาพกว้าง ๆ ของพระพุทธศาสนาที่มีต่อคำว่า “อุบาย”

กล่าวโดยสรุป เราจะพบว่า พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “อุบาย” นี้เป็นชื่อเรียกวิธีการหรือหลักการทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกนี้ แต่เมื่อแยกแยะออกแล้วก็จะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ อุบายที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม และอุบายที่เป็นไปในฝ่ายเจริญ และถ้าพิจารณาถึงอุบายฝ่ายเจริญแล้วก็จะพบว่าคำว่า “อุบาย” นั้นก็คือหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบนั่นเอง

๒ .๖.๒. ทศนะต่อแนวคิดเรื่องกุศโลบาย

สำหรับแนวคิดเรื่องกุศโลบายถือว่าเป็นรายละเอียดปลีกย่อยของคำว่า “อุบาย” เพราะเป็นรูปแบบการใช้อุบายเพื่อให้เข้าถึงเป้าหมายในระดับต่าง ๆ กัน ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้ใช้คำว่า “กุศโลบาย” โดยตรง แต่จะใช้คำว่า “อุบายโกศล” (Upaya – Kosala) ซึ่ง ชยติลเลเก . (Jayatilleke) อธิบายว่า เป็นทักษะในการเลือกเฟ้นคัดสรรวิธีการที่จะชักจูงหรือแนะนำประชาชน

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๑/๒๔๘.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๐/๒๔๕.

(The Skill in divising means to convert people)^๑ ซึ่งความหมายนี้ก็ตรงกับคำอธิบายในพระไตรปิฎกและอรรถกถาว่า คำว่า “อุบายโกศล” คือ ความฉลาดที่จะเลือกวิธีการที่เป็นทั้งดีและไม่ดีมาใช้ในการแก้ปัญหา โดยการเลือกดังกล่าว จะต้องดูความเหมาะสมของช่วงเวลา บุคคล และสถานที่ด้วย หรือในอีกด้านหนึ่ง นอกจากจะพิจารณาจากประเด็นข้างต้นแล้วพระพุทธศาสนายังเห็นว่า คำว่า “อุบายโกศล” นั้นเป็นชื่อของปัญญาชนิดหนึ่งที่น่ามาใช้ในกิจเร่งด่วนหรือคับขัน ซึ่งเมื่อพิจารณามาทั้งหมดก็จะพบว่า ไม่ว่าจะอธิบายอย่างไรก็ตาม อุบายโกศลนั้นก็ยังเป็นเอกลักษณ์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาก็คือ หมายถึงปัญญาคือความรอบรู้ในวิธีการแก้ไขปัญหาและรู้จักเลือกสรรเอาวิธีการที่เหมาะสมอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้เพื่อให้การแก้ไขปัญหานั้นให้ประสบความสำเร็จ ส่วนคำว่า “กุศโลบาย” นั้นเป็นคำที่นำมาใช้แทนอุบายโกศลในภายหลัง ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงทัศนะต่อแนวคิดเรื่องกุศโลบายจึงจำเป็นต้องหันกลับไปพิจารณาศัพท์เดิมที่ใช้ในสมัยพุทธกาล

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงประเด็นที่ว่า พระพุทธศาสนา มองกุศโลบายอย่างไรก็จะพบว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ทัศนะต่อกุศโลบายดังนี้

๑.) เห็นว่ากุศโลบายคือบ่อเกิดของพระพุทธศาสนา สำหรับประเด็นนี้ก็ถือได้ว่าเป็นประเด็นหลักที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญโดยเห็นว่า กุศโลบายคือจุดเริ่มต้นของคำว่า “พระพุทธศาสนา” เพราะถ้าพระพุทธองค์ไม่ทรงค้นพบกุศโลบายนี้แล้วคำว่า “พระพุทธศาสนา” ก็คงไม่มี ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยิ่งซึ่งคุณของโลกโดยความเป็นคุณ ซึ่งโทษของโลกโดยความเป็นโทษ และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกจากโลก (กุศโลบาย) โดยความเป็นอุบายเป็นเครื่องออกไปตามความเป็นจริงเพียงใด เราก็กังไม่ปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์เพียงนั้น^๒

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นชัดเจนว่า พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธองค์นั้นมิได้ด้วยการค้นพบอุบายเป็นเครื่องออกไปจากภพ (กุศโลบาย) และถ้าหากไม่ทรงค้นพบอุบายดังกล่าว พระพุทธศาสนาก็ยังไม่ปรากฏ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงถือว่า กุศโลบายเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเข้าถึงความเป็นพุทธะได้

๒.) เห็นว่ากุศโลบายคือวิธีการในการแก้ไขปัญหายุกระดับ การที่พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหโดยอริยสัจ ๔ นั้นถือได้ว่าเป็นกรอบสำคัญที่จะนำมาวิเคราะห์ว่า แท้จริงแล้วการแก้ไขปัญหามีได้ก็ต้องใช้สติปัญญา คือความรอบรู้ในสิ่งที่ควรและไม่ควร พร้อมทั้ง

^๑ K.N. Jayatilleke, *Early Buddhist Theory of Knowledge* (London: George Allen and Unwin Ltd, ๑๙๖๓), p. ๔๐๖.

^๒ อก. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘.

การรู้จักเลือกเอาวิธีการที่เหมาะสมมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นได้ อนึ่ง พระพุทธศาสนาเห็นว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นล้วนตกอยู่ในกรอบของความทุกข์หรือปัญหา และการที่มนุษย์จะแก้ไขปัญหานั้นได้ก็ต้องอาศัยวิธีการที่เหมาะสม โดยเห็นว่าปัญหาทุกอย่างมีวิธีแก้และวิธีแก้ที่เหมาะสมที่สุดก็คือการใช้สติปัญญาหรือการใช้กุศโลบายนั่นเอง ไม่ว่าจะปัญหาในระดับโลกุตตระ หรือระดับโลกียะก็ตาม ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องใช้สติปัญญาคือ กุศโลบายที่เหมาะสมจึงจะสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้

๓.) เห็นว่ากุศโลบายคือเครื่องมือของผู้มีปัญญา เนื่องจากกุศโลบายเป็นชื่อของปัญญา ดังนั้นผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงจะสามารถแก้ไขปัญหาก็ใช้กุศโลบายได้ ส่วนผู้ที่ไม่มีปัญญาก็จะใช้วิธีการที่เป็นอกุศโลบายคือความไม่รู้ตามความเป็นจริงในการแก้ไขปัญหานั้น ซึ่งก็จะทำให้เกิดผลเสียต่อการแก้ปัญหานั้นได้ โดยลักษณะของการใช้กุศโลบายและไม่ใช้กุศโลบายของมนุษย์นั้นมีปรากฏในพุทธพจน์ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่รู้ซัดส่วนดี ส่วนเสียและการสลัดออก. .. ความเกิดความดับ คุณโทษ และอุบายเป็นเครื่องมือออกจากกามทั้งหลายตามความเป็นจริง เขาย่อมกำหนดเพราะความเพลิดเพลิดเพราะกาม เยื่อใยเพราะกาม หมกมุ่นเพราะกาม แต่เมื่อรู้ซัดซึ่งความเกิดความดับ คุณโทษและอุบายเป็นเครื่องมือออกจากกาม เขาย่อมไม่พ้นจากความทุกข์เพราะกาม^๑ และพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนโทอีกตอนหนึ่งว่า

ดูก่อนอานนทฺ์ ปุถุชนในโลกนี้เป็นผู้ไม่ได้สติไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรม ของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะไม่เห็น สัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ มีจิตอันกิเลสมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น กุ่มรุม ครอบงำแล้วอยู่ และเมื่อกิเลสมีสักกายทิฏฐิเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกเสียได้ (กุศโลบาย) ตามความเป็นจริง^๒

จะเห็นได้ว่า หากมนุษย์ไม่มีปัญญาแล้ว ก็จะไม่รู้วิธีการใช้กุศโลบาย หรือไม่ฉลาดในกุศโลบายทำให้แก้ไขปัญหานั้นไม่ได้ แต่ถ้ามนุษย์เป็นผู้มีสติปัญญาแล้วก็จะสามารถใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหานั้นและเป็นที่ยังคนอื่นได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า กุศโลบายมีไว้สำหรับผู้มีปัญญาเท่านั้น ส่วนผู้ไม่มีปัญญาก็จะต้องรู้จักการพัฒนาปัญญาจึงจะสามารถใช้กุศโลบายได้

๔.) เห็นว่ากุศโลบายคือทางรอดของชีวิต พระพุทธศาสนาได้มีทัศนะว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยความทุกข์คือปัญหาเพราะมีสาเหตุมาจากความไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็ย่อมจะปฏิบัติต่อโลกและสิ่งแวดล้อมที่ผิด ๆ ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดผลที่ตีบ้าง ไม่ตีบ้าง ซึ่งการแก้ไขปัญหานั้นด้วยความไม่รู้ของมนุษย์นั้น เราสามารถที่พิจารณาได้จากพุทธพจน์ดังต่อไปนี้

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๑๑/๒๔๘.

^๒ ส.ม. (ไทย)๑๙/๓๙/๒๘๒.

“มนุษย์จำนวนมากถูกภัยคุกคามต่างถึงภูเขา ป่าไม้ อารามและ รุกขเจดีย์ เป็นสรวงะ นั้น มีใช้สรวงะอันเกษม ชั้นมีใช้สรวงะ อันสูงสุด^๑”

จะเห็นได้ว่า ความไม่รู้ตามความเป็นจริงในโลกและชีวิตย่อมทำให้มนุษย์ปฏิบัติแบบผิด ๆ แต่ถ้ามนุษย์มีปัญญารู้จริงตามความเป็นจริงแล้ว ก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาโดยการใช้อุบายหรือ กุศโลบายอื่นอันจะนำไปสู่การพ้นทุกข์ ซึ่งอุบายที่จะพ้นทุกข์ได้ก็คือการเข้าสู่การศึกษาตามแนวทาง ของพระพุทธศาสนาดังปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า ผู้ที่เข้าถึงพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง ย่อมใช้ปัญญาเช่นขอบพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคมีองค์ ๘ อันเป็น ข้อปฏิบัติ (กุศโลบาย) ให้ถึงความสงบระงับทุกข์นั้นเป็นสรวงะอันสูงสุด^๒

จะเห็นได้ว่า กุศโลบายหรือวิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามธรรมนั้นถือเป็นทางรอด ของชีวิตมนุษย์ หากมนุษย์ไม่พบกุศโลบายหรือไม่มีปัญญาแล้วก็จะไม่สามารถเข้าถึงการแก้ไขปัญหา คือความทุกข์ได้เลย

จากการกล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อกุศโลบายในฐานะที่เป็น เสมือนหนึ่งเครื่องมือที่จะนำพามนุษย์ให้เข้าถึง (บรรลุ) เป้าหมายของชีวิตในระดับต่าง ๆ แตกต่างกัน ออกไป และยังเห็นว่ากุศโลบายเป็นบ่อเกิดของพระพุทธศาสนาเพราะเหตุว่า ธรรมทั้งหมดที่พระพุทธ องค์กรทรงค้นพบนั้นล้วนเป็นอุบายหรือกุศโลบาย ที่จะยืนยันยืนยันความเป็นพระพุทธองค์ ให้ปรากฏแก่สาร ธารณได้ ดังนั้น กุศโลบายจึงมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ไม่ได้เป็นเพียงแค่เทคนิค หรือกลวิธี หรือ แต่เป็นกระบวนการดำเนินการทั้งหมด เป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนาเสียทีเดียว

^๑ ขุ.ธ. (ไทย)๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒. ส.ม. (ไทย)๑๙/๓๙/๒๘๒.

^๒ ส.ม. (ไทย)๑๙/๓๙/๒๘๒.

บทที่ ๓

วิเคราะห์ แนวความคิดเรื่องกุศโลบายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ภายหลังจากที่ได้ศึกษากรอบแนวคิด และวิธีการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์ในด้านกรอบแนวคิดที่สำคัญของบริบทของคำว่า “กุศโลบาย” และรายละเอียดเกี่ยวกับกุศโลบายมาเป็นเบื้องต้นแล้ว เราจะพบว่า กรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายในทางพระพุทธศาสนานั้น ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในด้านการนำเอาหลักคำสอนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ หรือเกิดผลในด้านปฏิบัติ ภายหลังจากการที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิธีการที่ทรงนำเอาพระปัญญาคุณ คือการตรัสรู้นั้นไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบของเทคนิคและวิธีการ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ หรือการประยุกต์คำสอนให้เกิดประโยชน์กับชีวิตและสังคมในแง่ของการปฏิบัติให้สอดคล้องกับชีวิตและโลก ซึ่งถือได้ว่ากุศโลบายนั้นเป็นวิธีการใช้ปัญญาอย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ในสังคมของชาวอินเดียในยุคนั้น

ประการต่อไปที่เราจะต้องศึกษาก็คือ การนำเอากรอบความคิดในเชิงทฤษฎีที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ นั้นมาศึกษาเชิงวิเคราะห์ในทางปฏิบัติพระพุทธองค์ทรงนำเอาหลักการดังกล่าวมานั้นมาประยุกต์ใช้อย่างไรและโดยวิธีใด และการใช้วิธีการเหล่านั้นได้ก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษหรือมีผลสัมฤทธิ์แก่บุคคลและสังคมอย่างไรบ้าง ซึ่งการศึกษาโดยนัยดังกล่าวย่อมทำให้เราได้ทำความเข้าใจในกรอบของความคิดเรื่องกุศโลบาย ได้มากยิ่งขึ้น

๓.๑ หลักเกณฑ์ในการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนา

สำหรับการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนานั้นก็เป็นเช่นเดียวกับการนำเอาหลักและทฤษฎีอื่น ๆ มาใช้ กล่าวคือ ทฤษฎีแต่ละทฤษฎีนั้นถือได้ว่าเป็นแนวทางหรือกรอบความคิดหลักที่เมื่อมีผู้ค้นพบแล้ว แม้ว่าไม่มีการนำมาปฏิบัติให้เกิดผล ทฤษฎีดังกล่าวก็ไม่ถือว่าเป็นประโยชน์ หรือปรากฏแก่ชาวโลกหรือสังคมได้ คำสอนหรือหลักธรรมของพระพุทธศาสนาก็เช่นกัน ถ้ามีแต่เพียงคำสอน แต่ไม่มีการนำไปปฏิบัติ คำสอนก็ไม่อาจจะเรียกว่าเป็นคำสอนที่ดีได้ ซึ่งวิธีการนำคำสอนไปใช้จึงถือได้ว่าเป็นกรอบสำคัญที่จะต้องนำมาพิจารณา ในทางพระพุทธศาสนานั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงมีการคำนึงถึงวิธีการทำกุศโลบายหรืออุบายในการนำหลักธรรมไปใช้สอนประชาชนหรือเหล่าสรรพสัตว์เริ่มปรากฏในครั้งแรกเมื่อทรงตรัสรู้ได้ทรงเห็นว่า ธรรมที่ทรงบรรลุขึ้นเป็นสิ่งที่ยากที่คนอื่นจะสามารถรู้หรือเข้าใจได้ เพราะเป็นของประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะคือการจะรู้ได้เพียงแค่การคิด

หรือการเท็จความจริงเท่านั้น ถ้าพระองค์จะแสดงสิ่งที่รู้เข้าใจยากนั้นต่อผู้ไม่รู้และไม่เข้าใจ ก็ย่อมจะก่อให้เกิดความลำบากแก่พระองค์ ดังนั้น จึงทรงระงับการประกาศหลักการดังกล่าวไว้เป็นเบื้องต้นก่อน^๑

ต่อมาเมื่อมีพรหมได้มานิมนต์หรือขอให้ทรงเห็นแก่ประโยชน์ของเหล่าสรรพสัตว์ในการเข้าถึงและรู้ตามในหลักธรรมที่ทรงบรรลุนั้น^๒ ซึ่งถือว่าการที่ทรงมีความชวนชวายน้อยก็ดีหรือมีพระกรุณาที่จะแสดงธรรมแก่เหล่าเวไนยสัตว์ก็ดี ถือได้ว่า เป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญในการที่จะทรงริเริ่มการประกาศหลักธรรมหรือการนำเอาหลักธรรมไปเผยแผ่ให้เกิดประโยชน์โดยการใช้อนุโลบายต่าง ๆ เพื่อนำเอาหลักธรรมดังกล่าวไปแสดงให้กับประชาชนได้รู้ อันถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้อนุโลบายนั่นเอง

สำหรับหลักเกณฑ์สำคัญในการนำอนุโลบายไปใช้ในการเผยแผ่หรือไปแก้ไขปัญหาคความทุกข์ให้กับประชาชนหรือเหล่าเวไนยสัตว์นั้น จากการศึกษาถึงกรอบและหลักธรรมในการนำเอาอนุโลบายไปใช้ของพระพุทธองค์ สามารถที่จะสรุปได้ดังนี้

๓.๑.๑ การสำรวจความพร้อมของเหตุการณ์ , บุคคล และสถานที่ในการใช้อนุโลบายในแต่ละครั้ง

จากการศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ ในหลักฐานทางคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเราจะพบว่า การใช้อนุโลบายในแต่ละครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงสำรวจหรือตรวจดูความพร้อมของเหตุการณ์ บุคคลและสถานที่อยู่เสมอก่อนที่จะเสด็จไปแสดงธรรมหรือนำอนุโลบายไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งการตรวจหรือสำรวจความพร้อมของบุคคลเหตุการณ์และสถานที่นั้นถือเป็นกิจที่พระพุทธองค์ทรงกระทำในแต่ละวัน โดยกิจที่พระพุทธองค์ทรงกระทำจะพึงปฏิบัติโดยทั่ว ๆ ไปนั้นมีอยู่ ๕ ประการคือ (๑) ในเวลาเช้าทรงเสด็จออกรับบิณฑบาต (๒) ในเวลาเย็นทรงแสดงธรรม (๓) ในเวลาค่ำทรงประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ (๔) ในเวลาเที่ยงคืนทรงตอบปัญหาของเทวดา (๕) ในเวลาใกล้สว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่^๓ ซึ่งการตรวจดูสัตว์โลกนี้ถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลก^๔ โดยการตรวจดูความพร้อมหรือไม่พร้อมของบุคคลที่จะทรงนำเอาหลักธรรมหรืออนุโลบายในการนำเอาหลักธรรมนั้นไปใช้ให้เกิดผล เราอาจจะพิจารณาได้จากกรณีที่ทรงตัดสินพระทัยที่จะแสดงธรรมแล้วจึงทรงตรวจดูว่า ใครที่จะทรงแนะนำได้ ก็ทรงนึกหรือพิจารณาเห็นอาหารดาบสและอุทกดาบส แต่ก็ทรงพบว่าทั้ง ๒ ได้

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๗/๑๑.

^๒ ขุ.พุทธ. (ไทย)๓๓/๑/๔๓๕.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ :ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพฯ:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๐.

^๔ ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๖๖๗/๓๒๒. และใน ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๔๙/๓๒๙.

เสียชีวิตไปแล้ว ดังนั้น จึงทรงพิจารณาต่อไปว่า นอกจากดาบสทั้ง ๒ แล้วมีใครอีกหรือไม่ ก็พบว่า ผู้ที่เข้าข่ายที่ทรงแนะนำได้ก็คือ ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เมื่อทราบที่อยู่ชัดเจนได้เสด็จไปที่อยู่ของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ นั้น ในระหว่างทางก็พบกับอุปดาชีวิต แต่การพบครั้งนั้นก็มิได้มีผล เพราะอุปกาชีวกนั้นมิได้เข้าข่ายคือพระญาณของพระองค์ ดังนั้น การพบจึงไม่มีประโยชน์อะไร ต่อเมื่อเสด็จไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วจึงได้พบกับปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และได้ใช้กุศโลบายเพื่อให้เขาเหล่านั้นหายจากการขุ่นเคืองในพระองค์ ด้วยการแสดงความชัดเจนของหลักการที่ทรงบรรจุจนปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ยอมรับและน้อมศรัทธาเข้าสู่การฟังพระธรรมเทศนา โดยในเทศนานั้นก็ทรงเลือกวิธีการหรือกุศโลบายที่เหมาะสมกับอหังการ (ความชื่นชอบ) ของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ การนำเอาเรื่องการปฏิบัติ ๓ ทางมาแสดง คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค คือการปฏิบัติอันโน้มเอียงไปสู่การหมกมุ่นในกาม (๒) อตตกิลมณานุโยค เป็นการปฏิบัติอันทำให้ตนเองเกิดความลำบาก เช่น การประพติตบะแบบศาสนาเซน เป็นต้น (๓) มัชฌิมปฏิปทา คือ ทางหรือแนวทางเพื่อการดำเนินไปสู่ความเป็นผู้ที่ไม่ปฏิบัติเพื่อโน้มเอียงเข้าสู่ทางทั้ง ๒ นั้น อันจะนำไปสู่ความทุกข์ โดยเหตุผลที่ทรงแสดง ๒ ทางแรกและชี้ให้เห็นทางที่ ๓ เพราะสังคมในยุคนั้นนักปฏิบัติทั้งหลายต่างก็นิยมหรือติดยึดติดอยู่กับการปฏิบัติที่เป็นไปใน ๒ แนวทางแรกเท่านั้น ดังนั้นจึงทรงเสนอแนวทางที่ ๓ อันเป็นวิธีการทรงค้นพบ^๑ เพื่อให้ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้เห็นความแตกต่าง ซึ่งผลก็ทำให้โกณฑัญญะพราหมณ์ ได้ดวงตาเห็นธรรม^๒ คือก้าวเข้าสู่กระแสแห่งธรรมที่ทรงตรัสรู้ หรือกรณีที่ทรงเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องที่คยาสีสะก็ทรงใช้กุศโลบายด้วยการแสดงฤทธิ์ เพื่อให้เขาเหล่านั้นเกิดความเห็นที่ชัดเจนว่า สิ่งที่กำลังหรือถือนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทางแห่งการดับทุกข์อย่างแท้จริง^๓

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากหลักฐานดังกล่าวก็อาจจะเห็นข้อชัดเจนว่า ได้ทรงมีการตรวจสอบความพร้อมของผู้ที่จะเสด็จไปโปรดได้จริงหรือไม่ แต่หากพิจารณาจากข้อมูลอีกแหล่งก็จะพบข้อเท็จจริงดังกล่าวว่า การเสด็จไปเพื่อโปรดบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจะต้องทำการตรวจสอบความพร้อมของบุคคล บริษัทและสถานที่ก่อน ดังเช่น กรณีของการเสด็จไปโปรดอาฬวกยักษ์ที่เมืองอาฬวี โดยก่อนที่จะเสด็จไปโปรดนั้น ทรงตื่นหรือลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง ทรงข้ามหาคาณาสมาบัติเพื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุทรงเห็นอุปนิสัยของการบรรลุพระอนาคามีผลของอาฬวกกุมาร การบรรลุโสดาปัตติผลของอาฬวกยักษ์ และในเวลาจบเทศนา สัตว์ ๘๔๐๐๐ จักได้ดวงตาเห็นธรรม^๔ จะเห็นว่า ในการที่จะเสด็จไปเพื่อใช้กุศโลบายหรือในการที่จะใช้กุศโลบาย ใด ๆ ก็ตามพระพุทธองค์จะต้องตรวจดู ความพร้อม (วิบาก) ของบุคคล / คณะบุคคลผู้ที่จะเสด็จไปโปรดเสียก่อนว่า มีความ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๕.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔-๑๕/๒๒.

^๔ ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๕/๔๔๖.

พร้อมหรือไม่อย่างไร เมื่อเห็นถึงความพร้อมที่ทรงใช้เกณฑ์ในการใช้กุศโลบายในครั้งแรกก็คือ การพิจารณาความพร้อมของบุคคล เหตุการณ์สถานที่เสียก่อนจึงจะลงมือหรือตัดสินใจใช้กุศโลบายได้

จะเห็นได้ว่า การใช้กุศโลบายในพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนานั้นจะมีลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ จะต้องมีการตรวจ / สืบหา ถึงความเป็นไปได้คือความพร้อมของบุคคลที่จะนำกุศโลบายไปใช้เป็นอันดับแรก ๆ หรือถือเป็นข้อจำเป็นประการหนึ่งที่จะต้องมีการใช้กุศโลบายโดยการนำกุศโลบายนั้นจะมีลักษณะของการเล็งเห็นหรือพิจารณาเหตุการณ์ / บุคคล เสียก่อนเป็นอันดับแรก จะปรากฏว่า มีการใช้กุศโลบายโดยไม่มีเหตุจำเป็นนั้นน้อยหรือแม้จะมีก็เป็นเพียงเหตุอันจะต้องอาศัยไหวพริบปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น

๓.๑.๒ การเลือกกุศโลบายหรือวิธีการที่จะนำไปใช้ สำหรับขั้นตอนนี้ถือได้ว่า เป็นขั้นตอนที่จะพึงปฏิบัติภายหลังจากที่มีการพิจารณาความพร้อมของบุคคลแล้วว่า บุคคลนั้นสามารถที่จะบรรลุหรือเข้าถึงธรรมได้หรือไม่ หรือจะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ ประการต่อมาก็คือ ต้องเลือกวิธีการหรือกุศโลบายที่เหมาะสมสำหรับการนำไปแก้ไข ยกตัวอย่างเช่น กรณีของการใช้กุศโลบายกับอาหวัชชนั้น เมื่อเล็งเห็นความพร้อมของบุคคลและผลที่จะเกิดแล้วก็ทรงเลือกวิธีว่า จะเข้าไปโปรดอาหวัชชอย่างไร ซึ่งวิธีที่ทรงเลือกใช้ก็คือ การเสด็จไปประทับบนอาสนะของยักษ์ในนิมานไถ้ต้นไทรซึ่งเป็นที่อยู่ของยักษ์ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่า ยักษ์เป็นผู้ที่มีความโหดเหี้ยมและมีทิฐิกล้า ดังนั้นจึงต้องเข้าไปอยู่ในที่ ๆ ยักษ์ไม่คิดว่าจะมีใครกล้า เมื่อยักษ์มาพบเข้าจึงเกิดโทสะและได้ประลองฤทธิ์กับพระพุทธองค์ ซึ่งก็ทรงใช้วิธีการปราบหรือทรมานยักษ์โดยฤทธิ์เช่นกัน จนในที่สุดยักษ์ก็ยอมแพ้ และได้ฟังธรรมเทศนาจนบรรลุพระโสดาบันในที่สุด^๑

หรือในกรณีของนันทปันนทนคราษาที่ทรงเสด็จไปปราบ ก็เริ่มจากที่ทรงพิจารณาเห็นเหตุการณ์, บุคคล และสถานที่ที่จะเสด็จไปแล้วว่า ในวันนั้นจะต้องเสด็จไปทรมาน (ปราบ) พญานาค ดังนั้น จึงทรงใช้วิธีเสด็จไปทางเทวโลกและประสงค์ที่จะเสด็จข้ามศรีษะของพญานาคราชด้วยต้องการให้พญานาคนั้นโกรธแล้วจะได้ทำร้ายพระองค์ และที่สุดพระองค์ก็จะให้พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้แสดงฤทธิ์ปราบพญานาคตนนั้น ซึ่งวิธีนี้ทรงใช้วิธีการให้ผู้อื่นปฏิบัติหน้าที่แทนอันถือได้ว่าเป็นการใช้กุศโลบายอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ที่ใช้กุศโลบายนั้นไม่จำเป็นต้องลงมือเองเป็นเพียงแต่ให้ผู้อื่นทำแทน การใช้กุศโลบายนั้นก็สามารถประสบความสำเร็จได้^๒

จะเห็นได้ว่า การเลือกใช้กุศโลบายนั้นถือได้ว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งซึ่งผู้ที่จะนำกุศโลบายไปใช้จะต้องคำนึงถึงว่า กุศโลบายชนิดไหนจะสามารถนำไปใช้กับบุคคลประเภทใด กับเหตุการณ์ใด หรือจะใช้บุคคลใดในการทำหน้าที่ เช่น จะลงมือเองหรือจะใช้ตัวแทน เป็นต้น ซึ่งถือว่า

^๑ ขุ.สุ.อ. (บาลี)๑/๕/๔๔๘.

^๒ ขุ.สุ. เถร.อ. (บาลี)๒/๓/๔๗๖ - ๔๗๙.

กฎเกณฑ์นี้ผู้ที่ประสงค์จะใช้กุศโลบายจะต้องคำนึงถึงหรือจะต้องให้ความสำคัญและนำไปปฏิบัติให้เกิดผลให้ได้

๓.๑.๓ การพิจารณาผลที่จะเกิดขึ้น เป็นที่ทราบกันว่า การที่จะนำเอากุศโลบายใด ๆ ไปใช้นั้นนอกจากจะต้องพิจารณาถึงบุคคล , สถานที่ , ประเภทของกุศโลบายแล้วสิ่งหนึ่งที่จะต้องคำนึงถึงมากที่สุดก็คือ ผลที่จะเกิดจากการใช้กุศโลบายนั้น เช่น หากพิจารณาเห็นความพร้อมของบุคคล, สถานที่ และเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งแล้ว จะต้องเลือกกุศโลบายที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหานั้นและจะต้องคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการนำเอากุศโลบายนั้น ๆ ไปใช้ หรือไม่เช่นนั้น หากใช้กุศโลบายนี้แล้วจะก่อให้เกิดผลอย่างไร (ก) มีผู้บรรลุนิยามมากน้อยแค่ไหน (ข) ผู้ที่เป็นฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยนั้นจะได้รับผลอย่างไร เป็นต้น ดังเช่น กรณีของนางจิญจมาณวิกา พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นผลว่า (๑) เมื่อนางจิญจมาณวิกาทำการด่าพระองค์ต่อหน้า บริษัท ๔ แล้ว (๒) ผลที่เกิดขึ้นคือ นางจะถูกเปิดโปง โดยพระอินทร์จะแปลงเป็นหนูมากัดเชือก จากนั้นนางจะถูกทำร้ายจนถึงแก่ชีวิต (๓) อาศัยเหตุนี้พระองค์จะแสดงธรรม (๔) ผลของการแสดงธรรมก็จะทำให้มีผู้บรรลุจำนวนมาก^๑ หรือกรณีของการแสดงยมกปาฏิหาริย์ เมื่อทรงถูกเดียรฉัตรทำร้ายแล้ว เหล่าสาวกสาวิกานับตั้งแต่สามเณร สามเณรี ภิกษุ ภิกษุณี ผู้มีฤทธิ์จะอาสาที่จะทำปาฏิหาริย์ตอบโต้บรรดาเดียรฉัตร แต่พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาตเพราะเห็นว่า ผลที่จะเกิดขึ้นคือการทำให้เดียรฉัตรเห็นศักยภาพของบุคลากรของพระองค์นั้นน้อย เพราะเป็นการแสดงฤทธิ์ของบรรดาสาวก ซึ่งมีใจอุมุ่งหมายหรือความประสงค์ของเหล่าเดียรฉัตรที่ต้องการเห็นปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ โดยเมื่อถูกทำร้ายเช่นนี้แล้วจึงได้ตกลงพระทัยที่จะแสดงปาฏิหาริย์เอง^๒ ผิดกับครั้งการปราบพญา นันโทปนันทนาคราช^๓ หรือกรณีของพระเทวทัต^๔ ที่ทรงมอบภาระหน้าที่ให้กับบรรดาพระสาวกรูปสำคัญ ดังนั้น การคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งนั้น จึงถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ ถือเป็นเกณฑ์ที่ผู้จะใช้กุศโลบายจะพึงปฏิบัติ เพราะถ้าไม่คำนึงถึงผลแล้ว การใช้กุศโลบายก็จะมีทิศทางหรือเป้าหมายที่ชัดเจนนัก

๓.๑.๔ การลงมือปฏิบัติตามกุศโลบายที่ได้เลือกไว้ จากการศึกษากรอบแนวคิดและตัวอย่างการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนาแต่ละครั้งของพระพุทธศาสนานั้นเราจะพบว่า การลงมือปฏิบัติจริงตามกรอบของการใช้กุศโลบายนั้นๆ ในการแก้ไขปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น การลงมือปฏิบัติจะแตกต่างกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับ (๑) ความแตกต่างระหว่างบุคคล (๒) ความแตกต่างระหว่าง

^๑ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗. มหามกุฏราชวิทยาลัย พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คถาธรรมบท เล่มที่ ๔๒ (กรุงเทพฯ:มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๓. สามเณรอุทิส ศิริวรรณ, ธรรมบท ภาค ๖ แปลโดยพยัญชนะ (กรุงเทพฯ:เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๖-๔๙.

^๒ สามเณรอุทิส ศิริวรรณ, ธรรมบท ภาค ๖ แปลโดยพยัญชนะ, หน้า ๗๔-๗๕.

^๓ ชุ.ส.อ. (บาลี)๑/๕/๔๔๘.

^๔ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๓๓/๑๗๓.

สถานที่ (๓) ความแตกต่างของระบบความเชื่อ เป็นต้น เช่น การแสดงพระธรรมเทศนาโปรดปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ ซึ่งก็ถือว่า เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการเทศนาโดยยกเรื่องอริยสัจ ๔ และ มัชฌิมาปฏิปทา / มรรค ๘ มาแสดง^๑ แต่เมื่อไปแสดงธรรมโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง กลับใช้วิธีการแสดงฤทธิ์ปราบพญานาคที่เขาบูชากัน และแสดงอาทิตตปริยายสูตร^๒ ถ้ามองว่า ทำไมการแสดงธรรมก็ตีการนำเข้าสู่การเรียนรู้ของผู้ที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาก็ดี ทำไมถึงมีความแตกต่างกัน ทำไมพระพุทธองค์จึงไม่ใช่คำสอนในเรื่องเดียวกัน หรือกรณีของการแสดงธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุณี กับฆราวาส โดยทั่วไป ทำไมถึงมีความแตกต่างกัน ซึ่งเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า การใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งนั้น บุคคลที่ใช้มีความแตกต่างกันทั้งสถานที่ และความเชื่อก็แตกต่างกัน โดยที่ปัญญาวัคคีย์เป็นฝ่ายที่ปฏิบัติตามแนวทางของพวกบำเพ็ญตบะคือ การทรมานตัวเอง ซึ่งจะสังเกตได้จากปัญญาวัคคีย์ ทั้ง ๕ มีความศรัทธาในการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระพุทธองค์ และเสื่อมศรัทธาเมื่อทรงคลายจากวัตรดังกล่าว^๓ ดังนั้น จึงทรงแสดงโทษของการปฏิบัติถึงที่สุด ๒ อย่างนั้นแล้วทรงเสนอแนวทางที่ ๓ เพื่อให้เป็นตัวเลือกของปัญญาวัคคีย์ ส่วนชฎิล ๓ พี่น้องนั้น มีความเชื่อเรื่องการบูชาไฟ คือ บูชาพญานาค ดังนั้น จึงทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรเพื่อปรับเปลี่ยนความเชื่อของชฎิลทั้งหลายใหม่เสีย^๔ หรือในกรณีของภิกษุวัคคีย์ ๓๐ คน ที่มีเมวมะในกามารมณ์ออกไปเที่ยวป่ากับภรรยา แต่ ๑ ใน ๓๐ นั้นไม่มีภรรยา จึงจ้างหญิงโสเภณีไปร่วมอภิรมย์ด้วย ซึ่งหญิงคนนั้นก็ได้ขโมยของหนี จึงพากันติดตามไป เมื่อได้เห็นพระพุทธองค์ที่ทรงประทับอยู่ใต้ต้นไม้ก็เข้าไปหาและพระองค์ทรงใช้กุศโลบายในการชักจูงจิตใจให้ชายทั้ง ๓๐ สนิทหญิงสาวที่ตามหาด้วยการย้อนถามว่า การแสวงหาหญิงสาวคนนั้น ก็กับการแสวงหาตัวเองอันไหนจะดีกว่า ทำให้ทั้งหมดคิดได้ ในที่สุดทั้ง ๓๐ คนก็ได้บรรลुरुธรรมและขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระอรหันต์ในบวรพระพุทธศาสนา^๕ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การใช้กุศโลบายในการสั่งสอนหรือแนะนำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการแก้ไขปัญหาในชีวิตของพระพุทธองค์นั้น สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญก็คือ การลงมือปฏิบัติจริงโดยจะต้องเลือกและนำวิธีการดังกล่าวไปใช้จนก่อให้เกิดประโยชน์ที่ได้มุ่งหมายไว้

๓.๑.๕ การประเมินผลของการใช้กุศโลบาย ในการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งนั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์จะทรงพิจารณาถึงผลได้ผลเสียของการใช้กุศโลบายเกือบทุกครั้ง หรือโดยมากจะทรงพิจารณาถึงผลที่จะเกิดจากการใช้กุศโลบายทุกครั้งว่า หลังจากการใช้กุศโลบายในครั้งนี้แล้ว ผลที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไรบ้าง เช่น กรณีของพระวัคคีย์ที่เป็นผู้ติดตามเฝ้าดูพระพุทธองค์ เพราะติดในรูปลักษณ์และความสง่างามของพระพุทธองค์ จนในที่สุดพระองค์ก็ทรงใช้กุศโลบายสำคัญในการทำให้

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๑๔/๒๒.

^๒ วิ.ม. (ไทย)๔/๕๔/๖๓-๖๔.

^๓ สุริย์ มีผลกิจ, พระพุทธประวัติ (กรุงเทพฯ : คอมพิวเตอร์จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔.

^๔ วิ.ม. (ไทย)๔/๕๔/๖๓. และ ส.สพ. ๑๘/๒๘/๒๗.

^๕ วิ.ม. (ไทย)๔/๓๖/๔๕.

พระวักกัไลได้สติ ก็คือการทำว่าพระวักกัไลอย่างแรงว่า มาสนใจทำไมกับรูปร่าง เพราะการเห็นตถาคต นั้นมิได้มีเพียงแค่ง่าย แต่ต้องเห็นธรรม ซึ่งผลจากการใช้กุศโลบายเช่นนี้ก็เป็นที่เหตุให้พระวักกัไล ต้องอภัยและไปฆ่าตัวตายด้วยการกระโดดหน้าผาสูง^๑ ซึ่งถือว่า นี่คือผลข้างเคียงที่เกิดจากการใช้ กุศโลบายที่มีได้เป็นไปในเชิงบวกอย่างเดียว แต่เมื่อผลเกิดขึ้นมาในเชิงลบเช่นนี้ ก็ทรงติดตามผลก็คือ การแผ่รัศมีและเนรมิตพระวรกายขึ้นต่อหน้าของพระวักกัไลและเทศนาสั่งสอนธรรมให้พระวักกัไลได้ บรรลุธรรมในขณะที่ทำอัตตวินิบาตกรรมตนเอง ซึ่งจัดพระอรหันต์ประเภทนี้อยู่ในจำพวกสมสีสี ก็คือ ผู้บรรลุธรรมพร้อม ๆ กับการสิ้นชีวิต หรืออีกกรณีหนึ่งก็คือ เมื่อทรงใช้ กุศโลบายในแต่ละครั้งแล้ว ทรงติดตามผลก็คือการรายงาน ว่า ผู้ที่ได้ปฏิบัติตามหรืออยู่ในกระบวนการใช้กุศโลบายของพระพุทธ องค์นั้นอยู่ในภาวะใดบ้าง เช่น เป็นพระอรหันต์หรือไม่ ตายแล้วจะได้ไปเกิด ณ สถานที่ไหน เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการเช่นนี้ถือได้ว่า เป็นการประเมินผลของการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งนั้นด้วย ทั้งนี้ก็ เพื่อให้การรับรองผู้ที่บรรลุธรรมภายหลังจากการได้รับฟังพระธรรมเทศนาหรืออยู่ในกระบวนการใช้ กุศโลบายนั้นได้รับผลอย่างไร ซึ่งพระพุทธองค์เท่านั้นจะเป็นผู้ที่ให้การรับรองหรือระบุว่า ผู้ที่ผ่านการ ใช้กุศโลบายในด้านใดบ้าง แต่หากว่าผู้ที่ไม่ประสบความสำเร็จก็จะทรงอธิบายให้เข้าใจว่า เหตุที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร เป็นต้น

๓.๒ วิเคราะห์ ลักษณะการใช้กุศโลบายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถา

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาให้เข้าใจเกี่ยวกับการใช้กุศโลบายก็คือการศึกษา ลักษณะการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกและหลักฐานอื่น ๆ ที่ เกี่ยวข้อง ซึ่งถือได้ว่าเป็นลักษณะที่สำคัญของการนำเอากุศโลบายไปใช้ว่า พระพุทธองค์ได้วางกรอบ หรือแสดงทรรศนะที่เกี่ยวข้องกับการนำกุศโลบายไปใช้ลักษณะใดบ้าง และลักษณะการนำกุศโลบาย ไปใช้นั้นได้ก่อให้เกิดผลหรือประโยชน์แก่การเรียนรู้ของบุคคลและสังคมอย่างไร ซึ่งลักษณะของการใช้ กุศโลบายที่จะนำมาศึกษานั้นเราสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

- ก. ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อชีวิตและสังคมในด้านต่าง ๆ
- ข. ลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล

๓.๒.๑ ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านต่าง ๆ

ในการใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนานั้นมิได้เป็นไปเพียงเพื่อการแก้ไขปัญหาเรื่องใด เรื่องหนึ่งเท่านั้น แต่แท้ที่จริงแล้ว การใช้กุศโลบายเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับทุก ๆ สิ่ง ทุกอย่างที่มีปรากฏในชีวิตของมนุษย์ ซึ่งก็รวมไปถึงสังคมที่มนุษย์ได้อาศัยอยู่ด้วย ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้น การที่ พระพุทธองค์ทรงนำกุศโลบายมาใช้ก็ได้จำกัดวงหรือขอบเขตของการใช้เพียงเพื่อจะมุ่งหวังประโยชน์

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕. และ ส.ข.อ. (บาลี) ๑๗/๓/๒๘๔.

ให้เกิดกับบุคคลหรือสังคมเพียงแห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น แต่การใช้ กุศโลบายในบางครั้งเป็นการใช้เพื่อจุดประสงค์ในการแก้ไขปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมโดยภาพรวมคือ ทั้งในโลกมนุษย์และโลกอื่นๆ เช่น เทวดา มาร พรหม เป็นต้น อันถือได้ว่า เป็นความหมายที่แท้จริงของคำว่า ชีวิต และสังคม ดังที่มุ่งหมายเอาไว้ ซึ่งหากเราจะพิจารณาเฉพาะคำนั้น คำว่า “พัฒนา” นั้นก็มาจากคำว่า “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เกิดขึ้น หรือทำให้มีขึ้น^๑ ภาษาบาลีแปลตามตัวว่า ทำให้เจริญ ส่วนคำว่า “ชีวิต” นั้นก็หมายถึงการเป็นอยู่ และคำว่า “สังคม” นั้น ก็หมายถึงการมาอยู่ร่วมกันหรือชุมชนของมนุษย์ที่มีการอยู่ร่วมกัน^๒ เมื่อนำมารวมกันก็เป็นการพัฒนาชีวิตและสังคมซึ่งหมายถึงการพัฒนาเพื่อให้ชีวิตและสังคมของมนุษย์นั้นเจริญหรือดีขึ้น โดยที่กรอบของหลักการในด้านการพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น พระพุทธศาสนาได้วางหลักเกณฑ์ไว้เป็น ๓ ระดับ คือ

๑) การพัฒนาทางกาย (Physical Development) ได้แก่ การพัฒนาในเรื่องภายนอก เป็นการพัฒนาขอบเขตของการอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันโดยการพัฒนาดังกล่าว เรียกว่า สีสสิกขา หรือแนวทางในการพัฒนาเพื่อการเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับระบบเกณฑ์ และเงื่อนไขของสังคม

๒) การพัฒนาทางจิต (Mental Development) ได้แก่การพัฒนาทางจิตคือการรู้จักการควบคุมจิตใจมิให้หลงไหลหรือไปตามอำนาจของกิเลส เป็นการพัฒนาเพื่อให้มนุษย์มีศักยภาพทางจิตที่มั่นคงสามารถหักห้ามจิตมิให้กระทำหรือนำไปสู่การกระทำที่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์อันชอบธรรม (จริยะ) ของสังคมได้

๓) การพัฒนาปัญญา (Intellectual Development) ได้แก่การพัฒนาระดับสติปัญญา คือ ความรอบรู้ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลกและชีวิต และสามารถที่จะวางท่าทีต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกและชีวิตได้อย่างเท่าทันไม่ยุบหรือพุงขึ้นตามกระแสของโลก เป็นต้น^๓

ในการพัฒนาชีวิตและสังคมในทรรศนะของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการใช้หรือการนำเอากุศโลบายไปใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น ก็เพื่อที่จะใช้ในกรอบของการพัฒนาทั้ง ๓ ประการ ดังกล่าวนั้น

สำหรับการศึกษาถึงลักษณะการใช้กุศโลบายไปเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น เราสามารถที่จะพิจารณารอบของลักษณะการใช้กุศโลบายดังกล่าวได้จากประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ลักษณะของการใช้กุศโลบายในด้านการศึกษา

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต* (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^๒ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๗*, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๗๑.

สำหรับการใช้กุศโลบายเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านการศึกษานั้นถือได้ว่า เป็นเรื่องหลักหรือถือเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาเพราะถือว่า พระพุทธศาสนาก็คือการศึกษา นั่นเอง ดังนั้น การจัดการศึกษาหรือการแสดงทรรศนะเกี่ยวกับการศึกษาจึงถือเป็นสิ่งที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนาเกือบทั้งหมด สำหรับการใช้กุศโลบายในการจัดการศึกษาในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ทรงเสนอแนะหรือวางกรอบในการใช้กุศโลบายในด้านการศึกษาคือ (๑) การวางหลักปรัชญาเกี่ยวกับการสอน คือต้องรู้ก่อนว่า จะสอนอะไรและทำไมต้องสอน ซึ่งหลักปรัชญาเบื้องต้นของการศึกษาก็คือ พระพุทธศาสนาเห็นว่า ชีวิตเป็นทุกข์เพราะความไม่รู้ (อวิชชา) ดังนั้น จึงต้องให้การศึกษาเพื่อขจัดความไม่รู้และสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น (๒) เห็นว่า การศึกษานั้นต้องยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางคือการจัดการศึกษาต้องให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ได้เอง (๓) ผู้สอนทำหน้าที่เป็นเพียงกัลยาณมิตรคือเป็นผู้ชี้แนะแนวทางให้เท่านั้น (๔) ต้องมีการใช้กุศโลบายประกอบการสอนที่เหมาะสมกับตัวบุคคลเพื่อเป็นการผ่อนแรงในการสอน (๕) ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีอิสรภาพทางความคิดการแสดงออกทางด้านความคิดตามกรอบของหลักการที่ถูกต้อง^๑ ซึ่งกรอบในเรื่องการศึกษาดังกล่าว ถือเป็นกรอบสำคัญที่พระพุทธศาสนาจะใช้เป็นกุศโลบายในการสอนหรือสร้างปัญญาหรือพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นกับบุคคล นอกจากนั้นแล้ว เราก็จะพบว่า กุศโลบายในด้านการศึกษาของพุทธศาสนานั้น ยังมุ่งที่จะให้ผู้เรียนกับผู้สอนมีปฏิสัมพันธ์กัน ให้มุ่งที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยที่ผู้เรียนกับผู้สอนจะต้องให้การเคารพในสิทธิและถ้อยที่ถ้อยอาศัยเพื่อผลสัมฤทธิ์ที่สำคัญก็คือ การเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดปัญญา ซึ่งในบางครั้งจะต้องหาวิธีการที่เหมาะสมมาใช้เพื่อให้ผู้เรียนได้เห็นภาพหรือข้อเท็จจริงได้ตามระดับความรู้ของตน เช่น กรณีของพระนางปฐาจาราที่ทรงใช้การแ่แม่ตาดิจิตเพื่อให้ได้สติก่อนสอน^๒ หรือกรณีนางกิสาคอติที่ให้ไปหาแม่ลัดพันธุ์ฝักกาดจากบ้านที่ไม่มีคนตายมาเพื่อให้ผู้เรียนได้สติและเข้าใจในกฎเกณฑ์ความเป็นจริงของโลก^๓ เป็นต้น ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า ลักษณะการใช้กุศโลบายในการศึกษานั้น นอกจากจะต้องมีการวางกรอบหรือหลักการแล้ว การนำไปใช้จริงจะต้องอาศัยเทคนิคและวิธีการที่จะต้องพิจารณาในด้านของความแตกต่างระหว่างบุคคล (Individual difference) ประกอบด้วย การใช้กุศโลบายดังกล่าวจึงจะประสบความสำเร็จ

(๒) ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านเศรษฐกิจ

สำหรับลักษณะการใช้กุศโลบายของพระพุทธศาสนาในด้านเศรษฐกิจนั้นพระพุทธศาสนาได้วางกรอบของการดำเนินกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจไว้ในหลักการของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือข้อสัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพที่ถูกต้องหรือเป็นการประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **เทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๑๓). หน้า ๘-๙.

^๒ พ.ธ.อ. ๑/๒/๔๘๙-๔๙๔.

^๓ พ.ธ.อ. ๑/๒/๔๘๙-๕๐๔.

และสังคัม^๑ กล่าวคือ การแสวงหาด้านเศรษฐกิจจะต้องมีความเป็นกลางคือมีขมิมาปฏิบัติ แบบพอเพียง หรือในภาษาบาลีเรียกว่า มัตตัญญูตา คือ รู้จักประมาณ^๒ มีดุลยภาพ และมีการบริโภคด้วยปัญญา คือ ไม่บริโภคเพราะความนิยมหรือการแสวงหาที่เกินพอดี ที่ไม่เบียดเบียนตนเองและสังคัม การดำเนินกิจการทางด้านเศรษฐกิจจะต้องให้มีความสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ไม่ให้ปัจจัยคือเครื่องมือสินค้า (Goods) มามีอิทธิพลเหนือจิตใจจนเกินความพอดี เมื่อพระพุทธศาสนาได้วางกรอบการดำเนินกิจการด้านเศรษฐกิจเช่นนี้แล้ว ในแง่ของการปฏิบัติหรือการนำกุศโลบายไปใช้นั้นจะพบว่ามีการวางกรอบการดำเนินการทางเศรษฐกิจที่สำคัญคือ (๑) กุศโลบายในด้านเศรษฐกิจครอบครัว จะต้องอาศัยหลักโภควิภาค คือ การรู้จักการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยจะต้องแบ่งทรัพย์ทั้งหมดเป็น ๔ ส่วน คือ (ก) ส่วนที่ ๑ ใช้จ่ายเพื่อเป็นการเลี้ยงชีพของตนและครอบครัว (ข) ส่วนที่ ๒ - ๓ ใช้สำหรับลงทุนหรือประกอบการงานอันเป็นหลักประกันของชีวิต (ค) ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ใช้คราวจำเป็น^๓ เมื่อมีการแบ่งการใช้จ่ายเป็น ๔ ประการดังกล่าว ก็จะทำให้เศรษฐกิจในครอบครัวไม่มีปัญหา ชีวิตก็ไม่ทุกข์ หรืออีกประการหนึ่งก็คือหลักการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครอบครัวก็คือ ยึดหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ได้แก่ การรู้จักขยันหา รู้จักเก็บออม รู้จักการคบมิตรที่ดี และรู้จักการใช้ชีวิตที่มีความพอเพียง^๔ เป็นต้น (๒) กุศโลบายในด้านเศรษฐกิจในระดับชุมชน การค้าขายในระดับชุมชนจะต้องยึดหลักการค้าขายที่เป็นธรรมคือดำรงมั่นในศีล ๕ และไม่ค้าขายในสิ่งที่จะก่อให้เกิดโทษในสังคัมคือ (๑) ค้าขายอาวุธ (๒) ค้าขายมนุษย์ (๓) ค้าขายเนื้อสัตว์ (๔) ค้าขายของเมา และ (๕) ค้าขายยาพิษ^๕ ซึ่งถือว่าเป็นหลักที่จะพึงงดเว้นและหันมาค้าขายในสิ่งที่เป็นธรรม นอกจากนั้นในระดับชุมชนจะต้องยึดหลักสุจริต ๓ คือ การค้าขายจะต้องมีความสุจริตทางกาย วาจา และจิต^๖ เป็นหลัก จึงจะทำให้การค้าขายนั้นมีประโยชน์ไม่เกิดโทษทั้งกับตนเองและผู้อื่น (๓) กุศโลบายในด้านเศรษฐกิจระบอบรัฐ การดำเนินเศรษฐกิจในระดับรัฐ พระพุทธศาสนาได้วางกรอบการใช้กุศโลบายที่สำคัญ คือ รัฐที่ดีจะต้องมีผู้ที่มีทรัพย์ เพราะเป็นเสมือนหนึ่งผู้ควบคุมการค้าขายของรัฐ คือ มหาเศรษฐี โดยมหาเศรษฐีนั้นจะต้องเป็นผู้ที่ไม่ตระหนี่มีมากก็ยิ่งบริจาคให้มาก และรัฐจะต้องเน้นนโยบายให้คนในรัฐรู้จักให้มากกว่ารู้จักเอา การเป็นเศรษฐีจะต้องเป็นเศรษฐีแห่งการให้ (ทาน) จึงจะถือว่าเป็นเศรษฐีอย่างแท้จริง ส่วนกุศโลบายสำหรับพระราชกรณียกิจหรือผู้นำของรัฐนั้นก็จะต้องยึดหลักการให้ทานคือ บริจาคเป็นหลักเพื่อให้ประชาชนได้รับประโยชน์ให้มาก และในด้านการค้าระหว่าง

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๒.

^๒ พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (กรุงเทพฯ:เอมีเทรตติ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๓.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๘.

^๔ อ.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๔๕๔-๓๔๖/๓๔๐-๓๔๔.

^๕ อ.อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๒/๗๗/๒๙๕.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

ประเทศก็เช่นกัน จะต้องยึดนโยบายที่สำคัญคือ เน้นความสุจริตไม่เน้นการเอาเปรียบและสร้างความเชื่อมั่นคือสัจจะในการค้าขายระหว่างรัฐการค้า จึงจะถูกต้องและเป็นธรรม

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านเศรษฐกิจนั้น พระพุทธศาสนาได้วางกรอบในการปฏิบัติไว้เพื่อก่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนย่อยและส่วนใหญ่โดยไม่มีการเบียดเบียนหรือเอาเปรียบซึ่งกันและกันเป็นหลักอันถือว่าเป็นกุศโลบายที่ทำให้สังคมสงบสุขอย่างแท้จริง

(๓) ลักษณะของการใช้กุศโลบายในการพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านการบริหารปกครองคณะสงฆ์

สำหรับลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมในด้านการบริหารการปกครองคณะสงฆ์นั้นเราจะพบว่า ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ทรงดำเนินกุศโลบายในการก่อตั้งสังฆมณฑลและการบริหารปกครองคณะสงฆ์ดังต่อไปนี้คือ (๑) ทรงประกาศหลักธรรมเพื่อให้มีคณูเห็นตามในธรรมที่ทรงบรรลุ (๒) จากนั้นทรงก่อตั้งสงฆ์หรือสังคมย่อย ๆ ขึ้น แล้วส่งสงฆ์ที่บรรลุธรรมตามนั้นออกไปประกาศศาสนา (คำสอน) เพื่อให้มีสมาชิกในสังคมมากขึ้นจนกลายมาเป็นสังคมขนาดใหญ่ โดยวิธีการส่งสาวกไปประกาศศาสนานั้น ทรงให้ไปลำพัง ห้ามไปเป็นคู่^๑ เมื่อมีพระสาวกจำนวนมากแล้วก็ทรงให้มีการประชุมสงฆ์เพื่อการประกาศความเป็นชุมชนของสงฆ์ขึ้นคือ การประกาศพระโอวาทปาฏิโมกข์ อันเป็นการประกาศเอกลักษณ์และชุมชนทางศาสนาขึ้นมาใหม่ในท่ามกลางของศาสนาพราหมณ์และเจ้าลัทธิต่าง ๆ (๓) ในด้านการบริหารคณะสงฆ์ในระยะแรก ไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้น เพราะยังไม่มีเหตุอันควร ต่อมาเมื่อมีเหตุอันควรก็ทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามพฤติกรรมอันไม่ควรและลงโทษผู้กระทำความผิดตั้งแต่ขั้นเล็กน้อยจนถึงรุนแรงสุดคือพ้นสภาพความเป็นพระ ที่เรียกกฎเกณฑ์ดังกล่าวว่า พระวินัย (๔) ในส่วนของการบริหารกิจการด้วยการชำระการประพฤติดละเมิดพระวินัยนั้น ทรงมอบอำนาจให้สงฆ์ทำสังฆกรรมเพื่อดำเนินการชำระความผิดดังกล่าวได้ ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นการให้สงฆ์ได้มีความเคารพพระธรรมวินัยภายใต้กฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานเดียวกันคือพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า ลักษณะการใช้กุศโลบายเพื่อการบริหารและปกครองคณะสงฆ์นั้น พระพุทธองค์มีลักษณะของการดำเนินการที่เป็นขั้นตอนและใช้เงื่อนไขหลักคือพระวินัยเป็นกรอบ โดยมีเงื่อนไขรองคือมติของสงฆ์เป็นบรรทัดฐานสำคัญในการแก้ไขปัญหา ซึ่งตลอดเวลาที่ทรงพระชนม์อยู่การบริหารปกครองสงฆ์ก็เป็นไปได้ด้วยดี

(๔) ลักษณะของการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

ในด้านการแก้ไขปัญหาชีวิตและสังคม พระพุทธศาสนาถือได้ว่า เป็นศาสนาหนึ่งที่มีทัศนะที่มองโลกและชีวิตในมิติแห่งความดุลยภาพ คือเห็นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันในลักษณะ

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๓๒/๔๐.

ของการพึ่งพิงหรืออิงอาศัยกัน ตามหลักของอิทัปปัจจยตา หรือหลักปฏิจจสมุปบาท^๑ ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ จะเกิดขึ้นหรือมีขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัยเกื้อหนุนหามีไม่ การเกิดขึ้นของสรรพสิ่งจะต้องอิงอาศัยกันและหากจะมีความสัมพันธ์ไปของสรรพสิ่งนั้น ก็เพราะการขาดการอิงอาศัยกันของปัจจัยต่าง ๆ เท่านั้น

ในแง่ของการพัฒนาชีวิตและสังคมก็เช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาเห็นว่า ชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และสังคมก็คือส่วนหนึ่งของชีวิต ดังนั้น การกระทำใด ๆ ก็ตาม หากเป็นการกระทำที่กระทบต่อชีวิต ก็หมายถึงการกระทำนั้น ๆ ก็จะต้องเข้าไปกระทบต่อสังคมด้วยเช่นกัน ซึ่งสาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะชีวิตกับสังคมนั้นเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน และในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้นก็ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ปัญหา เนื่องจากการที่มนุษย์ถูกรอบงำด้วยต้นเหตุคือความทะยานอยากและอวิชชา คือความไม่รู้ ทำให้มนุษย์ที่ไม่ใช้สติปัญญาในการพิจารณา ก็จะต้องประสบกับปัญหาต่าง ๆ หลายประการ เช่น ปัญหาการเบียดเบียนกัน ปัญหาการทำร้ายร่างกายและจิตใจกันและกัน ปัญหาการขาดการควบคุมอารมณ์อันเป็นเหตุทำให้เกิดการทำร้ายกันขึ้น เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทาง คือ กุศโลบายที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาวัดังนี้ คือ

ก. ปัญหาของสังคม สำหรับปัญหานี้พระพุทธศาสนาได้เสนอกรอบของการดำเนินชีวิตไม่ให้เกิดปัญหาในสังคม คือ การเบียดเบียนหรือทำร้ายกัน ก็คือหลักศีล ๕ อันเป็นหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ๕ ประการ คือ

(๑) การงดเว้นจากการเบียดเบียนชีวิตของผู้อื่น โดยจะต้องมีความเมตตาต่อกัน มุ่งหวังความสุขให้เกิดขึ้นแก่กันและกัน ไม่ทำร้ายกันและกัน

(๒) งดเว้นจากการถือเอาทรัพย์สินอันเป็นเครื่องปลื้มใจหรือหวงแหวนของผู้อื่น มีความเคารพในสิทธิความเป็นเจ้าของไม่เข้าไปละเมิดทรัพย์สินของบุคคลอื่น เป็นต้น

(๓) งดเว้นจากการล่วงละเมิดสามีหรือภรรยาของผู้อื่น ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งและการประพฤติดิตศีลธรรมและจริยธรรมระหว่างกัน

(๔) งดเว้นจากการพูดปด เพื่อหวังหลอกลวงให้ผู้อื่นเชื่อ แล้วตนเองจะได้มาซึ่งสิ่งที่เกิดจากการพูดปดนั้น

(๕) งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทและก่อให้เกิดโทษกับร่างกาย^๒

จะเห็นได้ว่า หลักเกณฑ์อันจัดได้ว่าเป็นกุศโลบายทั้ง ๕ ประการนี้ถือได้ว่าเป็นวิธีการหลัก ๆ ในการที่จะป้องกันความทุกข์หรือปัญหาสังคมได้ อย่างไรก็ตาม กรอบทั้ง ๕ ประการนั้นก็ถือได้ว่า

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๗/๑๑.

^๒ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓.

เป็นเพียงกุศโลบายในส่วนของทฤษฎีหรือเป็นตัวหลักการสำคัญในแง่ของการใช้กุศโลบายในด้านการลงมือปฏิบัติ นั้น พระพุทธศาสนาได้ดำเนินการแก้ไขปัญหาสังคมไว้หลาย ๆ กรณี เช่น (๑) กรณีการเข้าไปแก้ไขปัญหาการทะเลาะด้วยเรื่องของพระธรรมวินัยของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ซึ่งแม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงพยายามก็ไม่ประสบผล จนในที่สุดก็ทรงใช้วิธีการปลีกวิเวก คือการปล่อยให้ภิกษุเหล่านั้นคิดได้สำนึกได้เอง หรือกรณีของการเสด็จไปเพื่อแก้ไขปัญหาของโจรองคฺลิมาลที่ทำร้ายประชาชนในรัฐของพระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ทรงเสด็จไปเพียงล้าพั้งและใช้ฤทธิในการปราบองคฺลิมาล^๑ หรือกรณีของการเอาชะนางจิญจมาณวิกา ซึ่งทรงใช้วิธีการนิ่งและปล่อยให้ความจริงเปิดเผยเอง^๒ หรือกรณีของการเสด็จไปปราบอาฬวกยักษ์ ซึ่งทรงใช้ฤทธิและพระปัญญาคุณธรรมานยักษ์ตลอดทั้งคืน จนยักษ์คลายจากทิฐิหันมาเคารพในพระพุทธองค์แทน^๓ การใช้ กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมดังกล่าวมีลักษณะที่สำคัญพอจะสรุปได้ดังนี้คือ (๑) ใช้ฤทธิคือ อิทธิบาทสังขารเพื่อให้ผู้ที่กำลังมีปัญหาหรือสร้างปัญหาให้กับสังคมนั้นได้สำนึกหรือคลายจากทิฐิของตน (๒) ใช้วิธีการ คือการตอบคำถามหรือโต้ว่าที่ด้วยการอาศัยหลักธรรมของทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าต่อสู้กัน ซึ่งพระพุทธองค์มักจะใช้หลักการตอบคำถามในเชิงพระพุทธศาสนาในการหักล้างหลักการของฝ่ายตรงข้าม^๔ (๓) ทรงใช้วิธีการนิ่งหรือสงบเพื่อให้เวลาและเหตุการณ์ในครั้งนั้น ๆ ได้แสดงตัวเองออกมาโดยไม่ต้องทำอะไร เพราะความจริงเป็นสิ่งที่ไม่ตาย หรือเป็นสิ่งที่จะสามารถทำให้ฝ่ายที่พูดไม่จริงพ่ายแพ้ไปได้ ซึ่งกุศโลบายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นถือได้ว่า เป็นวิธีการหรือแนวทางที่ทรงนำมาใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาสังคม

ข. ปัญหาชีวิต สำหรับกุศโลบายในการแก้ไขปัญหาชีวิตนั้นเราจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้มีทรรศนะว่า ชีวิตนั้นเริ่มตั้งแต่เกิดมาก็เป็นทุกข์ แม้กระทั่งความตายก็เป็นทุกข์^๕ เหตุที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะความเกิดแก่เจ็บตายล้วนเป็นสิ่งที่ถูกห่อหุ้มด้วยอวิชชาคือความไม่รู้หรือตัณหาคือความทะยานอยาก ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิตล้วนเป็นปัญหาที่เกิดมาจากความไม่รู้แทบทั้งสิ้น ดังนั้น การแก้ไขปัญหาก็จะต้องแก้ไขโดยการ (๑) สร้างความรู้ให้เกิดขึ้นเพื่อทำลายอวิชชานั้น (๒) พัฒนาความรู้ดังกล่าวให้มีความมั่นคงหรือให้ก้าวหน้าเพื่อจะได้เอาชนะกิเลสให้ได้หรือไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส (๓) วางท่าทีต่อสิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตและโลกให้เหมาะสมด้วยปัญญา จะเห็นได้ว่า หลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นเหตุที่จะทำให้นักุศโลบายสามารถแก้ไขปัญหาคือชีวิตเป็นเบื้องต้นได้ แต่อย่างไรก็ตาม ชีวิตของมนุษย์นั้นก็มีอยู่หลายระดับหรือหลายประเภท การใช้วิธีการแก้ไขปัญหาคือกุศโลบายนั้นก็มียุ่หลายระดับหรือหลายประเภท การใช้วิธีการแก้ไขปัญหาคือกุศ

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๐. และ ชุ.เถร. ๒๖/๘๖๖-๘๗๐/๔๒๘-๔๘๓.

^๒ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

^๓ ชุ.สุ. (ไทย)๒๕/๑๘๒-๑๙๔/๕๔๑-๕๔๓.

^๔ ที.ป.า. (ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

^๕ ชุ.ธ. (ไทย)๒๕/๑๒๘/๗๑.

โอบายจึงจำเป็นจะต้องมีความหลากหลายและจะต้องเข้าถึงคำว่าปัญหาที่เกิดขึ้นได้ดี จึงจะสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ สำหรับปัญหาชีวิตของมนุษย์นั้นเราสามารถที่จะแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ (๑) ปัญหาทางกาย ได้แก่ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางกาย เช่น การเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต การหล่อเลี้ยงชีวิต เป็นต้น (๒) ปัญหาทางจิต ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากความไม่รู้คืออวิชาที่หุ้มจิตทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อโลกไม่ถูกต้อง เช่นความเศร้าโศก เพราะต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ห่วง เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่เกิดทางจิต (๓) ปัญหาทางด้านสติปัญญา คือ ความรอบรู้เท่าทันในสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันกับการรู้จักวางท่าทีต่อเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง ซึ่งถือเป็นความมีอิสรภาพทางจิตที่จะสามารถตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำในเรื่องต่างๆ ได้

สำหรับกุศโลบายที่นำมาใช้เพื่อการแก้ไขปัญหานั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดกรอบที่จะต้องนำมาใช้ดังนี้

(๑) ปัญหาทางกาย เช่น ความยากจน ก็ต้องให้ยืมและรู้จักเก็บออม ปัญหาความไม่พอใจในสรีระร่างกายก็ต้องรู้จักสันโดษคือพอเพียง เป็นต้น ซึ่งพระพุทธองค์ได้วางกรอบการพัฒนา ภายว่า จะต้องรู้จักการฝึกฝนหรือพัฒนาตนเองเสมอ (กายภาวิตะ) เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้ (ศีลภาวิตะ)

(๒) ปัญหาทางจิต คือการควบคุมจิตใจ การควบคุมอารมณ์ วิธีแก้ไขหรือกุศโลบายที่จะต้องนำมาแก้ไขก็คือ การฝึกสมาธิตามหลักการปฏิบัติทั้งสมณะและวิปัสสนาเพื่อฝึกจิตให้เข้มแข็ง มั่นคง^๑ เป็นต้น

(๓) ปัญหาทางด้านสติปัญญา ซึ่งวิธีการแก้ไขก็ต้องรู้จักการพัฒนาปัญญาหรือสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นด้วยการรู้จักฟัง (สุตมยปัญญา) รู้จักคิด (จินตามยปัญญา) รู้จักการพัฒนาด้วยการลงมือปฏิบัติจริง (ภาวนามยปัญญา)^๒ ซึ่งหากมนุษย์ดำเนินวิธีการแก้ไขปัญหาชีวิตได้ เช่นนี้ก็จะสามารถทำให้ชีวิตดีขึ้น และที่สำคัญการดำเนินชีวิตนั้น ไม่ว่าจะไปในทางใดจะต้องมีความไม่ประมาทเป็นพื้นฐาน จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า การใช้กุศโลบายในการเข้าไปพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น พระพุทธศาสนาได้มีการวางหลักเกณฑ์ที่สำคัญไว้ก่อนเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงจะมีการนำเอาทฤษฎีหรือหลักการเหล่านั้นไปใช้เพื่อก่อให้เกิดผลหรือประโยชน์ได้จริง โดยกุศโลบายทั้งในด้านทฤษฎีและการปฏิบัตินั้นจะต้องมีความสอดคล้องกัน ซึ่งลักษณะของการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาวิตที่เรานำมาพิจารณาได้ ก็คือ กรณีของ (๑) พระฉันทะ กรณีที่ท่านป่วยไม่สบาย ในที่สุดท่านก็ตัดสินใจฆ่าตัวตายเพราะความเบื่อหน่ายในความป่วยไข้ นั้น ในกรณีนี้พระพุทธองค์ได้สอนกรรมฐาน

^๑ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

^๒ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

และสามารถบรรลุอรหัตตในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นั้น^๑ (๒) พระโคธิกะ ผู้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวแล้ว เสื่อมเพราะความเจ็บป่วย อาศัยความเป็นผู้ชำนาญในการเข้าสมาบัติ เมื่อเวลาท่านตัดสินใจฆ่าตัวตาย ทำให้ท่านบรรลุอรหัตตได้^๒ (๓) กรณีของนางกิสสาโคตมีที่เป็นทุกข์เพราะลูกสามีตาย พระพุทธองค์ใช้กุศโลบายแก้ไขผู้กำลังประสบกับปัญหาชีวิตนั้นด้วยการให้อุบายไปหาแม่ลัดผักกาดจากบ้านหลังที่ไม่มีคนตาย เมื่อนางไปหากก็พบว่า ไม่มีบ้านใดที่ไม่มีคนตายจึงทำให้นางได้สติระลึกได้ และน้อมนำจิตเข้าสู่การบรรลุธรรมและบวชเป็นภิกษุณีในที่สุด^๓

จะเห็นได้ว่า กุศโลบายที่นำมาแก้ไขปัญหานั้น มีลักษณะของการชี้แจงหรือแสดงให้ผู้ที่กำลังประสบกับปัญหาชีวิตได้เห็นข้อเท็จจริงว่า สิ่งที่ตนเองกำลังกระทำหรือประสบอยู่นั้นเป็น ความคิดที่ผิดถนัด จะต้องหาทางตั้งจิตให้กลับมาสู่คลองแห่งปัญญาให้ได้จึงจะสามารถแก้ไขปัญหาดังนั้นได้

๓.๒.๒ วิเคราะห์ลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาวรรณกรรมด้านพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการใช้กุศโลบาย โดยเฉพาะในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเราจะพบว่า นอกจากจะพิจารณาถึงประเด็นด้านลักษณะของการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคมอันเป็นลักษณะของการใช้กุศโลบายในภาพรวมหรือลักษณะของกุศโลบายที่พิจารณาจากประเด็นในด้านการเข้าไปพัฒนารวมถึงแก้ไขปัญหาล้วนแล้วเรายังสามารถที่จะพิจารณาลักษณะการใช้กุศโลบายที่พระพุทธองค์ทรงนำไปใช้กับบุคคลประเภทต่าง ๆ ได้ ซึ่งการพิจารณาโดยนัยนี้จะทำให้เห็นถึงรูปแบบของกุศโลบายที่ทรงนำไปใช้นั้นว่า มีความแตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร ซึ่งจากการศึกษามาในแง่ของบุคคลนั้นพบว่า พระพุทธองค์ทรงนำเอากุศโลบายไปใช้กับบุคคลประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๓.๒.๒.๑ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับพระภิกษุ

คำว่า “พระภิกษุ” หมายถึงชายที่บวชเป็นพระหรือได้รับการอุปสมบทแล้ว^๔ ซึ่งจะเป็นการอุปสมบทแบบเอหิภิกขุ, แบบไตรสรณคมน์, หรือแบบญัตติจตุตถกรรมก็ตาม เมื่อสงฆ์พิจารณาตรวจสอบดูให้บวชแล้ว ก็ถือว่าบุคคลนั้นเป็นภิกษุ ซึ่งหมายถึงการได้เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสงฆ์อย่างเต็มตัว สำหรับลักษณะการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์กับพระภิกษุนั้น เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากกรณีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. กรณีของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ สำหรับการใช้กุศโลบายในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธองค์ต่อปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ นั้น ทรงใช้ในคราวที่พระองค์ตรัสรู้แล้วทรงตัดสินใจแสดง

^๑ ม.อ. ๑๔/๓๘๙-๓๙๔/๔๔๒-๔๔๘. ม.อ.อ. ๓/๓๙๐/๒๓๗ ส.สพ.อ. ๑๘/๔/๑/๑๑๓.

^๒ ส.ส. (ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕-๒๐๗.

^๓ ชุ.ธ.อ. (ไทย)๑/๒/๔๔๙/๕๐๔.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

ธรรมโปรดผู้มีอภัยภัยที่พอจะรู้ธรรมได้ ซึ่งในขณะนั้นปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ มีความเสื่อมศรัทธาหรือหมดความเลื่อมใสที่มีต่อพระพุทธองค์ เนื่องจากการที่พระองค์ทรงเลิกจากการบำเพ็ญทุกรกิริยาอันเป็นแนวทางการปฏิบัติของนักพรตโดยทั่วไปพึงกระทำ เมื่อพระพุทธองค์ยุติการปฏิบัติเหล่าปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ จึงพากันหลีกหนี ไม่เคารพไม่ศรัทธาเหมือนเดิม ดังนั้น การที่จะทรงไปแสดงธรรมแก่เขาเหล่านั้นจึงเกิดการต่อต้านหรือขัดเคืองเป็นธรรมดา

แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ก็ได้ ใช้กุศโลบายที่จะกล่อมเกลารื้อหรือเปลี่ยนทัศนคติของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ดังนี้

๑.) ทรงพบว่า ปัญหาในตอนที่สุดถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันก็คือ การที่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ยังคงขัดเคืองพระองค์อยู่แน่นอน สังเกตได้จากการที่ไม่ลุกต้อนรับ เพียงแค่จัดที่ประทับให้เหมือนแต่ก่อนเท่านั้น

๒.) ทรงใช้กุศโลบายคือการแสดงจุดยืน เมื่อครั้งปัญจวัคคีย์แสดงความไม่เคารพด้วยการกล่าวทักทายว่า อาวุโส หรือโคตมะ ด้วยการห้ามแล้วตรัสว่า ตอนนี้ทรงเป็นตถาคต ตรัสรู้มฤตธรรมแล้ว เธอทั้งหลายจงคอยตั้งใจฟังเถิดไม่นานก็จัดบรรลुरुธรรมนั้น แต่ก็ยังถูกถามว่า เดิมทีที่ปฏิบัติอย่างหนักก็ยังไม่บรรลุแล้วตอนนี้จะมาบอกว่าบรรลุจะเป็นไปได้อย่างไร จากนั้นทรงตรัสว่า เดิมที่เราเคยกล่าวเช่นนี้หรือ ซึ่งปัญจวัคคีย์นั้นก็คิดว่าไม่เคยกล่าวเช่นนั้น ดังนั้น จึงพากันตั้งใจรับฟังพระธรรมเทศนาชื่อว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โดยทรงแสดงหลักการปฏิบัติ ๓ สาย คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การปฏิบัติที่โน้มเอียงไปสู่การบำเรอกาม (๒) อตตกิลมณานุโยค คือ การปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การทรมานตนเอง และ (๓) การปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การบรรลुरुธรรม ซึ่งไม่เข้าไปกระทบที่สุด ๒ ทาง นั้นเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘^๑ ซึ่งการแสดงธรรมหรือการใช้กุศโลบายเพื่อนำเสนอแนวทางในการปฏิบัติเช่นนี้ ก็เพื่อที่จะชี้ให้ปัญจวัคคีย์ได้เห็นถึงวิธีการปฏิบัติธรรมว่า สิ่งที่เคยปฏิบัติมานั้นไม่ใช่ทาง แต่สิ่งที่ทรงค้นพบนั้นต่างหากที่เป็นทาง เมื่อปัญจวัคคีย์ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ก็ทำให้มองเห็นแนวทาง ซึ่งในที่สุดเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจบ ก็ได้บรรลुरुธรรมทั้งหมด โดยมีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นผู้ที่บรรลุเป็นคนแรก

๒. กรณีของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ในกรณีนี้เป็นการแก้ไขปัญหานั้นเนื่องด้วยพระธรรมวินัย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงดำเนินวิธีในการแก้ไขปัญหาลำดับขั้นตอน เนื่องจากภิกษุชาวเมืองโกสัมพีนั้นได้ทะเลาะกันด้วยเรื่องอาบัติเล็กน้อยในเรื่องการเหลือน้ำไว้ในรางน้ำ ซึ่งภิกษุฝ่ายพระวินัยธรบอกว่า ไม่เป็นไร ส่วนฝ่ายพระธรรมธกก็เข้าใจว่า ไม่เป็นไร จึงออกไป แต่พอฝ่ายพระวินัยธรไปถึงสำนักกลับมาเรื่องดังกล่าวไปพูดว่า พระธรรมธกต้องอาบัติก็ยังไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ ฝ่ายพระธรรมธกก็หาว่า พระวินัยธรโกหก เมื่อก่อนบอกว่าไม่เป็น แต่บัดนี้กลับว่าเป็น ทำให้ภิกษุทั้ง ๒ ฝ่าย เกิดการ

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๑๔/๒๒.

ทะเลาะกัน^๑ ซึ่งจากเรื่องเล็ก ๆ น้อย นี้ก็ได้กลายเป็นเรื่องราวใหญ่โต เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบก็ได้เสด็จไปสั่งสอน แต่ก็ไม่เป็นผล แม้ทรงแนะนำให้ตั้งอยู่สارانियธรรม ๖^๒ ก็หาได้เกิดการปฏิบัติตามแต่อย่างใด ในที่สุด จึงได้ใช้กุศโลบายเพื่อให้ภิกษุชาวเมืองนี้ได้สติคือ เสด็จหลีกไปอยู่ที่ป่าปาลิไลยกะ โดยที่ไม่ทรงรับนิมนต์จากใคร ๆ เมื่อชาวเมืองรู้เข้าจึงพากันตำหนิภิกษุชาวเมืองโกสัมพีนัน ในที่สุดภิกษุชาวเมืองโกสัมพีนันก็ยอมรับผิดและได้เข้าไปขอโทษพระพุทธองค์ และได้แสดงอาบัติต่อกัน เรื่องนั้นจึงยุติ

จะเห็นได้ว่า การใช้กุศโลบายในกรณีภิกษุชาวเมืองโกสัมพีนันเป็นการใช้กุศโลบายในลักษณะของการคว่ำบาตร คือไม่ทรงสนใจการกระทำของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีนัน และคอยให้เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้บีบบังคับให้ภิกษุเหล่านั้นได้สติ โดยถูกตำหนิจากสังคม ในที่สุดจึงคิดได้ ในกรณีนี้จะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายให้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ เพราะทรงพยายามแล้วทุกอย่างก็ไม่เป็นผล ดังนั้นจึงใช้มาตรการขั้นเด็ดขาดคือการปลีกวิเวก

๓ กรณีของพระราหุลภิกษุ ในกรณีของพระราหุลนี้ทรงใช้กุศโลบายเพื่อการสอนให้บรรลุได้คิดตรองตามเหตุผลและตามความเป็นจริง โดยทรงสอนหรือใช้กุศโลบายที่สำคัญก็คือ การใช้ตัวอย่างประกอบการสอน โดยพระพุทธองค์ได้ทรงใช้กุศโลบายในขณะที่ประทับอยู่ใน พระเวฬุวัน ขณะนั้นพระราหุลได้เข้ามาถวายการต้อนรับด้วยการถวายน้ำล้างพระบาท ซึ่งพระองค์ทรงรับน้ำนั้นมาแล้วเทน้ำให้เหลือติดแก้วอยู่นิดหน่อยแล้วถามว่า ยังเห็นมีน้ำอยู่ในแก้วไหม พระราหุลตอบว่า เห็น พระองค์จึงตรัสในเชิงการเปรียบเทียบว่า บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้อยู่เสมอสมควรที่มีอยู่น้อย ก็เหมือนกับน้ำที่เหลืออยู่น้อยนั้น จากนั้นทรงเทน้ำทั้งหมดแล้วตรัสต่อไปว่า บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวคำมุสาทั้งที่รู้ผู้มีธรรมคว่ำ (ปิด) เสียแล้ว ก็เหมือนกับน้ำนั้น จากนั้นทรงหยายภาชนะที่ใส่น้ำแล้วทรงอุปมาเชิงเปรียบเทียบว่า บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้ง ๆ ที่รู้ อยู่ ก็มีสมณธรรมว่างเปล่าเหมือนกันกับภาชนะนั้น

จากนั้นทรงยกเรื่องข้างต้นมาตรัสว่า ข้างต้นออกทำศึกใช้อวัยวะทุกส่วนต่อสู้อองศาจนไว้แต่ดวงเท่านั้น แสดงว่าข้างต้นนั้นยังไม่ยอมสละชีวิต ถ้าข้างต้นนั้นสู้ศึกด้วยอวัยวะทุกส่วนไม่มีองศาจนส่วนใด ได้ชื่อว่าข้างต้นนั้นยอมสละชีวิตแล้ว ซึ่งกรณีนี้ไม่มีอะไรที่ข้างต้นทำไม่ได้ บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ อยู่ การที่เขาจะไม่ทำบาปนั้นยอมเป็นไปไม่ได้ ดังนั้น มนุษย์ ฟังศึกษาว่า จักไม่กล่าวเท็จแม้เพราะแค่เพียงพูดเล่น

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๒/๔๙๑- ๕๐๐/๕๒๙-๕๓๓.

^๒ ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๒๑.

จากนั้นทรงตรัสเพราะเห็นกระจกอยู่ใกล้ ๆ ว่า แว่น (กระจก) มีประโยชน์อะไร พระราหุลตอบว่า ใช้สำหรับส่องดู พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ราหุล บุคคลก็ควรพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงพูดจึงคิดคือพิจารณา กาย วาจา และจิต เพื่อให้เป็นกุศลไม่เบียดเบียนตน และผู้อื่น^๑

ในการใช้กุศโลบายกับพระราหุลนี้ พระพุทธองค์ทรงอาศัยสิ่งใกล้ตัวเป็นเครื่องมือในการที่จะสั่งสอนคือ (๑) น้ำและถังหรือขันน้ำ (๒) กระจก สำหรับส่องหน้า ซึ่งถึว่าของ ๒ สิ่งนี้อยู่ใกล้ โดยเรื่องที่จะต้องการสอนหรือเป้าหมายในการใช้กุศโลบายก็คือ (๑) เรื่องการพูดเท็จ และ (๒) การพิจารณา กาย วาจา จิต ก่อนที่จะพูดทำและคิด จึงจะไม่ก่อให้เกิดโทษ ซึ่งลักษณะของการใช้ กุศโลบายในครั้งนี้ก็เพื่อที่จะมุ่งให้เกิดความสำรวม คาดว่าพระพุทธองค์จะหยิบยกเอาเหตุการณ์ของการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของพระสงฆ์ในสมัยนั้นมาเป็นแนวทางในการใช้กุศโลบายดังกล่าว

๔. กรณีการใช้กุศโลบายกับพระจูฬมาลงกยบุตร ในกรณีนี้ทรงใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์ต่อพระจูฬมาลงกยบุตรนี้ สืบเนื่องมาจากพระพุทธองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ที่จะให้พระจูฬมาลงกยบุตรเลิกคิดที่จะลาสิกขา เนื่องจากท่านเบื่อหน่ายหรือรู้สึกท้อแท้เพราะเห็นว่า มีปัญหาบางอย่างบางประการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบหรือไม่ทรงพยากรณ์ เช่น โลกมีที่สุข ไม่มีที่สุข เป็นต้น จึงคิดว่า ถ้าเข้าไปถามพระพุทธองค์แล้วไม่ทรงตอบ ก็จะสึกหรือลาสิกขาไปเสีย ดังนั้น จึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในเวลาเย็นแล้วถามถึงความประสงค์ของตนว่า ถ้าพระพุทธองค์ไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านั้นก็จะสึกเป็นคฤหัสถ์

เมื่อจูฬมาลงกยบุตรวางเงื่อนไขเช่นนั้นแล้ว พระพุทธองค์จึงได้ทรงย้อนถามแบบกำปั้นทุบดินว่า พระองค์เคยสัญญากับท่านหรือไม่ว่า ถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตอบปัญหาเหล่านั้น ดังนั้น ท่านจะมาทวงเอาอะไรกับใครเล่า จากนั้นก็ได้เปรียบเทียบการกระทำของจูฬมาลงกยบุตรว่า เหมือนกับคนถูกยิงด้วยลูกศรถูกพาไปหาหมอรักษา แต่ก็ต้องการรู้ว่า ใครยิง ยิงมาจากทิศไหน ใช้ธนูอะไรยิง ฯลฯ ถ้าไม่รู้คำตอบเหล่านี้ก็จะไม่ยอมให้หมอรักษา ถึงแม้จะรู้คำตอบนั้น ก็ช่วยอะไรไม่ได้ ไม่เกี่ยวข้องกับ การรักษา คือ ถอนลูกศรนั้นออกเสีย เหตุที่ทรงไม่พยากรณ์หรือไม่ตอบปัญหาเหล่านั้น ก็เพราะข้อนั้นเรื่องนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับและเพื่อนิพพาน ดังนั้น พระองค์จึงไม่พยากรณ์ จะทรงพยากรณ์เฉพาะเรื่องของอริยสัจ ๔ คือความจริงในเรื่องของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และทางแห่งการดับทุกข์ เพราะเป็นไปเพื่อกิจคือการบรรลุนิพพาน^๒

จะเห็นได้ว่า การใช้กุศโลบายในกรณีของพระจูฬมาลงกยบุตรนี้ก็เพื่อที่จะ (๑) ตอบปัญหา คือความคั่งค้างใจของพระจูฬมาลงกยบุตรที่เกิดสงสัยและความไม่เข้าใจจนคิดนำเรื่องนั้นไปเป็น

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๖๑๗-๑๒๒.

^๒ ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๒๖-๑๒๗/๑๓๗-๑๓๙.

เงื่อนไขในการปฏิเสธแนวทางหรือพระพุทธรูปที่ทรงแสดงไว้ว่า ที่สุดแล้วคำสอนของพระองค์ก็ไม่มีอะไร เป็นต้น (๒) ให้สติกับจุฬามาลงกบุตรที่จิตใจกำลังหดหู่ท้อแท้ด้วยการใช้วิธีย้อนถามแบบภาษาชาวบ้านเรียกว่า ตอบแบบกำปั้นทุบดิน คือ ไม่ได้สัญญาว่า จะให้อะไร เพื่อให้มาบวช เมื่อมาบวชเพราะอยากรู้อยากศึกษาเองไม่มีข้อผูกมัดแล้วจะมาทวงเอาอะไรกับใคร ซึ่งการตอบเช่นนี้ไม่สมเหตุและไม่ควรที่จะถามหรือนำประเด็นนั้นมาอ้าง ดังนั้น ลักษณะการใช้ กุศโลบายของพระพุทธรูปองค์ต่อจุฬามาลงกบุตรจึงมีลักษณะของการนำข้อเปรียบเทียบมาอธิบายเพื่อให้เห็นตัวอย่างที่ชัดเจนและตรงประเด็น เป็นการใช้กุศโลบายโดยอาศัยข้ออุปมาและวิธีการย้อนถาม (ปฏิปุจฉา) เพื่อให้ผู้ตอบได้มีโอกาสคิด เป็นต้น

๕. กรณีการใช้กุศโลบายกับพระองค์กุลิมาล สำหรับกรณีของพระองค์กุลิมาลนั้นทรงใช้กุศโลบายที่ปรากฏในพระสูตรดังกล่าวหลายครั้ง ซึ่งเราสามารถที่จะนำมาสรุปได้ดังนี้

๑) ทรงใช้กุศโลบายคือฤทธิ์ในการปราบหรือทรมานองค์กุลิมาลในขณะที่เป็นโจร เทียวฆ่าคนไปถึง ๙๙๙ คน เพื่อหวังเรียนมนต์ ภายหลังจากที่ถูกขังหรือหลอกโดยอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ซึ่งทรงใช้ฤทธิ์ในการย่อระยะทางเพื่อไม่ให้องค์กุลิมาลโจรติดตามได้ จนในที่สุดองค์กุลิมาลจึงยอมแพ้และกล่าวว่า หยุดก่อนสมณะ หยุดก่อนสมณะ พระพุทธรูปองค์จึงทรงตรัสตอบเพื่อให้องค์กุลิมาลได้สติว่า เราหยุดแล้ว แต่ท่านยังไม่หยุด ซึ่งเป็นคำพูดที่สะกิดใจของกุลิมาลเป็นอย่างยิ่ง และทำให้ องค์กุลิมาลกลับใจรับศีลและขออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

๒) ทรงใช้กุศโลบายในการนำองค์กุลิมาลเข้าไปในเมือง เนื่องจากองค์กุลิมาลเป็นโจรที่มีคนกลัวกันมาก การที่จะนำองค์กุลิมาลเข้าไปในเมืองในสภาพของบุคคลธรรมดาเป็นเรื่องที่จะต้องก่อให้เกิดปัญหาอย่างแน่นอน คือชาวเมืองจะต้องรุมประชาทัณฑ์ ดังนั้น จึงทรงให้บวชเสียคือโกนผมโกนหนวด นุ่งผ้ากาสาหวัด แล้วนำเข้าไปสู่แคว้นโกศล คือ พระเชตวัน โดยมีได้เอ่ยเรื่องนี้กับใคร เพราะรอให้ผู้ที่เดินทางมาปราบปรามได้เห็นเองด้วยตาตนเอง

ดังนั้น จึงทรงนำองค์กุลิมาลภิกษุไปเจียบ ๆ ต่อมาเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้าก่อนที่จะเสด็จไปปราบโจรองค์กุลิมาล พระพุทธรูปองค์จึงทรงอาศัยเหตุการณ์จังหวะในช่วงนั้นเปิดตัว องค์กุลิมาลด้วยการตรัสกับพระราชว่า ถ้าพระองค์พบองค์กุลิมาล ผู้โกนผม นุ่งหม้อผ้ากาสาหวัด ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว พระองค์จะจัดการกับเขาอย่างไร พระเจ้า ปเสนทิโกศลจึงตรัสว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น หม่อมฉันก็ควรลุกขึ้น รับนิมนต์ให้นั่ง หรือเจาะจงนิมนต์ด้วยบาตรและจีวรเสนาสนะและศิลาณเภสัชบริวาร หรือจัดการคุ้มครองป้องกันตามความเหมาะสม เมื่อได้ทรงสดับเช่นนั้นจึงทรงขึ้นไปทักขิณผู้บวชใหม่รูปหนึ่งแล้วตรัสว่า มหาบพิตร นั่นคือองค์กุลิมาล ซึ่งก็ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสะดุ้งกลัวจึงตรัสปลอบว่า มหาบพิตรอย่ากลัวไปเลย องค์กุลิมาลนี้ไม่เป็นอันตรายต่อพระองค์ แล้วจึงให้พระเจ้าปเสนทิโกศลสนทนากับพระองค์กุลิมาลตามสมควรก่อนเสด็จกลับพระนครด้วยความยินดี

จะเห็นว่า การที่ทรงทำเช่นนี้ก็ด้วยทรงฉลาดในอุบายหรือกุศโลบายที่จะป้องกันอันตรายให้กับพระองค์สิมาล และต้องการให้ผู้ที่ต้องการไปปราบโจรได้เห็นด้วยตัวเองและได้รับปากว่า จะปฏิบัติต่อผู้ที่กลับตัวนั้นอย่างไร ก่อนที่จะเปิดเผยตัวของบุคคล ซึ่งถือว่าเป็นความชาญฉลาดที่ทรงรอให้พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสก่อนว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นก็สมควรที่จะจัดการอารักขาคุ้มครองตามสมควร ซึ่งก็คือกฎหมายหรือท่าทีของรัฐที่จะให้การคุ้มครองพระองค์สิมาลนั้น ดังนั้นการใช้กุศโลบายอันนี้จึงสามารถยังประโยชน์ให้เกิดกับบุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย คือ (๑) ฝ่ายรัฐ (๒) ฝ่ายผู้กระทำผิด และ (๓) ฝ่ายของพระศาสนา ซึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นการสมานฉันท์เชิงพุทธก็ได้ โดยการใช้กุศโลบายสมานฉันท์ดังกล่าวจะต้องมีพื้นฐานคือ (๑) ผู้กระทำผิดกลับตัวได้จริง ๆ เป็นผลสัมฤทธิ์ที่พิสูจน์ได้ (๒) รัฐพร้อมที่จะให้การคุ้มครองผู้กระทำผิดที่สำนึกผิดแล้ว (๓) ฝ่ายศาสนาคือผู้สมานฉันท์นั้นจะต้องเป็นผู้ดำเนินการเป็นตัวการไกล่เกลี่ยให้เกิดข้อตกลงที่เป็นธรรมโดยไม่มีข้อโต้แย้งจึงจะสามารถทำการสมานฉันท์ให้บรรลุผลได้

๓) ทรงใช้กุศโลบายในการอบรมธรรมแก่องค์สิมาล และแนะวิธีในการอธิษฐานให้พระแม่หึงมีครรภ์ให้ได้รับความปลอดภัยจากการคลอดบุตร ซึ่งภายหลังจากบวชแล้วทรงให้ปฏิบัติธรรมโดยเน้นการธุดงค์วัตรเป็นกิจ และวันหนึ่งท่านได้ออกรับบิณฑบาตไปพบหญิงท้องแก่ใกล้คลอดคนหนึ่งจึงคิด (อธิษฐาน) ว่าสตรีทั้งหลายเศร้าหมองหนอ สตรีทั้งหลายเศร้าหมองหนอ จากนั้นได้เดินกลับพระเชตวัน เมื่อเสร็จจากการบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์แล้วได้กราบทูลเรื่องดังกล่าว ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า การบริการหรืออธิษฐานของพระองค์สิมาลนั้นไม่ถูกต้องจึงแนะนำให้ไปกล่าวสัจจะวาจาแก่หญิงคนนั้นว่า ตั้งแต่เกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่า จงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจะวาจานี้ ขอความสวัสดิ์จะมีแก่เธอ และแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด ซึ่งเมื่อท่านได้เดินทางไปถึงแล้ว เช่นนี้ หญิงคนนั้นก็คลอดโดยปลอดภัย ซึ่งการแนะนำของพระพุทธองค์นั้นถือเป็นการใช้กุศโลบายอย่างหนึ่งที่จะก่อให้เกิดผลคือการหาวิธีที่เหมาะสมที่จะทำให้ องค์สิมาลนำไปใช้กับสตรีที่กำลังจะคลอดบุตรคนนั้น^๑ และต่อมาท่านก็บรรลุพระอรหันต์

จากการกล่าวมาทั้งหมดในกรณีของลักษณะการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์แก่พระองค์สิมาลผู้มีคติชีวิตแบบต้นคดปลายตรงในหลายลักษณะคือ ในช่วงก่อนการบวชทรงใช้ กุศโลบายเพื่อการปราบโจรให้กลับใจ เมื่อโจรกลับใจแล้วก็ให้บวช (เปลี่ยนเพศ) เพื่อจะได้เข้าสู่ครุได้อย่างปลอดภัย เพราะคนโดยมากเห็นว่าพระไม่มีพิษภัย และทรงใช้กุศโลบายเพื่อสร้างความสมานฉันท์ให้เกิดกับสังคมคือ รัฐ องค์สิมาล และพระศาสนามิให้มีข้อขัดแย้ง และจบเรื่องต่าง ๆ ลงด้วยดี แม้เมื่อบวชแล้วก็ทรงใช้กุศโลบายแนะนำจนท่านบรรลุพระอรหันต์ ซึ่งถือว่า การใช้ กุศโลบายของพระพุทธองค์นั้น ทรงมุ่งให้เป็นไปเพื่อการไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และทั้ง ๒ ฝ่ายอย่างแท้จริง

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๔๒-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๐.

๕ ลักษณะของการใช้กุศโลบายกับพระเทวทัต ในกรณีของพระเทวทัตนั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงได้ใช้กุศโลบายในหลาย ๆ ด้าน เพื่อประคับประคองมิให้พระเทวทัตกระทำการกรรมชั่วมากขึ้น โดยพระเทวทัตนั้นพึงรู้ได้ว่า เป็นอาทิกัมมิกะคือต้นเรื่องที่สำคัญ ๓ เรื่อง คือ (๑) การทำสังฆเภท คือการชวนชวายนพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ ๒) การทำร้ายพระพุทธองค์จนพระโลหิตพระบาทห้อ ซึ่งทั้ง ๒ ข้อนี้จัดได้ว่า เป็นหนึ่งในกรรมอันหนักหรือนั่นตรัยกรรมทั้ง ๕ ประการ^๑ และมีส่วนยุยงส่งเสริมให้พระเจ้าอชาตศัตรูได้กระทำให้พิตุฆาตและมาตุฆาต เพราะมุ่งหวังจะได้ครองราชสมบัติ^๒ ซึ่งจัดเป็นอนันตรัยกรรมอีกเช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาสถานการณ์การใช้กุศโลบายกับพระเทวทัตนั้น เราจะพบว่า ทรงใช้กุศโลบายกับกรณีของพระเทวทัต ซึ่งปรากฏดังนี้

๑) การใช้กุศโลบายในการรับพระเทวทัตเข้ามาบวช ในการรับพระเทวทัตเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนานั้น ถ้าถามว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงทราบเสียหรือว่า พระเทวทัตจะเข้ามาทำลายสงฆ์ และทำร้ายพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำตอบก็คือ ทรงทราบว่า เป็นเช่นนั้น แต่เหตุที่ทรงอนุญาต ก็เพราะเห็นเหตุคือกุศลที่จะช่วยพระเทวทัตได้บ้าง จากการเข้ามาปฏิบัติธรรมอย่างน้อยก็ได้โลกียฌาน เป็นอาทิ ซึ่งพระอรธรรคถาจารย์อธิบายว่า การให้พระเทวทัตบวชก็เพราะทรงมุ่งหวังประโยชน์คืออานิสงค์จากการบวช แม้นหากไม่ให้บวชแล้ว พระเทวทัตจักทำกรรมได้มากกว่านี้ และจะไม่ได้กล่าวแม้คำสำนักผิดในขณะที่ถูกแผ่นดินสูบตกนรก^๓ ดังนั้น จึงทรงให้บวช

๒) ทรงใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหการส่งนายขมังธนูมาลอบปลงพระชนม์พระองค์ ในการดำเนินแผนการเพื่อลอบปลงพระชนม์พระองค์ เพื่อจะได้ขึ้นเป็นใหญ่แทนนั้น พระเทวทัตได้ใช้วิธีการดังกล่าวให้คนที่มื่ออาชีพรับจ้างฆ่าคนไปลอบปลงพระชนม์พระองค์ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแผ่เมตตาและเทศนาสั่งสอนจนโจรทั้งหมดกลับใจวางศาสตราวุธและเป็นคนดี ซึ่ง กุศโลบายดังกล่าวคือ (๑) การใช้อธิธฤทธิคือ บุญญาภิสังขาร คือความเมตตาที่ทรงแผ่ไป (๒) ทรงใช้หลักธรรมเข้าไปเปลี่ยนทัศนคติของคนเหล่านั้นให้สำนึกได้ โดยทรงเทศนาอนุพุทธิกถา^๔ เป็นปฐมบทแห่งการปลุกศรัทธาเพื่อก่อให้เกิดความสำนึกและการสร้างคุณความดีให้เกิดกับตน ซึ่งก็เป็นผลให้นักรบรับจ้างเหล่านั้นกลับใจได้

๓) ทรงใช้กุศโลบายในการเอาชนะช้างนาฬาคีรีที่พระเทวทัตให้คนปล่อยมาทำร้ายพระพุทธองค์ ในกรณีนี้ทรงใช้พระกรรมฐานคือ การเจริญพรหมวิหารในข้อเมตตาพรหมวิหาร เพื่อดับ

^๑ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๔๑/๑๘๘.

^๒ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๓๙/๑๘๕.

^๓ พระธรรมโมชาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), **พุทธประวัติทัศนศึกษา**(กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๑.

^๔ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๔๐/๑๘๘.

ความมัวเมาหลงของช่างนาฬาคีรีที่ถูกคนเลี้ยงช้างเอาเหล่าให้ตีมาถึง ๑๖ กระออม^๑ จนกลายเป็นช่างตม้นวิ่งมาอาละวาด แต่เมื่อมาถึงก็สงบลงได้ด้วยพระเมตตา อย่างไรก็ตาม ในเหตุการณ์ตอนที่กำลังผจญกับช่างนาฬาคีรีนี้เราจะพบว่า ทรงใช้กุศโลบายสำคัญในการควบคุมฝูงชน หรือคณะสงฆ์ที่ติดตามพระองค์ไม่ให้แตกตื่นหรือหวาดกลัว โดยทรงเน้นย้ำให้มั่นใจในพระองค์หรือศรัทธาในพระพุทธเจ้าว่า ไม่มีใครที่จะสามารถปลงพระชนม์พระองค์ได้ ดังนั้น สงฆ์หรือคณะภิกษุทั้งหลายก็ไม่พึงตื่นตระหนก ซึ่งก็เป็นผลทำให้บรรดาภิกษุทั้งหลายที่กำลังตื่นกลัวต่างสงบจิตทำสมาธิด้วยการฝากชีวิตไว้กับผู้นำก็คือ พระพุทธองค์ จนเมื่อปราบช่างนาฬาคีรีได้ สงฆ์ทั้งหลายจึงได้ทราบวาทะพยานภาพและพระปัญญาคุณในการใช้วาทะทางจิตวิทยาในการควบคุมฝูงชนนั้นสามารถที่จะนำมาใช้ให้เกิดผลได้

๔) การใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาคความโกลาหลของสังคม ภายหลังจากที่พระเทวทัตได้ไปสร้างความสับสนให้เกิดกับสังคมด้วยการแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ทำให้ประชาชนต่างเกิดความสับสน ในกรณีนี้ทรงส่งพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะไปกระทำการลงนิคหกรรมประเภทปกาสนียกรรมคือ การทำสังฆกรรมเพื่อประกาศความชัดเจนให้เกิดกับสังคมหรือการให้ข้อมูลกับสังคมว่า การกระทำของฝ่ายพระเทวทัตนั้นไม่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ของฝ่ายพระพุทธองค์ นับตั้งแต่วันที่ได้ประกาศเจตนารมณ์นี้ กลุ่มพระเทวทัตถือได้ว่า เป็นกลุ่มอื่นมิใช่กลุ่มของพระพุทธองค์ ซึ่งถือเป็นกุศโลบายสำคัญในเชิงการใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์ในการสร้างความชัดเจนให้เกิดขึ้นในท่ามกลางความสับสนนั้น

๕) ทรงใช้กุศโลบายในการดึงเอาพระนวกะที่ถูกพระเทวทัตชักชวนไปกลับมา ในระยะต่อมาพระเทวทัตได้เกลี้ยกล่อมภิกษุชาววัชชีบุตรที่วชใหม่ไม่นาน ยังศึกษาไม่พอให้เข้าไปพวกจำนวน ๕๐๐ รูป ทำให้ตนเองมีภาพลักษณ์ที่ดีในสายตาประชาชน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเดินทางไปนำภิกษุนวกะ ๕๐๐ รูป นั้นกลับมา เพื่อเป็นการตัดกำลังของพระเทวทัตมิให้มีผู้สนับสนุน

ซึ่งพระเทวทัตนั้น ภายหลังจากได้พยายามทำลายพระพุทธองค์ด้วยประการต่าง ๆ แล้ว ในที่สุดก็ป่วยและมรณภาพด้วยการถูกธรณีสูบเพราะความชั่วที่ได้กระทำลงไปนั้น ซึ่งเป็นไปตามพระดำรัสของพระพุทธองค์ว่า “เทวทัตทำเลียนแบบเรา จะเสียชีวิตอย่างน่าสมเพช ” ซึ่งก็เป็นไปตามพระพุทธพจน์นี้โดยไม่มีผิดเพี้ยน^๒

^๑ สำนวน นาคประทีป, ฎีกาขมมงคลอัฐฎกเทศนา (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ๔๖.

^๒ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๓๓-๓๔๗/๑๗๓- ๒๐๘.

และจากการกล่าวมาทั้งหมดในกรณีของพระเทวทัตนั้นเราจะพบว่า การใช้กุศโลบายของ พระพุทธองค์ก็ทรงมุ่งหวังประโยชน์ให้เกิดกับพระเทวทัตมาโดยตลอด โดยพระกรุณาธิคุณที่ทรงมีเพื่อ หวังเปลี่ยนเวไนยสัตว์จากความทุกข์ ซึ่งลักษณะการใช้กุศโลบายมีทั้งวิธีการที่อ่อนอ่อนผ่อนปรนและ การรุกรเพื่อเอาชนะ เช่น กรณีการส่งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปพาพระนวกะ ๕๐๐ รูป กลับนั้น เป็นผลทำให้พระเทวทัตต้องหมดหนทางต่อสู้เลยทีเดียว

๓.๒.๒.๒ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับพระภิกษุณี

สำหรับภิกษุณีนั่นถือได้ว่า เป็นบริษัทหนึ่งของพระพุทธศาสนาอันถือเป็นเสาหลักความเป็น พระพุทธศาสนาอยู่ได้ ซึ่งภิกษุณีนั่นเกิดขึ้นจากการทูลขอบรรพชาของพระนางปชาบดีโคตมี โดยการ ช่วยเหลือของพระอานนท์เถระ ซึ่งการมีพระภิกษุณีนี้ก็มีส่วนช่วยทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นไปได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น สำหรับการีกุศโลบายของพระพุทธองค์นั้นเราจะพบว่า ไม่ใช่ว่า ทรงนำมาใช้เฉพาะกับพระภิกษุเท่านั้น แม้แต่ภิกษุณีก็ทรงได้นำเทคนิคหรือวิธีการในการสอนหรือการ แก้ไขปัญหาซึ่งในปริบทของคำว่า “กุศโลบาย” นั้นมาใช้ ซึ่งเราสามารถพิจารณาถึงลักษณะการใช้กุศโล บายที่มีต่อภิกษุณี ดังนี้

๑ กรณีการใช้กุศโลบายกับพระนางปฎาจารย์ภิกษุณี นางปฎาจารย์นั้นเดิมเป็นธิดา ของเศรษฐี แต่ด้วยวิบากกรรมทำให้ไปหลงรักกับหนุ่มคนรับใช้และได้หนีออกจากบ้านไปกับหนุ่มผู้ เป็นสามีเพราะเกรงว่า การอยู่ในบ้านจะถูกขัดขวางมิให้ครองรักกับชายคนรักได้ จึงหนีมาอยู่บ้านชาย คนรักจนตั้งครรภ์และคลอดบุตรคนที่ ๑ ในระหว่างทาง เพราะต้องการกลับไปคลอดในเรือนของตน แม้การตั้งครรภ์และคลอดในครั้งที่ ๒ ก็เช่นกัน นางได้หนีออกมาจากบ้านตั้งใจว่าจะไปคลอดที่บ้าน ก็ มาคลอดในระหว่างทาง ฝ่ายสามีนางได้ตามมาทันและกำลังจะพากลับ แต่ในขณะนั้น ฝนตกหนัก จึง พากันไปอาศัยอยู่ใกล้ ๆ จอมปลวกทำให้งูกัดสามีเธอเสียชีวิต นางจึงมุ่งที่จะเดินทางต่อไปเพื่อกลับ บ้าน ในระหว่างทาง ต้องข้ามแม่น้ำ นางได้สูญเสียชีวิตน้อยทั้ง ๒ คน โดยคนที่ ๑ ถูกเหยี่ยวโฉบไป คนที่ ๒ จมน้ำตาย ทำให้นางเกิดความทุกข์แสนสาหัส พอเดินทางมาถึงบ้านก็พบว่า พ่อและแม่ถูกไฟ ไหม้ตายไปพร้อมกับปราสาทที่เคยอยู่ ความสะเทือนใจอย่างแรงทำให้นางต้องเสียสติและกลายเป็น คนบ้าไปในที่สุด

ต่อมาวันหนึ่งนางได้เดินรำพึงไปถึงพระเชตวันโดยที่ไม่ได้มีเสื้อผ้าพนักกายแม้แต่ชิ้นเดียว พอเข้าไปสู่ท่ามกลางแห่งธรรมศาลา ในขณะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ พระพุทธองค์ได้ทรง ตรัสว่า เธอจงกลับได้สติเกิดปัญญา ด้วยอำนาจแห่งการอธิษฐานและสัจจานั้น ทำให้นางได้สติ มองเห็นตนเองกำลังเปลือยกายจึงเกิดความละอาย ชายคนหนึ่งจึงหาเสื้อผ้าให้นางห่มและพระพุทธ องค์องค์ก็ได้แสดงพระธรรมเทศนาให้ความหวังกับเธอ จนในที่สุดนางก็ได้บรรลุธรรมและขอบวชเป็น ภิกษุณี ซึ่งในกรณีของภิกษุณีปฎาจารย์นี้เราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้ กุศโลบาย คือ (๑) พิจารณาอภัยาศัยและความพร้อมคือ บารมีที่นางได้บำเพ็ญมาจึงได้เทศนาเพื่อให้เธอได้สติและตั้ง

สั่งจะวาจาเพื่อชักจูงจิตของเธอ (๒) ทรงเป็นที่พึ่งคือให้คำแนะนำ เมื่อครั้งนางได้ปฏิบัติธรรมแล้วเห็นความแตกดับของสรรพสิ่งไม่แน่นอน จึงทำให้นางบรรลุพระอรหัตต์ได้ จากกรณีดังกล่าวเราจะพบว่าสิ่งที่พระพุทธรองค์ทรงนำมาใช้เป็นกุศโลบายสำหรับคนบ้าหรือเสียดิถีก็คือ การให้ได้สติด้วยการอธิษฐานและการให้ความหวังไม่ซ้ำเติมดังปรากฏในพุทธพจน์ที่ว่า บุตรและธิดาเป็นต้น ไม่อาจเป็นที่พึ่งของคนผู้ไปสู่ปรโลกได้ ควรทำตนเองให้เป็นที่พึ่งด้วยการรักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้วแผ้วทางไปสู่พระนิพพานเถิด^๑

๒ กรณีการใช้กุศโลบายกับนางกิสาคอติ สำหรับนางกิสาคอติ^๑ เธอเป็นสะใภ้ของเศรษฐีคนหนึ่ง ก่อนที่จะมาบวชเป็นภิกษุณีนั้น เธอมีบุตรเพียงคนเดียว แต่บุตรของเธอก็มาเสียชีวิตด้วยความเสียใจในการจากไปของบุตร จึงทำให้เธอเสียดิถีจนไม่ยอมให้ใครนำบุตรของเธอไปเผา หรือฝัง โดยนางอุ้มเอาร่างไว้วิญญานของบุตรชายน้อยนั้นเดินไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ อย่างบ้าคลั่ง เพื่อแสวงหายามารักษาบุตรของเธอ ซึ่งได้สร้างความเวทนาให้กับผู้พบเห็นยิ่งนัก เมื่อนางเดินทางแสวงหายามารักษาคนตายให้ฟื้น ในที่สุดทุกคนก็จะตอบว่า ไม่มี ซึ่งคำตอบนั้นได้สร้างความผิดหวังและเศร้าโศกให้กับเธอมากยิ่งขึ้นไปอีก นางเดินแสวงหายามารักษาบุตรไปจนร่างกายบุตรของนางได้เน่าเปื่อย สิ่งกลิ่นเหม็นไปทั่ว แต่ด้วยความรักนางก็ยังคงเดิมอุ้มร่างของบุตรนั้นต่อไป

ต่อมานางได้พบกับอุบาสกคนหนึ่งซึ่งเขาได้แนะนำให้นางไปขอยากับพระพุทธรองค์ที่พระเชตวัน นางจึงมุ่งหน้าไปที่พระเชตวันทันที เมื่อนางได้เข้าเฝ้าแล้วจึงทูลขอยารักษาบุตรของเธอทันที ซึ่งพระองค์ก็ตอบว่ายาคินดัดงกล่าว “มี” ซึ่งถือเป็นคำว่า “มี” คำแรกที่นางฟังได้ยิน ทำให้นางมีหวังที่จะได้บุตรคืน นางจึงทูลถามพระพุทธรองค์ว่า ยานั้นชื่อว่าอะไร มีส่วนประกอบอะไรบ้าง พระพุทธรองค์ทรงใช้กุศโลบายในการให้นางหายาดังกล่าว ด้วยการให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านของคนที่ไม่เคยมีคนตายมาก่อน ถ้านางหามาได้ นางก็จะได้ชีวิตของบุตรคืนทันที เมื่อมีความหวังเช่นนั้นแล้ว นางจึงได้วิ่งไปหายาดังกล่าวจากชาวบ้าน แต่ก็พบว่าทุก ๆ บ้านไม่ปรากฏว่าไม่เคยมีบ้านหลังไหนที่ไม่เคยมีคนตายเลย จึงได้สติคิดว่า การตายเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ลูกของนางก็ตกอยู่ในกฎเกณฑ์ดังกล่าว ดังนั้น นางจึงกลับมาที่พระเชตวันและนำศพของลูกไปฝังแล้วก็ทูลขอบรรพชาในสำนักของพระพุทธรองค์จนในที่สุดก็ได้บรรลุธรรม^๒

จากกรณีของพระนางกิสาคอติ^๑ เรายังพบว่า พระพุทธรองค์ทรงใช้กุศโลบายการช่วยเหลือนางในคราวที่สติวิปลาสไปด้วยการ (๑) ให้ความหวังว่า ยารักษาชีวิตหรือทำให้ลูกนางฟื้นคืนชีพได้มีอยู่ (๒) พอนางมีหวัง ก็บอกให้ไปหายาคือ เมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่มีคนตายมาก่อน ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่นางต้องไปพิสูจน์เอง ซึ่งการให้ความหวังและให้ลงมือทำโดยการไปแสวงหายารักษา

^๑ พ.ศ.อ. ๑/๒/๔๘๙- ๔๙๘.

^๒ พ.ศ.อ. ๑/๒/๔๘๙-๕๐๔

นั้น เป็นกุศโลบายที่ต้องการให้นางได้รู้ข้อเท็จจริง และกลับได้สติ ซึ่งการใช้กุศโลบายเช่นนี้เป็นการให้ลงมือปฏิบัติจริงผิดกับบางปฏาจาราที่ทรงใช้พระเมตตาจิตและสัจจะวาจา

๓. กรณีการใช้กุศโลบายกับพระนางเขมาเถรี สำหรับกรณีการใช้กุศโลบายให้กับพระนางเขมาเถรีนี้ ทรงใช้ในขณะที่พระนางเป็นคฤหัสถ์ที่เป็นผู้หลงใหลในความสวยงามของตนเอง จนยากที่ใครจะมาเปลี่ยนความคิดของเธอได้ แม้ว่านางจะได้ข่าวว่า พระพุทธรองค์ทรงตำหนิในเรื่องรูปร่างว่า เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนก็ตาม แต่นางก็ยังคงเชื่อเช่นนั้น แม้ว่าพระเจ้าพิมพิสารจะชักชวนนางไปฟังธรรม แต่นางก็หาได้ยินดีแต่อย่างใดไม่ จนในที่สุดพระเจ้าพิมพิสารจึงออกอุบายให้นักกวีในราชสำนักแต่งบทกวีบรรยายความงดงามของพระเชตะวันให้นางฟัง นางจึงใคร่ที่จะไปชมพระเชตะวันนั้น เมื่อพระนางเสด็จไปพระเชตะวันและนั่งฟังพระธรรมเทศนาอยู่นั้น พระพุทธรองค์ก็ทรงเนรมิตรูปร่างของนางอัปสรสวยงามคนหนึ่งขึ้นมาทำกิริยาถวายพัดให้กับพระพุทธรองค์ ซึ่งเฉพาะพระนางเขมาเท่านั้นที่เห็น ส่วนคนอื่นหาได้มีเห็นไม่ ซึ่งพระนางได้ชื่นชมนางอัปสรนั้นว่า ช่างงดงามยิ่งนัก สวยกว่าพระนางอีก แต่ในขณะที่พระนางกำลังมองอยู่นั้นร่างนางอัปสรได้แปรเปลี่ยนไปจากเด็กสาววัยรุ่นเป็นสาวใหญ่หลังโกง จนกระทั่งล้มตายอยู่ใกล้ ๆ พระบาทของพระพุทธรองค์นั้น การได้มองเห็นภาพทำให้จิตใจของนางได้แปรเปลี่ยนไปจากเดิมที่ยังยึดมั่นในรูปร่างตนเองสวย แต่เมื่อเป็นความไม่เที่ยงดังกล่าวก็นำให้รู้สึกสะอิดสะเอียน เบื่อหน่ายในร่างกาย พระพุทธรองค์เมื่อทรงทราบจึงได้ตรัสเตือนสติพระนางว่า เขมา สรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลงไม่เที่ยงแท้แน่นอน ดูอย่างสาวน้อยคนนี้ ในที่สุดก็ถึงแก่ความตาย เมื่อได้ฟังเช่นนั้นพระนางก็ได้เกิดความสังเวชและเข้าใจในกฎเกณฑ์ของสรรพสิ่ง ประหนึ่งว่าเพิ่งจะตื่นจากการหลับใหล ทรงส่งจิตไปตามกระแสธรรม ทำให้นางได้บรรลุธรรมในที่สุด^๑

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า การใช้กุศโลบายที่ทรงนำมาใช้กับนางเขมาก็คือ การหาสิ่งที่ถูกกับอหยาตัยมาอธิบายหรือมาแสดงให้เห็นเพื่อจะได้ทราบข้อเท็จจริงว่า สิ่งที่ถูกยึดมั่นนั้นมันนั้นเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน และเนื่องจากนางเขมาเป็นผู้มีลักษณะของคนที่มีราคะจริตคือเห็นชอบแต่สิ่งที่สวยงาม ดังนั้น วิธีการที่จะชักนำจิตให้ก้าวเข้าสู่ธรรมได้ก็ต้องใช้สิ่งที่เขาชอบเป็นอุปกรณ์ ซึ่งผลจากการใช้กุศโลบายดังกล่าวก็ทำให้พระนางบรรลุธรรมนั่นเอง

๓.๒.๒.๓ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับอุบาสก

สำหรับการใช้กุศโลบายกับบรรดาอุบาสกนั้นถือได้ว่า เป็นการใช้อุบายในลักษณะของการมุ่งที่จะหาวิธีการมาเพื่อกล่อมเกลาจิตใจและชักนำให้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ และก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนและเป็นคนดีของสังคม ซึ่งลักษณะของการใช้กุศโลบายกับอุบาสกนั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้ ดังนี้

^๑ ชุ.เถรี.อ. ๑/๒๑๒๓- ๒๖๗.

๑. **กรณีคหบดีคนหนึ่งของชาวเมืองสาวัตถี** ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระเชตวัน ซึ่งเป็นอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีคหบดีคนหนึ่ง ได้สูญเสียลูกชายไปและได้คร่ำครวญหาลูกชายของตนแทบจะไม่ได้เป็นอันทำงาน วัน ๆ ก็ได้แต่คร่ำครวญหาบุตรชายของตนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทำไม อินทรีย์ของข้าพระองค์ จะไม่หมองคล้ำไปเล่า เพราะลูกชายคนเดียวซึ่งเป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของข้าพระองค์ได้เสียชีวิตลง เพราะการเสียชีวิตของลูกชายคนเดียวนั้น การงานก็ไม่เป็นอันทำ อาหารก็ไม่เป็นอันกิน ข้าพระองค์ไปป่า ข้าคร่ำครวญถึงลูกชายนั้นว่า “ลูกโหน เจ้าอยู่ที่ไหน ลูกโหน เจ้าอยู่ที่ไหน” พระพุทธองค์จึงได้ตรัสกับคหบดีนั้นว่า

“ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คหบดี ข้อนี้เป็นอย่างนั้น คหบดี เพราะว่า โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก”^๑

เมื่อคหบดีนั้นได้ฟังก็ได้ลุกจากไป ซึ่งการที่ทรงตรัสเช่นนั้นก็เพื่อที่จะเป็นการเสนอความจริงให้กับพราหมณ์ได้ทราบว่ามีที่จริงแล้วความเศร้าโศกเสียใจนั้นเป็นเรื่องที่เกิดมาจากการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่รักสิ่งที่หวงเมื่อสิ่งนั้นจากไป หรือสูญเสียไปก็ทำให้ผู้นั้นไม่สามารถที่จะยอมรับได้ในที่สุดก็จะกลายมาเป็นความเศร้าโศกเสียใจของผู้ที่ใกล้ชิด ซึ่งในกรณีของคหบดีนี้ถือว่าเป็นตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงแสดงความจริงของสรรพสิ่งให้ทราบ เมื่อเขาทราบหรือเข้าใจแล้วเขาก็สามารถที่จะปรับความเข้าใจให้เกิดขึ้นในเรื่องนั้น ในที่สุดก็จะสามารถคลายความเศร้าโศกดังกล่าวได้

๒. **กรณีของการใช้กุศโลบายกับพระนันทะ** สำหรับนันทกุมารหรือพระนันทะนั้น เดิมก่อนบวชเป็นเจ้าชายที่อยู่เฝ้าซึ่งเพียงพร้อมไปด้วยความสุขนันทนาการ วันหนึ่งได้มีการกำหนดงานแต่งงานขึ้นระหว่างพระนันทะกับหญิงสาวชาวเมืองคนหนึ่ง ในวันนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จไปรับบิณฑบาตทำภัตตกิจในพระราชวังของนันทกุมาร เมื่อเสร็จภัตตกิจแล้วก็ทรงมอบบาตรให้กับนันทกุมารแล้วเสด็จกลับโดยไม่ได้ตรัสอย่างใด ฝ่ายนันทกุมารก็คิดว่าถือไปส่งที่วัดแล้วก็คงได้กลับ จึงถือตามเสด็จไปทั้งนี้ก็ด้วยความเคารพในพระศาสดา แต่พอเมื่อไปถึงพระเชตวัน พระพุทธองค์ก็ตรัสกับนันทกุมารนั้นว่า นันทะ..เธอจะบวชหรือไม่ ด้วยความที่เป็นคนที่เกรงผู้อื่นและมีความเคารพในพระศาสดา จึงไม่กล้ากราบทูลว่า ไม่ จึงจำตอบไปว่า พระเจ้าข้า ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงให้พระจัดบาตรและจีวรให้ และมีรับสั่งให้สงฆ์ทำสังฆกรรมบวชให้กับนันทกุมารเสีย เมื่อบวชแล้วก็คิดถึงหญิงสาวที่จากมากคิดว่า ๗ วัน หรือ เดือน จะสึกก็ไม่ได้สึก จึงเกิดความเบื่อหน่ายต้องการจะสึก เมื่อเป็นเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงได้พาพระนันทะไปเที่ยวเมืองสวรรค์เพื่อให้เห็นนางอัปสร พอเห็นนางอัปสร

^๑ ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๕๐-๓๕๔/๔๓๒-๔๓๕.

แล้วก็ถึงกับลืมนางชนบทกัลยาณีไปเสีย และพระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ถ้าอยากได้นางอัปสรต้องปฏิบัติธรรมไม่สึก พระนันทะจึงยอมรับคำ และต่อมาก็ได้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตตผลในที่สุด^๑

จากกรณีที่เราจะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายหลอกล่อให้พระนันทะไม่คิดสึก ด้วยการรับปากว่า ถ้าปฏิบัติธรรมก็จะได้นางอัปสรสวรรค์ ซึ่งถือเป็นเพียงกุศโลบายชักจูงให้ท่านมีจิตใจใฝ่ในการปฏิบัติธรรม แต่เมื่อบรรลุธรรมแล้วก็ไม่ได้คิดถึงเรื่องนางอัปสรอีกเลย

๓. กรณีการใช้กุศโลบายกับกฏทัณฑ์พราหมณ์ สำหรับการใช้นางอัปสรในครั้งนี้ เกิดขึ้นที่แคว้นมคธ โดยกฏทัณฑ์พราหมณ์นั้น ได้ตระเตรียมการบูชายัญ เรียกว่ามหายัญ โดยมีสัตว์คือ โคตัวผู้ตัวเมีย แพะ แกะ อย่าง ๗๐๐ ตัว ผูกไว้ที่หลักธรรมาบูชายัญ ซึ่งเมื่อทราบข่าวว่า พระพุทธองค์ จะเสด็จมาจึงคิดว่า ถ้ามปัญหาเรื่องยัญสมมติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริวาร ๑๖ จึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ พร้อมกับได้กราบทูลถามว่า ยัญสมมติ ๓ มีบริวาร ๑๖ คืออะไร พระพุทธองค์ จึงได้นำเรื่องในอดีตมาเล่าให้กฏทัณฑ์พราหมณ์ฟัง เพื่อที่จะใช้เหตุการณ์นี้ตอบคำถามของกฏทัณฑ์พราหมณ์นั้น ซึ่งเป็นการนำเรื่องของพระเจ้ามหาวชิตราช ซึ่งปกครองประเทศแล้วจึงทรงคิดหาวิธีที่จะปกครองประเทศให้สงบด้วยการบูชายัญ แต่ก็ถูกพราหมณ์ปุโรหิตทัดทานเอาไว้ว่า ตอนนี้งานเมืองยังไม่สงบมีการปล้น ฆ่าและการสร้างความวุ่นวาย ยังไม่สมควรกระทำพิธีกรรมดังกล่าว อีกประการหนึ่ง ลำพังเพียงการปราบปรามเพียงอย่างเดียวนั้นก็มิใช่ทางออกจำต้องหาแนวทางอื่นด้วยคือ (๑) การส่งเสริมการเกษตร (๒) สนับสนุนพาณิชย์กรรม และ (๓) การสนับสนุนข้าราชการที่ดี ซึ่งพระเจ้าวิชิตรราชก็ทรงทำตามทำให้บ้านเมืองสงบ ต่อมาพราหมณ์ได้กราบทูลให้พระองค์เชิญเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ มาขอคำปรึกษาเรื่องการพิธีบูชายัญ ซึ่งที่ประชุมก็เห็นด้วย แต่ก็เห็นว่า ควรเรียกคฤหบดีผู้มั่งคั่งในเมืองนั้นมาปรึกษาซึ่งเหล่าคฤหบดีก็เห็นด้วย โดยการบูชาของพระเจ้าวิชิตรานั้นมีลักษณะดังนี้คือ

๑) มืองค์ ๘ ประการของพระเจ้าวิชิตรราช มีชาติตระกูลสูง มีพระรูปงาม มีทรัพย์มาก มีอำนาจ มีเมตตา มีการศึกษาดี เข้าใจสิ่งที่ศึกษาได้ดี และทรงเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา

๒) องค์ ๔ ของพราหมณ์ปุโรหิต คือ มีชาติตระกูล เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นผู้มั่งคั่งและเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญา^๒

๓) ยัญวิธี ๓ ประการคือ เมื่อทรงบูชามหายัญจะต้องไม่หวังว่า ทรัพย์จะต้องหมดเปลือง ขณะทำพิธีก็ไม่ควรหวังว่าทรัพย์กำลังหมดเปลืองไป และเมื่อทำพิธีแล้วก็ไม่ควรเสียดายทรัพย์ที่ใช่ไปแล้ว

๔) อากา ๑๐ ก่อนการบูชายัญ คือ เจาะจงเลือกทำเฉพาะบุคคลที่มีศีล ๕ และอกุศลกรรมอื่น ๆ (กุศลกรรมบถ ๑๐)

^๑ สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, **ธรรมบท ภาค ๑ แปลโดยพญชชนะ** (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๒-๑๐๗.

^๒ ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐.

๕) บริวาร มีอาการ ๑๖ ประการที่ทรงบรูชาญคือ ๑.) ไม่มีใครคัดค้าน ๒.) ไม่มีอำมาตย์ข้าราชการ .ได้คัดค้าน ไม่มี พราหมณ์มหาศาล หรือคฤหบดี คัดค้าน พระยังเป็นผู้มีชาติตระกูล มีรูปร่างสง่างาม มีทรัพย์มั่งคั่ง เป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจมีจิตเมตตา คงแก่เรียน เข้าใจสิ่งที่เรียนเป็นบัณฑิต แม้พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์ก็มีชาติตระกูลคงแก่เรียน เป็นผู้มั่งคั่ง และเป็นบัณฑิต

ในพิธีการบรูชาญนั้น ไม่มีการฆ่าสัตว์ไม่ทำให้ใครเดือดร้อนจะกระทำโดยใช้พีชเท่านั้น และในการบรูชาญก็ได้รับการสนับสนุนจากมหาชน เพราะเป็นการบริจาคทาน ซึ่งต่อมา กฎทัณฑ์พราหมณ์ได้ถูกลดอีกว่า นอกจากบัญญัติดังกล่าวแล้วยังมีบัญญัติไม่ต้องใช้ทรัพย์มากเช่นนั้นเมื่ออยู่หรือ พระพุทธรูปทรงตอบว่า มี ก็คือนิทานหรือทานที่ทำเป็นนิตย ถวายเจาจงภิกษุผู้มีศีล ย่อมมีอานิสงส์มากกว่า เป็นต้น ในการสนทนากฎทัณฑ์พราหมณ์ได้ถามถึงลำดับของทานหรือบัญญัติให้ผลมาก ซึ่งพระพุทธรูปทรงอธิบายความเป็นลำดับ ๆ ไป จนถึงการบรูชาญคือการใช้ชีวิตแบบบรรพชิตบำเพ็ญเพียรจนบรรลุวิชา ๘ ตัตมูลรากกิเลสได้ นั่นถือเป็นการบรูชาญที่เลิศกว่าการบรูชาญทั้งปวง

เมื่อจบการสนทนากฎทัณฑ์พราหมณ์ก็ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกคือยกเลิกการนับถือพราหมณ์ ในเพราะการอธิบายของพระพุทธรูปตั้งแต่นั้น และได้รับฟังพระธรรมเทศนาคืออนุบุพพิกตามลำดับ เป็นผลทำให้ท่านบรรลุพระโสดาปัตติผล เป็นอุบาสกผู้มีศรัทธาไม่คลอนแคลนในพระศาสนา

จากการกล่าวมาทั้งหมดในเรื่องกฎทัณฑ์พราหมณ์นี้เราจะพบว่า พระพุทธรูปมีพระปรีชาสามารถมาก โดยเฉพาะในเรื่องของการทราบถึงสิ่งที่พราหมณ์จะถามทุกเรื่อง ซึ่งกุศโลบายที่ทรงนำมาใช้นั้นมีลักษณะดังนี้

๑) ทรงทราบความในใจของพราหมณ์ว่า จะถามเรื่องใดก่อนและทรงนำเรื่องนั้นมาโดยนำเรื่องการบรูชาญที่ไม่ต้องฆ่าสัตว์มาอธิบายโดยเน้นว่า การบรูชาญที่ดีคือการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

๒) ทรงอธิบายเรื่องการบรูชาญที่ให้อานิสงส์สำคัญคือ การลงทุนน้อยแต่ได้ผลมากจากน้อยไปหาสูงสุดก็คือการบวชเพื่อมุ่งพระอรหันต์ซึ่งถือได้ว่าเป็นการลงทุนที่น้อยแต่ได้ผลมาก ซึ่งกฎทัณฑ์พราหมณ์ก็เห็นด้วย และมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว ทำให้สามารถโยงความเชื่อมโยงให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นหลักการสำคัญของการใช้กุศโลบายก็คือ (๑) ต้องรู้พื้นฐานของสังคมสิ่งแวดล้อมในการใช้กุศโลบายแต่ละครั้ง (๒) ต้องรู้และเข้าใจข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับบุคคลที่จะใช้กุศโลบายนั้น (๓) ต้องรู้ถึงปัญหาหรือสิ่งที่เขาต้องการจะรู้ เมื่อมีความรู้พื้นฐานดังกล่าวแล้วก็สามารถที่จะใช้กุศโลบายให้ประสบผลสำเร็จได้

๔. กรณีการใช้กุศโลบายกับอภิกษุสาวกพราหมณ์ สำหรับการใช้กุศโลบายกับอภิกษุสาวกพราหมณ์เกิดขึ้นเนื่องจากพราหมณ์ผู้นี้มีญาติชื่อว่าภราทพราหมณ์ได้ออกบวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธรูป จึงมีความโกรธต่อพระพุทธรูปที่บังอาจแสดงธรรมจนสามารถชักจูงคน

ในตระกูลของตนออกบวชได้ จึงเดินทางไปที่พระเวฬุวัน เพื่อปรึกษาพระองค์ด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย ซึ่งพระองค์ก็ถืออาการนี้ เมื่อเขาตำจนพอใจแล้วพระองค์จึงตรัสถามด้วยพระสุรเสียงอันอ่อนนุ่่ม่ว่า พราหมณ์ปกติท่านมีญาติมาเยี่ยมบ้างหรือไม่ พราหมณ์ก็ตอบว่า มี เป็นครั้งคราว พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า เมื่อเขามาเยี่ยมท่านได้จัดอาหารเลี้ยงต้อนรับเขาหรือไม่ พราหมณ์ตอบว่า ได้จัดตามธรรมเนียม พระพุทธองค์จึงทรงตรัสถามต่อไปว่า ถ้าญาติต่าง ๆ เหล่านั้นไม่รับประทานของต้อนรับนั้นแล้ว จะตกเป็นของใคร พราหมณ์จึงตอบว่า ถ้าเขาไม่รับของพราหมณ์นั้นก็ตกเป็นของข้าพระองค์อย่างเดิม พระพุทธองค์จึงทรงสรุปว่า ในกรณีของท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านดำเราผู้ไม่ดำตอบ ท่านโกรธเราผู้ไม่โกรธตอบ เราไม่รับคำดำไม่รับการทะเลาะช่วยโยให้โกรธของท่าน คำดำเป็นต้นนั้นก็ต้องตกเป็นของท่านคนเดียว เมื่อได้ฟังเช่นนี้พราหมณ์ถึงกับอึ้งและยอมรับฟังสิ่งที่ทรงตรัสด้วยดี^๑

จากเหตุการณ์ดังกล่าวเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบาย (๑) ในการเอาชนะบุคคลผู้มุ่งมาทำร้ายหรือมาช่วยพระองค์ให้โกรธด้วยความโกรธ (๒) ในการหาวิธีหยุดมานะทิฐิของผู้ นั้นด้วยหลักของเหตุผลในเชิงอุปมาอุปมัย ในกรณีนี้จะพบว่า อักโกสภารทวาทพราหมณ์นั้นโกรธ และมุ่งมาดำพระองค์ แทนที่จะทรงมีท่าทีโต้ตอบก็ทรงให้ความนิ่งเป็นอาวู จากนั้นก็ปล่อยให้เขาตำจนพอใจ แล้วจึงถาม คือการใช้กุศโลบายให้เขาได้แสดงความคิดเห็นจนพอใจแล้ว จึงหาวิธีการถามให้จนมุม เพราะธรรมดาบุคคลผู้มีนิสัยก้าวร้าว ถ้าไม่ได้แสดงออกเต็มที่ก็จะไม่ยอมฟังใคร ต่อเมื่อเขาแสดงออกจนหมดฤทธิ์แล้วจึงถามในท่ามกลางของคนหมู่มาก จึงสามารถเอาชนะหรือคลายทิฐิของผู้มีทิฐิได้

๕. กรณีการใช้กุศโลบายเพื่อให้พระเจ้าปเสนทิโกศลลดความอ้วน สำหรับการใช้กุศโลบายนี้ปรากฏชัดเจนในทณปากสูตรเกี่ยวกับการหาอุบายเพื่อลดความอ้วนหรือลดความอึดอัดของพระเจ้าปเสนทิโกศลในกรณีที่ทรงเสวยพระกระยาหารเข้าไปเป็นจำนวนมาก แล้วมักจะออกกว่าราชการไม่ได้ เอาแต่เข้าห้องบรรทม วันหนึ่งพระองค์ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อหาอุบายลดความเป็นผู้มีมากในการบริโภค ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำวิธีมิให้เสวยพระกระยาหารมากก็คือ

๑) มีสติอยู่ตลอดเวลาคือระลึกได้ว่า การเสวยมาก ๆ ทำให้อึดอัด

๒) รู้จักประมาณในการบริโภค คือต้องระงับความอยากและเสวยพอประมาณ

หากทำได้ตามกุศโลบายที่ทรงแนะนำนั้นก็จะสามารถบรรเทาความอึดอัดอันเนื่องมาจากการบริโภคอาหารเกินประมาณได้ ซึ่งเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ฟังดังนั้น ได้สั่งให้คนสนิทเรียนเอาคานานี้ไปท่องแล้ว เมื่อคราวจะเสวยได้ยินคานานี้ก็จะจด ได้ทำให้ร่างกายกระปรี้กระเปร่าสบายตัวมากขึ้น^๒

^๑ ส.ส. (ไทย)๑๕/๑๘๘/๒๖๕.

^๒ ส.ส. (ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๑.

จากกรณีดังกล่าวเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายในการให้ข้อแนะนำผู้ที่ชอบบริโภคเกิดประมาณจนเกิดโทษด้วยการให้เป็นผู้มีสติไม่หลงมัวเมาในการบริโภค ซึ่งถือได้ว่าเป็นการให้คำแนะนำในเรื่องของอุปนิสัยการกินอยู่ที่พอเพียง

๓.๒.๒.๔ ลักษณะการใช้กุศโลบายกับอุบาสิกา

สำหรับการใช้กุศโลบายกับอุบาสิกานั้นถือได้ว่าเป็นการให้หลักคิดและแนวทางในการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่นเหมือนกับกรณีของอุบาสก ซึ่งลักษณะการใช้กุศโลบายกับอุบาสิกานั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้ดังนี้

๑. กรณีการใช้กุศโลบายกับนางวิสาขา มหาอุบาสิกา สำหรับกรณีของนางวิสาขานั้นถือได้ว่าเป็นกรณีศึกษาพิเศษ เฉพาะนางวิสาขานั้นเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในฐานะเป็นมหาอุบาสิกา คือผู้ให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ดังนั้น กรณีการใช้กุศโลบายกับนางวิสาขาจึงมีอยู่หลายกรณี แต่ผู้วิจัยจะพินิจนำมาศึกษาเฉพาะกรณีที่สำคัญคือ การใช้กุศโลบายในกรณีที่น่างสฺยเสียหลาน ในกรณีนี้ นางวิสาขาได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพราะเหตุคือความสฺยเสียหลานที่รักไปคนหนึ่ง เมื่อไปถึงพระพุทธองค์จึงทรงตรัสถามนางว่า นางต้องการบุตรและหลานเท่ากับจำนวนมนุษย์ในเมืองสาวัตถีหรือไม่ นางจึงตอบว่าใช่ พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า ในเมืองสาวัตถีนี้มีคนตายวันละเท่าไร นางจึงกราบทูลว่า ๘ คนบ้าง ๗ คนบ้าง ที่วางจากคนตายนั้นไม่มีเลย พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า ถ้าเธอมีบุตรหลานมากขนาดนั้นแล้วพวกเขาตายทุกวันเธอไม่ต้องร้องไห้ทุกวันหรือ เมื่อได้ยินเช่นนั้นนางจึงกราบทูลว่า หม่อมฉันพอเพียงแล้วสำหรับบุตรหลาน เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธองค์จึงทรงตรัสต่อไปว่า ถ้าใครก็ตามมีความรักถึงร้อย ก็มีความทุกข์ถึงร้อย ผู้ใดมีความรักเท่าใดก็ทุกข์เท่านั้น ดังนั้นหากผู้ใดไม่ปรารถนาทุกข์มาก ก็ไม่ควรทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก (มากนัก)^๑

จากการกล่าวมาเราจะพบว่า เพื่อเป็นการบรรเทาความทุกข์ของนางวิสาขา พระพุทธองค์จึงทรงใช้กุศโลบายยกเอาเรื่องคนตายในเมืองสาวัตถีมาเพื่อให้นางวิสาขาเห็นว่า ถ้านางปรารถนาบุตรหลานจำนวนมากเหมือนคนในเมืองสาวัตถีแล้ว ก็จะทำให้นางต้องมีทุกข์เท่ากับจำนวนของผู้ที่สฺยเสียบุคคลผู้เป็นที่รักไป ดังนั้น หากไม่ต้องการที่จะมีทุกข์จึงไม่ควรไปสร้างความรักกับใครให้มากนัก

๒. กรณีการใช้กุศโลบายกับนางปุณณอุบาสิกา นางปุณณาเป็นคนที่รับใช้ในบ้านของเศรษฐีคนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ทำหน้าที่ในการซ่อมข้าว วันหนึ่งนางซ่อมข้าวตลอด ได้มองขึ้นไปบนภูเขาแล้วมองเห็นแสงไฟอันเกิดจากการใช้ฤทธิ์เนรมิตชั้นของพระทัฬหฬลบุตรซึ่งท่านได้เนรมิตให้มีภิกษุเดินทางสองไปเพื่อให้แสงสว่างแก่ผู้ปฏิบัติธรรมภายในอารามตลอดทั้งคืนจึงคิดว่าเราทำงานเพราะความยากจนแต่ภิกษุเหล่านั้นมีกิจอะไรถึงไม่หลับทั้งคืน จึงคิดจะไปที่อาราม แต่ก่อนไปก็ได้นำขนมข้าวเหนียวปิ้งแล้วเอาใส่พกชายผ้าไว้ด้วยคิดว่า จะใช้เป็นอาหารระหว่างทาง แต่ในระหว่างทางได้

^๑ ข.อุ. ๑/๒/๔๐๖-๔๐๗.

พบกับพระพุทธองค์ซึ่งกำลังจะเสด็จเข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตในเวลาเช้าจึงคิดจะถวายทาน แต่ก็เกรงว่าพระพุทธองค์จะไม่ทรงรับ แต่ก็คิดว่า ไม่ว่าจะมียุทธธรรมอย่างไรก็จะถวายจึงได้ถวายอาหารนั้น และกราบทูลว่าขอให้รับและบริโภคาหารที่นางถวาย เมื่อพระพุทธองค์ทราบเช่นนั้นจึงแสดงอาการที่จะประทับนั่ง พระอานนท์จึงจัดที่ประทับนั่งให้แล้วพระพุทธองค์จึงกระทำภตติกิจในที่ที่นางจะพึงมองเห็นได้ และได้แสดงธรรมแก่นางจนบรรลุพระโสดาปัตติผล^๑

จากการกล่าวมาทั้งหมดในเรื่องของนางปุลณทาสีนั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์ได้ทรงใช้กุศโลบายที่สำคัญในการที่จะยังศรัทธาให้เกิดกับนาง กล่าวคือนางคิดว่า พระพุทธองค์ไม่ทรงสนใจภัตตาหารที่นางถวายเป็นแน่ เพื่อให้นางได้เห็นจึงประทับนั่งและฉันภตติกิจในที่นั้นทันที เพื่อให้นางได้เห็น ว่า พระองค์ไม่ได้ทรงรังเกียจภัตที่นางถวาย เป็นเหตุให้นางเกิดความซาบซึ้งและน้อมจิตไปสู่การฟังธรรมจนบรรลุในที่สุด

๓.๒.๒.๕ ลักษณะของการใช้กุศโลบายกับเดียรฉัตรหรือนักบวชนอกศาสนา

คำว่า “เดียรฉัตร” หรือนักบวชนอกศาสนานั้นคือ บรรดานักบวชที่บวชในศาสนาอื่น ๆ นอกพระพุทธศาสนา เช่น พราหมณ์ เชน หรือ ปริพาชก อเจลกะต่าง ๆ ที่มีปรากฏในสมัยพุทธกาลนั้น ซึ่งพระพุทธองค์จำต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งเดียรฉัตรกับพระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นกลุ่มนักศาสนาที่อยู่กันคนละข้าง และโดยมากเดียรฉัตรมักจะเป็นฝ่ายไม่พอใจพระพุทธศาสนา เนื่องจากเมื่อพระพุทธองค์ได้อุบัติขึ้นแล้ว เป็นเหตุให้ลาภและสักการะของเดียรฉัตรทั้งหลายได้เสื่อมลงเป็นอันมาก ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้เหล่าเดียรฉัตรทั้งหลายใช้ความพยายามที่จะทำลายพระพุทธศาสนาโดยนัยต่างๆ ซึ่งหนึ่งในวิธีการนั้นก็คือ การต่อสู้กันด้วยเชิงแห่งวาจาหรือการโต้ว่าตีเพื่อข่มหรือเพื่อเอาชนะซึ่งกันและกัน โดยพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการหรือกุศโลบายในการเอาชนะเดียรฉัตรนั้นโดยนัยต่างๆ กัน ซึ่งเราสามารถที่จะนำมาพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

๑. การใช้กุศโลบายโต้ตอบกับอเจลกะ (นักบวชซีเปลือย) ชื่อว่ากัสสปะ ในการใช้กุศโลบายในครั้งนี้เป็นการสนทนากันด้วยเรื่องการประพฤติดะชะว่า ในทางพระพุทธศาสนากับซีเปลือยแตกต่างกันอย่างไร โดยกัสสปะได้อธิบายว่า ลัทธิอเจลกะนั้นประพฤติดะชะโดยการไม่นั่งห่มไม่รับอาหารที่คนอื่นให้ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ กินแต่หญ้า กินอาหารบูต อดอาหาร กินขี้วัว และทรมานร่างกายโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น ยืนตลอด หรือนั่งตลอด โดยเห็นว่า วิธีการเหล่านี้เป็นวิธีการลอยบาป พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าพึงการเน้นในเรื่องการทรมานตนเอง โดยไม่เน้นการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ยังไม่เรียกว่าพราหมณ์ คนที่ปฏิบัติเพื่อโน้มเอียงไปตามหลักไตรสิกขาเท่านั้นจึงจะเรียกว่าสมณะหรือพราหมณ์ อเจลกะกัสสปะจึงกราบทูลต่อไปว่า แล้วไตรสิกขาคือศีล สมาธิ

^๑ สามมณอุทิส ศิริวรรณ เปรียญ, ธรรมบท ภาคที่ ๖ แปลโดยพยัญชนะ (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๔-๑๘๖.

ปัญญา นั้นคืออะไร พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายแนวทางการเข้าถึงหลักไตรสิกขาตั้งแต่การบวช การปฏิบัติธรรม จนถึงการบรรลุพระอรหันต์คือผู้ที่เพียบพร้อมด้วยการปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อ กัสสปะซีเปลือยได้ฟังแล้วเกิดความซาบซึ้งและขอบวชในบวรพระพุทธศาสนา แต่การเป็นนักบวชนอก ศาสนามาก่อน พระพุทธองค์จึงทรงไม่อนุญาตให้บวชโดยทันที แต่ต้องให้ปฏิบัติก่อน ๔ เดือน เพื่อดู อุปนิสัย เมื่อครบกำหนดจึงให้บวชและถือได้ว่าเป็นผู้เข้าสู่ร่มกาสาวพัตร์โดยแท้จริง^๑

จากกรณีดังกล่าวเราจะพบว่า พระพุทธองค์ได้ทรงใช้กุศโลบายกับเดียริถย์ช็อกกัสสปะนี้อยู่ ๒ ตอน คือ (๑) ในขณะที่เขาเข้ามาสนทนาด้วยก็ทรงต้อนรับและสนทนาเข้าสู่ประเด็นที่เขาต้องการ อยากราบ คือเรื่องการบำเพ็ญตบะ และทรงเน้นย้ำถึงหลักการของพระพุทธศาสนาในเรื่องของการ บำเพ็ญเพียรในศีล สมาธิ ปัญญา จนเขาสามารถเข้าใจและเลื่อมใส (๒) เมื่อเขาเลื่อมใสแล้วก็ใช้กุศโล บายเพื่อการพิสูจน์ความตั้งใจคือการให้อยู่ปริวาสก่อน ๔ เดือน จึงจะให้บวช ซึ่งถือเป็นกุศโลบายที่ จะให้เขาได้ฝึกในวัตรปฏิบัติที่เป็นแบบอย่างของพระพุทธศาสนาเสียก่อน

๒. กรณีการใช้กุศโลบายกับสุนทริกพราหมณ์ สำหรับการใช้กุศโลบายกับสุนทริก พราหมณ์นั้น เกิดขึ้นเนื่องจากสุนทริกพราหมณ์ได้ถามปัญหาเรื่องน้ำที่ใช้สำหรับอาบเพื่อชำระบาป หรือการลอยบาป ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตอบว่า แม่น้ำนั้นช่วยอะไรได้ไม่ คนพาลทำกรรมชั่วไม่ว่า จะไปอาบน้ำในทำน้ำศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นประจำก็หาได้ชำระความชั่วที่ทำให้บริสุทธิ์ได้ไม่พราหมณ์ ทำนจอาบน้ำในศาสนาของเราให้เกิด จงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่พูดเท็จไม่เบียดเบียน สัตว์ ไม่ลักทรัพย์แล้ว จำเป็นจะต้องไปยังทำน้ำคยาทำไม แม้การดื่มน้ำในทำน้ำนั้นก็มีประโยชน์ ะไรกับท่าน เมื่อจบการสนทนาสุนทริกพราหมณ์ก็เลื่อมใสในคำสอนดังกล่าวและได้ทูลขอ การบวชในสำนักของพระพุทธองค์ และได้บรรลุพระอรหันต์ชื่อว่า พระภราทวาชเถระ^๒

๓. กรณีการใช้กุศโลบายกับสัจจนิกครณ์ สำหรับสัจจนิกครณ์นั้นถือได้ว่า เป็นนักไต่คว้าที่ ชั้นยอดเป็นผู้มีปัญญามาก เป็นน้องชายของภิกษุณีชื่อว่า สัจจาปชาหุราสิริวัตตกา และ เลมา ซึ่งได้ บวชเป็นภิกษุณีเพราะเหตุคือการไต่คว้าที่แพ้พระสารีบุตรแล้วเปลื้องคำพูดโดยการบวชเป็นสาวกของ พระพุทธศาสนาจนบรรลุอรหันต์ ซึ่งบิดามารดาของภิกษุณีทั้ง ๔ นั้น รู้สึกเสียใจมาก และตั้งใจว่าจะ ใ้ลูกชายคนเล็กคือสัจจนิกครณ์เป็นผู้มาทำประลองการไต่คว้าที่กับพระพุทธองค์เพื่อให้ฝ่ายพระพุทธ องค์กรพ่ายแพ้ โดยการที่จะเอาชนะพระพุทธองค์ได้ สัจจนิกครณ์ได้ใช้กุศโลบายสำคัญ ก็คือการชักชวน เอาพระเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ พระองค์ แวดล้อมไปด้วยเพื่อใช้เป็นเงื่อนไขในทางจิตวิทยาว่า ตนเอง นั้นเก่งมีบริวารซึ่งเป็นกษัตริย์แวดล้อมถึง ๕๐๐ คน ซึ่งถือเป็นกุศโลบายของฝ่ายนักบวชนอกศาสนา

^๑ ที.สี. (ไทย)๙/๓๗๑-๔๐๕/๑๑๑-๑๗๔.

^๒ ม.มู. (ไทย)๑๒/๗๐-๘๐/๖๒-๖๙.

เมื่อได้เวลาสังฆนิครนถ์พร้อมด้วยพระเจ้าลิจฉวีก็ได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธองค์พร้อมกับการตั้งปัญหา โดยปัญหาที่สังฆนิครนถ์นั้นมาถามคือ การปฏิเสศคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่าชั้น ๕ นั้นเป็นตัวตน เป็นของเที่ยง เพราะถ้าไม่เที่ยงแล้วใครจะรับผลของการกระทำบุญ - บาป เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธองค์จึงยกอุปมาว่า เหมือนกับพระราชาทั้งหลายได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่อยู่แล้วมีอำนาจจะฆ่าหรือรับทรัพย์สินของคนในแว่นแคว้นได้หรือไม่ สังฆนิครนถ์ก็ตอบว่าได้พระพุทธองค์จึงตรัสถามต่อไปว่าที่ท่านยอมรับว่า ชั้น ๕ เป็นอัตตาแล้ว ท่านสามารถหรือที่จะบอกชั้น ๕ ว่า อย่ายา เป็นอย่างนั้นอย่าเป็นอย่างนี้ อย่ายเจ็บอย่าป่วยหรืออย่าทรุดโทรม เป็นต้น ซึ่งสังฆนิครนถ์ก็ตอบไม่ได้ จนถูกพระองค์รูดด้วยคำถามจึงตอบว่าใช่ จึงทรงถามต่อไปว่า สิ่งใดก็ตามไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข สังฆนิครนถ์ตอบว่า เป็นทุกข์ พระพุทธองค์จึงตรัสถามต่อไปว่า ถ้าเป็นทุกข์ควรหรือที่นะยึดว่าเป็นตัวของเรา สังฆนิครนถ์จึงตอบว่า ไม่ควร ในที่สุดพระพุทธองค์จึงได้สรุปว่า สิ่งที่สังฆนิครนถ์ยึดมั่นนั้นเป็นความถือผิด เป็นเพียงคำพูดที่พูดไปอย่างเพื่อเจ้อ เท่านั้น ในที่สุดสังฆนิครนถ์ก็ยอมและนิมนต์พระพุทธองค์ให้ไปรับภัตตาหารที่บ้านของตน^๑

จากการกล่าวมาทั้งหมดในเรื่องของสังฆนิครนถ์นั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายที่สำคัญในการเอาชนะหรือโต้ตอบกับสังฆนิครนถ์ได้ดังนี้คือ

(๑) ทรงเปิดโอกาสให้ถามแล้วก็ทรงให้เขายอมรับว่า สิ่งที่ถามนั้น เขาเป็นคนถามเอง ไม่ใช่ผู้อื่น

(๒) จากนั้นก็ย้อนถามและใช้นิทานเป็นแนวเข้ามาประกอบการอธิบายในเรื่องนั้น โดยทรงเปรียบกับการเป็นเจ้าของแว่นแคว้นของพระราชา กับลักษณะของการที่มนุษย์จะพึงมีอำนาจเหนือร่างกายของตน ซึ่งในข้อนี้สังฆนิครนถ์ก็ไม่สามารถตอบได้ เป็นผลทำให้เกิดความละอายต่อเจ้าลิจฉวีทั้ง ๕๐๐ เป็นอย่างมาก ซึ่งแทนที่เจ้าลิจฉวีจะให้คุณกับตนเอง แต่ในเวลาที่พักพิงต่อพระพุทธองค์นั้น เจ้าลิจฉวีทั้งหมดกลับกลายเป็นผู้กดขี่ตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากเขาไม่อาจตอบคำถามได้

(๓) ในท้ายของการสนทนาก็ได้ทำความรู้จักและรับนิมนต์สังฆนิครนถ์ โดยแสดงให้เห็นว่า พระองค์มิได้โกรธเคืองหรือมีทิฐิอันจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งตัวสังฆนิครนถ์เองหรือแม้แต่บริษัทของพระพุทธศาสนาที่เห็นถึงพระเมตตาของพระพุทธองค์

๔. กรณีการใช้กุศโลบายในการโต้วาทีกับอัสสลายมาณพ สำหรับการใช้กุศโลบายในการโต้วาทีกับอัสสลายมาณพนี้เกิดขึ้นในเมืองสาวัตถี (พระเชตวัน) เมื่อพราหมณ์จากเมืองต่าง ๆ ประมาณ ๕๐๐ คนได้มาประชุมกันที่เมืองสาวัตถีเพื่อกระทำการกิจบางอย่างและในที่ประชุมได้มีการคัดเลือกพราหมณ์ผู้มีสติปัญญาขึ้นมาผู้หนึ่งคือ อัสสลายมาณพ อายุ ๑๖ ปี เป็นผู้เฉลียวฉลาด เรียน

^๑ ม.มู. (ไทย)๑๒/๓๕๓ - ๓๖๓/๓๘๘-๓๙๙.

จบไตรเพท แล้วรู้คัมภีร์ต่าง ๆ อย่างเจนจบสามารถได้ว่าที่กับใคร ๆ มาเป็นจำนวนมาก เพื่อให้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่พระเชตวันเพื่อถามปัญหา / ใ้ได้ว่าที่ในเรื่องวรรณะ ๔ หรือการกำเนิดของพราหมณ์ ซึ่งเมื่อไปถึงพราหมณ์หนุ่มน้อยวัย ๑๖ ได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่า ในวรรณะทั้ง ๔ วรรณะ พราหมณ์ประเสริฐที่สุด วรรณะอื่นแล้ว วรรณะที่ขาวคือวรรณะพราหมณ์ วรรณะอื่น ๆ ดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่มีเชื้อพราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเป็นโอรสเกิดจากโอษฐ์ของพรหม เกิดจากพรหม เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้นเป็นทายาทของพรหม พระพุทธองค์มีพระศนะต่อเรื่องนี้อย่างไร พระพุทธองค์ตรัสอย่างชัดเจนว่า แม้พราหมณ์ก็เกิดจากโยนีของนางพราหมณีทั้งหลาย เหตุไฉนจึงยังจะบอกอีกว่า พราหมณ์เกิดจากโอษฐ์เป็นทายาทของพรหมเล่า และนอกจากนั้นก็ได้ทรงตอบปัญหาข้ออื่น ๆ ของอิสสลายมาณพอีกหลายข้อ จนมาณพน้อยจนมุมพระพุทธองค์จึงตรัสเป็นการสรุปว่า เมื่อก่อนท่านอ้างกำเนิด อ้างมนต์อ้างสิ่งต่าง ๆ แล้วในที่สุดก็กลับมายอมรับเป็นการพูดกลับไปกลับมา ซึ่งสิ่งที่พราหมณ์ได้เสนอมานั้นก็พิสูจน์ได้ว่าไม่เป็นจริงสักอย่าง ทำให้อิสสลายมาณพเก้อเขิน หมดปฏิกฎาณ และมีความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธองค์ ที่สุดก็ได้ปวารณาตัวเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^๑

จะเห็นว่า การใช้กุศโลบายกับสัจจนิกนรณนี้เป็นการใช้วิธีการโต้ตอบหรือตอบคำถามของพราหมณ์อย่างตรงไปตรงมาด้วยข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริงมิใช่เรื่องของจิตนาการเป็นเหตุทำให้สัจจนิกนรณไม่อาจโต้ตอบใด ๆ ได้

๓.๒.๓ สรุปวิเคราะห์ลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ

จากการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการใช้กุศโลบายกับบุคคลประเภทต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลมาทั้งหมดเราจะพบว่า

๑) ภาพรวมของการใช้กุศโลบายทั้งหมด เป็นไปในลักษณะของการใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหานั้นเกิดมาจากความทุกข์คืออวิชชาที่ห่อหุ้มจิตของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ก็ตาม แต่ก็มีกุศโลบายบางอย่างที่ทรงใช้ไปเพื่อการประสานประโยชน์ให้เกิดกับทั้ง ๒ ฝ่าย คือกรณีของพระองค์ลิมาล^๒ ที่พระพุทธองค์ทรงประสานประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับบ้านเมืองพระสงฆ์ (อดีตโจร) และพระศาสนา ซึ่งก็สามารถที่จะช่วยเหลือได้และก่อให้เกิดความผาสุกขึ้นในสังคม หรืออีกกรณีหนึ่งคือการมุ่งแก้ไขปัญหากายในคณะสงฆ์โดยเฉพาะเรื่องของความสามัคคีภายในคือเรื่องพระธรรมวินัยซึ่งทรงใช้ในกรณีของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี เป็นต้น

นอกจากนั้น ก็จะเป็นเรื่องการแก้ไขปัญหส่วนตัวอันเป็นปัญหาเฉพาะด้านเช่นปัญหาของนางปฐาจารา นางกีสาคอดมี เป็นต้น

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๑-๔๑๑/๕๐๑-๕๑๕.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๐.

๒) การใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหของบุคคลประเภทต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหของบุคคลประเภทต่าง ๆ ดังนี้คือ

ก) กรณีภิกษุ มุ่งที่จะใช้กุศโลบายเพื่อการสั่งสอนธรรมเป็นกรณีพระปัญจวัคคีย์ กรณีของพระราหุล เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะของการใช้กุศโลบายเพื่อการแสดงธรรมหรือการปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมมากกว่า เรื่องอื่น ๆ ยกเว้น เรื่องของภิกษุโกสัมพี เท่านั้น

ข) กรณีภิกษุณี มุ่งที่จะใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหส่วนตัว คือการตกอยู่ในภาวะของความทุกข์ยากอันเกิดจากการไม่อาจจะยอมรับเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจของตน เช่น นางปาณาจารย์ นางกิสาโคตมี ซึ่งล้วนสูญเสียบุตรอันเป็นที่รัก ดังนั้น การใช้กุศโลบายจึงเป็นเรื่องของการแนะนำให้ผู้ที่กำลังตกทุกข์นั้นให้คลายจากทุกข์และก้าวเข้ามาสู่การปฏิบัติธรรม

ค) กรณีอุบาสก มุ่งที่จะใช้กุศโลบายเพื่อให้เข้าถึงธรรม เน้นการกำจัดหรือลดทอนจิตใจในการดำเนินในชีวิต ที่ในบางคราวอุบาสกโดยมากมักจะตั้งตนไว้ผิด

ง) กรณีอุบาสิกา มุ่งที่จะใช้กุศโลบายเพื่อปลอบประโลมจิตใจให้เข้มแข็ง เช่น นางวิสาขา และเพื่อให้มีศรัทธาตั้งมั่น เช่น นางปุลณทาสี เป็นต้น

จ) กรณีเดียรฉัตร มุ่งที่จะใช้กุศโลบายเพื่อเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อปกป้องหรือแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อชักจูงจิตใจให้ผู้ที่มาโต้ตอบกับพระพุทธองค์ให้มีความเลื่อมใส กลายมาเป็นคนดี คือการพยายามใช้กุศโลบายแบบเปลี่ยนจากร้ายให้กลายเป็นคนดี เช่น กรณีของอัครโกสณพราหมณ์ที่โกรธพระพุทธองค์ แต่สุดท้ายก็ต้องยอมจำนนต่อพระพุทธองค์

๓.) ลักษณะการใช้กุศโลบาย สำหรับลักษณะของการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหในกรณีต่าง ๆ นั้นเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายในลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) การให้การต้อนรับอย่างอ่อนโยน หรือไม่ปิดกั้นการเข้าหาพระพุทธองค์จะพบว่า ผู้ที่จะเข้าพบโดยมากจะเข้าพบได้โดยง่าย

๒) การใช้การตอบคำถาม เมื่อมีการพูดคุยสนทนาซึ่งจะทรงคุยจะทรงใช้วิธีการสนทนา ๒ รูปแบบ คือ (๑) การย้อนถามเมื่อมีเรื่องการสนทนา (๒) การยกนิทานประกอบหรือตัวอย่างประกอบแล้วจึงย้อนถามเพื่อหาข้อสรุปอีกครั้งหนึ่ง

๓) ทรงให้ความคุ้นเคยกับผู้เข้ามาสนทนาทั้งที่เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือแม้แต่เดียรฉัตร เมื่อเขายอมรับหรือคลายจากทิฐิแล้วก็ทรงให้กำลังใจปลุกปลอบใจให้รู้สึกดีกับการเข้าพบพระพุทธองค์

จากการสรุปลักษณะการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่าการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหหรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นทรงวางกรอบการใช้ในลักษณะของการให้ความสำคัญหรือการให้การต้อนรับและใช้เทคนิควิธีการที่เหมาะสมกับผู้เข้ามาสนทนาด้วยอย่างมีขั้นตอนหรือมีระบบทำให้เกิดผลสรุปต่อการใช้กุศโลบายทุกครั้ง

๔) ความสำเร็จและความล้มเหลวในการนำกุศโลบายมาใช้ จากการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ และลักษณะการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์ในสมัยพุทธกาลนั้นเราจะพบว่า ในบางกรณีก็สำเร็จใน บางกรณีก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ซึ่งความสำเร็จและความล้มเหลวนั้นเราสามารถพิจารณาได้จาก ประเด็นดังต่อไปนี้

ก) กรณีที่ก่อให้เกิดความสำเร็จ เป็นกรณีที่ทรงใช้วิธีการหรือกุศโลบายสำหรับบุคคลผู้มี อหิชาศัยหรือวิบากที่เต็มพร้อมในการจะรับคำสอนดังที่ทรงเปรียบมนุษย์ไว้เหมือนบุคคลผู้ ประเภท^๑ คือ (๑) บัวพันน้ำ หมายถึงบุคคลที่มีอหิชาศัยพร้อม แม้แนะนำเล็กน้อยก็สามารถบรรลุได้ (๒) บัวปรึมน้ำ หมายถึง บุคคลผู้มีอหิชาศัยที่ยังพอแนะนำ อาศัยเวลาเล็กน้อยก็สามารถบรรลุได้ (๓) บัวใต้น้ำ หมายถึงบุคคลผู้มีอหิชาศัยที่พอจะแนะนำได้ แต่ต้องใช้เวลากุศโลบาย ในการแนะนำที่ ค่อนข้างหนักจึงจะพัฒนาเป็นปรึมน้ำและบัวพันน้ำได้ (๔) บัวใต้อ้น หมายถึง บุคคลผู้ไม่มีอหิชาศัย เป็นผู้ที่อยู่ในระดับปทประมาคือยากแก่การแนะนำไม่อาจนำเอาธรรมเข้าสู่สันดานหรือในอุปนิสัยได้ ใน กรณีที่สามารถที่จะแนะนำและก่อให้เกิดผลได้ก็คือ บุคคลประเภทที่ ๑ - ๓ เท่านั้น และจากกรณีที่ยก มาเราจะพบว่า โดยมากการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์กับบุคคลประเภทต่างๆ นั้น จะประสบ ผลสำเร็จคือสามารถนำจิตใจของเขาเหล่านั้นก้าวเข้าสู่ความเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาไม่คลอนแคลนได้เป็นเบื้องต้น และแม้ที่สุดก็คือการบรรลุพระอรหันต์ ซึ่งสาเหตุที่ทำให้การใช้กุศโลบายแล้ว ประสบผลสำเร็จก็คือ (๑) ทรงรู้เบื้องหลังของบุคคล - ศาสตร์- ความรู้ต่าง ๆ ของผู้ที่จะมาโต้แย้งหรือ เข้ามาพียงบารมีของพระองค์อย่างดี (๒) รู้ปัญญาที่เขาต้องการทราบเป็นอย่างดี (๓) รู้จริตและกุศโลบายที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี (๔) รู้จังหวะและโอกาสในการนำกุศโลบายแต่ละ ประเภทไปใช้ได้เป็นอย่างดี เกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้มันถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้การใช้กุศโลบาย ของพระพุทธองค์ประสบความสำเร็จได้

ข) กรณีที่ไม่ประสบความสำเร็จ จากการศึกษาตามนั้นเราจะพบว่า กรณีที่ทรงใช้กุศ โลบายในการแก้ไขปัญหานั้น โดยมากจะประสบความสำเร็จ แต่ที่ไม่ประสบความสำเร็จก็มี บ้างแต่น้อย เช่น กรณีคฤหบดีท่านหนึ่งที่มาถามปัญหาแล้วหนีไป แม้จะทรงให้คำอธิบายแล้วก็ตาม หรือกรณีของพระเทวทัตที่แม้จะพยายามให้ข้อคิดหรือแสดงวิธีการต่าง ๆ อันเป็นนัยให้เห็นแล้ว แต่ พระเทวทัตก็ยังคงทำกรรมชั่วอยู่ ซึ่งกรณีการใช้กุศโลบายแล้วไม่ประสบกับความสำเร็จนั้นพระพุทธ องค์ทรงถือว่า เป็นกรรมของบุคคลนั้นหรือเขาเป็นบุคคลประเภทบัวใต้อ้นซึ่งยากแก่การแก้ไข เป็นต้น

๕) ลักษณะของการใช้กุศโลบาย จากการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการใช้กุศโลบายของ พระพุทธองค์ ในกรณีต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเราจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้ กุศโลบายหรือนำกุศโลบายมาใช้ในลักษณะต่างๆ กัน ดังต่อไปนี้

^๑ วิ.ม. (ไทย)๔/๙/๑๔.

๑) **การใช้ฤทธิ์** ในการใช้กุศโลบายบางครั้งหรือโดยมากทรงใช้ฤทธิ์ที่สำเร็จมาจากการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือการเพ่งกสิณ ซึ่งฤทธิ์นี้พระองค์จะทรงส่งวนการใช้ จะไม่ใช่พร่ำเพรื่อ ตัวอย่างของการใช้ฤทธิ์ที่พบก็คือ กรณีการเนรมิตหญิงรูปงามเพื่อล่อจิตของนางเขมาให้รู้สึกเบื่อหน่าย^๑ หรือกรณีของโจรองคุลิมาล ที่วิ่งตามพระองค์ไม่ทัน เป็นต้น^๒ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นการใช้ฤทธิ์ เป็นกุศโลบายหรือวิธีการที่จะทำให้ผู้มีปัญญาเต็มรอบแล้วจะพึงได้รับประโยชน์

๒) **การใช้วิธีการตอบคำถามในเชิงอุปมาอุปมัย** คือการเปรียบเทียบและยกตัวอย่างประกอบการอธิบายธรรมในเรื่องนั้น เช่น กรณีของอภิกษุพราหมณ์ ที่ทรงเปรียบให้ฟังว่า ถ้ามีคนมาบ้านแล้วจัดหาข้าวน้ำของเคี้ยวของฉันให้เขาแล้ว เขาไม่รับของเหล่านั้นจะตกไปอยู่กับใคร พราหมณ์ตอบว่า ตกเป็นของเจ้าบ้าน จึงทรงให้ข้อคิดว่า คนที่ดำแล้ว คนถูกดำไม่โกรธตอบ คำดำก็ตกอยู่กับคนดำนั่นเอง^๓

๓) **การใช้ตัวแทน** ในการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์นั้น ในบางครั้งก็ไม่ทรงดำเนินการเองแต่ทรงใช้ตัวแทน เช่น พระสารีบุตรบ้าง พระโมคคัลลานะบ้างไปแทน เช่น กรณีการให้พระโมคคัลลานะทำหน้าที่ปราบนันทโพนันทนาคราช เพราะทรงรู้ว่าพระมหาโมคคัลลานะชำนาญในการเข้าออกถ้ำ เป็นต้น^๔

๔) **การใช้นโยบายเชิงรุก** ในการใช้กุศโลบายบางครั้งเมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปล่วงหน้าจึงมีปัญหาก็ทรงให้สาวกบางรูปไปดำเนินการทันที เช่น กรณีที่ทรงใช้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปนำภิกษุใหม่ ๕๐๐ รูปที่ถูกพระเทวทัตเกลี้ยกล่อมไป^๕ ซึ่งกรณีนี้ถือได้ว่าเป็นการดำเนินนโยบายเชิงรุก

๕) **การใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมือ** เช่น กรณีของพระราหุลที่ทรงใช้ให้ตักน้ำ น้ำ และกระจกส่องเป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการใช้เป็นกุศโลบายในการสอน

๖.) **การใช้สัจจะคือความจริง** ในการใช้กุศโลบายบางครั้งจะต้องอาศัยความจริงเป็นอุบายหรือกุศโลบายที่สำคัญในการสอนหรือใช้เป็นกุศโลบายที่นำมาแก้ไขปัญหาชีวิตให้กับผู้มีปัญหาหรือประสบปัญหาชีวิต เช่น กรณีนางกิสาโคตมิ ที่ทรงให้หาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย พอนางไปหาไม่เจอจึงคิดได้ว่า ความจริงแล้วความตายเป็นกฎของธรรมชาติที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้

^๑ ขุ.เถรี.อ. (บาลี)๑/๒๑-๒๓/๒๖๗.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๐.

^๓ ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๔๘๙- ๔๙๘.

^๔ ส.ส. (ไทย)๑๕/๑๘๘/๒๖๕.

^๕ วิ.จ. (ไทย)๗/๓๓๓/๓๔๗.

ลูกเราก็เป็นเช่นนั้น จะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงให้นางกิสสาโคตมีนี้นไปพบความจริงเอง จึงคิดได้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เหตุทั้ง ๒ ประการนั้นถือได้ว่า ลักษณะของการใช้กุศโลบายของพระพุทธองค์ในแต่ละครั้งที่มีหวังที่จะแก้ไขปัญหา สิ่งหนึ่งที่ไม่ทรงลืมหือก็คือการนำเอาอุปกรณ์หรือเครื่องมือมีฤทธิ์ เป็นต้น มาใช้ ซึ่งผลการใช้กุศโลบายดังกล่าวโดยมากก็ประสบผลสำเร็จด้วยดี

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้กุศโลบายในชีวิตประจำวันของคนในสังคมไทย

๔.๑ กุศโลบายกับกระบวนการแก้ไขปัญหาในชีวิตและสังคม

พระพุทธศาสนาถือได้ว่า เป็นศาสนาแห่งความรู้หรือของผู้รู้ตามนัยของความหมายของคำว่า “พุทธะ” หมายถึง ผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบาน ดังนั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาจึงถือได้ว่าเป็นการศึกษาถึงกระบวนการใช้ความรู้หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับความรู้หรือสติปัญญา ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระพุทธศาสนานั้นถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อกำจัดหรือขจัดความไม่รู้ไป โดยอาศัยกรอบแนวคิดที่สำคัญในกระบวนการสร้างสรรค์ความรู้ ก็คือ ปัญญา และเป็นที่ทราบกันว่า กุศโลบายนั้นก็ถือได้ว่าเป็นกระบวนการใช้ปัญญาหรือเป็นชื่อของปัญญา อีกประการหนึ่งที่พระพุทธศาสนาได้ถือได้ว่าเป็นวิธีการที่สามารถนำมาใช้สำหรับการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งปัญหาที่สามารถนำเอากุศโลบายมาใช้แก้ปัญหานั้นแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ด้วยกันคือ

๑. กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิต
๒. กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาของสังคม

๔.๑.๑. กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต

หากเราจะมีคำถามว่า แล้วอะไรล่ะ คือ ชีวิต อะไรคือปัญหาชีวิต และอะไรคือวิธีการที่เราสามารถจะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นได้ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากคำถามข้างต้นนั้นเราสามารถที่จะตอบได้ดังนี้ (ก) คำว่า “ชีวิต” นั้นแปลว่าการเป็นอยู่ ซึ่งตรงข้ามกับความตาย^๑ อะไรก็ตามที่เป็นอยู่ หายใจและเคลื่อนไหว หรือรับรู้ทางประสาทสัมผัสได้ สิ่งนั้นเรียกว่า ชีวิต ส่วน (ข) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตหรือปัญหาชีวิตนั้นก็คือ สิ่งที่ทำให้ชีวิตหรือการเป็นอยู่นั้นเกิดอุปสรรค ไม่สามารถที่จะทำให้ชีวิตดำเนินไปหรือเป็นอยู่ได้ตามปกติ หรือไม่เป็นไปตามครรลองของการมีชีวิตที่ดี ซึ่ง (ค) สิ่งที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหากับชีวิตนั้น พระพุทธศาสนายืนยันว่า คือความไม่รู้ (อวิชชา) ตามหลักของความเป็นจริงว่า อะไรคือ ทุกข์ อะไร คือเหตุของความทุกข์ อะไรคือการดับทุกข์ และอะไรคือวิถีแห่งการดำเนินไปเพื่อการดับทุกข์นั้น^๒ ทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากการที่ชีวิตมนุษย์ถูกครอบงำหรือบดบัง

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ (กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖๓.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๒.

ด้วยกิเลสอันเป็นรากเหง้าของความชั่วหรือความเศร้าหมองทุกอย่าง ๓ ประการคือ (๑) โลภะ คือ ความอยาก (๒) โทสะ คือความโกรธพยาบาทจองเวรซึ่งกัน (๓) โมหะ คือความหลงไม่รู้ความจริง^๑ และเมื่อมนุษย์ถูกอกุศลมูลหรือรากเหง้าของอกุศลทั้ง ๓ ประการนี้ครอบงำก็จะทำให้มีการคิด การพูด และการกระทำที่ผิดจากทำนองคลองธรรม หรือเป็นการกระทำที่เป็นไปในแนวทางของความไม่รู้อัน ถือได้ว่า เป็นสาเหตุหลักของการเกิดปัญหาหรือทำให้ชีวิตมีปัญหาอันเนื่อง

๔ .๑.๑.๑ วิธีการแก้ไขปัญหาของชีวิต (ความทุกข์) ก็คือการใช้ปัญญา

พระพุทธศาสนาเห็นว่า การที่จะแก้ไขปัญหาคำเนินชีวิตที่ผิดพลาดอันเกิดมาจาก ความไม่รู้อันมีรากเหง้ามาจากอกุศลมูลทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ได้ จะต้องมียุทธวิธีก็คือ การกำจัดอวิชชาที่คือความไม่รู้เสีย เมื่อกำจัดอวิชชานั้นเสียได้ ปัญหาของชีวิตก็จะหมดไป เมื่อปัญหาของ ชีวิตหมดไปแล้ว ก็จะก่อให้เกิดความสุข แต่ถามว่า แล้วเราจะเอาอะไรเป็นเครื่องมือในการแก้ไข ปัญหา นั้น สำหรับคำตอบนี้พระพุทธศาสนาได้เสนอว่า มียุทธวิธีแก้ไขก็คือ การใช้ปัญญาในการ พิจารณาเพื่อหาทางแก้ไข โดยคำว่า “ปัญญา” นั้น หมายถึง ความรู้ทั่ว , ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้ ความเข้าใจอย่างชัดเจน , ความรู้ความเข้าใจ แยกแยะได้ในเหตุผลดี ชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ ประโยชน์ เป็นต้น รู้ที่จะจัดเองจัดสรร , จัดการรอบรู้ ในกองสังขาร หรือการมองเห็นสรรพสิ่งตาม ความเป็นจริง^๒ ซึ่งปัญญานั้นถือว่า เป็นสิ่งที่สามารถสร้างหรือพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ เพราะเมื่อเรา สามารถพัฒนาปัญญาขึ้นแล้ว ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาในชีวิตได้

๑. การสร้างปัญญา สำหรับการสร้างปัญญาหรือการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา) นั้น สามารถที่จะทำให้เกิดขึ้นได้ โดย (๑) การฟัง คือการรู้จักการฟังในเรื่องที่ดีมีประโยชน์เกื้อกูลต่อการ แก้ไขปัญหาหรือฟังในสิ่งที่จะนำไปสู่การดับทุกข์ได้ การฟังที่ดีก็ย่อมจะได้รับปัญญาหรือก่อให้เกิด ปัญญาได้ (สุตมยปัญญา) (๒) การคิด คือ การใคร่ครวญโดยอุบายอันแยบคายหรือโยนิโสมนสิการ ใน หลัก ๓ ประการ คือ (ก) ใคร่ครวญฟังข้อความที่มีเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่ดีสามารถที่นำมาใช้ ประโยชน์ได้ (ข) ใคร่ครวญกับข้อที่เป็นข้อเสียของเรื่องนั้น ๆ หากนำมาใช้ก็จะเกิดโทษได้ (ค) ใคร่ครวญโดยการตัดสินใจว่าจะเลือกใช้วิธีการข้อดีหรือข้อเสียมาใช้กับสถานการณ์บุคคล สถานที่ จึง จะเหมาะสม และสามารถที่จะแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้^๓ การคิดใคร่ครวญโดยอุบายอันแยบคายเช่นนี้ ย่อมจะก่อให้เกิดปัญญาได้ (๓) การลงมือปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดผลด้วยการลงมือทำอย่างจริงจัง เพื่อ พัฒนาหรือเพิ่มทักษะให้เกิดขึ้น (ภาวนามยปัญญา)^๔ การกระทำได้เช่นนี้ก็ถือว่า สามารถสร้าง ปัญญา หรือความรู้ให้เกิดขึ้นได้

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๓๒๕.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า๑๖๕.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๘๕.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

๒ . อย่างไรก็ตาม แม้เราจะสร้างปัญญาขึ้นมาได้แล้ว ก็ยังไม่ถือว่าเป็นข้อสัมฤทธิ์ของการแก้ไขปัญญา การที่แก้ไขปัญหานั้นได้ก็ต้องรู้จักการใช้ปัญญา เปรียบเสมือนคนที่มีเครื่องมือในการทำงาน ลำพังแต่มีเครื่องมือ แต่ไม่อาจจะใช้หรือไม่รู้จักวิธีการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ การมีเครื่องมือนั้นก็ไม่มีประโยชน์อะไร การที่มนุษย์เรามีปัญญาก็เช่นกัน หากไม่รู้จักการนำมาใช้ก็ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ดังนั้น เมื่อมีปัญหาแล้วก็ต้องรู้จักใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งการรู้จักใช้นั้นจัดอยู่ในรูปแบบของคำว่า “ภาวนา” คือการนำมาใช้ให้เกิดผล

สำหรับการใช้ปัญญานั้นพระพุทธศาสนาได้เสนอว่า จะต้องรู้จักการใคร่ครวญ ความเป็นเหตุเป็นผลและรู้ในหลักการใช้ปัญญา ๓ ประการ ดังนี้คือ

- ๑) รู้ว่าอะไรคือสิ่งที่เป็นประโยชน์ อะไรคือข้อดีและอะไรคือความเจริญของสิ่ง ๆ นั้น รู้ว่าจะนำไปใช้อย่างใด จึงจะเกิดผล (อายุโกศล)
- ๒) รู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อะไรคือข้อเสีย อะไรคือความเสื่อมของสิ่ง ๆ นั้น รู้ว่าถ้านำสิ่งนั้นไปใช้จะก่อให้เกิดโทษอย่างไร (อุปายโกศล)
- ๓) รู้จักการเลือกเอาข้อดีข้อเสียทั้ง ๒ อย่างนั้นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับบุคคล สังคม เหตุการณ์ เป็นต้น ซึ่งความรู้ในข้อนี้จัดเป็นความฉลาดในการเลือกใช้วิธีการ หรืออุบาย (อุบายโกศล)

ในหลักเกณฑ์ทั้ง ๓ ข้อนี้เองที่จัดเข้าในหมวดปัญญาสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยปัญญา^๑ เมื่อมนุษย์มีความพร้อมด้วยปัญญาดังกล่าว ก็จะสามารถนำเอาปัญญามาประยุกต์ใช้ให้เกิดกับตนเองคือ สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตของตนเองได้

สำหรับการใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาชีวิตหรือแก้ไขปัญหานั้น ๆ นั้นมีอยู่ ๒ ประเภทคือ

๑.) การใช้ปัญญาตามปกติ เป็นการใช้ปัญญาคือความรู้ในการแก้ไขปัญหาในสภาวะการณ์ที่ปกติ เช่น การเรียนการศึกษา หรือการทำงานตามปกติ ซึ่งจะต้องใช้ความรู้ความสามารถเข้าไปแก้ไขปัญญา ปัญญาประเภทนี้เรียกว่า ปัญญาตามสภาวะคือการแก้ไขปัญหามาตามธรรมดาของเรื่องที่เกิดขึ้น

๒.) การใช้ปัญญาในภาวะคับขัน คือเมื่อตกอยู่ในเหตุการณ์ที่จวนเจียนที่จะพลาดพลั้งก็สามารถนำปัญญาประเภทนี้มาใช้ได้อย่างทันท่วงที เช่น กรณีที่ภิกษุกำลังฆ่าตัวตาย ขณะที่จิตจะหลุดจากร่างก็น้อมจิตไปพิจารณาถึงสภาวะธรรมและหลักคำสอนของพระพุทธองค์ คือหลักพระไตรลักษณ์ ได้แก่ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตาของสรรพสิ่ง ทำให้จิตเป็นสมาธิและตัดกิเลสได้^๒

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๘๕. มหามกุฏราชวิทยาลัย. ธรรมมานุกรม. (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๓), หน้า ๘๐.

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๘๕.

การใช้ปัญญาแบบนี้เรียกว่า เป็นการใช้ปัญญาในภาวะคับขัน หรืออีกกรณีหนึ่งก็คือ หญิงสาวกำลังจะถูกโจรผลักลงหน้าผา พลันคิดได้ว่า มีปัญญามีโซ่เอาไว้กัน แต่ต้องนำมาใช้ จึงได้ใช้อุบายหลอกให้โจรตายใจแล้วแก้ไขสถานการณ์จนตัวเองมีชีวิตรอดปลอดภัยกลับมาได้ ซึ่งก็ถือว่าเป็นการใช้ปัญญาในภาวะคับขัน ซึ่งปัญญาในลักษณะนี้เองที่เรียกว่ากุศโลบาย

๔.๑.๑.๒ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวัน

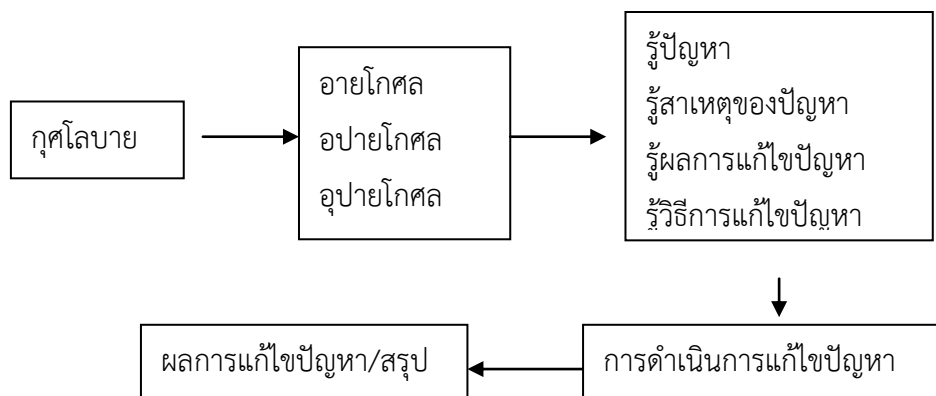
สำหรับการนำเอากุศโลบายมาปรับใช้ในการแก้ไขปัญห (ความทุกข์) ในชีวิตประจำวัน นั้น เราสามารถที่จะพิจารณาลักษณะการนำไปใช้หรือกรอบความคิดที่สำคัญได้ ดังต่อไปนี้

๑.) กรอบการใช้กุศโลบายในการแก้ไขปัญหในชีวิต สำหรับการแก้ไขปัญหในชีวิต นั้นถือได้ว่า เป็นการแก้ไขปัญห (Solution) ที่เกี่ยวเนื่องกับความทุกข์อันเกิดขึ้นในการดำเนินชีวิต ปัจจุบัน เช่น ความเจ็บป่วย ความอดอยาก ความโกรธ ความอิจฉาริษยา การถูกรุจาจากบุคคลอื่น ๆ ในสังคม เป็นต้น ซึ่งการจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้นั้น พระพุทธศาสนาเห็นว่า ควรดำเนินการแก้ไขปัญหตามหลักการของการใช้กุศโลบาย ดังนี้คือ

- ก.) การพิจารณาโดยอุบายอันแยบคายให้เห็นถึงสภาพของปัญห (ความทุกข์) นั้น ว่า ชีวิตเป็นทุกข์แบบไหน อะไรคือความทุกข์หรือปัญหของตัวเอง
- ข.) การพิจารณาให้เห็นถึงสาเหตุของปัญห (สมุทัย) ว่า อะไรคือสาเหตุสำคัญของปัญหาดังกล่าวนั้น หรือปัญหานั้นเกิดขึ้นมาจากสาเหตุอะไร
- ค.) การพิจารณาให้เห็นถึงบทสรุปว่า การแก้ไขปัญหานี้มีอะไรเป็นผล หรือถ้าแก้ไขปัญหานี้ได้จะเกิดผลอย่างไร
- ง.) การพิจารณาเลือกหรือลงมือปฏิบัติตามมรรค คือหนทางที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหต่าง ๆ นั้นให้ได้^๑

เราจะพบว่า กรอบความคิดในการแก้ไขปัญหทั้ง ๔ ประการนี้ที่จัดได้ว่า เป็นกรอบความคิดสำคัญที่จะมาใช้ในการแก้ไขปัญห และกรอบทั้ง ๔ ประการ นี้เองจัดได้ว่า เป็นกรอบความคิดสำคัญที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตได้ ซึ่งเราสามารถที่จะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างกรอบความคิดดังกล่าวกับการใช้กุศโลบายได้จากแผนภาพนี้

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

จากแผนภาพเราจะพบว่า ในการแก้ไขปัญหานั้น จำเป็นต้องใช้กลยุทธ์คือความฉลาดในการเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาคือลักษณะของการใช้ปัญญาทั้ง ๓ และปัญญาทั้ง ๓ นั่นก็คือกรอบแนวคิดสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาคือหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งหากเราพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์ก็จะพบว่า การแก้ไขปัญหานั้นจะต้องอิงอาศัยกรอบของหลักการในเรื่องการใช้ปัญญาทั้ง ๓ และ หลักอริยสัจทั้ง ๔ ประการด้วย การแก้ไขปัญหาก็จะประสบผลสำเร็จ

๔.๑.๑.๓ กรณีตัวอย่างการประยุกต์ใช้กลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหามนุษย์เรา นั้นต้องประสบกับปัญหานานัปการ ทั้งในด้านปัญหาภายนอกคือปัญหาที่สืบเนื่องจากการบริหารร่างกายให้มีความสุข กับปัญหาภายในคือปัญหาที่เกิดกับสภาวะของจิตที่มนุษย์จำเป็นต้องพัฒนาหรือฝึกควบคุมให้อยู่ในกรอบหรือในเกณฑ์ที่พึงประสงค์ เมื่อจะกล่าวถึงการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ในสังคมเราปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า มนุษย์ต้องประสบกับปัญหาชีวิตทั้งภายในและภายนอกนานัปการ

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษากรอบแนวคิดดังกล่าวเพื่อให้เห็นถึงกรณีการประยุกต์ใช้กลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหามนุษย์ในสังคมให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงจะนำเสนอกรณีตัวอย่างเพื่อประกอบการพิจารณาดังนี้

๑.) ปัญหาความโกรธ ซึ่งถือเป็นปัญหาด้านจิตใจอันเนื่องมาจากการได้รับความกระทบกระเทือนจากสิ่งภายนอก ทำให้จิตใจร้อนรนและไม่อาจจะควบคุมตนเองได้ ในบางครั้งอาจจะก่อให้เกิดโทษกับบุคคลรอบข้าง เช่น เกิดการทำร้ายร่างกายจนถึงขั้นประหารชีวิตกันได้ ดังนั้น ความโกรธจึงเป็นสิ่งที่มิโทษ หากมนุษย์รู้จักการควบคุมความโกรธได้แล้วก็จะทำให้มีความสุขได้^๑ ซึ่งการที่จะบรรเทาความโกรธได้นั้นพระพรหมคุณาภรณ์ ได้เสนอกลยุทธ์หรือวิธีการที่จะบรรเทาความโกรธไว้ดังนี้

^๑ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

- ก.) ให้นึกถึงผลเสียของความเป็นคนมักโกรธ หมายถึง การที่จะบรรเทาความโกรธได้ จิตของผู้นั้นจะต้องมีสติและให้นึกถึงผลเสียของการแสดงความโกรธของคนมักโกรธว่า เป็นอย่างไร เมื่อเห็นภาพหรือโทษของคนที่มักโกรธแล้ว เราจะคลายความโกรธลงได้บ้าง
- ข.) พิจารณาถึงโทษของความโกรธ พระพุทธองค์ทรงสอนอยู่เสมอว่า คนโกรธมักจะเป็นผู้ที่มีผิวพรรณไม่งดงาม นอนเป็นทุกข์ ไม่มีความสุข ความโกรธทำให้คนข้าง ๆ พลายอารมณ์เสียและเกิดภาพลักษณ์ที่ไม่ดีกับตนเอง เมื่อเห็นโทษดังกล่าวก็จะคลายโกรธลงไปได้บ้าง
- ค.) ให้นึกถึงความดีของคนที่โกรธเรา ในการดำเนินชีวิตคนเราตามปกติก็เป็นธรรมดาที่จะต้องมียุทธธรรม คือ ทั้งรัก โลภ โกรธ หลง เป็นธรรมดา เพราะยังไม่ตัดกิเลสได้ แต่คนเราทุกคนก็มีทั้งดีและไม่ดี ในเวลาที่เขาโกรธเรา แทนที่เราจะโกรธตอบ ก็ฝึกหัดให้คิดถึงความดีเขาบ้างก็จะคลายความโกรธลงไปได้
- ง.) พิจารณาว่า ความโกรธคือการสร้างทุกข์ให้กับตัวเองและเป็นการลงโทษตนเอง ดังนั้น จึงไม่ควรโกรธ ให้นึกถึงพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสว่า ถ้าคนโกรธเรา ดำเรา หากเราไม่โกรธตอบ ความโกรธก็จะไม่เข้าสู่จิตใจเรา แต่จะอยู่กับเขาคือฝ่ายที่โกรธเรา ดำเราเท่านั้น
- จ.) พิจารณาถึงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เป็นการคิดให้เห็นสิ่งที่เป็นเชิงบวกคือ การกระทำทุกอย่างเป็นกรรม ทุกคนมีกรรมอยู่แล้ว ใครทำอย่างไรก็จะได้อย่างนั้น แม้เราไม่โกรธตอบก็คือการไม่สร้างกรรม ดังนั้น ใครจะโกรธเราก็กอให้เขาโกรธฝ่ายเดียวให้เป็นกรรมของคนเดียวก็พอ
- ฉ.) พิจารณาถึงพระจริยวัตรในปางก่อนของพระพุทธเจ้า ในครั้งที่เป็นพระโพธิสัตว์ ทรงฝึกไม่เป็นคนโกรธใคร แล้วน้อมนำมาปฏิบัติ เพราะการไม่โกรธนั้นก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าโทษ
- ช.) พิจารณาโดยความเคยเกี่ยวข้องกันในสังสารวัฏฏ์ อีกประการหนึ่งที่จะบรรเทาความโกรธได้คือพิจารณาให้เห็นว่า เราเป็นมนุษย์ที่เวียนว่ายตายเกิดมานักต่อนัก ไม่แน่ว่าชาติก่อนเราอาจเป็นคนใกล้ชิดของคนที่เราโกรธก็ได้
- ซ.) พิจารณาอานิสงค์ของเมตตา คือการแผ่เมตตาอยู่เสมอ ๆ ย่อมเอาชนะใจคนอื่นและไม่โกรธ ใบหน้าส่องใสมีความสุข เป็นต้น การไม่โกรธโดยการแผ่เมตตาประจำ ย่อมทำให้มีความสุขได้
- ณ.) พิจารณาโดยวิธีแยกธาตุ คือ เมื่อเห็นคนกำลังโกรธหรือเรากำลังโกรธก็ให้พิจารณาว่าตัวเขาที่กำลังโกรธนี้ แท้จริงแล้วใช้ตัวเราหรือเปล่า เพราะร่างกายนี้

เป็นแค่การประชุมของธาตุ ๔ ชั้น ๕ เท่านั้น เมื่อแยกออกแล้วก็จะไม่เห็น
ความเป็นตัวตน ดังนั้น เราจะต้องโกรธไปทำไม

ญ.) การให้ทานคือการแบ่งปันสิ่งของ การบรรเทาความโกรธให้ได้อีกประการหนึ่งก็
คือการรู้จักนำเอาของไปให้คนฝ่ายตรงข้ามบ้าง หรือรับของเขาบ้าง เพื่อจะได้ไม่
ต้องโกรธต่อกัน การปฏิบัติเช่นนี้บ่อย ๆ ก็จะทำให้ไม่โกรธ ได้^๑

จะเห็นได้ว่า หลักเกณฑ์ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ถือได้ว่า เป็นเกณฑ์หลัก ๆ ที่สามารถจะนำมาเป็น
กุศโลบายสำคัญที่จะช่วยแก้ไขปัญหาของชีวิตคือความเป็นคนมักโกรธได้^๒ ทั้งนี้เพราะความโกรธเป็น
สิ่งที่ก่อให้เกิดโทษมากกว่ามุ่งประโยชน์ ดังนั้น การหาวิธีการหรือกุศโลบายที่เหมาะสมมาใช้ในการ
บรรเทาความโกรธจึงถือได้ว่า เป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาของชีวิตได้ และทำให้ชีวิตประสบกับ
ความสุขได้

๒.) ปัญหาความยากจน สำหรับปัญหาชีวิตข้อหนึ่งที่เราประสบอยู่ในสังคมปัจจุบันนี้
ก็คือ ปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับปากท้องหรือการเป็นอยู่ ที่ก่อให้เกิดความ
ลำบาก การแก้ไขปัญหาคความยากจนนี้จึงถือได้ว่า เป็นสิ่งที่มิให้นำมาศึกษาหรือนำมาแก้ไขหรือพูดคุย
กันอยู่เสมอ สำหรับในพระศาสนาของพระพุทธศาสนาแล้ว ได้มีวิธีการหรือกุศโลบายที่สำคัญในการ
แก้ไขปัญหาคความยากจนคือ

(๑) ให้ใช้หลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ คือเรารู้จักแสวงหารักษาคนดี มีกัลยาณมิตร
ใช้ชีวิตให้พอเหมาะ พอเพียงไม่ฟุ้งเฟ้อ เพราะความหมั่นขยัน (อุฏฐานสัมปทา) นั้นถือได้ว่าเป็นหนทาง
หนึ่งที่จะทำให้มีทรัพย์ได้ เมื่อมีทรัพย์มาแล้วก็ต้องรู้จักรักษา คือเก็บออม หรือรู้จักจัดแบ่งส่วนตาม
หลักโภควิภาคเพื่อให้มีส่วนเหลือเก็บไว้ใช้ในยามจำเป็นบ้าง

นอกจากนั้น ก็ให้รู้จักการคบบัณฑิตเป็นเพื่อน เพื่อจะได้ชักนำไปสู่จุดหมายที่ดี และที่
สำคัญก็คือ ต้องรู้จักใช้ชีวิตให้สมดุลกับฐานะ (สมานัตตตา) ไม่ฟุ้งเฟ้อใช้จ่ายเกินตัว หากทำได้เช่นนี้
ถือได้ว่า สามารถสร้างหลักประกันในชีวิตได้ในปัจจุบันนี้

(๒) ให้ใช้หลักสัมปรายิกัตถประโยชน์ คือการสร้างเสถียรในวันข้างหน้า ซึ่งเราต้อง
ยอมรับอย่างหนึ่งว่า เรามีกรรมเป็นของตน การที่เกิดมาเป็นคนจนนั้นเชื่อได้อย่างแน่นอนว่า เป็น
เพราะเราไม่เคยบริจาคทานหรือไม่ทำเหตุอันจะก่อให้เกิดผลในปัจจุบัน ดังนั้น นอกจากจะสร้าง
หลักประกันในชาตินี้แล้ว การจะแก้ไขปัญหาคความยากจนให้ยั่งยืนจะต้องสร้างหลักประกันให้กับ
อนาคตด้วยก็คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีการบริจาคตามสมควรแก่ฐานะ (๔) มีปัญญาในการ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ทำอย่างไรจะหายโกรธ (กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า
๑ - ๒๖.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

กระทำการต่าง ๆ คือรู้ว่าอะไรคือเหตุอะไรคือผล ซึ่งปัญญานี้มีไว้สำหรับเป็นเกณฑ์ในการกระทำอันจะก่อให้เกิดผลดีกับชีวิตของตนเอง

การที่มนุษย์สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับหลักการทั้ง ๒ ประการนี้ย่อมเป็นที่แน่ใจได้ว่า จะสามารถสร้างหลักประกันและแก้ไขปัญหาคาความยากจนทั้งในโลกนี้และโลกหน้าได้

อนึ่ง การยกตัวอย่างเรื่องการประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายในการแก้ไขปัญหาชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบันทั้ง ๒ ประการนั้น ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นเป็นเบื้องต้นว่า แนวคิดเรื่องกุศโลบายในทางพระพุทธศาสนานั้น สามารถที่จะนำมาใช้เป็นกรอบในการแก้ไขปัญหาชีวิตได้

๔.๑.๑.๔ การประยุกต์ใช้กุศโลบายกับการแก้ไขปัญหาชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน

สำหรับประเด็นต่อไปที่จะต้องนำมาศึกษาก็คือ การที่เราต้องหันมาตอบคำถามที่ว่า เมื่อพระพุทธศาสนาได้วางกรอบในการใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ปัญหาคาชีวิตของคนในสังคมปัจจุบันได้ โดยพิจารณาจากกรณีของความโกรธและความยากจนเป็นเบื้องต้นนั้นแล้ว ซึ่งถือว่ากรอบที่นำเสนออย่างนี้ เป็นกรอบที่มีความเป็นทฤษฎีอยู่ ถ้าถามว่าในแง่ของการปฏิบัติแล้วการแก้ไขปัญหาคาชีวิตโดยการนำกุศโลบายมาประยุกต์ใช้ในมิติของคน ๒ ประเภท คือ (๑) พระสงฆ์ และ (๒) ข้าราชการหรือคฤหัสถ์ จะมีผลหรือแนวโน้มเป็นไปอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาที่ผ่านมาทั้งหมดเราสามารถที่จะพิจารณาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาคาชีวิตของคนทั้ง ๒ ประเภทนั้น ดังนี้

๑ .) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาคาชีวิตของพระสงฆ์

สำหรับวิถีชีวิตของพระสงฆ์ปัจจุบัน แม้จะมีชื่อเรียกและความหมายเช่นเดียวกับสมัยพุทธกาล คือหมายถึงผู้สละทรัพย์สมบัติกับบ้านเรือนออกบวชเพื่อปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า^๑ แต่ในระดับวิถีชีวิตพระสงฆ์ในปัจจุบัน ได้มีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยพุทธกาลเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ไม่หยุดนิ่งทำให้พระสงฆ์ในปัจจุบันจะต้องปรับบทบาทและหน้าที่ของตนให้สอดคล้องกับยุคสมัยมากขึ้น สำหรับข้อแตกต่างของพระสงฆ์ในอดีตกับปัจจุบันก็คือในเรื่องของการกำหนดจุดหมายปลายทางของการบวช ซึ่งในสมัยพุทธกาล พระสงฆ์ออกบวชเพื่อมุ่งการบรรลุธรรมคือการทำลายกิเลส แต่ในสมัยปัจจุบันแล้ว จุดหมายดังกล่าวได้เปลี่ยนไป โดยจุดหมายนั้นเหลือแค่เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาและประกาศศาสนา โดยการศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉานเท่านั้นก็เพียงพอ อีกอย่างหนึ่งการปรับบทบาททำให้พระสงฆ์จำต้องออกไปทำงานเพื่อการบริการสังคมมากขึ้น^๒ ทำให้พระสงฆ์ได้เพิ่มบทบาทและปรับลดบทบาทบางอย่างลงไป

^๑ บุญมี แทนแก้ว, พระสงฆ์, (กรุงเทพฯ ฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^๒ ศ.นพ. ประเวศ วะศรี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐), หน้า ๗๑- ๗๒.

ในด้านของการประสบปัญหาชีวิตของพระสงฆ์ในปัจจุบันนั้นเราจะพบว่า พระสงฆ์ปัจจุบันกำลังประสบปัญหามากมายในการดำเนินชีวิต เช่น การไม่สามารถที่จะใช้ชีวิตภายใต้กรอบของพระธรรมวินัยได้อย่างชัดเจนมากนัก เนื่องจากบทบาทที่ขาดหายไปและบางอย่างเพิ่มเข้ามา ทำให้กระบวนการของการเรียนรู้หรือการศึกษาพระธรรมนั้นเป็นไปได้อย่างยากลำบากมากขึ้น หรือปัญหาของการขาดครูอาจารย์สอนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง ทำให้ไม่สามารถจะนำเอาหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาไปประยุกต์และสั่งสอนประชาชนได้อย่างจริงจัง หรือปัญหาการประพจน์ที่ขาดสมณสาธูปของพระภิกษุสงฆ์บางรูป จนทำให้สงฆ์ถูกมองในแง่ลบอยู่เสมอ ๆ หรือปัญหาที่ใกล้ตัวเข้ามาอีกคือปัญหาการที่พระสงฆ์ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องศิลปวิทยาการ (IT) เป็นผลทำให้ไม่อาจสื่อสารกับประชาชนได้อย่างเท่าทันได้ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งทางแก้ไขนั้นเราสามารถที่จะนำหลักเกณฑ์เรื่องกุศโลบายมาใช้ให้เกิดประโยชน์หรือแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ได้ ดังนี้

๑.) การจัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์ ทั้งทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์อื่น ๆ ได้อย่างทั่วถึงเพื่อให้พระสงฆ์สามารถปรับทัศนคติหรือความรู้เท่าทันกับสังคมได้

๒.) จัดระบบของการศึกษาของสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาของรัฐ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้สงฆ์ได้มีความรู้ไปในแนวทางเดียวกันกับการศึกษาภาครัฐ

๓.) จัดให้มีการอบรมการปฏิบัติธรรมหรือสนับสนุนให้มีสำนักปฏิบัติธรรมเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อให้สงฆ์ที่อยู่ห่างไกลได้มีที่ร่ำเรียนศึกษาในการปฏิบัติธรรมอย่างทั่วถึง

๔.) สร้างความเข้าใจกับประชาชนให้มากขึ้นเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ เพื่อให้ประชาชนได้มีความเข้าใจในบทบาทของพระสงฆ์มากขึ้น

ซึ่งจากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า ปัญหาการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ในปัจจุบันนั้น ล้วนแต่เป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับปัญหาของชาวบ้านล้วน ๆ ทั้งนี้ก็เพราะสงฆ์จำเป็นต้องปรับปรุงตนเองเพื่อให้เท่าทันกับการพัฒนาของชาวบ้าน

๒) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาชีวิตของฆราวาส

สำหรับชีวิตคฤหัสถ์หรือฆราวาสนั้น เป็นวิถีชีวิตที่ค่อนข้างมีความหลากหลายในเรื่องของปัญหา เนื่องจากที่คฤหัสถ์หรือฆราวาสนั้นจัดได้ว่า เป็นวิถีชีวิตที่จะต้องดิ้นรน อีกทั้งยังเป็นวิถีชีวิตที่ยังเป็นระดับโลกียะ คือเนื่องด้วยโลกที่เต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ตามวิถีแห่งความเป็นปุถุชนคือผู้หนาหรือพอกพูนไปด้วยกิเลส ดังนั้น เมื่อวิถีชีวิตที่เคลื่อนกล่นไปด้วยกิเลสเช่นนี้ จึงเป็นธรรมดาที่ชีวิตจะต้องมีปัญหา สำหรับปัญหาชีวิตฆราวาสโดยทั่ว ๆ ไป นั้นก็คือ (๑) ปัญหาด้านจิตใจ เช่น ความทุกข์อันเกิดจากความบีบคั้นจากสาเหตุหลาย ๆ ประการคือ การพลัดพรากจากของรักของหวง หรือได้รับประสบกับคนที่ไม่ปรารถนาที่จะได้รับความทุกข์หรือเป็นปัญหา (๒) ปัญหาทางกายเช่น ความเจ็บป่วยทางกายอันเนื่องมาจากโรคหรือพยาธิ หรือปัญหาอันเกิดมาจากความยากจนหรือความอด

อยาก เป็นต้น ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถที่จะนำเอากุศโลบายมาประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไข ปัญหาชีวิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

๑. ปัญหาชีวิตทางจิต สำหรับปัญหาทางด้านจิตใจนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงวางกรอบของการนำกุศโลบายมาใช้ที่จะสามารถแก้ไขปัญหาคือทุกข์ทางด้านจิตใจนั้นได้ โดยจะต้องใช้หลักการแก้ไขปัญหาคือ อริยสัจ ๔ ได้แก่

- ๑) ต้องรู้ปัญหา คือทุกข์นั้นคืออะไร (ทุกข์)
- ๒) ต้องรู้ว่า อะไรที่ทำให้เกิดปัญหานั้น (สมุทัย)
- ๓) ต้องรู้ผลของการดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นว่า ที่สุดแล้วหากแก้ไขปัญหาถูกวิธีจะมี ผลสรุปที่ชัดเจน (นิโรธ)
- ๔) ต้องรู้จักวิธีการแก้ไขปัญหานั้นว่า การแก้ไขปัญหานั้นจะดำเนินการตามวิธีการอย่างไร (มรรค)^๑

ในกรอบของการแก้ไขปัญหานี้ ถ้าเมื่อชีวิตประสบกับความทุกข์ยากลำบากเพราะสาเหตุ คือความไม่รู้ตามความเป็นจริงนั้น ก็จะต้องรู้จักการนำเอากุศโลบายคือหลักวิธีการแก้ไขปัญหามาใช้ ก็จะสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้ เช่น กรณีของนางกิสสาโคตมีที่ประสบปัญหาทางจิตคือการยอมรับไม่ได้ว่า ลูกของตนเองเสียชีวิต มีความเศร้าโศกเพราะการพลัดพรากจากสิ่งที่รักสิ่งที่หวง ยอมรับกับสภาวะ ของความจริงไม่ได้ ทำให้นางมีความทุกข์และมีสติที่วิปลาสไป ซึ่งวิธีการแก้ไขความทุกข์ทางจิตของ พระพุทธองค์นั้น ทรงใช้กุศโลบายคือทำให้ความหวังว่า มียารักษาชีวิตลูกได้ แต่ต้องนำเอาเมล็ดพันธุ์ ผักกาดจากบ้านที่ไม่มีคนตาย ผลปรากฏว่า นางไปหาแล้วไม่พบมีบ้านใดไม่มีคนตายเลย จึงอุทิศ ขึ้นมาได้ กลับได้สติและได้ขบคิดว่า ลูกของตนเองก็ไม่พ้นจากกฎเกณฑ์นั้นไปได้ ซึ่งการคิดได้เช่นนั้นก็ เพราะการ (๑) รู้ว่าอะไรคือปัญหา (๒) รู้ว่าสาเหตุของปัญหาที่ตนมีอยู่ประสบอยู่คืออะไร และ (๓) รู้ ว่า ผลจะเป็นอย่างไร (๔) จึงเข้าไปหาพระพุทธองค์เพื่อขอรับวิธีการแก้ไขปัญหานั้น ในที่สุดนางก็ แก้ไขปัญหาชีวิตของตนเองได้^๒

ส่วนในกรณีของประชาชนโดยทั่วไปเมื่อประสบกับปัญหาของชีวิต เมื่อมีความทุกข์เพราะ เรื่องต่าง ๆ เป็นต้น ที่เข้ามากระทบทางจิต ก็จะต้องนำเอากรอบของการแก้ไขปัญหามาใช้โดยหลักอริยสัจ ๔ นี้ไปใช้ ก็จะสามารถที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้ อนึ่ง วิธีการที่จะนำมาใช้แก้ปัญหานั้นในด้านจิตใจ นั้น นอกจากจะใช้กรอบหลักคืออริยสัจ ๔ แล้ว ก็ยังสามารถนำเอากรอบอื่น ๆ มาใช้ได้ด้วย เช่นการ ฝึกปฏิบัติในเรื่องของการควบคุมจิต หรือการพัฒนาจิต ได้แก่ หลักการปฏิบัติธรรมทั้งในด้านสมถ กัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ซึ่งกัมมัฏฐานทั้ง ๒ นั้นถือได้ว่า เป็นกุศโลบายอย่างดีที่สุดสำหรับ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^๒ ขุ.ธ.อ. (บาลี)๑/๒/๔๙๙-๕๐๕.

การนำมาใช้แก้ไขปัญหาชีวิต โดยเฉพาะปัญหาทางด้านจิตใจ^๑ เมื่อ ขรवासหรือคฤหัสถ์ประสบปัญหาทางด้านจิตใจแล้ว ก็มีภูมิตั้งใจได้ว่าเป็นทางออกที่จะสามารถหาทางระงับความเดือดร้อนนั้นได้ โดยการเจริญสติภาวนานั้นจะต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กับการแผ่เมตตา^๒ ซึ่งก็จะก่อให้เกิดผลดีคือสามารถที่จะควบคุมภาวะทางจิตให้มีความมั่นคง ไม่หวั่นไหว สามารถที่จะคิดและตัดสินใจภายใต้กรอบของเหตุและผล^๓ ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีความสุขเพราะการการคิดและการตัดสินใจที่มีคุณภาพและศักยภาพดังกล่าว

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า การดำเนินชีวิตของขรवासในปัจจุบันนี้ต้องประสบกับปัญหามากมาย หากมั่นใจว่ามนุษย์เรารู้จักวิธีการแก้ไขปัญหาก็ดี ก็จะทำให้ชีวิตของเขามีแต่ความสุข โดยเฉพาะการรู้จักวิธีการฝึกปัญญาเพื่อใช้ในการควบคุมจิตใจให้มีคุณภาพ หรือศักยภาพสามารถที่จะคิดและตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างมีเหตุมีผล และดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายคือความสุขได้

๒. ปัญหาชีวิตทางด้านร่างกายหรือปัญหาทางกาย สำหรับปัญหาชีวิตของขรवासในด้านร่างกายนั้นก็มียหลายประการคือ เช่น การเจ็บป่วยเพราะเกิดจากโรคหรือพยาธิต่าง ๆ หรือความไม่สบายอันเนื่องมาจากความอดอยาก หรือการที่ไม่สามารถหาสิ่งมาบำรุงบำเรอร่างกายของตนได้ เช่น อดอยากจะได้อะไรแล้วไม่ได้ โดยเฉพาะการอยากได้สิ่งอำนวยความสะดวกบางอย่าง แต่ไม่ได้ ก็จะทำให้เกิดทุกข์ เป็นต้น ซึ่งความทุกข์ทางกายนี้ถือว่า บางครั้งก็มีมากจากสาเหตุสำคัญก็คือความเจ็บป่วยทางจิต การที่คนเราต้องประสบปัญหาทุกข์ทางกาย (กายิกทุกข์) นั้นพระพุทธองค์ทรงให้กุศลโลบายในการแก้ปัญหาให้ถูกต้องคือ (๑) ต้องรู้ว่าความทุกข์คืออะไร (๒) อะไรคือสาเหตุ (๓) ผลของการแก้ไข ปัญหา และ (๔) วิธีที่จะนำมาใช้แก้ไขปัญหานั้น ซึ่งกรอบทั้ง ๔ ประการนี้ถือว่า เป็นกุศลโลบายสำคัญที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหทางกายได้ เช่น ปัญหาความเจ็บป่วยก็ต้องรักษาโดยการไปหาหมอ ให้หมอวินิจฉัยว่าเจ็บป่วยเพราะอะไร จะได้จัดยารักษาโรคได้ถูกต้อง หรือถ้าเป็นปัญหาของการติดยาเสพติด ก็ต้องหาวิธีการแก้ไขก็คือการเลิกสิ่งเสพติดนั้นให้ได้ เพราะถ้าไม่หนี หรือเว้นยังเสพติด ก็จะทำให้เกิดความเสียหายแก่ตนเองและสังคมโดยป้องกันคือมีความไม่ประมาท มีกัลยาณมิตรคือการคบเพื่อนที่ดี และมีจิตใจที่เข้มแข็งไม่อ่อนไหวต่อสิ่งที่ย่ำแย่วน เป็นต้น นอกจากนี้หากเป็นปัญหาของปากท้องคือความยากจนความอดอยาก ก็จะต้องใช้กุศลโลบายที่สำคัญก็คือการยึดหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ คือรู้จักการแสวงหาคือความขยัน รู้จักการเก็บรักษาและการ

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖.

^๒ พระราษฏธิญาณมงคล, กฏแห่งกรรมธรรมปฏิบัติ เล่มที่ ๕ (กรุงเทพฯ:หอชัยรัตนการพิมพ์, ๒๕๓๐, หน้า ๑๓-๑๕.

^๓ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต (กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐.

จัดแบ่งการใช้ทรัพย์ รู้จักการคบเพื่อน และรู้จักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง^๑ เป็นต้น ซึ่งหากปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตได้ตามแนวทางดังกล่าว ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาในชีวิตโดยเฉพาะทางกายได้

อนึ่ง ความทุกข์หรือปัญหาทางกายนั้นก็อาจจะมาจากสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน คนในสังคมในปัจจุบันนั้นถือว่า ค่อนข้างที่จะมีการเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีการคำนึงถึงผลประโยชน์มากกว่าสิ่งอื่นใด สำหรับบุคคลโอบายหรือวิธีการแก้ไขปัญหาชีวิตทางกายภาพ (Physical Problems) โดยเฉพาะปัญหาการเอารัดเอาเปรียบหรือการเบียดเบียนกันนั้น มนุษย์โดยเฉพาะฆราวาสทั้งหลายจะต้องนำเอากุศโลบายในการลดปัญหาหรือป้องกันปัญหาการเบียดเบียนกันทางกายไปใช้ ซึ่งหลักกุศโลบายดังกล่าวได้แก่ หลักศีล ๕ หรือหลักเบญจศีล เบญจธรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ก. หลักเบญจศีล หรือศีล ๕ ได้แก่หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นซึ่งถือเป็นหลักของการประพฤติชอบทางกายและวาจา หรือการรักษากายวาจาใจเรียบร้อยซึ่งมีทั้งหมด ๕ ประการ คือ

- (๑) เจตนางดเว้นจากการฆ่าหรือการประทุษร้ายกันและกัน
- (๒) เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขายังไม่ให้
- (๓) เจตนางดเว้นจากการประพฤติล่วงละเมิดบุตรและภรรยาคนอื่น
- (๔) เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จพูดโกหก เพื่อเจ้าอหยาบคาย เป็นต้น
- (๕) เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^๒

หากมนุษย์นำหลักการที่สำคัญทั้ง ๕ ประการนี้มาใช้ ก็จะทำให้ตนเองไม่คิดเบียดเบียนทำร้ายคนอื่น โดยมากคนเราก็มักแต่ความสุข คิดและปรารถนาดีต่อคนอื่นแสดงออกซึ่งความเคารพในสิทธิ์และไม่คิดเบียดเบียนคนอื่น เป็นต้น

นอกจากมนุษย์โดยเฉพาะฆราวาสนั้นจะต้องยึดมั่นในศีล ๕ ประการดังกล่าวแล้ว ก็จะต้องมีองค์ธรรมคือเบญจธรรมทั้ง ๕ ประการ ซึ่งจะต้องนำมาใช้กับศีล ๕ ประการ นั้น โดยเบญจธรรมนั้นมีดังนี้

- (๑) เมตตาและกรุณา คือความรักใคร่ปรารถนาดีต่อกัน และมุ่งที่จะให้คนอื่นมีความสุขปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ คุณธรรมข้อนี้ใช้คู่กับศีลข้อที่ ๑
- (๒) สัมมาอาชีวะ ได้แก่การเลี้ยงชีพโดยสุจริตไม่คิดลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นหรือคิดแสวงหาทรัพย์สินต่าง ๆ มาด้วยวิธีการไม่ถูกต้อง คือแสวงหาสิ่งที่จะก่อให้เกิดโทษกับตนเองและผู้อื่น^๑ ซึ่งคุณธรรมข้อนี้จะต้องนำมาใช้กับศีล ข้อ ๒.

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

(๓) กามสังวร ได้แก่ การสำรวมในเรื่องของกามหรือความใคร่ให้ระวังยับยั้งจิตใจ ควบคุมตนไม่ให้ลุ่มหลงในทางกามรมณ์อันเกินเลยหรือก้าวล่วงสิ่งที่คนอื่นหวงแหน เช่น บุตร ภรรยา คนอื่น เป็นต้น ซึ่งคุณธรรมในข้อนี้จะใช้ควบคู่ไปกับศีล ข้อ ๓

(๔) สัจจะ ได้แก่ ความซื่อตรง ความมีสัตย์ สัจจะ การรักษาความสัจจ์ เป็นต้น ซึ่งคุณธรรมข้อนี้ต้องนำมาใช้กับ ศีล ข้อ ๔ คือ ห้ามพูดเท็จ

(๕) สติสัมปชัญญา ได้แก่ ความระลึกได้และการรู้ตัวอยู่เสมอ ไม่หลงไปตามอำนาจของสิ่งยั่วชวนต่าง ๆ รู้ตัวอยู่เสมอว่า สิ่งใดดี ไม่ดี ควร ไม่ควร เป็นต้น เป็นการรักษาตนไม่ให้ประมาท มัวเมา ซึ่งคุณธรรมข้อนี้จะนำมาใช้กับศีลข้อ ๕

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า การแก้ไขปัญหาชีวิตของฆราวาสนั้น หากนำ กุศโลบายมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาก็จะพบว่า หลักเกณฑ์ของการใช้ปัญญาหรือความฉลาดใน อูบายหรือแนวทางวิธีการที่จะนำมาใช้ก็จะเป็นวิธีหนึ่งที่เราสามารถนำมาแก้ไขปัญหาคำดำเนินชีวิต ในปัจจุบันได้ เพราะเกณฑ์หลักธรรมนั้นถือได้ว่า เป็นกุศโลบายในส่วนที่เป็นข้อเท็จจริงที่จำเป็นซึ่ง สามารถจะนำมาประยุกต์เพื่อใช้แก้ไขปัญหา (ความทุกข์) ของฆราวาสหรือคฤหัสถ์โดยทั่วไปได้ ซึ่ง หลักธรรมอันเป็นพื้นฐานคือศีล ๕ และธรรม ๕ นั้น ถือได้ว่า เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ได้เน้นย้ำอยู่เสมอว่า สามารถที่จะนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาคำดำเนินชีวิตได้อย่างดี

๔ .๑.๒ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาลังคม

สำหรับการศึกษากรอบความคิดที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไข ปัญหาของสังคมนั้น เราจะพบว่าประเด็นที่เราจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจดังต่อไปนี้

๔.๑.๒.๑ แนวคิดเรื่องสังคม

คำว่า “สังคม” นั้นได้มีผู้ให้คำจำกัดความไว้แตกต่างกันคือ คำว่า “สังคม” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีคือ สัม บพทหน้า แปลว่า พร้อม กับ คม แปลว่าดำเนินไป เมื่อรวมกันเข้าก็คือคำว่า “สังคม” แปลว่า ไปพร้อมกันหรือไปพร้อมกัน เกี่ยวข้องหรือติดต่อกัน ^๒ หรือสังคมหมายถึง ระบบ ความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม โดยระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ยึดเหนี่ยวคนใน สังคมเอาไว้ด้วยกัน ทำให้ไม่มีความแตกแยกทำลายระบบความสัมพันธ์นั้นเกิดขึ้น เพราะคนในสังคมมี ปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ^๓ ดังนั้น คำว่า “สังคม” จึงหมายถึงการที่มีบุคคลอยู่ร่วมกันตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปโดย จะต้องมีการกระทำร่วมกันเป็นแบบแผน ซึ่งสังคมนั้นจะมีหน้าที่สำคัญก็คือ (๑) หน้าที่ทั่วไป คือ นำ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๗.

^๒ งาน อดิวัฒนสิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ ฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๕๙.

^๓ Joseph H, Fitcher **Sociology** (Chicago : The Ununer Sity of Chicago Press, ๑๙๕๗), P. ๑๓๓.

คนมาอยู่รวมกันในเวลาและสถานที่เดียวกัน (๒) หน้าที่เฉพาะก็คือ การจัดหาหรือเพิ่มสมาชิกใหม่ อย่างมีระเบียบและประสิทธิภาพหรือจัดอบรมขัดเกลาสมาชิกในสังคมให้เป็นคนดีทั้งในแง่ที่เป็นวิธีการที่เป็นระบบและนอกระบบ^๑ เป็นต้น และที่สำคัญการกล่าวถึงสังคมนั้นก็ได้มีความหมายในเชิงเดียวเพราะคำว่า “สังคม” นั้นยังมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ไปถึงคำว่า “วัฒนธรรม” อีกด้วย เพราะวัฒนธรรมนั้นถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เช่นกัน

๔.๑.๒.๒ แนวคิดเรื่องปัญหาของสังคม

คำว่า “ปัญหาสังคม” นั้นหมายถึงสภาวะการณ์ที่มีผลต่อคนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่พึงปรากฏและมีความรู้สึกว่าจะสภาวะนั้นสามารถกระทำบางอย่างเพื่อแก้ไขโดยการกระทำร่วมกัน^๒ หรือหมายถึงสภาวะการณ์ที่ไม่สอดคล้องกับค่านิยมของคนเป็นจำนวนมากหรือในกลุ่มของสังคมใดสังคมหนึ่ง จึงได้ตกลงใจกันที่จะจัดการแก้ไขปัญหาหรือสถานการณ์นั้นให้กลับเข้าสู่สภาพปกติ หรือให้มีสภาพที่ดีขึ้น^๓ กล่าวโดยสรุป คำว่า “ปัญหาสังคม” ก็คือการที่เกิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้วขัดกับ ค่านิยมของคนหมู่มาก โดยคนเหล่านั้นเห็นว่า เป็นปัญหาและจะต้องช่วยกันหาทางแก้ไขให้ได้ เพื่อให้เห็นกรอบแนวคิดดังกล่าวสั้น ๆ จึงได้ยกมาแสดง ดังนี้

- ๑.) เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเทคโนโลยี
- ๒.) เกิดจากความบกพร่องทางร่างกายและจิตใจของคนในสังคม
- ๓.) เกิดจากปัจจัยแวดล้อมทางธรรมชาติที่ไม่เหมาะสม เช่นภัยแล้ง เป็นต้น
- ๔.) เกิดจากพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนของคนในสังคมจนเกิดความไร้ระเบียบเช่นการ

กระทำผิดของเด็กและเยาวชน ปัญหายาเสพติด เป็นต้น^๔

จากการกล่าวมาเราจะพบว่า ปัญหาสังคมนั้นมีสาเหตุมาจากปัจจัยหลาย ๆ ประการซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ก็มีปรากฏอยู่ในสังคมนั่นเอง

การเกิดปัญหาทางสังคมขึ้นนั้นเราจะพบว่า มีผลกระทบต่อบุคคลและสังคมดังต่อไปนี้คือ (๑) ผลทางเศรษฐกิจ คือ การสูญเสียทรัพย์สินในการเหยี่ยวยาหรือการป้องกันและแก้ไข (๒) ผลทางด้านสังคม คือการเสียชื่อเสียงหรือเกิดภาวะเสื่อมทางสังคมทำให้คุณธรรมจริยธรรมถูกทำลายและเป็นสาเหตุทำให้ปัญหาอื่น ๆ เกิดขึ้นตามมาอีกมากมาย ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะก่อให้เกิดผลคือความเสียหาย ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมเป็นอย่างมาก

^๑ Ibid, p. ๑๓๕ - ๑๓๖

^๒ Paul Horton B. and Others, *Sociology and Social Problems* (New York : Appleton Century Crofts, ๑๐๗๐.), p. ๙.

^๓ สัญญา วิวัฒน์, *สังคมวิทยาปัญหาสังคม* (กรุงเทพฯ ฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๓.

^๔ ณรงค์ เสียงประชา, *มนุษย์กับสังคม* (กรุงเทพฯ ฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒๓.

๔.๑.๒.๓ แนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนากับปัญหาสังคม

พระพุทธศาสนาถือได้ว่า เป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบของสังคม คือสถาบันศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนาย่อมมีหน้าที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวก็คือ การให้การอบรมขัดเกลาแก่สมาชิกในสังคมให้ละชั่วทำดีหรือสอนให้สมาชิกในสังคมรู้จักการเคารพสิทธิของผู้อื่น และเกรงกลัวต่อการละเมิดหรือกระทำความชั่ว ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่โดยตรงในการที่จะต้องเข้าไปแก้ไข้ปัญหาของสังคมโดยการเข้าไปแก้ไข้ปัญหานั้น ก็จะปรากฏในหลาย ๆ ลักษณะ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือ การให้คำสั่งสอน โดยอ้อมก็ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางศีลธรรม เช่น ประเพณี วัฒนธรรม หรือค่านิยมทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

๔.๑.๒.๔ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไข้ปัญหาสังคม

สำหรับการนำเอากุศโลบายมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์กับการแก้ไข้ปัญหาของสังคมไทยปัจจุบันนั้นก็คือ การนำเอาหลักเกณฑ์ในการแก้ไข้ปัญหามาใช้เพื่อเป็นแนวทางหรือวิธีการแก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไข้ปัญหาของสังคมนั้นแบ่งออกได้เป็น ๒ ประการ คือ

- ๑.) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไข้ปัญหาสังคมของพระสงฆ์
- ๒.) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไข้ปัญหาสังคมของฆราวาส

๑.) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไข้ปัญหาสังคมของพระสงฆ์ เป็นที่ทราบกัน

ว่าพระสงฆ์หรือปัญหาของสังคมสงฆ์ในปัจจุบันนั้นมีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากสงฆ์ในสมัยพุทธกาลจัดได้ว่าเป็นสงฆ์ที่บริสุทธิ์ คือ การบวชการเป็นอยู่นั้นมุ่งที่จะเอาชนะกิเลสคือการหลุดพ้นเป็นหลัก แม้จะมีผู้ไม่หวังถึงเป้าหมายนั้นอยู่ก็เพียงจำนวนน้อย ส่วนสงฆ์หรือสังคมสงฆ์ในปัจจุบันนั้นจัดได้ว่าเป็นสังคมสงฆ์ที่อยู่ในเชิงประยุกต์ คือสงฆ์มิได้อยู่ภายใต้เป้าหมายวัฒนธรรมของการมุ่งความหลุดพ้น แต่ก็ยังมุ่งที่จะเป็นศาสนทายาทในการสืบอายุพระศาสนา ดังนั้นจึงไม่มีการกำหนดเป้าหมายสูงสุดไว้ เหมือนกับสมัยพุทธกาล นอกจากนี้สังคมสงฆ์ในปัจจุบันเป็นสังคมที่มีความใกล้ชิดกับสังคมคฤหัสถ์ เพราะแม้กระทั่งกฎระเบียบที่วินัยก็ยังคงอยู่ภายใต้กฎหมายการปกครองคณะสงฆ์อีกด้วย ซึ่งเป็นกฎหมายที่สงฆ์จะต้องให้ความสำคัญรองมาจากพระธรรมวินัย

นอกจากนั้น สงฆ์นั้นยังอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสของโลกยุคใหม่ที่รับความมีเสรีภาพของความคิดค่อนข้างสูง ดังนั้น สงฆ์จึงมักจะประสบปัญหาหลาย ๆ ด้าน เช่น ปัญหาการตีความพระธรรมวินัย การทำพระวินัยให้บริบูรณ์^๑ หรือปัญหาการก่อตั้งลัทธิความเชื่อใหม่ ๆ ขึ้นมา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เราสามารถที่สรุปปัญหาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันได้ ดังต่อไปนี้

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *กรณีธรรมกาย* (กรุงเทพฯ: กองทุนจุฬาลงกรณ์, ๒๕๔๒), หน้า ๔-๕.

- ๑.) ปัญหาความประพฤติย่อหย่อนทางพระธรรมวินัยของสงฆ์
- ๒.) ปัญหาการศึกษาพระธรรมวินัย และการทำพระธรรมวินัยให้วิปริต
- ๓.) ปัญหาการถูกแทรกแซงจากลัทธิอื่น ๆ

สำหรับแนวทางแก้ไขปัญหาสังคมของพระสงฆ์นั้น เราสามารถที่จะประยุกต์เอาแนวคิดเรื่องกุศโลบายของพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดประโยชน์หรือสามารถที่จะนำมาแก้ไขปัญหานั้นได้ ดังนี้

๑.) ปัญหาความประพฤติย่อหย่อนทางพระธรรมวินัยของสงฆ์ ปัญหาการประพฤติย่อหย่อนของพระสงฆ์ในสังคมไทยนั้น มิได้มีปรากฏเฉพาะในสมัยปัจจุบันเท่านั้น แต่ปัญหานี้มีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๑ หรือสมัยอยุธยา แต่ที่มีหลักฐานปรากฏคือในกฎของพระสงฆ์ สมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ทรงมีบันทึกไว้ว่า สงฆ์ในสมัยนั้นประพฤติล่วงปาราชิกกันมาก จึงต้องออกกฎหมายเพื่อควบคุมหรือลงโทษผู้กระทำผิดนั้น^๑ แม้ในสมัยปัจจุบัน การประพฤติเสียหายของพระสงฆ์ก็ยังมีปรากฏอยู่ ซึ่งก็ปรากฏว่า พฤติกรรมดังกล่าว ทำให้เกิดผลเสียหายกับภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก

สำหรับกุศโลบายที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาการประพฤติย่อหย่อนของพระสงฆ์อันเป็นปัญหาสังคมนั้น ก็ต้องกลับไปถามว่า อะไรคือสาเหตุสำคัญของปัญหาซึ่งก็ทราบว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้พระสงฆ์ประพฤติเสียหายเพราะ (๑) พระสงฆ์ได้รับการศึกษาในทางพระธรรมวินัยน้อย (๒) พระสงฆ์มีจิตสำนึกต่อการเคารพพระธรรมวินัยต่ำ (๓) พระสงฆ์ขาดกระบวนการควบคุมทางสังคม (๔) พระสงฆ์ได้รับอิทธิพลจากสื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้ ถือเป็นสิ่งที่จะต้องแก้ไข โดยการแก้ไขหรือนำกุศโลบายมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นของพระสงฆ์ในข้อนี้ก็คือ

(๑) ถ้าเป็นปัญหาการศึกษา ให้มีการจัดการศึกษาให้กับพระสงฆ์มากขึ้น โดยการจัดหลักสูตรการศึกษาพระธรรมวินัยเพิ่มมากขึ้น หรือเป็นระบบมากขึ้น โดยหน่วยงานด้านการปกครองของสงฆ์ แต่ถ้าเป็นปัญหาของการขาดจิตสำนึก ก็จะต้องนำเอาข้อบังคับหรือวินัยของพระมาใช้ให้เคร่งครัด หรือนำเอาบทบัญญัติของกฎหมายคณะสงฆ์มาใช้อย่างเคร่งครัด

(๒) ถ้าเป็นปัญหาการขาดองค์กรที่ทำหน้าที่ในการควบคุมก็ให้จัดการปกครอง หรือให้ฝ่ายปกครองของพระเข้ามาแก้ไขให้ครอบคลุมมากขึ้น

(๓) ถ้าเป็นปัญหาการที่สงฆ์ได้รับอิทธิพลจากสื่อทางเทคโนโลยี ก็ให้เพิ่มการอบรมในเรื่องจิตสำนึกของความเป็นสมณสาธิตให้แก่พระสงฆ์ให้มากขึ้น โดยสิ่งที่ควรเน้นนั้นก็ให้แก่หลักของพระสงฆ์คือ (๑) ความมีวิชาคือความรู้ดี การศึกษาดี เป็นพหูสูตร และ (๒) ความเป็นผู้มีจรรยาความประพฤติดีอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย หากสงฆ์นำเอากรอบของการฝึกฝนเพื่อให้มีการแก้ไขปัญหานั้นให้ครบดังกล่าว เชื่อแน่ว่าปัญหาความประพฤติย่อหย่อนก็คงจะแก้ไขไปได้

^๑ พระวิสุทธิกัทรธาดา, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายมหาเถรสมาคม (กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔ - ๕.

๒.) ปัญหาการตีความพระธรรมวินัยให้วิปริต เป็นปัญหาที่พบบ่อยในสมัยพุทธกาล ซึ่งปัญหานี้พระพุทธองค์ทรงใช้ความเด็ดขาดในการแก้ไขปัญหาคือเมื่อปรากฏว่า มีการปฏิบัติเสศคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้น พระองค์ทรงตำหนิอย่างรุนแรงและลงโทษให้เด็ดขาด หรือใช้กระบวนการทางสังคมในการลงโทษคือใช้นิคมกรรมข้อออกเขปนียกรรมคือการยกวัตร^๑ เป็นต้น ซึ่งการแก้ไขปัญหานั้นในสมัยพุทธกาลนั้นสามารถที่จะแก้ไขได้ โดยพุทธธานุภาพคืออาญาของพระพุทธองค์ และสังฆานุภาพคืออาญาของสงฆ์ แต่ในสมัยปัจจุบันนั้น การแก้ไขปัญหาสังคมในด้านนี้จะต้อง (๑) ใช้ความเด็ดขาดของพระธรรมวินัย และกฎหมาย (๒) จะต้องให้สงฆ์มีอำนาจในการตัดสินปัญหา (๓) สร้างความเป็นเอกภาพของสงฆ์ในการแก้ไขคือการนำเอา (ก) หลักการของพระธรรมวินัย (อิทธิณสมถะ ๗) และ (ข) ข้อบัญญัติของกฎหมายคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ซึ่งหากดำเนินการเช่นนี้ก็จะทำให้สังคมแก้ไขปัญหานั้นได้

๓.) ปัญหาการถูกแทรกแซงจากลัทธิอื่นภายนอก สำหรับปัญหานี้ ควรใช้กุศโลบายที่สำคัญในการมาปรับใช้แก้ไขปัญหาคือ (๑) แก้ปัญหาจากภายใน คือการให้ความรู้การศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณร ให้มากขึ้น เพื่อที่จะสามารถแก้ไขหรือโต้ว่าที่ต่อบกัลลัทธิแปลกปลอมอื่น ๆ ได้ (๒) แก้ปัญหาจากภายนอก คือต้องประสานกับทางรัฐให้ดำเนินการป้องกันพระพุทธศาสนาโดยใช้นโยบายทางการเมืองและนโยบายของรัฐ เพื่อที่จะไม่ให้โอกาสแก่ลัทธิอื่นๆ ที่จะหาช่องเข้ามาก่อความวุ่นวายให้กับพระพุทธศาสนาได้ จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า หากมีการนำกุศโลบายในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาใช้ ก็จะสามารถป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคมของพระสงฆ์ในสมัยปัจจุบันได้ เพราะเชื่อว่า การจะแก้ไขปัญหาพระพุทธศาสนาได้จะต้องเน้นการแก้ไขปัญหาจากภายใน คือตัวพระสงฆ์เป็นหลัก

๒.) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมของ ขรราวาส ในปัจจุบันนี้เราจะพบว่า ในสังคมชาวบ้าน (ขรราวาส) นั้นเป็นสังคมที่ค่อนข้างมีปัญหาโดยเฉพาะปัญหาความเสื่อมโทรมของคุณธรรมจริยธรรมที่อยู่ในขั้นวิกฤต สังเกตได้จากการที่คนในสังคมปัจจุบันมีจิตใจที่โหดเหี้ยมดุร้ายมากยิ่งขึ้น มีการฆ่ากันไม่เว้นแต่ละวัน นอกจากนั้นก็มีการฆ่าข่มขืน การฉ้อราษฎร์บังหลวง หรือการเอารัดเอาเปรียบกันและกัน จนเป็นเหตุทำให้เกิดความวุ่นวาย (ปัญหา) ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ปัญหาต่างๆ เหล่านี้โดยส่วนมากก็มักจะหันกลับมาถามว่า สังคมไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติถามว่า แล้วเราจะนำเอากุศโลบายหรือใช้กุศโลบายในทางพระพุทธศาสนาที่นำมาปรับแก้ไขปัญหาสังคมของชาวบ้านได้อย่างไร ซึ่งจาก

^๑ วิ.จ. (ไทย) ๖/๕๔/๑๐๖-๑๐๗. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๘. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

การศึกษากรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายมาทั้งหมด เราสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไข ปัญหาของสังคมฆราวาสได้ ดังนี้

๑.) การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมฆราวาส ในด้านปัญหาความเสื่อมโทรมทางสังคม เช่น ปัญหาอาชญากรรม โสเภณี และยาเสพติด เป็นต้น สำหรับปัญหาความเสื่อมโทรมทางสังคมนั้นปัญหาที่พบบากที่สุดคือ ปัญหาด้านอาชญากรรม โสเภณี (เด็ก - ผู้ใหญ่) และยาเสพติด ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ เราสามารถที่จะนำเอากุศโลบายมาแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ดังนี้

(๑) ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาอาชญากรรมที่พบบากในสังคมไทยก็คือปัญหาการฆ่า หรือการพรากชีวิตของผู้อื่นอย่างโหดเหี้ยม เช่น กรณีของแท็กซี่ที่ฆ่าภรรยา ๒ คน และบุตรสาว และ บุตรชาย สองคน ก่อนที่จะฆ่าตัวตายตามที่กรุงเทพมหานคร^๑ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันความคิดของ เรานั้นได้ถึงจุดติดตัน ที่จะต้องหาทางออกด้วยวิธีการฆ่า สำหรับกุศโลบายที่พืงนำมาใช้ในการแก้ไข ปัญหาอาชญากรรมก็คือการส่งเสริมให้มนุษย์ในสังคมเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องของศีล ๕ และธรรม ๕ ศีล ๕ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดปด และไม่ดื่มสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งของ ความประมาท โดยเราจะพบว่า การที่มนุษย์มีจิตใจโหดร้ายขึ้นนั้นก็เพราะไม่ยึดหลักศีล ๕ ซึ่งทั้ง ๕ ข้อนั้นจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน เช่น บางครั้งการผิดศีลข้อ ๓ อาจนำมาซึ่งการละเมิดศีล ข้อ (๑) เช่น กรณีนายคมจักร ชัยวงศ์ ได้ใช้ปืนยิง น .ส.สุทธิพร ดำทรัพย์ อดีตแฟนสาว พร้อมกับนาง สำลี สุวรรณลิขิต มารดา และ ด .ช.ทรงวุฒิ สุวรรณลิขิต หลาน โดย น .ส. สุทธิพร และนางสำลีนั้น เสียชีวิต ส่วน ด.ช.ทรงวุฒิ บาดเจ็บ สาเหตุเพราะนายคมจักรโกรธที่ น.ส.สิทธิพร บอกเลิกหลังจากที่ ทั้งคู่มีสัมพันธ์ลึกซึ้งกันมานาน^๒ หรือจะเป็นกรณีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น วิธีการแก้ไขรัฐจะต้อง ส่งเสริมและให้ภูมิคุ้มกันในเรื่องศีล ๕ ให้มาก ๆ ซึ่งการให้ความรู้เรื่องศีล ๕ จะต้องให้ควบคู่ไปกับ หลักธรรม ๕ คือ (๑) เมตตา กรุณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร (๔) สัจจะ คือ ความซื่อตรง (๕) สติสัมปชัญญะ โดยธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้จะต้องใช้ควบคู่กันไปจึงจะสามารถนำมาเป็นกรอบในการ แก้ไขปัญหาอาชญากรรมได้

(๒) ปัญหาโสเภณี ปัญหาโสเภณีเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น (๑) ค่านิยมผิดของ วัยรุ่นหรือผู้ใหญ่ที่ต้องการเงินง่าย ๆ (๒) สภาพสังคมเศรษฐกิจที่บีบรัดตัว (๓) การถูกล่อลวงไป ประกอบอาชีพดังกล่าว ซึ่งการมีโสเภณีได้กลายมาเป็นปัญหาให้กับสังคมหลายประการ เช่น ปัญหา กามโรค หรือโรคเอดส์ ปัญหาการค้ามนุษย์ ปัญหาศีลธรรม และปัญหาภาพลักษณ์ของประเทศ เป็นต้น สำหรับบรรณานุกรมของพระพุทธศาสนาแล้วในการแก้ไขปัญหาโสเภณี ดังกล่าวจะต้องแก้ไขที่ (๑) ชี้แจงให้สังคมเห็นว่า การเที่ยวโสเภณีเป็นการผิดศีลข้อ ๓ คือ การละเมิดหรือการประพฤติผิดนอกใจ

^๑ หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ หน้า ๑๑.

^๒ หนังสือพิมพ์ข่าวสด วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๐ หน้า ๒.

สามีหรือภรรยาของตนเองจัดว่าเป็นบาป ซึ่งถือเป็นมิติทางศาสนา (๒) ชี้แจงให้เห็นว่า การเที่ยวโสเภณีนั้นเป็นความผิด คือเป็นเหตุให้ประมาท อาจพลาดพลั้งติดโรคเอดส์ได้ (๓) ชี้แจงให้เห็นว่าการเที่ยวโสเภณีเป็นการสนับสนุนให้มีการ (ก) สนับสนุนการค้ามนุษย์ (ข) สนับสนุนการละเมิดสิทธิมนุษยชน (ค) สนับสนุนให้คนผิดศีลธรรมมากขึ้น โดยการชี้แจงหรือประชาสัมพันธ์หรือให้ข้อมูลเช่นนี้ ย่อมจะสามารถปลุกจิตสำนึกของคนให้หันมาเข้าใจปัญหานี้ได้มากขึ้น

(๓) ปัญหาการฉ้อโกงเอาเปรียบผู้อื่น ปัญหานี้พระพุทธศาสนาได้เสนอกุศโลบายในการแก้ไขก็คือ ต้องให้ประชาชนเข้าใจในเรื่องของศีล ๕ ข้อที่ ๒ ให้มาก และเน้นในเรื่องหลักธรรม ๕ ข้อที่ ๒ คือ การที่จะได้ของหรือทรัพย์สินสักอย่างมา จะต้องได้มาโดยสุจริต คือประกอบอาชีพในทางที่ถูกที่ควร เป็นต้น ซึ่งหากเราให้ข้อมูลกับสังคม เช่นนี้ ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้โดยเฉพาะ ปัญหาคอร์รัปชัน

จะเห็นได้ว่า ปัญหาทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นปัญหาของสังคมระดับของชาวบ้านที่เราสามารถจะนำเอาแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาได้ ซึ่งแม้ว่าจะไม่ใช่กรอบสำเร็จที่จะนำไปแก้ไขปัญหาได้ทั้งหมด แต่ถ้ามุ่งมั่นไปใช้อย่างจริงจังก็อาจจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

๔.๒ กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

จากการที่เราได้กล่าวถึง กรอบแนวคิดในเรื่องกุศโลบายในพระธรรมของพระพุทธศาสนาซึ่งนำมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาระดับชีวิตและสังคมมาแล้วซึ่งก็พบว่า การแก้ไขปัญหาระดับชีวิตหรือสังคมก็ตาม หากมีการนำเอาหลักกุศโลบายไปใช้ในการแก้ไขปัญหาก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้ ประเด็นต่อไปที่เราจะต้องนำมาศึกษาก็คือ การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม ซึ่งมีประเด็นที่จะนำมาศึกษาได้โดยลำดับดังนี้

๔.๒.๑ แนวคิดเรื่องการพัฒนา

สำหรับกรอบแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่เราสามารถที่จะแยกพิจารณาเพื่อให้เห็นเนื้อหาอันเป็นสาระสำคัญความเป็นมาองค์ประกอบของการพัฒนาได้ดังนี้

๑. ความหมายของการพัฒนา คำว่า “พัฒนา” นั้น ตรงกับภาษาบาลีว่า ภาวนา แปลว่าการทำให้มีขึ้นหรือการทำให้เจริญขึ้น^๑ หรือการพัฒนาหมายถึง กระบวนการที่จะทำให้มีความเจริญก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปสู่จุดที่พึงปรารถนาของตนหรือของสังคม^๒ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นมิใช่มีเพียงเฉพาะคำว่า “ภาวนา” เท่านั้นจึงจะใช้เรียกว่าการพัฒนา แต่ยังมีศัพท์

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๓.

^๒ รศ.ดร., จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยา ตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๑๖๒.

อื่นที่มีความหมายตรงหรือคล้าย ๆ กันด้วย เช่นคำว่า “วิถนะ” อีกด้วย ซึ่งก็หมายถึงคำว่า การพัฒนาเช่นเดียวกัน

๒. ขอบข่ายในการพัฒนา สำหรับพระภิกษุในทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการพัฒนาเราจะพบว่า การพัฒนานั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ด้าน คือ

- ๑) การพัฒนาทางกาย หรือด้านกายภาพ (Physical Development)
- ๒) การพัฒนาทางสังคมหรือศีลธรรม (Social and moral Development)
- ๓) การพัฒนาทางด้านจิตใจ หรือทางอารมณ์ (Spiritual or Emotional Development)
- ๔) การพัฒนาทางด้านสติปัญญา (Intellectual Development)

โดยการพัฒนาทั้ง ๔ ด้าน นั้นมีรายละเอียดดังนี้ คือ (๑) การพัฒนาทางด้านกายภาพเป็นกระบวนการสร้างความจริงอกงามให้เกิดทางกาย (๒) การพัฒนาทางด้านสังคมคือกระบวนการฝึกงานให้คนในสังคมตั้งอยู่ในระเบียบวินัยที่ดี (๓) การพัฒนาทางด้านจิตใจ ได้แก่ กระบวนการพัฒนาคือการอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง หรือเจริญอกงามด้วยคุณภาพ (๔) การพัฒนาทางสติปัญญา คือกระบวนการอบรมฝึกฝนให้บุคคลมีการรับรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง มีความรู้เท่าทันเห็นจริงตามความเป็นจริงของสรรพสิ่ง ไม่ตกอยู่ในการครอบงำของกิเลส^๑ เป็นต้น

๔.๒.๒ พระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องการพัฒนา

เมื่อพิจารณาจากกรอบแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาเราจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่พระพุทธศาสนาคือศาสนาแห่งผู้รู้หรือแห่งการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาตนเองและสังคม หรือพุทธศาสนานั้นมุ่งที่จะสอนให้มนุษย์สามารถที่จะพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากความไม่รู้ คือการพัฒนาตนเองให้หลุดพ้นจากการถูกครอบงำโดยความรู้ เพราะว่าพุทธศาสนามีข้อสมมติฐานเป็นเบื้องต้นอยู่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และผู้ที่รู้หรือพัฒนาตนย่อมเป็นผู้ที่ประเสริฐหรือเป็นคนที่ดีเลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๒ ดังนั้น ธรรมชาติของพระพุทธศาสนาทั้งหมดจึงเป็นธรรมชาติที่เน้นย้ำหรือสนับสนุนการพัฒนา

๔.๒.๓. แนวคิดเรื่องกุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม

จากการกล่าวถึงการพัฒนาและธรรมชาติของการพัฒนาในทางพระพุทธศาสนาจะพบว่า ในกรอบความคิดกว้าง ๆ ของพระพุทธศาสนานั้น ได้มีธรรมชาติที่เน้นย้ำในการพัฒนาหรือมีกรอบแนวคิดเรื่องการพัฒนาเป็นแกนกลางของระบบคิด เพราะเหตุที่ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า การพัฒนา คือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตและสังคมดีขึ้น

^๑ รศ.ดร., จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ สังคมวิทยา ตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๑๖๔.

^๒ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๘๒.

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นการพิจารณาในด้านการใช้กุศโลบายเพื่อการประยุกต์ใช้หรือนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมเราจะพบว่า นอกจากในด้านโครงสร้างของเนื้อหาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เน้นย้ำเรื่องการพัฒนาแล้ว เมื่อหันมาพิจารณาในด้านการนำแนวคิดเรื่องกุศโลบายมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในด้านการพัฒนานั้น เราสามารถที่จะแบ่งการใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๔.๒.๓.๑ กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิต

สำหรับการพัฒนาชีวิตนั้นถือว่าเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะชีวิตก็คือสิ่งแรกที่จะต้องมีการพัฒนา ซึ่งการพัฒนานั้นเมื่อพิจารณาในบริบทโดยรวมเราจะพบว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรอบแนวคิดของเรื่องการศึกษา ซึ่งการศึกษากับการพัฒนานั้นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวหรือมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจนแทบจะแยกไม่ออก เพราะถ้าจะมีการพัฒนาอะไรก็ตามจะต้องให้การศึกษาเสียก่อน สิ่งนั้นจึงจะสามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ได้ สำหรับเกณฑ์ในการพัฒนาชีวิตนั้นพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางหรือกุศโลบายที่สำคัญไว้เป็น ๔ ประการคือ

๑.) การพัฒนาทางกาย เรียกว่า กายภาวนา หมายถึงการพัฒนาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือการสำรวมอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ใญ่ครอบงำด้วยความยินดียินร้าย การรู้จักการควบคุมหรือฝึกฝนประสาทแห่งการรับรู้ให้รู้จักรับแต่เฉพาะเรื่องที่ดีจำเป็นหรือเรื่องที่สำคัญก็จะทำให้กายเราสงบ สะอาดขึ้น การพัฒนากายนี้ถือเป็นสิ่งสำคัญเพราะกายเป็นรากฐานของจิตใจ ดังนั้น การที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดี มีจิตใจที่ดีก็ต้องมีกายอันสมบูรณ์ เป็นต้น

๒.) การพัฒนาทางจิต (Mental Development) เป็นการพัฒนาสภาวะทางอารมณ์ให้มีความมั่นคงไม่อ่อนไหวไปตามสิ่งล่อต่าง ๆ การพัฒนาจิตใจนั้นช่วยให้มนุษย์สามารถคิดและตัดสินใจในสิ่งที่จะพูด ทำ คิดได้อย่างมีเหตุผลและมีอารมณ์ที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

๓.) การพัฒนาทางสังคมหรือศีลภาวนา เป็นการพัฒนาเพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ภายใต้กรอบและระเบียบของสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งจะไม่มีความเบียดเบียนกันและกันทั้งในส่วนตนเองและผู้อื่น ซึ่งคำว่า “ศีล” นั้นก็คือกรอบการฝึกปฏิบัติเพื่อให้คนอยู่อย่างสบาย

๔.) การพัฒนาปัญญา (intellectual Development) สำหรับการพัฒนาในข้อนี้จัดได้ว่าเป็นการพัฒนาในเรื่องระบบคิดให้มีอิสระคือพ้นจากการผูกพันหรือครองงำของวิชาคือกิเลสทั้งหลายเมื่อยามประสบทุกข์ก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาได้หรือพิจารณาเป็นปัญหานั้นได้^๑

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต* (กรุงเทพฯ ฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖ - ๒๐.

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า เกณฑ์ทั้ง ๔ ประการนั้นถือได้ว่า เป็นเกณฑ์หรือกรอบสำคัญหรือเป็นกุศโลบายสำคัญที่ใช้สำหรับการนำมาเป็นการพัฒนาชีวิตซึ่งไม่ว่าชีวิตของบุคคลประเภทใดก็ตามก็สามารถนำหลักเกณฑ์ดังกล่าวไปพัฒนาชีวิตของตนให้มีความเจริญก้าวหน้าได้

อนึ่ง เราจะพบว่า การประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตนั้น เราสามารถที่จะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) การพัฒนาชีวิตของฆราวาส และ (๒) การพัฒนาชีวิตของพระสงฆ์ ซึ่งกรอบการพัฒนาชีวิตของบุคคลทั้ง ๒ ประเภทนั้น เราสามารถนำมาพิจารณาได้ ดังนี้

ก.) กุศโลบายสำหรับการพัฒนาชีวิตของฆราวาส ในการพัฒนาชีวิตของฆราวาสนั้น เราจะต้องคำนึงก่อนว่า ชีวิตฆราวาสมิใช่บรรพชิต เพราะเป็นชีวิตที่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่หรือการเลี้ยงชีพ ในการพัฒนาชีวิตของฆราวาสจึงมีขอบเขตกว้างขวางไม่จำเพาะเจาะจงเป็นอย่างเหมือนกับพระสงฆ์ สำหรับการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตฆราวาสนั้นเราสามารถที่พิจารณาได้ ดังนี้

๑.) การพัฒนาบุคลิกภาพ คือการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้ที่มีการศึกษามีความรู้ ครอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ การมีความรู้ย่อมทำให้สง่างาม และมีบุคลิกลักษณะที่ดี ไม่ว่าจะเป็นรูปร่างหรือการพูดคุยกักทหายปราศัยกับคนอื่น ๆ ตามหลักสังคหัตถุ

๒.) การพัฒนาความเป็นอยู่ได้แก่ จะต้องมีการพัฒนาการเพิ่มขึ้นหรือมากขึ้นด้วยการอาศัยหลัก ภิภุณฐัมมิกัตถประโยชน์ คือการรู้จักรักษาดี มีกัลยาณมิตร ใช้ชีวิตให้เหมาะสม เป็นต้น การเป็นผู้มีความเป็นอยู่ที่ดีย่อมเป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่ว ๆ ไป

๓.) การพัฒนาการศึกษา จัดเป็นการพัฒนาชีวิตประการหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มุ่งหวังจะประสบความสำเร็จจะต้องรู้จักการพัฒนาตนเอง พัฒนาความรู้ใฝ่รู้ใฝ่เรียนเป็นพหุสูตคือทรงจำมาก มีความเพียรพยายามในการแสวงหาความรู้อยู่เสมอ เป็นต้น

๔.) พัฒนาจิตใจ การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มิใช่ว่าจะเป็นได้เพียงแค่การมีร่างกายดีความเป็นอยู่ที่ดี หรือการศึกษาดีเท่านั้น แต่การมีชีวิตที่ดีจะต้องมีการพัฒนาจิตใจที่ดีด้วย ซึ่งกระบวนการพัฒนาจิตของมนุษย์โดยทั่วๆ ไปนั้น ก็คือการรู้จักการเจริญสติภาวนา แม่เมตตาให้กับเหล่าสรรพสัตว์อยู่เสมอ ก็จะทำให้จิตใจเข้มแข็งและมีคุณค่า รวมถึงมีพลังที่จะสามารถเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ได้

จะพบว่า หากมีการนำเอาหลักการพัฒนาชีวิตไปใช้ในลักษณะดังกล่าวนี้ ก็จะทำให้ฆราวาสสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข อย่างไรก็ตาม หากเราจะพิจารณาในภาพรวมของการใช้กุศโลบายในการพัฒนาชีวิตของฆราวาสนั้นก็สรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ ก็คือ (๑) การพัฒนาทางกาย คือ การพัฒนาบุคลิกภาพ พัฒนาความเป็นอยู่ใช้ชีวิตไม่ฟุ้งเฟ้อ และไม่ยุ่งกับสิ่งเสพติดต่างๆ หรือกระทำผิดคิดชั่ว เป็นต้น (๒) การพัฒนาทางจิต หรือสติปัญญา เป็นการสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นจิตใจไม่ให้ไหลไปสู่อารมณ์ฝ่ายต่ำ เป็นต้น

ข.) กุศโลบายเพื่อการพัฒนาชีวิตของพระสงฆ์ การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์นั้นเราพบว่า มีลักษณะที่แตกต่างไปจากฆราวาสคือ พระสงฆ์เป็นอนาคาริกะ คือ เป็นผู้บวชไม่มีเรือน จึงไม่มีภาระที่จะต้องเลี้ยงดูครอบครัว ดังนั้น สิ่งที่จะต้องพัฒนาของพระสงฆ์ก็ต้องพัฒนาเฉพาะการดำรงชีวิตเพื่อให้ก้าวเข้าไปสู่การบรรลุธรรมอันเปี่ยมหมายที่พึงประสงค์ของบรรพชิต ซึ่งกุศโลบายในการพัฒนาชีวิตของพระสงฆ์ ก็คือ

๑. การดำรงมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย คือ พระธรรมคำสั่งสอน ทั้งในส่วนที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต (ศีล) และแนวทางในการปฏิบัติ (ธรรมะ) โดยศีลของพระนั้นมีอยู่ทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ

๒. การเคารพมติสงฆ์ เมื่อสงฆ์มีมติเช่นใด ก็ควรจะทำตามโดยไม่คิดฝ่าฝืน

๓. การพัฒนาจิตให้ละเอียดและสมควรแก่การบรรลุ ซึ่งการพัฒนาจิตที่เหมาะสมกับพระสงฆ์คือ การปฏิบัติตามหลักสมณะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยเฉพาะหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นการมุ่งที่จะรู้ ทั้ง กาย เวทนา จิต และ ธรรมอย่างเข้าใจอันจะมีผลต่อการพัฒนาชีวิตได้

๔. สำหรับ พระสงฆ์ในสังคมไทยนั้น การพัฒนาตนเองด้วยการรู้จักบริหารกายและบริหารจิตอยู่เสมอ และในแง่ของการเคารพมติสงฆ์นั้น ก็คือการเคารพในกฎหมายพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎของมหาเถรสมาคม เป็นต้น

๕. ต้องศึกษาและค้นคว้าอยู่เสมอ เพื่อความเป็นผู้รอบรู้ทั้งในทางโลก และทางธรรม

จะเห็นได้ว่า หากพระสงฆ์ มีการพัฒนาชีวิตอยู่เสมอ ๆ ตามกรอบการพัฒนาดังกล่าวแล้ว ก็จะสามารถเข้าถึงหรือบรรลุหลักการอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตได้

๔.๒.๓.๒. กุศโลบายการประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคม

หลังจากที่เราได้ทราบถึงการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาชีวิต และสังคมในปัจจุบันไปบ้างแล้ว ประเด็นต่อไปที่เราจะต้องศึกษาและทำความเข้าใจก็คือการศึกษาถึงการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อการพัฒนาสังคม ซึ่งมีรายละเอียดที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

๑) แนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคม คำว่า “การพัฒนาสังคม” นั้น หมายถึงกระบวนการสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นกับสังคมหรือกระบวนการที่จะปรับปรุงหรือนำสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาใช้เพื่อการพัฒนาสังคม เช่น การอบรม พัฒนาหรือขัดเกลา ให้สมาชิกในสังคมมีความเป็นระเบียบหรือมีลักษณะของความเป็นระเบียบมากขึ้น เหตุที่จะต้องมีการพัฒนาสังคมก็เพราะการที่สังคมนั้นมีปัญหาไม่พัฒนาจึงถึงความเสื่อมโทรม จำต้องมีการปรับปรุงและทำให้ดีขึ้น

๒) ประเภทของการพัฒนาสังคม ในการพัฒนาสังคมนั้นเราสามารถที่จะแยกประเภทของการพัฒนาสังคมโดยทั่วๆ ไปนั้นมีอยู่ ๓ ประเภทคือ

(๑) การพัฒนาสภาพสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

(๒) การพัฒนาจริยธรรม (ของสังคม)

(๓) การพัฒนาเทคโนโลยี

ซึ่งการพัฒนาทั้ง ๓ ประการนี้ถือได้ว่า เป็นกรอบสำคัญของการพัฒนาของสังคมโดยทั่วไป ซึ่งทั้งหมดนี้จัดเป็นส่วนประกอบของสังคมที่ต้องมีการพัฒนาให้มีความเจริญเพื่อสร้างสิ่งที่ดี ๆ หรือเครื่องอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้น หรือแม้แต่การสร้างสภาพทางจิตใจให้มีความมั่นคงไม่ตกอยู่ในเหตุปัจจัยอันจะก่อให้เกิดความเสื่อม

๓) **พระพุทธศาสนากับแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคม** พระพุทธศาสนาถือได้ว่า เป็นสถาบันของสังคมอย่างหนึ่งคือสถาบันศาสนา ซึ่งมีหน้าที่สำคัญในการให้การอบรมขัดเกลาจิตใจของสมาชิกในสังคมให้เป็นคนดีตามหลักคำสอนที่มีอยู่นั้น อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงหลักการอันเป็นภาพรวมของหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเราจะพบว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะของคำสอนที่เน้นในเรื่องของการพัฒนา ทั้งในด้านการพัฒนาชีวิตและการพัฒนาสังคม ดังจะสังเกตเห็นได้จากคำสอนต่างๆ ที่มีส่วนในการควบคุมหรือขัดเกลาสังคมให้มีระเบียบ เช่น คำสอนเรื่องศีล ๕ หรือคำสอนในเรื่องอบายมุข ๖ และทศ ๖ เป็นต้น ซึ่งคำสอนเหล่านี้มีลักษณะของการจัดระเบียบหรือป้องกันการละเมิดสิทธิของสมาชิกในสังคมอันจะก่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในสังคมได้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงกรอบความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม เราจะพบว่า ทั้ง ๒ ประการนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

๔) **การประยุกต์ใช้กลยุทธ์เพื่อการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน** เป็นที่ทราบกันว่า สภาพของสังคมไทยในปัจจุบัน นั้นมีความเสื่อมในหลาย ๆ ด้าน บางด้านก็อยู่ในขั้นวิกฤต เหตุเพราะมีแรงกระตุ้นหรือสิ่งที่จะก่อให้เกิดความเสื่อมอยู่หลายประการ โดยประการหนึ่งที่สำคัญก็คือการที่สังคมไทยได้รับเอาความเจริญแบบตะวันตกเข้ามาใช้โดยไม่มีการคัดกรองให้ดี ซึ่งบางสิ่งบางอย่างนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่ดีสำหรับชาวตะวันตก แต่กลับกลายมาเป็นสิ่งที่ไม่ดีสำหรับชาวตะวันออก เช่น การเสพกัญชา บางประเทศถือว่าถูกกฎหมาย แต่สำหรับสังคมไทยถือว่า ผิด การเดินโชว์ในงานต่าง ๆ ในลักษณะของการแสดงโป้เปลือย ในบางสังคมถือว่าไม่มีปัญหา แต่สังคมไทยกลับถือว่าผิด และการมีโสเภณี บางประเทศถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่สำหรับสังคมไทยแล้วถือว่า การมีโสเภณีนั้นผิด ซึ่งเป็นความผิดทั้งในด้านของกฎหมาย และความผิดในด้านศีลธรรม คือ ผิดศีล ข้อ ๓ เป็นต้น และในบางครั้งปัญหาบางปัญหาก็ไม่ได้สื่อแสดงถึงความเสื่อมทางด้านจิตใจของคนในสังคมเป็นอย่างยิ่ง เช่น การข่มขืน ข่า กรณิบัติาข่มขืนบุตรสาว หรือกรณิการฆ่าคนด้วยการที่เหยียด โดน เป็นต้น ซึ่งกรณีต่าง ๆ ที่กล่าวมานั้น ได้มีปรากฏอยู่ในสังคมไทย ดังนั้น ในบางมิติจึงพิจารณาได้ว่า สังคมไทยนั้นกำลังตกอยู่ภายใต้ภาวะของปัญหาคือความเสื่อมโทรมทางด้านจริยธรรม และนอกจากนั้น ความเสื่อมของสังคมยังปรากฏในด้านอื่น ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่คนในสังคมหรือผู้มีส่วนในการแก้ไขปัญหาจะพึงนำปัญหาดังกล่าวมาพิจารณาและหาทางแก้ไขรวมถึงการพัฒนาให้สังคมที่กำลังตกอยู่ในภาวะดังกล่าวมีความเจริญเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “การพัฒนา” สังคมในมุมมองของพระพุทธศาสนานั้นก็มิได้มุ่งหวังเฉพาะสังคมของชาวโลก ในอีกมิติ

หนึ่งก็จะต้องพิจารณาถึงการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ด้วย ซึ่งในการพัฒนาสังคมทั้ง ๒ ประเภท นั้น พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางหรือกุศโลบายในการพัฒนาเอาไว้ ดังนี้

(ก) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมของชาวบ้าน

ในการพัฒนาสังคมของชาวบ้านหรือฆราวาสนั้น มีหลายประเภท ได้แก่ การพัฒนาด้าน สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง รวมถึงด้านอื่น ๆ เช่น ด้านจริยธรรม ด้านเทคโนโลยี เป็นต้น ซึ่งกรอบการพัฒนาในด้านต่าง ๆ นั้น เราสามารถนำเอากุศโลบายมาประยุกต์ใช้ได้ดังนี้

ก.) การพัฒนาด้านสังคมคือการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขนั้น พระพุทธศาสนาได้เสนอว่า ควรมีกุศโลบายในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ก็คือ คนในสังคมต้องเคารพในกฎจริยธรรมขั้นพื้นฐาน คือศีล ๕ จากนั้นก็ต้องมีเมตตาจิตคือคิดพิจารณาสิ่งที่ดีต่อกัน ปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อแก่กันและกัน และสร้างความสัมพันธ์ในสังคมให้เป็นไปตามหลักทศ ๖ คือ สมณพราหมณ์ บิดามารดา บุตรภรรยา ครูอาจารย์ และบริวารรับใช้ ซึ่งกลุ่มคนในสังคมดังกล่าวมาจะต้องปฏิบัติต่อกันด้วยการ ฟังฟังอาศัยกันและกัน นอกจากนี้ ในการดำเนินชีวิตของสมาชิกในสังคมจะต้องงดเว้นจากการยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขทั้ง ๖ ประการ จึงจะสามารถทำให้สังคมไม่มีปัญหาและพัฒนาไปสู่ความผาสุกได้

ข.) การพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการเมือง ในด้านนี้โดยเริ่มจากด้านเศรษฐกิจจะต้องพัฒนาในสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเครื่องอุปโภคบริโภค การให้บริการด้านต่าง ๆ ต้องเพียงพอ แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเศรษฐกิจนั้นจะต้องตั้งอยู่บนฐานของความพอดี และไม่เบียดเบียนกัน รวมถึงปฏิบัติต่อกันด้วยความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน รวมถึงการค้าขายต้องไม่หวังกำไรเกินควร หรือไม่ค้าขายของผิดกฎหมาย เช่น ยาเสพติด เป็นต้น^๑ ในด้านการเมืองนั้น ควรนำหลักของอธิปไตย ๓ คือเน้นในเรื่องของความเป็นธรรมาธิปไตย (Good Governance) และหลักการบริหารของพระพุทธศาสนาคือชมคนที่ควรชม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง เพื่อให้สังคมมีมาตรฐาน ในการปฏิบัติต่อกัน ระหว่างคนดีและคนไม่ดี นอกจากนี้ในระบอบการเมือง ควรเน้นให้มีระบบประชาธิปไตยให้มากกว่าเผด็จการ เป็นต้น^๒

ค.) การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาในด้านนี้ต้องเน้นการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ และควรเน้นหลักการอนุรักษ์มากกว่าทำลาย ควรสร้างจิตสำนึกในการรักษาธรรมชาติร่วมกัน เช่น ช่วยกันดูแลแม่น้ำลำคลองรวมถึงป่าไม้ เป็นต้น ร่วมกัน

ง.) การพัฒนาจริยธรรม + คุณธรรม ปัญหาสังคมในปัจจุบันนี้ สิ่งหนึ่งที่มีจะมีการพูดกันมากก็คือ เรื่องคุณธรรมและจริยธรรมในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะคุณธรรมจริยธรรมนั้น ถือเป็นหลักเกณฑ์ที่จะนำมาวัดความเป็นคนดีของคนในสังคมได้ ดังนี้ จึงสมควรที่จะต้องมีการพัฒนา

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

คุณธรรมจริยธรรมให้มากขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะเสริมสร้างคนให้เป็นคนดีมากกว่าคนไม่ดี สังคมจึงจะมีความสุข

(ข) กุศโลบายกับการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ สำหรับเกณฑ์ที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ที่สำคัญในปัจจุบันก็คือ

๑.) การให้การศึกษาด้านพระธรรมวินัยแก่สงฆ์ให้มาก เพื่อที่จะได้สร้างความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยมากขึ้น เมื่อพระสงฆ์รู้พระธรรมวินัยมากขึ้น ก็จะมีผู้ประพฤติผิดหรือสร้างความเสื่อมเสียให้กับสังคมของสงฆ์น้อยลง เพราะสาเหตุที่พระสงฆ์ประพฤติเสียนั้นมาจากสาเหตุสำคัญก็คือความรู้หรือไม่หนักแน่นในพระธรรมวินัย

๒.) สงฆ์จะต้องยึดหลักสังฆสามัคคี คือการยึดหลักอภิธานิยธรรมของสงฆ์มาปฏิบัติ คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุมและพร้อมกันทำกิจของสงฆ์
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธรเจ้าไม่บัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว
๔. ควรรับฟังคำของภิกษุผู้เป็นใหญ่ในสงฆ์
๕. ไม่ลุอำนาจแก่ตัณหา
๖. ยินดีในเสนาสนะอันสงบ
๗. ตั้งความคิดไว้เสมอว่า เพื่อพรหมจรรย์ผู้มีศีลอันดีงาม ที่ยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่อย่างมีความสุข^๑

นอกจากนี้ควรตั้งจิตปรารถนาดีต่อกันตามหลักของสารานิยธรรม ๖ ประการ ซึ่งเป็นกุศโลบายที่จะก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ อันจะสร้างหรือพัฒนาสังคมสงฆ์ให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น

๓.) สงฆ์จะต้องหมั่นศึกษาในการพัฒนาจิต คือสมถะและวิปัสสนาอยู่เสมอ ๆ ไม่ทอดธุระในเรื่องของการฝึกจิต การฝึกสมาธินี้ย่อมเป็นผลทำให้เป็นผู้มีจิตตรงและเป็นอุปนิสัยที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพานอันเป็นเป้าหมายสำคัญของสังคมสงฆ์ได้

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า กุศโลบายนั้นเป็นแนวทางหรือมรรควิธีที่เราสามารถจะนำไปประยุกต์ใช้กับการแก้ไขปัญหาสังคมของทั้งฆราวาสและพระสงฆ์ได้ เนื่องจากกุศโลบายหรือหลักธรรมอันเป็นวิธีการที่นำไปปฏิบัติไปสู่เป้าหมาย ในทางพระพุทธศาสนานั้นได้วางกรอบการปฏิบัติเอาไว้ค่อนข้างครอบคลุมและสามารถที่จะนำไปพัฒนาให้สังคมทั้ง ๒ อย่างนั้นได้พัฒนาไปสู่เป้าหมายอันพึงประสงค์ได้ แม้ว่าการพัฒนาสังคมของฆราวาสจะมุ่งไปสู่กระบวนการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงนั้นก็ถือว่า เป็นแนวทางอย่างหนึ่งที่จะทำให้ฆราวาสหรือชาวบ้านประสบกับความสุขได้โดยทั่วกัน ส่วน

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒-๘๓.

การพัฒนาสังคมของพระนั้นมุ่งไปที่การสร้างสามัคคีชนิตความไม่ปรองดองให้เกิดขึ้น แล้วสังคมหรือกลไกของสังคมก็จะเคลื่อนไปสู่เป้าหมายคือสมาชิกที่มีความสามัคคีนั้น จะสามารถปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงธรรมได้ง่าย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องกุศโลบายในวรรณคดีของพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทมาทั้งหมดนั้นสามารถที่จะสรุปให้เห็นกรอบสาระสำคัญของแนวคิดเรื่องกุศโลบาย ได้ดังนี้

๑.) ในด้านบริบทของแนวความคิดเรื่องกุศโลบายนั้นเราจะพบว่า คำว่า “กุศโลบาย” มิใช่เป็นคำดั้งเดิมที่มีการใช้ในคัมภีร์ชั้นต้นของพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแต่เพราะในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้นจะใช้เพียงคำว่า “อุบายโกศล” หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการใช้อุบายหรือวิธีการที่จะเอาชนะอุปสรรค ซึ่งถือว่า ความฉลาดในอุบายหรือว่าวิธีการดังกล่าวนั้นจัดได้ว่าเป็นการใชปัญญาชนิดหนึ่ง ในลักษณะของการตัดสินใจหรือนำวิธีการที่เหมาะสมมาใช้ทั้งในด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ ทั้งนี้เพื่อที่จะใช้ไปเพื่อการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดำเนินไปด้วยดี ต่อมาเมื่อมีการนำเอาศัพท์นี้มาใช้ในภาษาไทยก็มีการปรับเปลี่ยนจากคำว่า “อุบายโกศล” เป็น “กุศโลบาย” ซึ่งก็อาจจะทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนไปบ้าง เพราะเมื่อนำมาใช้ในรูปแบบของคำศัพท์ดังกล่าว ความหมายในภาษาไทยก็มีนัยของการใช้วิธีการหรือเล่ห์กลต่าง ๆ เพื่อเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูเป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาจากกรอบความหมายดังกล่าวย่อมน่าจะมีความหมายที่ผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมคือพระไตรปิฎก แต่ถึงอย่างนั้น เมื่อนำศัพท์นี้มาใช้ในการวิจัยก็คงมุ่งที่จะใช้ในความหมายที่มีปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมนั้น

๒.) ในด้านของหลักธรรมอันเป็นสาระของกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายเราจะพบว่า แนวคิดในเรื่องกุศโลบายนี้มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่เป็นหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุหรือเข้าถึงเป้าหมายซึ่งก็ได้แก่หลักการสร้างสรรค์ปัญญาตามแนวคิดเรื่องโยนิโสมนสิการ คือการคิดโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งหลักโยนิโสมนสิการนั้นถือได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์สำคัญของการสร้างปัญญาให้เกิดและการนำสติปัญญานั้นออกมาใช้ เพราะการนำกุศโลบายไปใช้นั้นจะก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ไม่ได้เลย หากขาดวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ โดยเฉพาะวิธีคิดแบบแยบคาย (วิภังชวาท) วิธีคิดแบบแก้ไข้ปัญหาหรืออริยสัจ ๔ หรือวิธีคิดแบบแยกให้เป็นความดี ชั่ว เป็นต้น ซึ่งวิธีเหล่านี้เมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับการใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไข้ปัญหาแล้วก็จะพบว่า มีความสอดคล้องกันเสมือนหนึ่งเหรียญสองด้าน

๓.) ในการศึกษาพบว่า ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์นั้นทรงนำกุศโลบายไปใช้ตลอดเวลา ดังปรากฏในวรรณกรรมดั้งเดิมคือพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลการศึกษาในครั้งนี้พบว่า พระพุทธองค์ทรงนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ทั้งในด้าน (๑) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา (๒) ด้านการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยเมื่อพิจารณาจากภาพรวมจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงทำแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้กับบุคคลหลายประเภท ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ ทรงนำไปใช้กับ (๑) พระภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา (๕) เดียรถีย์ นอกพระศาสนา โดยการใช้กุศโลบายกับบุคคลทุกประเภทนั้นสามารถสรุปลักษณะการใช้กุศโลบายเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่ทรงใช้เฉพาะกับบุคคล โดยกุศโลบายที่ทรงนำมาใช้กับบุคคล ทั้ง ๕ ประเภท นี้แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (ก) กรณีการใช้กับพระภิกษุ ภิกษุณี มุ่งเพื่อการเข้าถึงธรรมคือการบรรลุพระอรหันต์ หรือคุณธรรมจริยธรรมด้านอื่น ๆ (ข) กรณีที่ทรงใช้กับอุบาสก อุบาสิกา นั้น มุ่งที่จะให้เขามีศรัทธาในพระศาสนาเพียงเพื่อความเป็นคนดีที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันจะเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่การเข้าถึงธรรมในขั้นสูงต่อไป (ค) กรณีที่ทรงใช้กับเดียรถีย์นั้น ทรงมุ่งที่จะใช้เพื่อจุดประสงค์หลัก ๒ ประการคือ (๑) เพื่อโต้ตอบหักล้างวาทะหรือทฤษฎีที่เขามี อันจะเป็นการยืนยันหรือประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน (๒) เพื่อปรับเปลี่ยนให้เขามีศรัทธาเพื่อจะได้ก้าวเข้ามาสู่การศึกษาในแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งเราจะพบว่า ในกรณีที่ ๒ นี้ ทรงได้ดำเนินการไปพร้อมกับกรณีที่ ๑

๒. ลักษณะที่ทรงใช้ในรูปแบบของวิธีการหรือเครื่องมือที่ทรงนำมาใช้ ในการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งพบว่า การใช้กุศโลบายทรงใช้วิธีการดังนี้ (๑) ใช้ฤทธิ์ (๒) ใช้การเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปมัย (๓) ใช้ความจริง (สัจจะ) (๔) ใช้ตัวแทน (๕) ใช้เล่านิทาน (๖) ใช้อุปกรณ์ใกล้ตัว ซึ่งแนวทางการใช้กุศโลบายทั้ง ๖ ประการ นี้ ทรงนำมาใช้และจะทรงเลือกที่จะนำมาใช้เป็นการเฉพาะสำหรับบุคคล ไม่ทรงใช้โดยทั่วไป ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลที่มีปัญหาหรือเข้ามาเพื่อสนทนากับพระองค์

๔) ในการนำกุศโลบายไปประยุกต์ใช้กับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น จากการศึกษาพบว่า ในสังคมไทยปัจจุบันที่กำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรมในด้านต่าง ๆ อยู่ ในขณะนี้เราสามารถที่นำเอากุศโลบายของพระพุทธศาสนานั้นไปประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมได้ ซึ่งการพัฒนานั้นพบว่า มีการใช้กรอบในการพิจารณา ๒ ด้านคือ (๑) ด้านการแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมของชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนเองและสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ (๒) ด้านการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาทหน้าที่จากสมัยพุทธกาลมาสู่ปัจจุบันทำให้พระสงฆ์มีปัญหาเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องนำเอา

พรรณณะเรื่องกุศโลบายไปแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมเพื่อที่จะทำให้ตนเองได้บรรลุหรือก้าวไปสู่การพัฒนาที่ดียิ่งขึ้นไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

สำหรับการดำเนินการวิจัยที่ผ่านมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า ได้มีการนำเอาหลักการ , วิธีการ รวมทั้งรูปแบบของการใช้กุศโลบายในด้านต่าง ๆ ไปใช้ ซึ่งเป็นการศึกษาในกรอบของคัมภีร์ยังไม่มีการนำไปประยุกต์หรือพัฒนาเพื่อศึกษาในประเด็นที่น่าสนใจด้านอื่น ๆ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรที่จะมีการนำเอากรอบของการวิจัยนี้ไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ควรนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายในพรรณณะของพระพุทธศาสนาไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดเรื่องอุบายวิธีของพระพุทธศาสนามหายานทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงกรอบแนวคิดทั้ง ๒ ว่า มีมุมมองหรือพรรณณะที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

(๒) ควรนำเอากรอบแนวคิดนี้ไปเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดในเชิงปฏิบัติการทางโลก เช่น กรณีการใช้กลยุทธ์ทางการค้าหรือกลยุทธ์ในทางสงครามว่า กุศโลบายกับกลยุทธ์นั้นมีความแตกต่างในทางจริยศาสตร์อย่างไรรวมถึงสามารถที่จะก่อให้เกิดคุณค่าแก่สังคมและทางวิชาการได้อย่างไร

(๓) ควรนำผลการวิจัยนี้ไปศึกษาเพิ่มเติมในคัมภีร์อื่น ๆ ชั้นหลัง เช่น อรรถกถาฎีกาอนุฎีกาว่า มีการอธิบายความเรื่องกุศโลบายนี้ไว้เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๓๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

๒. เอกสารทุติยภูมิ

ก. หนังสือทั่วไป

คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. ปัญหาและเฉลยสอบธรรมสนามหลวงวิชาพุทธธานุพุทธประวัติ

นักธรรมชั้นเอก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๒.

คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ สำหรับครูนักเรียน นักธรรม ธรรมศึกษา

ชั้นโท กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง

กรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๐.

ฉัตรกุมารย์ กบิลสิงห์. สัทธรรมปรุณทริกสูตร. กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย-ธิเบต, ๒๕๔๓.

ณรงค์ เส็งประชา, มนุษย์กับสังคม กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑.

บุญมี แทนแก้ว, พระสงฆ์, กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

ศ.นพ. ประเวศ วะศรี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน,

๒๕๔๐ .

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .พุทธธรรม ฉบับขยายความ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๒.

_____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา

ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .เทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๑๓.

_____ .พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____ .เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร: เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๔ .

_____ .ทำอย่างไรจะหายโกรธ. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗.

_____ .พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

_____ .กรณีธรรมกาย. กรุงเทพฯ: กองทุนวุฒิธรรม, ๒๕๔๒.

_____ .พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ ฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระธรรมโมฆะจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ). **พุทธประวัติทัศนะศึกษา**. กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ดร.จำลอง สารพัตน์ก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาของโลก**. กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๐.

พระวิสุทธิภัทรธาดา. **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายมหาเถรสมาคม**. กรุงเทพฯ ฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระราษฏธิญาณมงคล. **กฎแห่งกรรมธรรมปฏิบัติ เล่มที่ ๕**. กรุงเทพฯ: หอชัยรัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

_____ .**พระอัมมปัทมฎกเถาแปล ภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____ .**วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

_____ .**มงคลทีปนี ปฐโม ภาค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

_____ .**พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท. เล่มที่ ๔๒**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ .**ธรรมานุกรม** กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๓.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๗**, กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.

รศ. ยนต์ ชุ่มจิต, **ความเป็นครู** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** กรุงเทพมหานคร:

นามมีบุ๊คจำกัด, ๒๕๔๖

_____ .**พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: ศรีวิวัฒนาพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๒.

_____ .**พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย**. กรุงเทพมหานคร: เท็กซ์ แดน เจอร์รัล

พลับพลีเคชั่น, ๒๕๔๓

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

_____ .**พจนานุกรมพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๒๙.

_____ .**วินัยมุข.** เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, **ธรรมบท ภาค ๖.** แปลโดยพยัญชนะ. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจงเจริญ,
๒๕๓๐.

_____ .**ธรรมบท ภาค ๑.** แปลโดยพยัญชนะ. กรุงเทพมหานคร:เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๓๐.

_____ .**ธรรมบท ภาคที่ ๖.** แปลโดยพยัญชนะ. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๑.

สุรีย์ มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ.** กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์จำกัด, ๒๕๔๑.

สำนวน นาคประทีป. **ฎีกาขยมงคลอัฐกเทศนา.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ,
๒๕๑๔.

สอ เสถบุตร. **New Modern Thai-English Dictionary Vol.II.** กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๑๙๖๕.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. **สังคมวิทยาปัญหาสังคม.** กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖

วิศิษฐ์ เกิดวิศิษฐ์. **ปรัชญาครุทั้ง ๖ ในสมัยพุทธกาล.** กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๓๕

ข.สื่ออิเล็กทรอนิกส์และหนังสือพิมพ์

หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ หน้า ๑๑.

หนังสือพิมพ์ข่าวสด วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๐ หน้า ๒.

ค.เอกสารภาษาอังกฤษ

Bhikshu Sangharashita **A Survey of Buddhism.** (Delhi:L.S.Doraiswamy at W.Q.judge Press 1966).

Chandorodaya Bhattacharya, **The Element of Indian Epistemology Culcatta : Modern**

Book Agency Private Ltd, ๑๙๖๖.

Domien Keown, **Contemporary Buddhist Ethics** London : Curzon Press, ๒๐๐๐.

Franklin Gerton, **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Volume I,**

Delhi:Motiral Banarasidass, 1972.

Joseph H, Fitcher **Sociology** Chicago : The Ununer Sity of Chicago Press, ๑๙๕๗.

K.N. Jayatileke, **Early, Buddhist Knowledge Theory** Delhi: Motilal Banarsidass Press,

୧୯୯୯.

_____ .**Early Buddhist Theory of Know ledge** London: George allen and Unwin
Ltd, ୧୯୬୩.

Kenneth W. Morgan, **The Path of the Buddha : Buddhism Interpreted By Buddhists**
Delhi: Motilal Banarsidass, ୧୯୯୩.

Kogen Mizuno, **Basic Buddhist Concept** Tokyo: Kosie Publishing, ୧୯୯୬.

Paul Horton B. and Others, **Sociology and Social Problems** New York : Appleton
Century Crofts, ୧୦୩୦.

Richard A Gard (Edited) **Buddhism** New York: George Braziller, ୧୯୬୭.

T.W. Rhys David (Edited), **The Pali Text Society Pali – English Dictionary** London:
Pali Text Society Press, ୧୯୩୭.

ภาคผนวก

บทความวิจัย

กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
Skillful Means : To Utilize the wisdom for solving the crisis regarding to the
Theravada Buddhist Scripture

ดร.อติเทพ ผาธา

ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องกุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ (๑) เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิต

ผลการวิจัยพบว่า

แนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกรอบแนวคิดว่าด้วยการนำเทคนิคและวิธีการบางอย่างที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ โดยคำว่ากุศโลบายนั้นหมายถึงวิธีการที่เหมาะสมมีบ่อเกิดมาจากการคิดหรือสติปัญญาที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการและความต้องการที่ออกจากปัญหาโดยวิธีการคิดที่จัดว่าเป็นกุศโลบายนั้นมีอยู่ ๑๐ วิธีที่สามารถนำไปแก้ไขปัญหได้ ๒ ระดับคือปัญหาระดับชาวบ้านและปัญหาระดับพระสงฆ์ โดยการใช้กุศโลบายจะได้ผลนั้นย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้ใช้ด้วย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องรู้จักการเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส และมีกระบวนการที่นำไปใช้ที่เป็นระบบจึงจะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้

ในสังคมไทยปัจจุบันนี้เราสามารถที่จะนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปปรับประยุกต์ใช้ทั้งในส่วนของการแก้ไขปัญหาและการปรับประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยการประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตนั้นในระดับชาวบ้านทั่วไปก็ได้แก่การนำไปใช้เพื่อการแก้ปัญหาคาความโกรธ หรือความขัดแย้งและการขาดความสามัคคี หรือการขาดความอดทนอันจะนำไปสู่ความล้มเหลวในชีวิต ส่วนในระดับพระสงฆ์นั้นสามารถนำไปใช้เพื่อการอำนวยประโยชน์เพื่อก่อให้เกิดความสามัคคีและการบรรลुरुธรรมอันเป็นเป้าหมายสูงสุดได้

ABSTRACT

This Research is to analytically study the story of the strategic skillfulness : To utilize the wisdom for solving the crisis regarding to the Theravada Buddhist Scripture. . It is of 3 objectives, namely :- 1.To study the strategic skillfulness in the Theravada Buddhist Scripture.2.To study An Applying the strategic skillfulness to solve the problem in daily life.

The result of the study indicate that :

The concept of the strategic skillfulness that appears in Buddhist scripture is a conceptual frame about technique to lead and some methodology to solve the problem , by the word that , strategic skillfulness means the good methodology is appropriate that origin from the thinking or, intelligence namely critical reflection (Yoniso manasikara) and the requirement that depart a problem. by the analytical thinking that are regarded as strategic skillfulness has 10, that can solve the human problem into 2 level such as (1) the level of villagers and (2) the level of the Buddhist priest , And How to using strategy will that effective should depend on the intelligence of the user, In the Buddhist teaching to using that strategy will must know the filtration uses is appropriate the time and a chance , and have the procedure to apply systematic then can solve that problem,

In the present Thai society ,we can take the concept of the strategic skillfulness to apply for solve the problems into 2 ways (1) To solve the daily life problem and (2) To apply for life and social development. To solving the daily life ,in the level of villagers is using for solve the hatred problem ,or conflict , schism , tolerance depletion which bring to the failure in the life , the level of the Buddhist priest level can apply for beneficial which caused of the unity and to attain enlightenment that is the goal achievement.

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นกลุ่มความคิดหลักทางด้านศาสนา กลุ่มหนึ่งที่ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ กว่าปีที่ผ่านมาในประเทศอินเดีย ซึ่งถือได้ว่าเป็นดินแดนแห่งศาสนาหรือเป็นดินแดนที่มีเสรีภาพทางความคิดมากที่สุดแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะความมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางศาสนา อันเป็นผลมาจากการค้นคว้าทดลองปฏิบัติของบรรดานักคตินักปรัชญาทั้งหลาย ซึ่งในบรรดา

นักคิดและนักปรัชญาเหล่านั้น ล้วนเป็นผู้มีปัญหาและพยายามแสวงหาคำตอบให้แก่ปัญหาของตนเอง โดยได้อาศัยวิธีการหรือการวางกุศโลบายต่าง ๆ ที่ตนเองเห็นว่าเหมาะสมและสามารถนำตนเองและบรรดาผู้เคารพศรัทธาทั้งหลายให้ก้าวไปสู่การหลุดพ้น หรือประสบกับความสุขได้ตามความเชื่อของตนนั้น ซึ่งการแสวงหาวิธีการหรือการวางกุศโลบายนั้นถือเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับใช้เป็นแนวทางเพื่อก้าวไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตนเองมุ่งหวัง ดังนั้น ศาสนาทุกศาสนาจึงมักจะมีการกำหนดกุศโลบายหรือวิธีการ (Methodology) ที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกัน เช่น การทรมานตนเองบ้าง การเสพภกมจนถึงที่สุดบ้าง การปฏิบัติตามความเชื่อด้วยการไม่มุ่งหมั่นเสื่อผ้าบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะความเชื่อที่ว่า การทำเช่นนั้นเป็นวิธีการที่จะทำให้ตนเองบรรลุความหลุดพ้นได้

จะพบว่าพระพุทธศาสนายอมรับว่า ในโลกนี้มีอุบายอยู่ ๒ ประเภท คือ กุศโลบายและอกุศโลบาย และในอุบายทั้งสองนั้น สัตว์ทั้งหลายล้วนผูกพันหรือติดยึดอยู่กับอุบายในทางอกุศลหรืออกุศโลบายโดยมาก ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ว่า

โลกนี้โดยมากยังพัวพันด้วยอุบาย อุปาทาน และอภินิเวส แต่พระอริยสาวก ย่อมไม่เข้าถึง ไม่ถือมั่น ไม่ตั้งไว้ซึ่งอุบายและอุปาทานนั้น อันเป็นอภินิเวสและอนุสัย อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิตว่า อัตตาของเรา ดังนี้ ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าทุกข์นั้นแหละ เมื่อบังเกิดขึ้น ย่อมบังเกิดขึ้น ทุกข์เมื่อดับ ย่อมดับ พระอริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย^๑

ซึ่งการที่มนุษย์ยังติดอยู่กับอุบายอันไม่เป็นกุศลนั้นก็เป็เหตุทำให้เดือดร้อนและติดอยู่กับวิภวัญคือการเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์มาโดยตลอด ซึ่งการติดอยู่แนวทางดังกล่าวนั้นก็เพราะความไม่รู้ยิ่งในเหตุที่เกิด ไม่รู้ยิ่งในเหตุที่ดับ ไม่รู้ยิ่งในคุณ ไม่รู้ยิ่งในโทษ และไม่รู้ว่าอุบายเป็นเครื่องออกไปจากสิ่งที่ตนเองยึดติดอยู่ ซึ่งโดยนัยก็คือ การไม่รู้ไม่เข้าใจในกุศโลบายอันแสดงให้เห็นว่า กุศโลบายหรืออุบายกุศลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์หรือสัตว์โลกทั้งหลายในฐานะที่เป็นเสมือนหนึ่งทางรอดหรือวิธีการแก้ไขปัญหาจากการตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้พระพุทธองค์ทรงเห็นว่ากุศโลบาย เป็นหลักการที่สำคัญของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งหวัง และใช้เป็นกรอบในการยืนยันยืนยันความเป็นพุทธภาวะของพระองค์ต่อสาธารณชน นอกจากนี้ทรงนำเอากรอบของอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ หรือกุศโลบายนั้นมาใช้ในการสอนหรือชี้แนวทางให้เหล่าสาวกให้นำไปปฏิบัติโดยทรงเสนอว่า กุศโลบาย หรืออุบายกุศลนั้นมี ๓ ลักษณะ คือ

^๑ ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๕๕/๓๗๑.

(๑) เป็นวิธีการหรือทฤษฎีเรียกว่า อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ซึ่งถือว่าเป็นอุบายที่สำคัญและเป็นหลักการสำคัญที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงบรรลุนิพพาน และทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะทรงค้นพบกุศโลบายประเภทนี้^๒

(๒) เป็นคำสอนที่ทรงประยุกต์จากหลักกุศโลบายที่ทรงค้นพบแล้วนำมาสอน แนะนำให้เหล่าสาวกปฏิบัติให้บรรลุถึงนิพพาน หรือการสลัดออกจากทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุด ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประยุกต์ใช้กับเหล่าสาวก ในลักษณะที่แตกต่างกันตามความเหมาะสม เรียกว่าอุบายเป็นที่ฝึกฝน^๓ โดยทรงวางกรอบสำหรับการปฏิบัติตามกุศโลบายเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับชีวิตไว้เป็น ๒ ประการ คือ ๑) การกำหนดปัญหา ทรงอธิบายว่า สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ไม่อาจจะหลุดพ้นไปได้เพราะมนุษย์ยังยึดติดอยู่กับปัญหาหรือสิ่งห่อหุ้มจิตไว้ ดังนี้คือ (ก) การติดอยู่ในเรื่องของกาม (กามโยคะ) (ข) การติดอยู่ในเรื่องของภพ (ภวโยคะ) (ค) การติดอยู่ในเรื่องของความเห็น (ทรรคนะ) เรียกว่า ทิฏฐิโยคะ และ (ง) การติดอยู่ในความไม่รู้คือผัสสาตนะ ๖ มีรูป เป็นต้น เรียกว่า อวิชชาโยคะ^๔ เมื่อมนุษย์ไม่รู้ในสิ่งเหล่านี้ตามเป็นจริงก็จะไม่หลุดพ้น ดังนั้นผู้หวังการหลุดพ้นจะต้องรู้ปัญหา ก่อน ๒) การกำหนดแนวทางที่เป็นวิธีการดำเนินการแก้ไขปัญหานั้น ทรงอธิบายว่า เมื่อมนุษย์กำหนดปัญหาแล้ว ประเด็นต่อมาก็ต้องรู้ว่าวิธีการแก้ไขปัญหานั้นจะต้องทำอย่างไร ซึ่งทรงได้เสนอวิธีแก้ไขไว้ดังนี้ (ก) ต้องรู้ในปัญหา (ข) ต้องรู้ในเหตุเกิดของปัญหา (ค) ต้องรู้ในเหตุดับของปัญหา (ง) ต้องรู้ในปฏิปทาอันให้ถึงความดับของปัญหา (จ) ต้องรู้ทั้งคุณและโทษของสิ่งที่ปัญหา และสุดท้าย (ฉ) ต้องรู้ในอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากปัญหานั้น (กุศโลบาย) เช่น การรู้ว่าจะทำจิตแก้ไขปัญหานั้น และดำเนินไปสู่การแก้ไขปัญหานั้น จะต้องใช้อุบายอย่างไร

(๓) ผลของการใช้กุศโลบาย ทรงอธิบายว่า เมื่อมนุษย์รู้และปฏิบัติเพื่อจะแก้ไขปัญหาก็จะสามารถหลุดพ้นจากปัญหานั้นได้ด้วยการเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดจากสิ่งนั้น ๆ อันถือเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตที่ได้มาจากการใช้กุศโลบายนั้น โดยรูปแบบที่ทรงอธิบายเกี่ยวกับการนำกุศโลบายเพื่อการหลุดพ้นนั้นว่า

ดูกรอานนท์ ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สติบ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ มีจิตอันกิเลสมีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น กลุ่มรุม ครอบงำแล้วอยู่ และเมื่อกิเลสมีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกเสียได้ ตามความเป็นจริง^๕

^๒ จ.อิตติ. (ไทย)๒๖/๓๕๘/๔๕๓.

^๓ จ.อป. (ไทย)๓๓/๒๒๖/๔๗๖.

^๔ อ.จตุกก. (ไทย)๒๑/๕๔๓/๓๒๐.

^๕ ส.นิ. (ไทย)๑๖/๗๒/๑๓๕.

การที่กุศโลบายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานั้น พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำว่า การที่มนุษย์ไม่รู้อุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์หรือกุศโลบาย ย่อมก่อให้เกิดโทษคือย่อมไม่ประสบกับประโยชน์ตนเอง ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย แต่ถ้ารู้ในอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์แล้ว ก็จะทำให้ประสบกับสิ่งที่เป็นประโยชน์ตนเองประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายได้^๖ ดังนั้น กุศโลบายจึงมีความสำคัญต่อแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม หากมนุษย์ถูกกิเลสคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะและพยาบาทครอบงำแล้ว ก็ทำให้ไม่สามารถที่จะพบกุศโลบายได้ เนื่องจากเหตุเหล่านั้นเป็นกิเลสที่จะปกปิดหรือทำให้เป็นอุปสรรคต่อการใช้ปัญญาคือกุศโลบายได้^๗ ดังนั้น ผู้ที่ต้องการค้นพบทางรอดคือกุศโลบายที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น ก็จะต้องศึกษาเรียนรู้และกำจัดกิเลสดังกล่าวมาให้หมดไปจากจิตใจของตน จึงจะสามารถพบกุศโลบายดังกล่าว เพราะในชีวิตมนุษย์ถ้าไม่รู้ ไม่ฉลาด ในกุศโลบายหรือเทคนิควิธีในการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิตก็จะทำให้ตนเองผู้อื่นและสังคมเดือดร้อน^๘ หรือในมิติด้านการปฏิบัติธรรมพระพุทธองค์ทรงย้ำว่า ถ้าจิต (ของผู้ปฏิบัติ) ไม่มีกุศโลบายย่อมจะถูกลูกศรคือกิเลสตรึงไว้อย่างมั่นคงทำให้ชีวิตเกิดปัญหาหลายประการ^๙

อนึ่ง เราจะพบว่าไม่ใช่แต่เฉพาะเป้าหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นอันจัดได้ว่าเป็นทางรอดในระดับโลกุตระเท่านั้น ในการดำเนินชีวิตตามแนวทางของปุถุชนโดยทั่วไป พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงการนำกุศโลบายไปใช้หรือแสดงว่า กุศโลบายมีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตดังนี้

๑. ในการเมืองการปกครอง ทรงอธิบายว่า การที่ผู้นำ (กษัตริย์) จะปกครองประชาชนในรัฐได้อย่างมีความสุขจะต้องเป็นผู้ฉลาดในอุบาย (กุศโลบาย) เมื่อครองราชย์สมบัติก็ทรงดำเนินตามกุศโลบายการปกครองคือใช้หลักกฤษฎกรรม ๑๐ ประการเป็นแบบแผน ประชาชนก็จะอยู่เป็นสุข^{๑๐}

๒. ในด้านเศรษฐกิจ ทรงวางรากฐานการประกอบกิจการเนื่องด้วยการเป็นอยู่ด้วยการเป็นผู้ฉลาดในกุศโลบายคือไม่ขายของมีพิษและสิ่งมอมเมาต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ในด้านการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคม ทรงเน้นว่า จะต้องดำเนินชีวิตโดยใช้กุศโลบายที่เหมาะสม (อันแยบคาย) ในการประกอบกิจการต่าง ๆ ซึ่งจะไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อนใน

^๖ ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๒๒๓/๒๘๓.

^๗ ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๖๕/๑๘๔.

^๘ จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๓/๒๖๓.

^๙ จุ.ชว. (ไทย) ๒๓/๔๕๒/๓๕๕.

^{๑๐} จุ.ชว. (ไทย) ๒๓/๕๕๒/๔๒๐.

ภายหลัง^{๑๑} มีการไม่หลงมัวเมาในอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น หรือในกรณีการดำเนินชีวิตหรือการครองเรือน ภรรยาจะต้องฉลาดในกุศโลบายจึงจะสามารถดูแลครอบครัวและทำให้สามีรักและเมตตา^{๑๒}

จะเห็นได้ว่ากรอบแนวความคิดเรื่องกุศโลบายในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของการบรรลุคุณธรรมทุกชั้น ซึ่งการจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้จะต้องแสวงหากุศโลบายเท่านั้น หากเกิดมาในโลกนี้แล้วไม่สามารถที่จะค้นพบกุศโลบายได้ มนุษย์ก็就会被ห่อหุ้มด้วยกุศโลบายที่มีมากมายเกลื่อนกลาดและเป็นสิ่งที่ล่อให้ผู้ไม่มีปัญญาต้องตกไปในอำนาจของอุบายอันเป็นอกุศลเหล่านั้นได้ ดังเช่นสมัยพุทธกาลจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายที่ทรงค้นพบในการเผยแผ่หลักธรรมในการประกาศพระศาสนา ทรงใช้วิธีการหรือกุศโลบายในการเผยแผ่ในระดับต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคล เวลา และสถานที่ โดยเราสามารถแบ่งลักษณะการใช้กุศโลบายเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ทรงใช้กุศโลบายในระดับโลกุตตระ ได้แก่ทรงมุ่งใช้วิธีการที่เป็นการแสดงหลักธรรมล้วน ๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้รับเนื้อหาสาระของหลักธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมาย โดยกุศโลบายที่ทรงสอนก็มี ๒ ประการคือ (ก) การสอนหลักทฤษฎีให้แก่ หลักธรรมต่าง ๆ (ข) ทรงสอนหลักปฏิบัติให้แก่ สมถวิปัสสนา เพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าถึงธรรมได้ ซึ่งการสอนแบบนี้ถือว่าเป็นการใช้กุศโลบาย (Skillful means) เพื่อที่จะชักจูง และช่วยเหลือผู้อื่น^{๑๓} (๒) ทรงใช้กุศโลบายในระดับโลกียะ ได้แก่ทรงมุ่งใช้กุศโลบายในการแสดงธรรมแก่คนธรรมดาด้วยการใช้วิธียกตัวอย่างเล่านิทานหรือแสดงปาฏิหาริย์ เพื่อชักจูงให้คนเข้าสู่กระแสของธรรมอันเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งการใช้อุบายในระดับนี้ บางครั้งต้องใช้อกุศลเป็นตัวกระตุ้นเพื่อเป็นการจูงใจด้วย เช่น กรณีการเสนอเงื่อนไขให้พระนันทะเข้ามาบวชเพื่อต้องการนางฟ้าที่สวยงามกว่านางชนบทกัลยาณี^{๑๔} หรือกรณีของหลานชายอนาถปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น ซึ่งการใช้กุศโลบายดังกล่าวแม้จะยอมรับว่ามี การนำเอาอกุศลมาใช้บ้าง แต่ก็เป็นการมุ่งหวังผลในระยะสั้น แต่ผลที่แท้จริงก็คือการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นผลในระยะยาวมากกว่า ซึ่งการใช้กุศโลบายดังกล่าวนี้นักวิชาการบางท่านเห็นว่าเป็นการใช้อกุศลให้เป็นอุปการะแก่กุศล^{๑๕} นอกจากนั้นเราจะพบว่านับตั้งแต่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้มานั้น เริ่มแรกทรงเห็นว่า ไม่อาจถ่ายทอดหลักธรรมที่เป็นอุบายกุศลในทางโลกุตตระ ที่ทรงค้นพบ

^{๑๑} ชู.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๓๑/๒๑๖.

^{๑๒} อง.สตุตถก. (ไทย)๒๒/๘๗/๕๕.

^{๑๓} Richard A. Gard, *Buddhism*, p. 165.

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๐-๑๑๒.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*. (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๗.

นั้นให้แก่ประชาชนได้ จนกระทั่งได้รับการอาราธนาจากพรหมจรรย์ทรงเห็นช่องทาง^{๑๖} และทรงใช้ ในการสั่งสอนธรรมรวมถึงการจัดตั้งองค์กรการปกครองเพื่อความมั่นคงของคณะสงฆ์ขึ้นมา โดยทรง วางรากฐานในเรื่องศีลไว้เพื่อเป็นการจัดแบ่งระดับของการประพฤติธรรม ซึ่งศีลนั้นก็จัดเป็นพื้นฐาน ของการใช้กุศโลบายอย่างหนึ่ง^{๑๗} ที่มุ่งจะจัดการศึกษาเพื่อให้สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายในแต่ละ ระดับได้

นอกจากนั้นพระพุทธองค์ยังทรงใช้กุศโลบายในด้านต่าง ๆ อาทิ ด้านการศึกษา ด้านการ บริหารปกครอง และทรงจัดการปกครองโดยการประยุกต์ใช้รูปแบบการปกครองของรัฐสามัคคีธรรม ซึ่งทรงเห็นว่า รูปแบบดังกล่าวมีความสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนามากที่สุด หรือ ทรงใช้กุศโลบายในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชน และชาวโลกทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า การศึกษาแนวคิดเรื่องกุศโลบาย ย่อมทำให้เราทราบถึงความหมาย บ่อเกิด ลักษณะ ประเภท และเป้าหมายของการใช้กุศโลบาย หรือทำให้เราทราบถึงคุณค่าที่แท้จริงจากการ นำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของเราได้อย่างไร เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัย จึงเห็นว่า ประเด็นปัญหาดังกล่าวจะต้องมีการนำเอากรอบแนวคิดมาศึกษาวิจัย เพื่อค้นหาข้อเท็จจริง ที่จะเป็นประโยชน์แก่การพระพุทธศาสนาได้อีกมิติหนึ่งหรือรวมไปถึงการให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษา ค้นคว้าในโอกาสต่อไปได้

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหาชีวิต

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้จะใช้แนวทางและวิธีการในการดำเนินการวิจัยที่สำคัญดังนี้

๑. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษา ค้นคว้าและ เก็บ รวบรวมข้อมูล (Data Collection) จากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยทั้งในคัมภีร์ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และเอกสารวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องคือหนังสือ บทความ งานวิจัยต่าง ๆ โดยได้ใช้แหล่งข้อมูลในการค้นคว้าที่สำคัญคือ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดแห่งชาติ ท้าววาสุมิและบรรดาหอสมุดที่สำคัญ ๆ ในมหาวิทยาลัย อื่น ๆ

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^{๑๗} Domien Keown, *Contemporary Buddhist Ethics* (London : Curzon Press, 2000.), p. 138.

๒. จัดลำดับข้อมูลตามขั้นตอนที่ค้นคว้ามาให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาให้เป็นระบบแล้ว นำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์แล้วนำไปสรุปผลเพื่อนำเสนอเป็นผลงานวิชาการต่อไป

๔. ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑. ศึกษาเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา และสัมภาษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นทุกภูมิภาคในประเทศไทย นักวิชาการด้านศาสนา และนักสิทธิมนุษยชน

๒. ช่วงเวลาในการศึกษาวิจัย ระหว่างเดือน พฤษภาคม ๒๕๕๒ ถึง ธันวาคม ๒๕๕๒

๕. ทฤษฎี สมมุติฐาน และกรอบแนวความคิด (Conceptual Framework) ของโครงการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้กำหนดทฤษฎีหรือกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ ดังนี้

๑. ศึกษาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒. ศึกษารูปแบบและกระบวนการใช้ปัญญา(กุศโลบาย)ในการแก้ไขปัญหาชีวิตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓. รวบรวมทัศนะจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องอันเป็นแหล่งความรู้ที่ได้มาจากการวิเคราะห์วิจารณ์เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องกุศโลบายในการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาชีวิตอันจะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เนื้อหาหลักที่ปรากฏในคัมภีร์

๖. ผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องกุศโลบายในวรรณคดีของพระพุทธศาสนาเถรวาทมาสามารถที่จะสรุปเพื่อให้เห็นกรอบสาระสำคัญของแนวคิดเรื่องกุศโลบาย ได้ดังนี้

๑.) ในด้านบริบทของแนวความคิดเรื่องกุศโลบายนั้นเราจะพบว่า คำว่า “กุศโลบาย” มิใช่เป็นคำดั้งเดิมที่มีการใช้ในคัมภีร์ชั้นต้นของพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกเลย ทั้งนี้เพราะในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้นจะใช้เพียงคำว่า “อุบายโกศล” หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการใช้อุบายหรือวิธีการที่จะเอาชนะอุปสรรค ซึ่งถือว่า ความฉลาดในอุบายหรือว่าวิธีการดังกล่าวนั้นจัดได้ว่าเป็นการใช้อุบายชนิดหนึ่ง ในลักษณะของการตัดสินใจหรือนำวิธีการที่เหมาะสมมาใช้ทั้งในด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ ทั้งนี้เพื่อที่จะใช้ไปเพื่อการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดำเนินไปด้วยดี ต่อมาเมื่อมีการนำเอาศัพท์นี้มาใช้ในภาษาไทยก็มีการปรับเปลี่ยนจากคำว่า “อุบายโกศล” เป็น “กุศโลบาย” ซึ่งก็อาจจะทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนไปบ้าง เพราะเมื่อนำมาใช้ในรูปแบบของคำศัพท์ดังกล่าว ความหมายในภาษาไทยก็มีนัยของการใช้วิธีการหรือเล่นกลต่าง ๆ เพื่อเอาชนะ

อุปสรรคหรือศัตรูเป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาจากกรอบความหมายดังกล่าวย่อมจะมีความหมายที่ ผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมคือพระไตรปิฎก แต่ถึงอย่างนั้น เมื่อนำศัพท์นี้ มาใช้ในการวิจัยก็คงมุ่งที่จะใช้ในความหมายที่มีปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมนั้น

๒.) ในด้านของหลักธรรมอันเป็นสาระของกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายเราจะพบว่า แนวคิดในเรื่องกุศโลบายนี้มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่เป็นหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุหรือเข้าถึงเป้าหมายซึ่งก็ได้แก่หลักการสร้างสรรค์ปัญญาตามแนวคิดเรื่องโยนิโสมนสิการ คือการคิดโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งหลักโยนิโสมนสิการนั้นถือได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์สำคัญของการ สร้างปัญญาให้เกิดและการนำสติปัญญานั้นออกมาใช้ เพราะการนำกุศโลบายไปใช้นั้นจะก่อให้เกิด ผลสัมฤทธิ์ไม่ได้เลย หากขาดวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเฉพาะวิธีคิดแบบแยกแยะ (วิรัชชวาท) วิธีคิด แบบแก้ไขปัญหาหรืออริยสัจ ๔ หรือวิธีคิดแบบแยกให้เป็นความดี ชั่ว เป็นต้น ซึ่งวิธีเหล่านี้เมื่อนำมา วิเคราะห์เปรียบเทียบกับการใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาลงแล้วก็จะพบว่า มีความสอดคล้องกัน เสมือนหนึ่งเหรียญสองด้าน

๓.) ในการศึกษาพบว่า ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์นั้นทรงนำกุศโลบายไปใช้ตลอดเวลา ดังปรากฏในวรรณกรรมดั้งเดิมคือพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลการศึกษา ในครั้งนี้พบว่า พระพุทธองค์ทรงนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ทั้งในด้าน (๑) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา (๒) ด้านการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยเมื่อพิจารณาจากภาพรวมจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงทำแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้กับบุคคลหลายประเภท ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ ทรงนำไปใช้กับ (๑) พระภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา (๕) เดียรถีย์ นอกพระศาสนา โดยการนำกุศโลบายไปใช้กับบุคคลทุกประเภทยังสามารถสรุปลักษณะการใช้กุศโลบายเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่ทรงใช้เฉพาะกับบุคคล โดยกุศโลบายที่ทรงนำมาใช้กับบุคคล ทั้ง ๕ ประเภทนี้แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (ก) กรณีการใช้กับพระภิกษุ ภิกษุณี มุ่งเพื่อการเข้าถึงธรรมคือ การบรรลุพระอรหันต์ หรือคุณธรรมจริยธรรมด้านอื่น ๆ (ข) กรณีที่ทรงใช้กับอุบาสก อุบาสิกา นั้น มุ่งที่จะให้เขามีศรัทธาในพระศาสนาเพียงเพื่อความเป็นคนดีที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันจะเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่การเข้าถึงธรรมในขั้นสูงต่อไป (ค) กรณีที่ทรงใช้กับเดียรถีย์นั้น ทรงมุ่งที่จะใช้เพื่อจุดประสงค์หลัก ๒ ประการคือ (๑) เพื่อโต้ตอบหักล้างวาทะหรือทิฎฐิที่เขามี อันจะเป็นการยืนยันหรือประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน (๒) เพื่อปรับเปลี่ยนให้เขามีศรัทธาเพื่อจะได้ก้าวเข้ามาสู่การศึกษาในแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งเราจะพบว่า ในกรณีที่ ๒ นี้ ทรงได้ดำเนินการไปพร้อมกับ กรณีที่ ๑

๒. ลักษณะที่ทรงใช้ในรูปแบบของวิธีการหรือเครื่องมือที่ทรงนำมาใช้ ในการนำกุศโลบาย ในแต่ละครั้งพบว่า การนำกุศโลบายทรงใช้วิธีการดังนี้ (๑) ใช้ฤทธิ์ (๒) ใช้การเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปมัย (๓) ใช้ความจริง (สัจจะ) (๔) ใช้ตัวแทน (๕) ใช้เล่านิทาน (๖) ใช้อุปกรณใกล้ตัว ซึ่งแนวทางการใช้ กุศโลบายทั้ง ๖ ประการ นี้ ทรงนำมาใช้และจะทรงเลือกที่จะนำมาใช้เป็นการเฉพาะสำหรับบุคคล ไม่

ทรงใช้โดยทั่วไป ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลที่มีปัญหาหรือเข้ามาเพื่อสนทนากับพระองค์

๔) ในการนำกุศโลบายไปประยุกต์ใช้กับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น จากการศึกษาพบว่า ในสังคมไทยปัจจุบันที่กำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรมในด้านต่าง ๆ อยู่ ในขณะนี้เราสามารถที่นำเอากุศโลบายของพระพุทธศาสนานั้นไปประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมได้ ซึ่งการพัฒนาที่พบว่ามีการใช้กรอบในการพิจารณา ๒ ด้านคือ (๑) ด้านการแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมของชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนเองและสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ (๒) ด้านการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาทหน้าที่จากสมัยพุทธกาลมาสู่ปัจจุบันทำให้พระสงฆ์มีปัญหาเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องนำเอาทฤษฎีเรื่องกุศโลบายไปแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมเพื่อที่จะทำให้ตนเองได้บรรลุหรือก้าวไปสู่การพัฒนาที่ดียิ่งขึ้นไป

๘. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่าสมควรที่จะมีการนำเอากรอบของการวิจัยนี้ไปใช้ในเรื่องอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ควรนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายในทฤษฎีของพระพุทธศาสนาไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดเรื่องอุบายวิธีของพระพุทธศาสนามหายานทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงกรอบแนวคิดทั้ง ๒ ว่า มีมุมมองหรือทฤษฎีที่เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

(๒) ควรนำเอากรอบแนวคิดนี้ไปเปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดในเชิงปฏิบัติการทางโลก เช่น กรณีการใช้กลยุทธ์ทางการค้าหรือกลยุทธ์ในทางสงครามว่า กุศโลบายกับกลยุทธ์นั้นมีความแตกต่างในทางจริยศาสตร์อย่างไรรวมถึงสามารถที่จะก่อให้เกิดคุณค่าแก่สังคมและทางวิชาการได้อย่างไร

(๓) ควรนำผลการวิจัยนี้ไปศึกษาเพิ่มเติมในคัมภีร์อื่น ๆ ชั้นหลัง เช่น อรรถกถาฎีกาอนุฎีกาว่า มีการอธิบายความเรื่องกุศโลบายนี้ไว้เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร เป็นต้น

๙. กิตติกรรมประกาศ

การดำเนินการวิจัยเรื่องกุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหาก็ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในครั้งนี้จะสำเร็จไม่ได้หากไม่ได้รับแรงกระตุ้นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญ ก็คือพระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้กระตุ้นให้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งในเรื่องที่ชอบ

ขอกราบขอบพระคุณพระโสภณวิหารการ(พิศิษฐ์ สุวีโร ธรรมโรจน์) เจ้าคณะอำเภอเมืองหนองคาย ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย(พระอารามหลวง) จังหวัดหนองคาย และพระครูสุกิจธรรมสุนทร (จันดี โคตปิโน) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดใหม่ทองเสน เกียกกาย กรุงเทพมหานคร พระอาจารย์ทั้งสองที่ได้ดูแลและให้กำลังใจผู้วิจัยในการดำเนินการวิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ ดร. อดีตหัวหน้าภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เอื้ออนุเคราะห์และเข้าใจในกระบวนการทำงานของผู้วิจัยมาตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มเข้ามาทำงานที่คณะพุทธศาสตร์ร่วมกัน

ขอขอบพระคุณ ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ อาจารย์ที่สั่งสอนวิชาพระไตรปิฎกให้กับผู้วิจัยมาตั้งแต่ครั้งศึกษาในระดับมหาบัณฑิตมาจนกระทั่งปัจจุบันอาจารย์ก็ยังเป็นที่พึ่งและคอยสั่งสอนแนะนำในเรื่องการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พระไตรปิฎกให้กับผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อลอง คุณแม่คำปั้งใจ ผาธา บิดามารดาที่คอยเป็นกำลังใจให้กับผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณคุณณัฐรัตน์ ผาธา ภรรยาคู่ชีวิตที่ร่วมสุขร่วมทุกข์มาโดยตลอดเวลาที่ได้ทำงานอีกทั้งเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นบรรณกร ตรวจพิสูจน์อักษรด้วยความอุทิศตนเป็นอย่างยิ่ง

คุณค่า และประโยชน์ของงานวิจัยฉบับนี้ ขอมอบถวายเพื่อเป็นพุทธบูชาแด่องค์หลวงพ่อพระใส พระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดหนองคาย และหลวงปู่จันทา ปภสฺสโร และพระญาณาทิศราขบรรดาเหล่าพระภิกษุสงฆ์ผู้รักษาพระพุทธศาสนาทุกองค์ รวมถึงพระอุปัชฌาย์ บูรพาจารย์ ปิยชนผู้มีพระคุณทุกท่าน พร้อมทั้ง ขอมอบองค์ความรู้ที่พึงเกิดพึงมีจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการสืบสาน และจรรโลงพระพุทธศาสนา ให้วัฒนาถาวรสืบไป

บรรณานุกรม

๑.เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐.**

กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน,

๒๕๓๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

๒.เอกสารทศวิทยุมิ

ก.หนังสือทั่วไป

คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ปัญหาและเฉลยสอบธรรมสนามหลวงวิชาพุทธธานุพุทธประวัติ

นักธรรมชั้นเอก กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๒

คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒ สำหรับครุฑนักเรียน นักธรรม ธรรมศึกษา
ชั้นโท กรุงเทพมหานคร: เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์ กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐

ณรงค์ เส็งประชา, มนุษย์กับสังคม กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑

บุญมี แทนแก้ว, พระสงฆ์, กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗

ศ.นพ. ประเวศ วะศรี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน,
๒๕๔๐

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลศัพท์ กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

..... . พุทธธรรม ฉบับขยายความ กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

..... . วิธีคิดตามหลักพุทธธรรมกรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๘

..... . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมกรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

..... .เทคนิคและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๑๓

..... .พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐

..... .เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ กรุงเทพมหานคร:เอมี่เทรดดิ้ง, ๒๕๔๔

..... . ทำอย่างไรจะหายโกรธกรุงเทพ ฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗

..... . พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต กรุงเทพฯ:ธรรมสภา, ๒๕๔๖

..... . กรณียธรรมกายกรุงเทพฯ: กองทุนอู๋ธรรม, ๒๕๔๒

..... . พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต กรุงเทพ ฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐

พระธรรมโฆษาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ), พุทธประวัติที่คนละศึกษา กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔

พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ดร.จำลอง สารพัฒน์, พจนานุกรม บาลี-ไทย

กรุงเทพมหานคร:ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๘), น. ๓๑๖.

พระมหาหุนพัฒนา กงบาง, “การศึกษาวิเคราะห์วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในพระสูตรต้นตปิฎก”

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔

พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาของโลก** กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๐

พระมหาวิโรจน์ วิโรจน์ (ผาธา), **การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องประโยชน์ในพุทธปรัชญา**

เถรวาท

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓

พระวิสุทธิภัทรธาดา, **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และกฎหมายมหาเถรสมาคม** กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗

พระราษฏร์ญาณมงคล, **กฎแห่งกรรมธรรมปฏิบัติ เล่มที่ ๕** กรุงเทพฯ:หอชัยรัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๐

มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธรรมานุกรม** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓

_____ . **พระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๑๓** กรุงเทพมหานคร:มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.๒๕๔๐

_____ . **วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓

_____ . **มงคลที่ปณี ปฐโม ภาค** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

_____ . **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ ๔๒**

กรุงเทพมหานคร:มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕

_____ . **ธรรมานุกรม** กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๓

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **มนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑-๗**, กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๕

รศ. ยนต์ ชุ่มจิต, **ความเป็นครู** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** กรุงเทพมหานคร:

นามมีบุ๊คจำกัด, ๒๕๔๖

_____ . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ศรีวัฒนาพรินติ้ง, ๒๕๔๒

_____ . **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย** กรุงเทพมหานคร: เท็กซ์ แดน เจอร์รัลด์ พลัปปลิเคชั่น, ๒๕๔๓

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙

_____ . **พจนานุกรมพระพุทธศาสนา** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙

_____ . **วินัยมุข เล่ม ๓** กรุงเทพมหานคร:มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔

สามเนตรอุทิศ ศิริวรรณ, **ธรรมบท ภาค ๖ แปลโดยพยัญชนะ** กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจางเจริญ,
๒๕๓๐.

_____ **ธรรมบท ภาค ๑ แปลโดยพยัญชนะ** กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจางเจริญ, ๒๕๓๐

_____ **ธรรมบท ภาคที่ ๖ แปลโดยพยัญชนะ** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๑

สุรีย์ มีผลกิจ, **พระพุทธประวัติ** กรุงเทพมหานคร : คอมพิวเตอร์จำกัด, ๒๕๔๑

สำนวน นาคประทีป, **ภิกขาชยมงคลอัฐกเทศนา** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ,
๒๕๑๔

สอ เสถบุตร, **New Modern Thai-English Dictionary Vol.II** กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนา
พานิช,

๑๙๖๕

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **สังคมวิทยาปัญหาสังคม** กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๒๖

วิศิษฐ์ เกิดวิศิษฐ์, **ปรัชญาครูทั้ง ๖ ในสมัยพุทธกาล** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๕

ข. เอกสารภาษาอังกฤษ

Chandorodaya Bhattcharya, **The Element of Indian Epistemology Culcatta : Modem
Book**

Agency Private Ltd, ๑๙๖๖.

Domien Keown, **Contemporary Buddhist Ethics** London : Curzon Press, ๒๐๐๐.

Franklin Gerton, **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Volume I,**
Delhi: Motiral Banarasidass, ๑๙๗๒

Joseph H, Fitcher **Sociology** Chicago : The Ununer Sity of Chicago Press, ๑๙๕๗

K.N. Jayatileke, **Early, Buddhist Knowledge Theory** Delhi: Motilal Banarsidass Press,
๑๙๙๘

_____ **Early Buddhist Theory of Know ledge** London: George allen and Unwin
Ltd, ๑๙๖๓

Kenneth W. Morgan, **The Path of the Buddha : Buddhism Interpreted By
Buddhists** (Delhi:

Motilal Banarsidass, ๑๙๙๗.

Kogen Mizuno, **Basic Buddhist Concept** Tokyo: Kosie Publishing, ๑๙๙๖.

Paul Horton B. and Others, **Sociology and Social Problems** New York : Appleton
Century

Crofts, ၁၀၈၀.

Richard A Gard (Edited) **Buddhism** New York: George Braziller, ၁၉၆၂.

T.W. Rhys David (Edited), **The Pali Text Society Pali – English Dictionary** London:
Pali Text

Society Press, ၁၉၈၂.

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

<p>สัญญาเลขที่ MCU 0652006</p> <p>ชื่อโครงการ กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท</p> <p>หัวหน้าโครงการ ดร.อธิเทพ ผาทา</p> <p>ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โทรศัพท์ 0835684500</p>
<p>ความเป็นมาและความสำคัญ</p> <p>การวิจัยเรื่อง “กุศโลบาย : ศึกษาการใช้ปัญญาเพื่อการแก้ไขปัญหที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกรอบแนวคิดว่าด้วยการนำเทคนิคและวิธีการบางอย่างที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ โดยคำว่ากุศโลบายนั้นหมายถึงวิธีการที่เหมาะสมมีบ่อเกิดมาจากการคิดหรือสติปัญญาที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการและความต้องการที่ออกจากปัญหาโดยวิธีการคิดที่จัดว่าเป็นกุศโลบายนั้นมีอยู่ ๑๐ วิธีที่สามารถนำไปแก้ไขปัญหได้ ๒ ระดับคือปัญหาระดับชาวบ้านและปัญหาระดับพระสงฆ์ โดยการใช้กุศโลบายจะได้ผลนั้นย่อมขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้ใช้ด้วย ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเห็นว่าการใช้กุศโลบายนั้นจะต้องรู้จักการเลือกใช้ให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส และมีกระบวนการที่นำไปใช้ที่เป็นระบบจึงจะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้</p>
<p>วัตถุประสงค์โครงการ</p> <ol style="list-style-type: none"> (๑) เพื่อศึกษาบริบทแนวคิดเรื่องกุศโลบายในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้กุศโลบายเพื่อแก้ไขปัญหชีวิต
<p>ผลการวิจัย</p> <p>จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องกุศโลบายในทรรคนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมาทั้งหมดนั้นสามารถที่จะสรุปเพื่อให้เห็นกรอบสาระสำคัญของแนวคิดเรื่องกุศโลบาย ได้ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑.) ในด้านบริบทของแนวความคิดเรื่องกุศโลบายนั้นเราจะพบว่า คำว่า “กุศโลบาย ”

มิใช่เป็นคำดั้งเดิมที่มีการใช้ในคัมภีร์ชั้นต้นของพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกเลย ทั้งนี้เพราะในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้นจะใช้เพียงคำว่า “อุบายโกศล” หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาดในการใช้อุบายหรือวิธีการที่จะเอาชนะอุปสรรค ซึ่งถือว่า ความฉลาดในอุบายหรือว่าวิธีการดังกล่าวนั้นจัดได้ว่าเป็นการใช้ปัญญาชนิดหนึ่ง ในลักษณะของการตัดสินใจหรือนำวิธีการที่เหมาะสมมาใช้ทั้งในด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ ทั้งนี้เพื่อที่จะใช้ไปเพื่อการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ดำเนินไปด้วยดี ต่อมาเมื่อมีการนำเอาศัพท์นี้มาใช้ในภาษาไทยก็มีการปรับเปลี่ยนจากคำว่า “อุบายโกศล” เป็น “กุศโลบาย” ซึ่งก็อาจจะทำให้ความหมายของคำเปลี่ยนไปบ้าง เพราะเมื่อนำมาใช้ในรูปแบบของคำศัพท์ดังกล่าว ความหมายในภาษาไทยก็มีนัยของการใช้วิธีการหรือเล่ห์กลต่าง ๆ เพื่อเอาชนะอุปสรรคหรือศัตรูเป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาจากกรอบความหมายดังกล่าวย่อมจะมีความหมายที่ผิดเพี้ยนไปจากความหมายเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมคือพระไตรปิฎก แต่ถึงอย่างนั้น เมื่อนำศัพท์นี้มาใช้ในการวิจัยก็คงมุ่งที่จะใช้ในความหมายที่มีปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิมนั้น

๒.) ในด้านของหลักธรรมอันเป็นสาระของกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายเราจะพบว่าแนวคิดในเรื่องกุศโลบายนี้มีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมข้ออื่น ๆ ที่เป็นหลักเกณฑ์ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุหรือเข้าถึงเป้าหมายซึ่งก็ได้แก่หลักการสร้างสรรค์ปัญญาตามแนวคิดเรื่องโยนิโสมนสิการคือการคิดโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งหลักโยนิโสมนสิการนั้นถือได้ว่า เป็นหลักเกณฑ์สำคัญของการสร้างปัญญาให้เกิดและการนำสติปัญญานั้นออกมาใช้ เพราะการนำกุศโลบายไปใช้นั้นจะก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ไม่ได้เลย หากขาดวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ เฉพาะวิธีคิดแบบแยกแยะ (วิภังชวาท) วิธีคิดแบบแก้ไขปัญหาหรือริยสัง ๔ หรือวิธีคิดแบบแยกให้เป็นความดี ชั่ว เป็นต้น ซึ่งวิธีเหล่านี้เมื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบกับการใช้กุศโลบายเพื่อการแก้ไขปัญหาก็จะพบว่า มีความสอดคล้องกันเสมือนหนึ่งเหรียญสองด้าน

๓.) ในการศึกษาพบว่า ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์นั้นทรงนำกุศโลบายไปใช้ตลอดเวลา ดังปรากฏในวรรณกรรมดั้งเดิมคือพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลการศึกษาในครั้งนี้พบว่า พระพุทธองค์ทรงนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ทั้งในด้าน (๑) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา (๒) ด้านการปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา โดยเมื่อพิจารณาจากภาพรวมจะพบว่า พระพุทธองค์ทรงทำแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้กับบุคคลหลายประเภท ซึ่งเมื่อก้าวโดยสรุปก็คือทรงนำไปใช้กับ (๑) พระภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา (๕) เดียรถีย์ นอกพระศาสนา โดยการใช้กุศโลบายกับบุคคลทุกประเภทนั้นสามารถสรุปลักษณะการใช้กุศโลบายเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่ทรงใช้เฉพาะกับบุคคล โดยกุศโลบายที่ทรงนำมาใช้กับบุคคล ทั้ง ๕ ประเภท นี้แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ (ก) กรณีการใช้กับพระภิกษุ ภิกษุณี มุ่งเพื่อการเข้าถึงธรรมคือการบรรลุพระอรหัตต์ หรือคุณธรรมจริยธรรมด้านอื่น ๆ (ข) กรณีที่ทรงใช้กับอุบาสก อุบาสิกา นั้น มุ่งที่จะให้เขามีศรัทธาในพระศาสนาเพียงเพื่อความเป็นคนดีที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันจะเอื้อต่อการพัฒนาไปสู่การเข้าถึงธรรมในขั้นสูงต่อไป (ค) กรณีที่ทรงใช้กับเดียรถีย์นั้น ทรงมุ่งที่จะใช้เพื่อจุดประสงค์หลัก ๒ ประการคือ (๑) เพื่อโต้ตอบหักล้างวาทะหรือทฤษฎีที่เขามี อันจะเป็นการยืนยันหรือประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน (๒) เพื่อปรับเปลี่ยนให้เขามีศรัทธาเพื่อจะได้ก้าวเข้ามาสู่การศึกษาในแนวทางของพระพุทธศาสนาซึ่งเราจะพบว่า ในกรณีที่ ๒ นี้ ทรงได้ดำเนินการไปพร้อมกับกรณีที่ ๑

๒. ลักษณะที่ทรงใช้ในรูปแบบของวิธีการหรือเครื่องมือที่ทรงนำมาใช้ ในการใช้กุศโลบายในแต่ละครั้งพบว่า การใช้กุศโลบายทรงใช้วิธีการดังนี้ (๑) ใช้ฤทธิ์ (๒) ใช้การเปรียบเทียบเชิงอุปมาอุปมัย (๓) ใช้ความจริง (สัจจะ) (๔) ใช้ตัวแทน (๕) ใช้เล่านิทาน (๖) ใช้อุปกรณ์ใกล้ตัว ซึ่งแนวทางการใช้กุศโลบายทั้ง 6 ประการ นี้ ทรงนำมาใช้และจะทรงเลือกที่จะนำมาใช้เป็นการเฉพาะสำหรับบุคคล ไม่ทรงใช้โดยทั่วไป ทั้งนี้ก็เพราะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลที่มีปัญหาหรือเข้ามาเพื่อสนทนากับพระองค์

๔) ในการนำกุศโลบายไปประยุกต์ใช้กับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตและสังคมนั้น จากการศึกษาพบว่า ในสังคมไทยปัจจุบันที่กำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรมในด้านต่าง ๆ อยู่ ในขณะนี้เราสามารถที่นำเอากุศโลบายของพระพุทธศาสนานั้นไปประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมได้ ซึ่งการพัฒนานั้นพบว่า มีการใช้กรอบในการพิจารณา ๒ ด้านคือ (๑) ด้านการแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมของชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านนั้นมีความจำเป็นที่จะต้องนำกรอบแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาตนเองและสังคมในด้านต่าง ๆ ได้ (๒) ด้านการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาทหน้าที่จากสมัยพุทธกาลมาสู่ปัจจุบันทำให้พระสงฆ์มีปัญหาเพิ่มมากขึ้น จึงจำเป็นที่จะต้องนำเอาทรรศนะเรื่องกุศโลบายไปแก้ไขและพัฒนาชีวิตและสังคมเพื่อที่จะทำให้ตนเองได้บรรลุหรือก้าวไปสู่การพัฒนาที่ดียิ่งขึ้นไป

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

- 1) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สามารถนำชุดความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องกุศโลบายไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนในภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ รวมถึงภาควิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนในรายวิชาพระพุทธศาสนากับสถานการณ์ปัจจุบันหรือหลักพุทธธรรม รวมถึงวิชาพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่ได้ และสามารถพัฒนานิสิตให้มีความรู้และทักษะในการประยุกต์ใช้กุศโลบายเชิงพุทธเพื่อการดำเนินชีวิตได้
- 2) สถานศึกษาของรัฐและเอกชนที่จัดการเรียนการสอนในคณะ ภาควิชาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และการจัดการเรียนการสอนหรือการพัฒนาคุณภาพชีวิตสามารถนำเอาผลงานวิจัยนี้ไปปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนได้
- 3) วัดหรือสถานที่ปฏิบัติธรรมสามารถนำความรู้เรื่องกุศโลบายไปปรับประยุกต์ใช้ในการสอนและให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องจิตแก่พระสงฆ์และประชาชนทั่วไปที่สนใจในการศึกษา ปฏิบัติและปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต และการแก้ไขปัญหาเรื่องการปฏิบัติธรรมได้
- 4) อาจารย์ นักวิชาการ นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และผู้สนใจทั่วไปสามารถนำข้อมูลการวิจัยไปศึกษาต่อยอดในการทำวิจัยที่เกี่ยวกับกุศโลบายและศาสตร์สาขาอื่นที่เกี่ยวข้องได้

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต

http://www.mcu.ac.th/site/major/major_index.php ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนินการ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ -สกุล : ดร.อธิเทพ ผาธา
- เกิด : ๑๔ เมษายน ๒๕๑๕
- ภูมิลำเนา : ๑๑๓ บ้านดอนแดง ตำบล คำเตย อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ๔๘๐๐๐.
- การศึกษา : เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักเรียนวัดโพธิ์ชัย (พระอารามหลวง)
จังหวัดหนองคาย
พุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- สถานที่ทำงาน : อาจารย์ประจำ ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์
กรุงเทพมหานคร
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๔๘/๑๒๐ หมู่บ้านรัตนมัยพาร์ค ถนนบางไทรโน ตำบลมหาสวัสดิ์
อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
- ประสบการณ์ : ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกด้านประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
มหาวิทยาลัยเยล(Yale) สหรัฐอเมริกา
ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท-เอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยของรัฐอื่น ๆ

ฯลฯ